

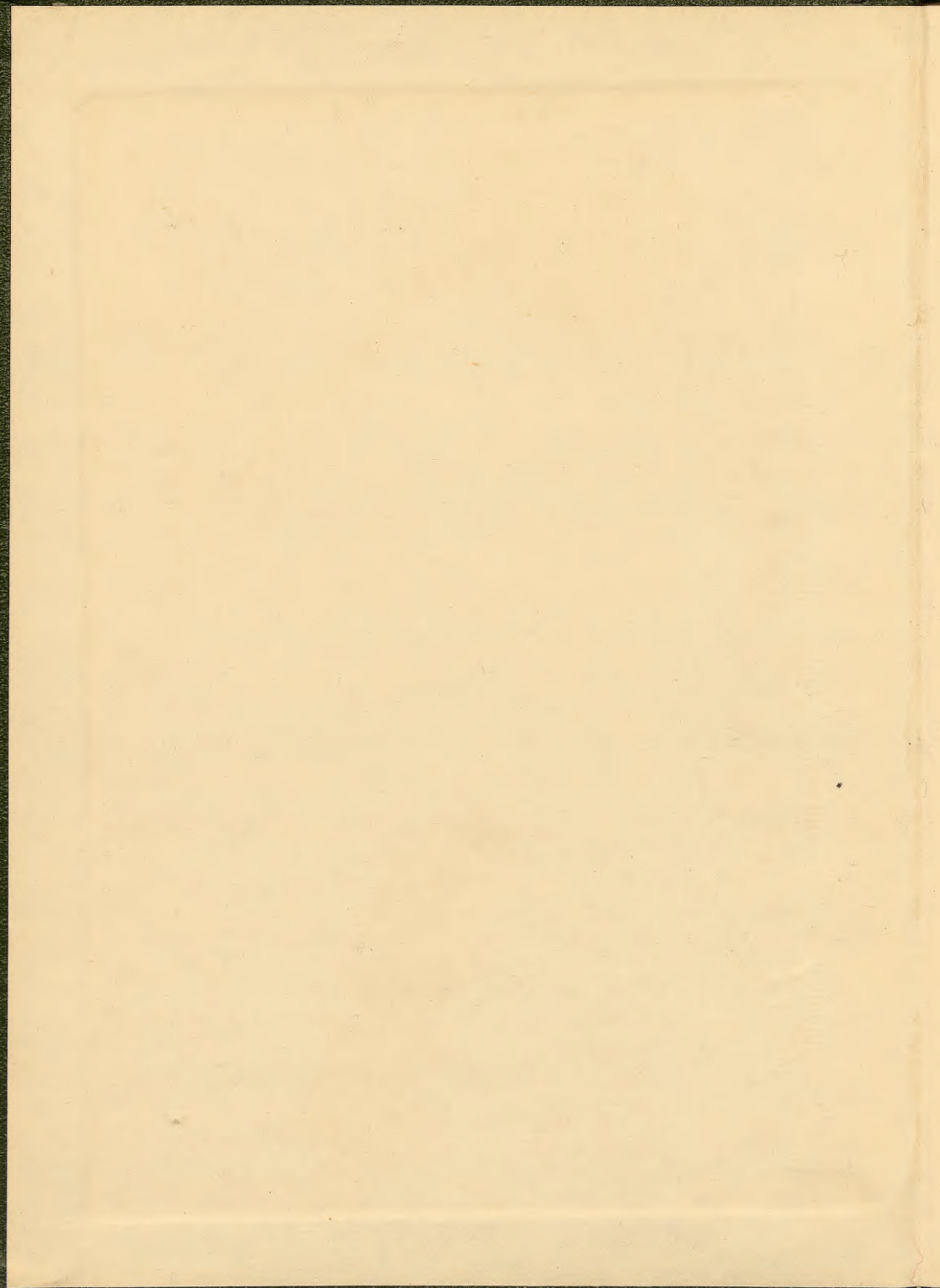
23-3

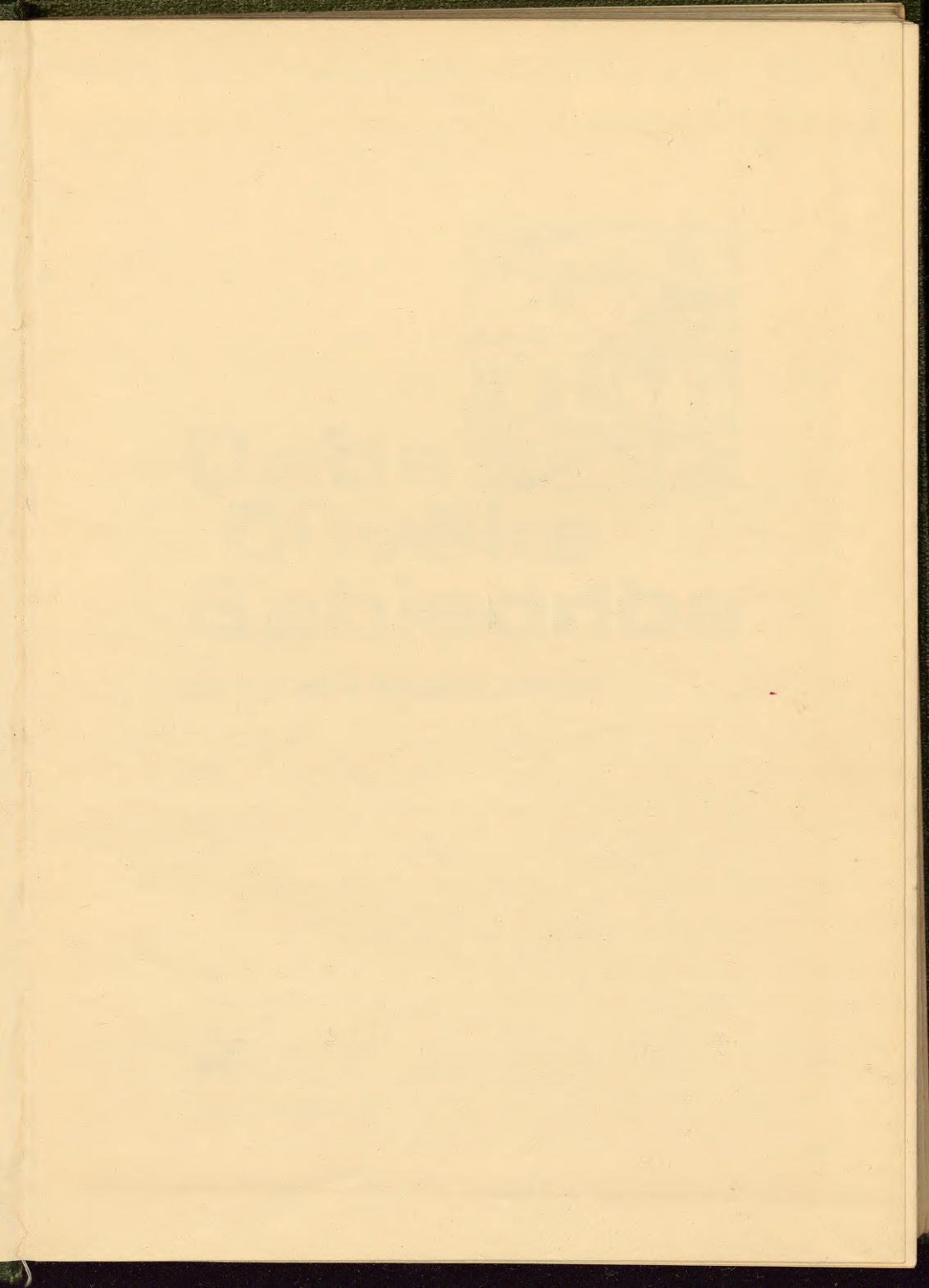
115

Daba Cilvēks Sabiedrība

PAUŠĀRPAŠĀSĀVAIRĪBA

83-3

115

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMĪJA
FILOZOFIJAS UN TIESĪBU INSTITŪTS

VM I
121
122-123

Daba Cilvēks Sabiedrība

(EKOLOĢIJAS SOCIĀLIE ASPEKTI)

RĪGA «ZINĀTNE»1983

1 MV
15.5
Da 020

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~88-221-367~~

0304092557

Daba. Cilvēks. Sabiedrība: Ekoloģijas sociālie aspekti / V. Šteinbergs, V. Markovs, E. Vēbers u. c. — Rīga, Zinātne, 1983. — 239 lpp.

Monogrāfija ir zinātnisks pētījums par dabas un sabiedrības sociālajām problēmām. Tāni vispārināta teorētiskā un praktiskā darba pieredze dabas aizsardzībā mūsu valstī. Problēma analizēta kā materiālo un politisko, tā arī tiesisko, tikumisko, estētisko, psiholoģisko vērtību u. c. attiecību sistēmā, precizējot tos uzdevumus, kādi ir veicami dabas un sabiedrības mijiedarbības struktūras pilnveidošanas rekomendāciju izstrādāšanā. Dabas un sabiedrības mijiedarbības sociālā problemātika atsegta kompleksā izpētē, t. i., materiālo un garīgo regulatīvu kopsakarā.

Darbs paredzēts speciālistiem ekoloģijas problēmu jomā, valsts aparāta darbiniekiem, studentiem, lasītājiem, kuri interesējas par cilvēka un dabas attiecību problēmām.

Redakcijas kolēģija:

akad. V. ŠTEINBERGS (atb. red.), J. BROKS, M. ČAPIŅA,
I. ROZENVALDE, A. TABUNA, E. VĒBERS (atb. red. vietn.)

*Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA Redakciju
un izdevumu padomes 1982. gada 12. janvāra lēmumu*

0302000000—033
C M 811(11)—83 2-83

© Izdevniecība «Zinātne», 1983

PRIEKŠVĀRDS

Mēs apzināti noraidām paviršu attieksmi pret dabu un cenšamies savas darbības programmas pēc iespējas kardinālāk no tās atbrīvot. Lozungs «Nedomāsim un nerūpēsimies par dabu!» sabiedrības apziņā izraisītu vienīgi kritisku noskaņojumu.

Bet vai tas nozīmē, ka kaitīga attieksme pret dabu cilvēka prātam un apzinātas darbības reālajam saturam nepavisam nav raksturīga? Tādā gadījumā, šķiet, cilvēka darbības galvenajām dominantēm dabā vajadzētu būt stabili optimālām, pat delikātām, un nelabvēlīgi procesi sistēmā «daba—sabiedrība» varētu rasties ja nu vienīgi naturālu spēku darbības rezultātā.

Tomēr mūsdienu ekoloģiskā situācija liecina ko citu: sistēmā «daba—sabiedrība» akumulējas nopietni sarežģījumi, kurus izraisa sociāla rakstura cēloņi.

Mēģinājumi uz šī pamata izstrādāt antihumānas doktrīnas un raksturot cilvēka aktivitāti dabā kā tipisku ļaunas gribas izpausmi vai, neievērojot mūsdienu dabzinātņu sasniegumus, pierādīt, ka mūsu rīcības pamatā galvenokārt tomēr ir maldīgas atziņas, vai — vēl vairāk — izvērst teoriju, ka noteicošā nozīme cilvēku darbībā ir nevis apzinātai, bet intuitīvai rīcībai, — visas šīs nostādnes var sekmēt vienīgi ekoloģiskā¹ jautājuma negatīvu skaidrojumu, bet veicināt šīs globālās problēmas patiesi produktīvu risinājumu nespēj.

Problēmas pozitīvās jeb optimistiskās izpratnes ietvaros nereti nostiprinās priekšstats, ka sarežģījumi sistēmā «daba—sabiedrība» rodas tāpēc, ka mēs dabas un sabiedrības attiecību procesus neizprotam pietiekami konkrēti un savlaicīgi. Protams, tas ir tā. Tomēr, kaut arī zināšanas par sabiedrības un dabas mijiedarbību mūsdienu

¹ Termins «ekoloģija» darbā lietots nosacīti kā jēdziens sabiedrības un dabas attiecību vispārējo aktualitāšu apzīmēšanai. Šāda šī jēdziena interpretācija ievērojami atšķiras no ekoloģijas kā bioloģijas disciplīnas izpratnes, tomēr arī nosacītā pielietojuma aprobācija, piemēram, tādos dabas un sabiedrības mijiedarbības raksturojumos kā «mūsdienu ekoloģiskā situācija», «ekoloģiskā krīze», «ekoloģiskā politika», «ekoloģiskā apziņa» u. c., uztverama jau kā noticis fakts.

sabiedrībā gūst arvien lielāku nozīmi, no sabiedrības materiālistiskās izpratnes izriet, ka zināšanu, tāpat kā jebkuru citu garīgo faktoru, nozīme kā atsevišķi, tā kopumā nevar būt noteicošā. Dabas un sabiedrības mijiedarbība ir atkarīga vispirms no objektīvo un materiālo dabisko un sociālo sakarību kompleksa.

Ekoloģiska rakstura problēmas bijušas aktuālas visā cilvēces vēstures gaitā, bet zinātniski tehniskās revolūcijas (ZTR) apstākļos, ievērojami complicējoties, kļuvušas globālas. Zinātnes un tehnikas straujas attīstības rezultātā atsegušās būtiskas pretrunas starp sabiedrības dzīves sociālajām un dabiskajām noteiksmēm, starp sociālās īstenības un biosfēras attīstības tempiem un virzieniem. Kļūdamas aizvien aktuālākas, tās izvirzījušas ekoloģisko problēmu par vienu no civilizācijas attīstības pamatproblēmām mūsdienu pasaulē.

Domājams, ka nākotnē ekoloģiskās problēmas nekļūs mazāk sarežģītas un aktuālas, jo sociālais progress arī nākamo paudžu laikā izraisīs arvien jaunas un jaunas problēmsituācijas dabas un sabiedrības attiecību struktūrā. Šāds stāvoklis nav jāuztver kā novirze no cilvēces «normālas» attīstības gaitas. Gluži pretēji, galvenokārt tās ir problēmas, kuras jārisina sabiedrībai, kad tā sasniegusi noteiktu brieduma pakāpi dabā, piemēram, kaut vai tās īpaši organizēto spēka izpausmi attiecībā pret dabas procesiem.

Ekoloģisko sarežģījumu pārvarēšana nav iedomājama kā vienreizēja, kāda atsevišķa un efektīvi organizēta pasākuma rezultāts. Sabiedrības uzdevums ir permanenti (nepārtraukti, sistemātiski, pakāpeniski) novērst sarežģījumus, kurus rada laikmets, likvidēt cēloņus, kuri attiecīgajā vēstures attīstības posmā pakļaujas sabiedrības kontrolei un vadībai.

Sabiedrības visdažādākajos slāņos nostabilizējusies noturīgā interese par cilvēka un dabas savstarpējo attiecību attīstību apliecina aplūkojamo jautājumu vispārsociālo nozīmību. Plašais un daudzveidīgais literatūras klāsts, pieņemtās konvencijas, parakstītie nolīgumi, apsprendes, visdažādākos līmeņos organizētās padomes un komisijas, tehniska, tehnoloģiska un sociālekonomiska rakstura pārkārtojumi, rosība presē utt. norāda, ka cilvēce, tuvojoties jaunam gadu tūkstošim, skaudrāk nekā jebkad agrāk aptvērusi, ka saglabāt dabu sev un līdz ar to sevi dabā iespējams, vienīgi vēsturiski pārvarot līdzšinējo utilitāro attieksmi pret dzīvo dabu.

Marksisma-ļeņinisma pamatlicēji pierādījuši un iepriekšējā vēsture apstiprinājusi, ka sabiedrības un dabas pieaugošais antagonisms ir kapitālistiskā saimniekošanas veida būtiska izpausme, kuru iespējams pārvarēt tikai sociālistisko ražošanas attiecību ietvaros. Tas, nozīmē, ka dabas un sabiedrības attiecību optimizēšana nav vienkārši aktuāla problēma, bet gan viens no attīstīta sociālisma sabiedrības galvenajiem mērķiem.

Padomju valsts dabas racionālas izmantošanas un aizsardzības darbā īsteno plašu pasākumu kompleksu. So jautājumu tautsaimniecisko nozīmi apliecina PSKP 24., 25. un 26. kongresu dokumenti, PSKP CK, PSRS Augstākās Padomes un PSRS Ministru Padomes lēmumi. PSKP 26. kongresā L. Brežņevs atzīmēja: «Astoņdesmitajos gados, kā jūs zināt, darbosies vairāki faktori, kas sarežģī ekonomisko attīstību. Viens no tiem ir darbaspēka resursu pieauguma samazināšanās. Otrs — izmaksu palielināšanās sakarā ar Austrumu un Ziemeļu apgūšanu, kā arī apkārtējās vides aizsardzībai nepieciešamo izdevumu pieaugums.»² PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzīenos periodā no 1981. līdz 1985. gadam un laika posmā līdz 1990. gadam īpaši akcentēts uzdevums plašāk iesaistīt sabiedrību dabas aizsardzībā.³

Līdz ar ekoloģiskās problemātikas ekonomiskā aspekta aktualizēšanos attīstās visa sociālo faktoru kopa. Nav tādas cilvēka darbības nozares, kas nebūtu saistīta ar ekoloģiska rakstura jautājumiem. Mūsu garīgā dzīve, tāpat arī teorētiskā darbība un, protams, ikviens mūsu centienu praktiskas realizācijas pasākums, noris vistiešākajā saskarē ar apkārtējo dabas vidi.

Mūsdienu apstākļos, kad mijiedarbības sistēma «daba—sabiedrība» vērtējama kā problemātiska globālā mērogā, uzskatāmi izpaužas gan tās universālā ietekme uz cilvēka dzīvi un darbību, gan arī nepieciešamība kompleksi pārvarēt dabas pārveidošanas darbā radušos sarežģījumus.

Ekoloģijas problēmu vispusīgas intensīvas zinātniskas izpētes⁴ rezultātā jaunus attīstības impulsus gūst tādas zinātnes nozares kā bioloģija un medicīna, ģeogrāfija un klimatoloģija, enerģētika un resursoloģija, demogrāfija un socioloģija, ekonomika un jurisprudencē un vēl daudzi citi zinātniskās darbības virzieni.

Nozīmīga vieta šajos pētījumos ierādāma sociālo jautājumu izziņai. Ja bažas, ka globālo ekoloģisko krīzi var izraisīt cilvēka darbība, ir pamatotas, tad tas nozīmē, ka šīs krīzes cēloņi ir sociāli. Tātad, lai tos novērstu un pārvarētu cilvēka rīcības izraisītās sekas biosfērā, īpaša uzmanība pievēršama sociālo attiecību analīzei, sociālās īstenības likumsakarību noskaidrošanai attiecībā pret dabas procesiem.

² PSKP Centrālās Komitejas pārskats Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVI kongresam un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. — PSKP XXVI kongresa materiāli. R., 1981, 51. lpp.

³ PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzīeni 1981.—1985. gadā un laika posmā līdz 1990. gadam. — PSKP XXVI kongresa materiāli, 251. lpp.

⁴ Zināmu priekšstatu par to lasītājs var gūt arī no grāmatai pievienotā literatūras saraksta.

Ekoloģiskās problēmas sociālā aspektā mūsu republikā līdz šim nav sistematizēti pētītas. Šis monogrāfijas autoru kolektīvs izvirzījis mērķi, balstoties uz dialektiskā un vēsturiskā materiālisma metodoloģijas principiem, atsegt sabiedrības un dabas mijiedarbības sociālās problemātikas saturu un nozīmi un uz šī pamata — sabiedrības un dabas savstarpējo attiecību varbūtējos pilnveidošanas virzienus.

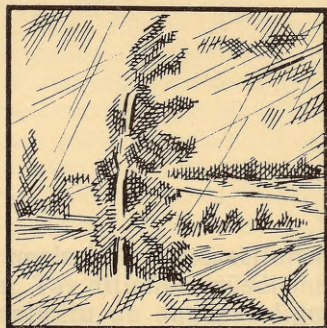
Darbā iespēju robežās saglabāta orientācija uz jautājuma filozofisku risinājumu. Viena no galvenajām filozofijas iezīmēm ir virzība uz vispārinātu analīzi un vispārinātiem secinājumiem. Arī dabas un sabiedrības mijiedarbības teorētiskajiem vispārinājumiem jābūt ar spilgti izteiktu filozofisku slodzi. Ja uzskatu sistēmā par pasauli nebūs akcentētas vispārinātas un konkrētas atziņas par sabiedrības un dabas attiecībām, tā nebūs ne iekšēji organizēta, ne vienota. Filozofijas uzdevums ir pilnveidot pasaules uzskata sistēmu šajā ļoti svarīgajā sabiedrības dzīves sfērā.

Kolektīvā monogrāfija sagatavota Latvijas PSR ZA Filozofijas un tiesību institūtā. Visai plašo autoru kolektīvu pārstāv akadēmiķis filozofijas zinātņu doktors *V. Steinbergs* (Filozofijas un tiesību institūts), profesors juridisko zinātņu doktors *J. Strautmanis* (Latvijas Valsts universitāte), tehnisko zinātņu doktors *L. Rastrigins* (Rīgas Politehniskais institūts), filozofijas zinātņu kandidāti *I. Jakubaneča*, *V. Markovs*, *E. Vēbers* (Filozofijas un tiesību institūts) un *V. Rutmanis* (Rīgas Politehniskais institūts), arhitektūras zinātņu kandidāts *V. Grundmanis* (Rostovas Inženierceltniecības institūts), ģeogrāfijas zinātņu kandidāte *A. Melluma*, *D. Danilāne*, *I. Emsis*, *R. Runģule* (Mežsaimniecības problēmu zinātniski pētnieciskais institūts), *R. Vilciņš* (Latvijas Lauksaimniecības akadēmija), *P. Laķis* (Latvijas Valsts universitāte), *J. Broks*, *I. Rozenvalde* (Filozofijas un tiesību institūts). Zinātniskā palīgdarba veikšanā piedalījās Filozofijas un tiesību institūta Dialektiskā un vēsturiskā materiālisma aktuālo problēmu nodaļas darbinieki Dz. Bušs, J. Broks, M. Čapiņa, I. Rozenvalde, A. Tabuna, V. Turins, M. Vecvagars.

Darba pilnveidošanu sekmējuši recenzenti profesors bioloģijas zinātņu doktors *A. Mauriņš* (Latvijas Valsts universitāte) un Latvijas Valsts universitātes Dialektiskā un vēsturiskā materiālisma katedras vecākā pasniedzēja *R. Kalniņa*.

TRUCĪBAS UN PAMATNOŠĀDNĒS

Pirmā daļa

SABIEDRĪBAS MATERIĀLISTISKĀ IZPRATNE UN DABA

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevums
1978. gada 1. ceturksnis, 1. sējums, 1. daļa

Pirmā daļa

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevums
1978. gada 1. ceturksnis, 1. sējums, 1. daļa

ZABIEDRĪBAS MATERIĀLISTISKĀ IZPRATNE UN DABA

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevums
1978. gada 1. ceturksnis, 1. sējums, 1. daļa

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevums
1978. gada 1. ceturksnis, 1. sējums, 1. daļa

TEORĒTISKĀS PAMATNOSTĀDNES

Dabas un sabiedrības attiecību teorija ir nepieciešams nosacījums ekoloģisko problēmu praktiskam risinājumam. Tās attīstība mūsdienu ekoloģiskajos apstākļos notiek kā visai komplikētu un daudzveidīgu dabzinātņu un sabiedrisko zinātņu atziņu sintēze, kurā īpaša nozīme ir dabas un sabiedrības attiecību (materiālo un garīgo) vēstures pētījumiem.

Dabas un sabiedrības attiecību vēsturiskie tipi atbilst sabiedriski ekonomisko formāciju pastāvēšanas un maiņas vēsturei.

Savas vēstures agrinajās stadijās cilvēks visumā bija tieši atkarīgs no dabas. V. I. Leņins atzīmēja, ka «pirmatnējo cilvēku pilnīgi nomāca eksistences grūtības, smaga cīņa ar dabu».¹ Cilvēka iedarbība uz apkārtējo vidi bija nenozīmīga, tāpēc arī domāšanā tas nespēja sevi izdalīt no dabas.

Vienlaicīgi ar efektīvāku medību ieroču (loka, bultas) izgudrošanu cilvēka iedarbība uz faunu kļūst ievērojamāka. Pirmās ekoloģiskās pretrunas izpaudās jau sirmā senatnē, kad medības kļuva par cēloni dažu dzīvnieku sugu izzušanai. Bet akmens laikmeta cilvēks sāka apdzīvot visus kontinentus (izņemot Antarktīdu), līdz ar to paverot sabiedrībai plašākas attīstības iespējas un nodrošinot tai lielāku stabilitāti dabā.

Pirmatnējais cilvēks pārnesa uz dabu dzimts kopienas attiecības. Tas ir likumsakarīgi. Pirmsšķiru iekārtas apstākļos, kad personības iezīmes cilvēkā bija vēl vāji attīstītas, tas ne materiāli, ne garīgi nespēja izdalīties no dzimts attiecībām un viņa sākotnējais universālisms pastāvēja pirmatnējā, raupjā formā. Dzimts kopienas attiecības pirmatnējam cilvēkam bija vienīgās un tuvākās un līdz ar to arī saprotamākās attiecības. «Uz šīs viņam saprotamās īstenības pamata viņš arī sprieda par dabu, sabiedrību un visu pārējo pasauli. Vispārliciecināmais dabas izskaidrojums viņam bija izskaidrojums pēc tās līdzības ar radniecības attiecībām. Lūk, kāpēc debesis, zeme, gaiss,

¹ Leņins V. I. Agrārais jautājums un «Marksa kritiķi». — Raksti, 5. sēj., 91. lpp.

jūra, apakšzemes pasaule — visa daba viņam nebija nekas cits kā tikai milzīga dzimts kopiena, kuru apdzīvo cilvēkam līdzīgi radījumi, kuru starpā pastāv zināmas radniecības attiecības un kuri atražo sevi kā pirmatnējo kolektīvismu vēsturiski pirmajā sabiedriski ekonomiskajā formācijā.»²

Pirmatnējai domāšanai bija mitoloģisks raksturs. Cilvēku attiecības, projicētas apkārtējā pasaulē, garigoja dabu, piepildīja to ar dzīvām, galvenokārt zoomorfām būtnēm, kas salīdzinājumā ar cilvēku bija daudz varenākas un spēcīgākas.

Pirmatnējā domāšanā attiecība «cilvēks—daba» vēl nav apzināta. «Kad tehnika vēl nebija attīstīta un nebija nekādu līdzekļu, lai pretošos dabai, pirmatnējais cilvēks bija pilnā mērā no tās atkarīgs. Visus iesaistījus viņš gūst no ārējiem fenomeniem. Tomēr viņš nav vēl pietiekami attīstīts, lai to saprastu. «Dabu» vārda mūsdienu nozīmē viņš vēl nemana; viņš saskata vienīgi to, ar ko tieši savā darbībā saskaras. Lūk, tāpēc mednieks ārējo dabu identificē ar dzīvnieku [. . .] Pirmatnējai domāšanai piemita trīs īpatnības. Tā ir konkrēta, nesadalīta un tēlaina. Sociālā pakāpe, uz kuras atradās pirmatnējais cilvēks, nosaka visas trīs īpatnības.»³ Pirmatnējam cilvēkam vispārīgs priekšstats par dabu vēl nav izveidojies: subjekts (cilvēks) un objekts (daba) to vienībā un sinkrētiskumā parādās kā nediferencēts fenomens; pirmatnējā domāšana vēl nepazīst abstraktus jēdzienus. Daba raugās cilvēkā ar mitoloģisko tēlu acīm, tie mīt visās ekoloģiskajās nišās: zemes dziļēs, upēs un jūrās, atmosfērā — visā pirmatnējā izplatījumā.

Attīstoties ražošanas spēkiem, pārejot uz vergturu iekārtu, cilvēka ietekme uz dabu kļūst aizvien spēcīgāka. «Sabiedrības vajadzību stimulēta, antīkā civilizācija lielā mērā izmainīja daudzu zemju dabas ainavas. So procesu veicināja augsts ražošanas līmenis, zinātnes attīstība, izglītota, teorētiski un praktiski tehniski labi sagatavotu cilvēku parādīšanās. . . un milzīgā, galvenokārt vergu, darbaroku armija. Rezultātā no dabas tika atkarotas plašas teritorijas, ierīkoti tīrumi, dārzi, vīnogu lauki, pilsētas un villas, kuras savienoja liels ceļu tīkls, jūrās parādījās daudz kuģu, kas nodrošināja maiņas sakarus ar tālām valstīm. Tas viss pārmainīja zemes izskatu.»⁴ Antīkās sabiedrības saimnieciskajai darbībai kopumā piemita ekstensīvs raksturs. Paplašinot apstrādājamās platības, nesaudzīgi tika izcirsti meži. Metalurģijai bija vajadzīgas kokogles, kuģubūvniecībai — augstvērtīgi kokmateriāli utt., taču nekādi pasākumi izcirsto mežu atjaunošanā, protams, netika uzsākti.

Antīkajā laikmetā pirmo reizi civilizācijas vēsturē skaidri izpau-

² Лосев А. Ф. Античная мифология в историческом развитии. М., 1957, с. 7.

³ Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. М., 1978, с. 18, 19.

⁴ Блаватский В. Д. Природа и античное общество. М., 1976, с. 75.

dās ekoloģiski pretrunīgas tendences. No vienas puses, cilvēks demonstrēja spējas būtiski izmainīt dabu, pārveidot to savu pieaugošo vajadzību apmierināšanai; no otras puses, pēc ikviena pasākuma dabas pārveidošanā varēja sekot dabas vienotā organisma atbildes reakcija, izraisot sociāli negatīvas (nereti postošas vai pat katastrofālas) sekas. F. Engelss norāda: «... pārkāp neļeposimies ar savām uzvarām pār dabu. Par katru šādu uzvaru tā mums atriebjas. Katrai šādai uzvarai, protams, vispirms ir tās sekas, kuras mēs esam gaidījuši, bet, otrkārt un treškārt, tai ir arī pavisam citas — neparedzētas sekas, kas ļoti bieži iznīcina pirmo seku nozīmi. Cilvēkiem, kas Mezopotāmijā, Grieķijā, Mazāzijā un citur iznīcināja mežus, lai iegūtu aramzemi, ne sapņos nerādījās, ka viņi līdz ar to lika pamatus šo zemju tagadējai panīkšanai, jo reizē ar mežiem viņi iznīcināja arī mitruma uzkrāšanas un uzglabāšanas centrus.»⁵

Antīkie domātāji apzinājās objekta un subjekta, parādības un būtības, dabas un cilvēka opozīciju. Viņu laikā tika likti pamati dabas likumu racionālai izziņai, veidojās humānistisks pasaules uzskats. Daiļradē — mākslā un literatūrā — spilgtu izpausmi guva dabas tēma. Pēc Aristoteļa domām, «māksla ir dabiska, bet daba — mākslinieciska».⁶ Par abu sfēru radoši konstruktīvu faktoru Aristotelis uzskatīja aktīvu formu (eidosu) pastāvēšanu, ar kuru starpniecību rodas gan dabas parādības, gan mākslas darbi. Antīkie domātāji uzskatīja, ka dabai piemīt ne tikai esamība, bet arī tikumiski pirmsākumi. Piemēram, kinīķu un stoiķu filozofisko skolu pārstāvji apgalvoja, ka tikumības pamatā ir saskaņa ar dabu, kas ir arī cilvēku uzvedības norma un etalons.⁷

Feodālajā sabiedriski ekonomiskajā formācijā saasinājās pretruna starp sabiedrības un dabas mijiedarbības veida reālo, praktisko saturu un valdošo reliģisko ideoloģiju. No vienas puses, šī laikmeta darba cilvēks ir cieši saistīts ar dabu feodālajam ražošanas veidam raksturīgajā lauksaimnieciskās ražošanas satvarā. Gadsimtos uzkrātā cilvēces ikdienas pieredze saimnieciskās darbības organizēšanā eiešā kontaktā ar dabu turpina pilnveidoties. No otras puses, valdošā reliģiskā ideoloģija neiecietīgi vērsās pret visu dabisko, ķermenisko, pret zemes dzīvi vispār. Lai gan šī ideoloģija reālās sabiedrības un dabas attiecības ietekmēja visai maz, tomēr tā ievērojami kropļoja sabiedrisko apziņu. Reliģiskas apziņas diktētā liekulīgā morāle pret dabu turpina saglabāties arī turpmākajos sabiedrības attīstības periodos — kapitālisma apstākļos.

⁵ Engels F. Dabas dialektika. R., 1979, 170. lpp.

⁶ Citēts pēc: Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. М., 1975, с. 396.

⁷ Skat.: Рожанский И. Д. Понятие «природа» у древних греков. — Природа, 1974, 3, с. 83.

Renesanses laikmets mantoja humānistiskās tradīcijas cilvēka un dabas attiecībās. Itāliešu humānisti visaugstāk vērtēja «mākslu dabas iekšienē» — «pabeigtību, pārdomātību, meistarību, racionālo, kurš caurauž un sakārto visu dabu».⁸ Māksliniekam savos darbos jāpauž harmonija. 15. gs. itāliešu humānists L. B. Alberti uzskatīja, ka dzīve un darbs dabas paspārnē sniedz cilvēkam fizisku un tikumisku veselību, ir viens no priekšnoteikumiem, kas nepieciešams cilvēka harmonijai ar pasauli un ceļam augšup uz tikumisko ideālu.⁹

Pēc sholastikas gadsimtiem jauno laiku materiālisma aizsācējs F. Bēkons pasludina zinātņu atdzimšanas programmu un sabiedrības ražotāj spēku, rūpniecības attīstības interesēs izvirza uzdevumu eksperimentāli pētīt dabu. Cilvēka mērķis ir pakļaut dabu savai varai. «Cilvēka varenība un zināšanas sakrīt,» rakstīja Bēkons, «... dabu var uzvarēt, tikai pakļaujoties tai.»¹⁰ Bēkona radikālā programma lika pamatus tehniskā progresa un industriālās zinātnes uzplaukumam. Šāda sociālā orientācija pavēra sabiedrības plašas attīstības iespējas. Tomēr vienlaikus iezīmējās arī galvenais tās trūkums — ekoloģiskā ierobežotība, kas šajā laikā gan, protams, netiek apzināta, bet kā doktrīna par cilvēku neierobežotām iespējām, kā patvaļas pieliecinājums attiecībā pret apkārtējās vides ekoloģiskajām prasībām reāli nostiprinās kapitālistiskajā sabiedrībā.

Cilvēka tehnoloģiskā doma tiek uzskatīta par neizsmejamu un arī nepielūdzamu. «Cilvēciskā māksla» jeb vienkārši «māksla» Bēkonam ir atklājumi tehnikā, eksperiments. «Daba pieņem visu, kas radīts ar mākslas spēku un ko pieprasa cilvēka vara. Šādas lietas nekad nevarētu rasties bez viņa; cilvēka darbs un pūles dod iespēju saredzēt pilnīgi jaunu priekšmetu apveidu, it kā citu pasauli...»¹¹ Šāda attieksme pret dabu raksturīga visai turpmākajai «tehniskās apziņas» attīstībai un ir viens no vadošajiem sabiedrības un dabas mijiedarbības virzieniem visā kapitālistiskajā ražošanas veidā.

Seno grieķu integrālā un sintētiskā domāšana bija bagāta ar dialektiskām idejām, bet vienlaikus tā nebija pietiekami produktīva lietu empīriskajai izpētei, apkārtējās pasaules izziņai no tās derīguma pozīcijām. Rezultātā attiecīgos vēsturiskos apstākļos šī domāšana nepieciešami tika aizstāta ar analītisko domāšanu, kuras augstākais sasniegums ir dabzinātņu attīstība. «Istās dabaszinātnes sakās tikai ar 15. gadsimta otro pusi, un kopš tā laika tās nepārtraukti attīstījušās arvien straujāk. Dabas sadalīšana tās atsevišķās daļās, da-

⁸ Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. М., 1978, с. 90.

⁹ Skat.: Брагина Л. М. Итальянский гуманизм. М., 1977, с. 199.

¹⁰ Бэкон Ф. Новый органон. — Соч. М., 1978, т. 2, с. 12.

¹¹ Turpat, 219. lpp.

žādo dabas procesu un dabas priekšmetu izdalīšana noteiktās klasēs, organisko ķermeņu iekšējās struktūras pētīšana pēc to daudzveidīgām anatomiskajām formām — tas viss bija pamatnosacījums, lai gūtu tās milzīgās sekmes, ko pēdējie četrsimt gadi mums devuši dabas izzināšanā.»¹²

Atbilstoši zinātnes attīstībai antīko pasaules ainu ar tai raksturīgo uzskatu par vienotu «kosmosu», kura daļa ir arī cilvēks, nomaiņija citi modeļi. Augošā kapitālisma apstākļos cilvēka un dabas attiecības dehumanizējas. Priekšplānā izvirzās pragmatiska attieksme pret pasauli, t. i., vispārēja utilitāra orientācija. Kapitālisma attīstītā tehnika, kapitālistiskā uzņēmība, utilitārā iniciatīva vēsturiski īsā laikā nodarīja dabai lielāku ļaunumu nekā visas iepriekšējās formācijas kopā. K. Markss norādīja, ka kapitālistiskā ražošana «... rada dabisko un cilvēcisko īpašību vispārējās ekspluatācijas sistēmu... daba kļūst cilvēkam vienīgi priekšmets, tikai noderīga lieta... kapitāls pārvar nacionālo ierobežotību un nacionālos aizspriedumus, dabas dievināšanu, tradicionālo pašapmierināti noslēgto noteiktās robežās pastāvošo vajadzību apmierināšanu un vecā dzīves veida atražošanu».¹³ Daba un cilvēks kļūst par parastu ekspluatācijas objektu: cilvēks kapitālistiskās ražošanas sistēmā tiek pielīdzināts lietai, t. i., kļūst par vienkāršu spēku, kas nes peļņu un spēj veikt darbu, turpretī daba dehumanizējas, t. i., atsvešinās no cilvēka, zaudē estētisko un ētisko oreolu.

Dabas un sabiedrības mijiedarbības vispārīgo raksturu arī kapitālistiskajā sabiedriskajā ekonomiskajā formācijā nosaka šīs sabiedrības bāzes attiecības, cilvēka un dabas reālā kapitālistiskā «vienība». K. Markss īpaši uzsvēra kapitālistiskās zemes apsaimniekošanas postošo raksturu attiecībā pret dabu: «... ikviens kapitālistiskās zemkopības progress ir ne tikai progress mākslā aplaupīt strādniekus, bet arī mākslā aplaupīt augsni, ikviens progress tās auglības celšanā dotajā laika posmā ir vienlaikus progress šās auglības pastāvīgo avotu sagraušanā. Jo vairāk kāda zeme, piemēram, Ziemeļamerikas Savienotās Valstīs, pamatojas uz lielrūpniecību kā uz savas attīstības apslēpto bāzi, jo straujāks ir šīs sagraušanas process. Tātad kapitālistiskā ražošana attīsta tehniku un sabiedriskā ražošanas procesa kombināciju tikai tādā ceļā, ka līdz ar to iedragā jebkuras bagātības avotus: zemi un strādniekus.»¹⁴

Lielrūpniecības attīstība, ražošanas industrializācija nepārtrauc augsnes un zemes resursu izsīkšanu, bet, tieši pretēji, šos negatīvos procesus paātrina. Amerikas Savienotajās Valstīs zemes erozija mūs-

¹² Engels s F. Anti-Dirings. R., 1978, 30. lpp.

¹³ Маркс К. Критика политической экономии. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. 1, с. 386—387.

¹⁴ Маркс К. Капитал. R., 1973, 1. sēj., 413. lpp.

dienās aptver jau ap 400 miljonu hektāru. Tuksnešu platības šajā zemē ir pieaugušas divkārt.

Kapitālisms degradē cilvēka un dabas savstarpējo attiecību dabiskos pamatus. Cilvēks šajos apstākļos personificē «nevis dzīvu un darbīgu cilvēku vienību ar dabiskajiem cilvēka un dabas vielu maiņas neorganiskajiem apstākļiem un līdz ar to dabas apgūšanu, bet gan pārrāvumu starp cilvēku eksistēšanas neorganiskajiem apstākļiem un pašu šo darbīgo eksistēšanu, pārrāvumu, kas pirmo reizi pilnīgi attīstījās algotā darba un kapitāla attiecību formā.»¹⁵

Šis Marksa atziņas satur nepieciešamu secinājumu — vienīgi likvidējot kapitālisma attiecības, iespējams radīt patiesu pamatu cilvēka un dabas apvienošanai. Kapitālisma pastāvēšana pādzilina pretrunu starp civilizāciju un biosfēru, saasina ekoloģisko situāciju uz mūsu planētas.¹⁶

*

Lai veidotos kaut vai aptuvenš priekšstats par dabas un sabiedrības vispārīgajām attiecībām, protams, nebūs pietiekami, ja izzināsim tikai dabas procesus un uzkrāsim informāciju vienīgi par tiem; tikpat svarīgi ir apzināties arī sabiedrības — materiālās pasaules sociālās īstenības — īpatnības, funkcionāli nepieciešamos apstākļus, attīstības pamatnosacījumus, tendences utt. Cilvēka kvalitāte ir sociāla. Tas nozīmē, ka apstākļi, kuros var norisināties un norisinās viņa dzīves process, ir specifiski un kvalitatīvi atšķiras no naturālās pasaules objektīvajiem apstākļiem, kuros īstenojas visu citu dzīvo radību eksistence un orientācija pasaulē.

Tas, ka sociālās īstenības likumsakarības kvalitatīvi atšķiras no likumiem dabā, protams, nenozīmē, ka sabiedrība varētu pastāvēt izolēti no dabas, ārpus mijiedarbības ar biosfēru. Sabiedrības vienība un mijiedarbība ar dabu ir obligāts socialitātes eksistences priekšnoteikums.¹⁷ Šī mijiedarbība, īstenojoties relatīvi noturīgās, bezgala sarežģītās attiecību sistēmās, izpaužas visdažādākajos tipos, virzienos, līmeņos utt. Varam aplūkot, piemēram, individuālo un virsindividuālo mijiedarbības līmeni; pēdējais savukārt skatāms kolektīva, šķiras, nācijas, vēsturiski noteiktas sabiedrības vai visas cilvēces mērogā. Ikvienā no tiem iezīmējas kā materiālie un objektīvie, tā arī garīgie un ideālie mijiedarbības aspekti.

¹⁵ Маркс К. Критика политической экономии, с. 478.

¹⁶ Skat.: Федоров Е. К. Экологический кризис и социальный прогресс. М., 1977, с. 176.

¹⁷ Jautājums par sabiedrības nepieciešamību dabai pirmajā acumirkli šķiet ne-nozīmīgs, jo «veselā saprāta» līmenī stabilas pozīcijas saglabā uzskats, ka daba, tāpat arī dzīvā daba, biosfēras kopumā spēj optimāli funkcionēt bez sabiedrības. Taču jāņem vērā, ka jautājuma šāda izpratne noliedz dabas evolūcijas virzību ar tai nepieciešami sekojošo cilvēku sabiedrības rašanos.

Dabas un sabiedrības attiecību kvalitatīvo noteiktību nosaka dotās sabiedrības **ražošanas veida** īpatnības — tātad sociāla rakstura likumības. Šīs atziņas pamatā ir sabiedrības materiālistiskā izpratne, marksistiskajā filozofijā izstrādātais matērijas kustības formu klasifikācijas princips. Saskaņā ar to sociālā īstenība kā augstākā un komplicētākā kustības forma ir radusies materiālās pasaules attīstības rezultātā un savu attiecību sistēmā nosaka zemākās kustības formas.

Katra dabas un sabiedrības mijiedarbības vēsturiskā etapa ietvaros ievērojamu nozīmi saglabā konkrētās ģeogrāfiskās vides savdabība. Tās loma un funkcijas sabiedrības attīstības gaitā var mainīties. Šo izmaiņu cēloņi ir ne tikai dabiski, bet arī sociāli. Turklāt jāņem vērā, ka sabiedrības un dabas mijiedarbības sistēmā ne vienmēr ir iespējams un arī nav nepieciešams krasi nodalīt sociālās kvalitātes no naturālajām, jo, izziņot sabiedrības un dabas mijiedarbību, priekšplānā izvirzāma to vienības un attiecību struktūra, bet ne izziņas paņēmieni, kas pretstata sociālo dabiskajam. Protams, kā vienības, tā arī pretstatījuma metodēm ir zināmas optimālas pielietojamības robežas; ārpus šīm robežām to izmantošana kļūst neefektīva.

Tātad, dabas un sabiedrības attiecību sistēmā akcentējot sociālo procesu funkcijas, iespējams izdalīt tajā vēsturiski tipisko sakarību kompleksu, t. i., fiksēt konkrēto dabas un sabiedrības mijiedarbības tipu. Šo metodoloģisko pieeju pamato marksisma klasiku izstrādātā mācība par sabiedriski ekonomiskajām formācijām un to maiņu. Sabiedriski ekonomiskās formācijas kategorija paver iespēju, pētot dabas un sabiedrības mijiedarbības likumus, orientēties uz šīs mijiedarbības **vispārīgo** likumu atsegšanu, vienlaikus saglabājot izziņas procesa konkrētību, kas atbilst izziņas objekta vēsturiskajai būtībai. Līdz ar to dabas un sabiedrības attiecības atsedzamas gan noteiktā vēsturiskā secībā, gan teritoriālajā mērogā, t. i., dabas un sabiedrības attiecību laika un telpas dialektiskā vienībā.

Dabas un sabiedrības saistības veida saturs katrā tipiskajā mijiedarbības variantā ir atkarīgs no sabiedrības ražīgo spēku (ražotājspēku) attīstības un sabiedrības sociālās (šķiriskās, sociāli etniskās, demogrāfiskās) struktūras, no sabiedriskās esamības brieduma pakāpes kopumā.

Ja dabas un sabiedrības attiecībās pārindividuālajā līmenī dabisko apstākļu loma vistiešāk izpaužas saistībā ar sabiedriskajā ražošanas sistēmā iesaistītajām un iesaistāmajām darba priekšmeta īpatnībām, tad katra atsevišķa īpatņa līmenī īpaši nozīmīgi ir dzīvībai nepieciešamie biosfēras apstākļi kopumā. Cilvēka kā bioloģiskas būtnes mijiedarbība ar apkārtējo dabu īstenojas noteiktā vielas, enerģijas un informācijas apmaiņas procesā ar vidi, visai stabilā temperatūras, elpošanas, barības utt. režīmā.

Galvenā atšķirība starp dabas un sabiedrības mijiedarbības pār-individuālo un individuālo līmeni ir tā, ka dabas objekti, iesaistīti sabiedriskajā ražošanas sistēmā, tiek pārstrādāti (socializēti), un tādējādi tiem tiek piešķirta noteikta sociāla kvalitāte; turpretī individuālajā līmenī, lai norisinātos vairums dzīvībai nepieciešamo mijiedarbības procesu ar dabas vidi, dabas pārveidošanas sociālais pastarpinājums ne vienmēr ir nepieciešams un nereti ir pat nevēlams. Protams, runa nav par absolūtām atšķirībām. Piemēram, uztura ieguve (un līdz ar to tā izmantošanas iespējas) cilvēku sabiedrībā, jo sevišķi mūsdienās, ir tipiska socializēta darbība. Tā ir atkarīga no lauksaimnieciskās ražošanas, tehnikas attīstības, pat no sabiedrības garīgās kultūras attīstības pakāpes.

Cilvēka esamībā stabilizējoties sociālajiem faktoriem, vēstures gaitā pieaug to ietekme uz cilvēka bioloģiju¹⁸ un bioloģiskajiem mijiedarbības procesiem ar apkārtējo vidi. Sabiedrības attīstības gaita liecina, ka arī šajā gadījumā tēze par sociālo kvalitāšu noteicošo lomu dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmā vēsturiskā perspektīvā ir patiesa.

Jautājums par dabisko un sociālo cilvēkā (apkārtējās dabas un sociālās vides ietekme uz cilvēku šajā gadījumā netiek izvirzīta par tiešu izziņas uzdevumu, par tās mērķi) ir tradicionāla zinātniska un filozofiska problēma. Daba cilvēkā — tā ir viņa ķermeņa konstitūcija, augums, pigmentācija, nervu tips, instinkti, ģenētiskā struktūra utt.¹⁹

Šķiet, ka dabisko faktoru atšķirība no sociālajiem visspilgtāk izpaužas tieši iedzimtībā. Ja dabiskās kvalitātes tiek nodotas no paaudzes uz paaudzi, no vecākiem uz bērniem ģenētiskās programmas veidā, t. i., iedzimtības ceļā, tad sociālās īpašības cilvēks iegūst, iekļaujoties socializācijas, t. i., cilvēces kultūras mantojuma, sociālo apstākļu, darba iemaņu **sistemātiskas** un **apzinātas** apguves procesā. Un atkal. Vai gan ir iespējams noliegt sociālo apstākļu vairāk vai mazāk tiešu, bet nenoliedzamu ietekmi uz iedzimtības procesiem? Protams, nē,²⁰ tāpat kā nav iespējams noliegt socializācijas procesa ietekmi uz mūsdienu dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmu vispār.

Cilvēks ir ģenētiski saistīts ar dabu. Bet, kā zināms, cilvēkveidīgo pērtiķu jeb antropoīdu pāreja no dzīvnieciskā stāvokļa uz sabiedriski vēsturisko — cilvēcisko — pasauli darba un valodas tapšanas procesā radīja viņos nozīmīgas morfoloģiskas un psihiskas izmaiņas.

¹⁸ Par to skat., piemēram, Тарасов К. Е., Черненко Е. К. Социальная детерминированность биологии человека. М., 1979. 366 с.

¹⁹ Par to skat., piemēram, Харрисон Дж., Уайнер Дж., Тэннер Дж., Барникот Н., Рейнолдс В. Биология человека. М., 1979. 611 с.

²⁰ Sīkāk par to skat.: Raipulis J. Cilvēka veidošanās ģenētiķa skatījumā. R., 1979. 103 lpp.

Šo izmaiņu rezultātā izveidojās jauna suga — *Homo sapiens*. Vēsturiski materialistiskā cilvēka un sabiedrības ģenēzes koncepcija norāda, ka antroposociogēneses gaitā antropoīda dzīvnieciskajam organismam nevis vienkārši pievienojusies jauna — sociāla — kvalitāte, bet gan bioloģiskās pārmantojamības un socializācijas procesā izveidojusies arī specifiski cilvēciska ķermeniskā organizācija, kas bija adekvāta cilvēka sabiedriskajai būtībai. Jebkuri mēģinājumi eliminēt cilvēka bioloģijas problemātiku no sociālās sfēras ietver sevī bioloģiskā vai sociālā redukcionisma iespējas, un reālajā esamībā vienotais cilvēks šādās shēmās tiek mākslīgi sašķelts.

Dabisko un sociālo faktoru attiecības raksturo cilvēka būtību, bet šie faktori nebūt nav kāds tieši cilvēkā eksistējošs abstrakts. Sociālais un dabiskais ir ne vien cilvēka «iekšējais» saturs un forma, bet arī nepieciešamas un likumsakarīgas apkārtējās vides nosacījums. Kā vienā, tā otrā gadījumā sociālie un dabiskie faktori ir savstarpēji cieši saistīti. Piemēram, cilvēka veselības stāvoklis, dzīves ilgums (mūsu piedzimšana un nāve ir ne tikai bioloģiski noteikta likumba) un daudzas citas līdzīgas parādības veido komplicētu, dinamisku minēto faktoru kvintesenci. To ietekmju precizēšana katrā atsevišķā gadījumā ir konkrēti risināms uzdevums.

Pētot dabas un sabiedrības attiecības, visai produktīvi pielietojams filozofijā tradicionālais subjekta—objekta dalījums, kur subjekta—objekta attiecību saturs variē atkarībā no aplūkojamā pretstatījuma apjoma, subjektīvā faktora aktivitātes u. c. nosacījumiem. Ar subjektu šajos gadījumos visbiežāk saprot **sociāli organizētā spēka** iedarbību uz dabu, ar objektu — dabu kā cilvēku darbības arēnu.²¹

Literatūrā nereti lietotajā jēdzienā «apkārtējā vide» ietverta kā sociālā, tā arī dabas vide. «Apkārtējā sociālā vide» atspoguļo sabiedrības esamības faktoru kopumu, kas pretstatīts subjekta aktivitātes izpausmēm. Ar «apkārtējās dabas vides» nosacījumiem saprot dabas apstākļu, vispirms biosfēras, ietekmi uz sabiedrības dzīvi, t. i., galvenokārt to stihiski naturālo faktoru lomu sociālajā īstenībā, kurus nav pakļāvusi sev cilvēka darbība (griba), vispirms sabiedriskā ražošana. Kā zināms, pārāk labvēlīgi dabas apstākļi — it sevišķi sabiedrības attīstības sākotnē, ne vienmēr veicina sabiedrības sociālo attīstību, jo nerada tādu apkārtējās vides un cilvēka vajadzību distanci, kura stimulētu radoši pārveidojošās darbības nepieciešamību. Arī pārmērīgi skarbi klimatiskie apstākļi, dabas resursu nevienmērīgs izvietojums, dabas «skopums» var nelabvēlīgi ietekmēt sabiedrības attīstību.

²¹ Protams, subjekta aktivitātes izpausmes pret noteiktiem sociālās īstenības komponentiem un šo pēdējo «pārtapšana» cilvēku darbības objektā ir ne mazāk reāls aplūkotā dalījuma variants.

Vienpusīga, dzelžaini determinēta sakarība starp konkrētās sabiedrības dabas vidi un sociālo progresu, bez šaubām, nepastāv, taču nebūtu pieļaujams ignorēt dabas faktora nozīmi konkrētu sociālo organismu vēsturē. Tā nepavisam nav nejaušība, ka kultūru un civilizāciju, kas veidoja veselu laikmetu cilvēces vēsturē, radīja senie grieķi, kuri dzīvoja Vidusjūras visumā labvēlīgajos ģeogrāfiskajos apstākļos, un nevis tautas, kas apdzīvoja, teiksim, Grenlandi vai Āfrikas tropiskās joslas. Protams, līdz ar sociālo progresu sabiedrība spēj pārvarēt sociālo pasivitāti, kādu izraisa gan dāsna, gan arī pārāk skopa daba.

Kā jau atzīmējām, jautājumi par dabas ietekmi uz sabiedrības dzīvi tradicionāli tiek reducēti uz mācību par ģeogrāfiskās vides (nereti pastarpināti ieskaitot tajā arī kosmisko faktoru) lomu sabiedrības dzīvē. Mācībai par ģeogrāfisko vidi ir stabilas vēsturiskas tradīcijas. Viena no galvenajām metodoloģiska rakstura prasībām ir — neabsolutizēt dabas vides nozīmi cilvēku dzīvē, nereducēt sociālo kvalitāti uz naturālo procesu norisi, nenoliegt sabiedrības relatīvi patstāvīgās attīstības ideju.

Visplašāk pazīstamā koncepcija, kurā tiek pārspīlēta dabisko apstākļu loma sabiedrībā, ieguvusi ģeogrāfiskā determinisma nosaukumu. Šīs koncepcijas piekritēji (Š. Monteskjē, G. Bokls, E. Reklī, Dž. Dreipers, I. Mečņikovs u. c.) atšķirības sabiedriskajās iekārtās un tautu vēsturiskajos likteņos centās izskaidrot galvenokārt ar apdzīvojamās vides apstākļiem. Š. Monteskjē (1689.—1755.), piemēram, uzskatīja, ka lietu dabiskā kārtība, klimats nosaka valsts iekārtu un pārvaldes formas, cilvēku rīcību, viņu jūtas un domas, tradīcijas un tikumus, tātad sabiedrībā notiekošos procesus kopumā.²²

Vēstures objektīvā analīze tomēr parāda, ka dažādām tautām līdzīgos ģeogrāfiskos apstākļos var būt visai atšķirīgas sabiedriskās iekārtas, un otrādi, nevienādās dabas apstākļu zonas var pastāvēt identiskas sociālekonomiskas struktūras. Sabiedriski ekonomisko formāciju vēsturiskā maiņa nevar būt ģeogrāfiski determinēta kaut vai tāpēc, ka sabiedriskās parādības attīstās nesalīdzināmi straujāk nekā daba. Arī cilvēka interešu sfērā iekļautie dabas faktori mainās ievērojami dinamiskāk nekā līdzīgi procesi stihiski naturālā ritējumā. Piemēram, nostiprinoties kontaktiem starp tautām un valstīm, notiek dažādu dabas bagātību migrācija un ieviešanās citos zemeslodes rajonos, piemēram, no Amerikas Eiropā atceļoja ķirbji, kartupeļi, kukurūza, atsevišķu dzīvnieku sugu pārstāvji — tītari u. c. Savukārt Jaunajā pasaulē nonāca kafija, zirgi, aitas. Dažādu biosfēras populāciju ekspansija sociālā faktora tiešā, kultivatoriskā iedarbībā bagā-

²² Монтескье Ш. Л. О духе законов. — Избранные произведения. М., 1955, с. 157—733.

tina lokālo un reģionālo biocenozu struktūru, veicina dabas straujāku attīstību.

Mūsu valstī vērsušies plašumā pētījumi «vēsturiskās ekoloģijas» (tā varētu saukties zinātne par dabas faktora iedarbību uz vēstures procesu) jomā, atklājot jaunus faktus dabas un sabiedrības mijiedarbībā. Tā, padomju vēsturnieks L. Gumiļovs izstrādājis koncepciju par Āzijas stepju klejotāju migrāciju atkarībā no klimata svārstībām (pārmērīga sausuma un pārmērīga mitruma periodiem) dotajā reģionā. Minētā autora pētījumos tiek izmantoti dažādu zinātņu — ģeofizikas, klimatoloģijas, ģeogrāfijas, vēstures, etnoloģijas utt. — atklājumi un atziņas. «Divu tūkstošu gadu ilgā laika posmā (no 3. gs. p. m. ē. līdz m. ē. 18. gs.),» raksta L. Gumiļovs, «mēs esam atzīmējuši trīs stepju izžūšanas periodus, kad ikreiz klejotāji izceļo uz Lielās stepes nomalēm vai pat aiz tās robežām. Šie ceļojumi nebija iekarošanas rakstura. Klejotāji pārvietojās nelielās grupās, un viņu vienīgais nolūks bija remdēt dzīvnieku slāpek un pašiem savu badu.»²³ Līdz ar migrācijām notiek etniska sajaukšanās, kultūru interference, kuras rezultāts ir etnoģenēze, t. i., jaunu tautību veidošanās. Jāuzsver, ka Lielās stepes vēsturē klimata fluktuācijas (novirzes no vidējiem rādītājiem) iedarbojas uz ļoti stabilām ekonomiskām struktūrām: zināms, ka stepju saimniecība (klejotāju lopkopība) trīs tūkstošu gadu ilgā laika posmā palika nemainīga.

Savukārt, priekšplānā izvirzot dabiskā un sociālā attiecības sabiedriskajā esamībā, problēma teorētiski koncentrējas jautājumā, kā dabiskais atcelta veidā saglabājas sociālajā. Šī jautājuma vispārfilozofiskās kontūras nosaka dialektiskā materiālisma likumi un pamatēzes par pasaules materiālo vienību, par matērijas dažādo kustības formu kvalitatīvajām atšķirībām un to savstarpējo hierarhisko sakārtotību. Sociālā kustības forma nodrošina savu attīstību, mērķtiecīgi iedarbojoties uz citām matērijas kustības formām un socializējot tās.

*

Daba ir ne tikai cilvēka un cilvēces šūpulis, bet vienlaikus tā ir arī viņa dzīves un darbības mūžīgā arēna, kur dabas ietekme izpaužas sabiedriskajā ražošanā nepieciešamo materiālo izejvielu un enerģijas resursu plūsmā, bet sociālais apstiprinājumu gūst, dabisko materiālu nepārtraukti pārstrādājot sabiedriskajā esamībā. Sociālā īstenība veidojas dabas socializēšanas, pārstrādāšanas gaitā, un sabiedriskā ražošana ir šī procesa galvenā noteiksme. Daba ir sociālās īstenības naturālais avots un pamats. Kā antropoģenēzes, tā

²³ Гумилев Л. Н. Изменение климата и миграция кочевников. — Природа, 1972, 4, с. 50.

sociogēnēzes procesā uz bioloģiskās kustības formas, uz bioloģiskās organizācijas bāzes veidojas augstāka kustības un organizācijas forma — sociālā.

Pilnveidojoties darba procesam, attīstās pats cilvēks (tātad kā sociāla būtne), taču attīstās dabas vidē kā faktors, kurš, pateicoties sabiedriskajai ražošanai, ir atdalījies no dabas. Tā kā sociālie procesi raksturo attīstītāku matērijas kustības formu un ir intensīvāki un daudzpusīgāki nekā izmaiņas dabā, kuras nav pastarpinātas ar cilvēka pārveidojošo darbību, sabiedrības ražotājspēku attīstība, realizējoties noteiktās ražošanas attiecībās, nosaka sociālā progresa gaitu, nosaka tātad arī sabiedrības un dabas mijiedarbības raksturu, apjomu, intensitāti utt. Sie mijiedarbības procesi pieņemams spēkā līdz ar sociālo progresu un zinātniski tehniskās revolūcijas apstākļos sasnieguši vērā ņemamu briedumu.

Vairums no šodien aktuālajām ekoloģiskajām problēmām kļūst saprotamas tikai vispārteorētisko dabas un sabiedrības mijiedarbības principu kontekstā. Mūsdienu ekoloģiskās situācijas apstākļos arvien izšķirīgāku nozīmi iegūst veids (tips), kādā sabiedrība iedarbojas uz dabu un kas arī nosaka šīs iedarbības vispārējo kvalitāti. Piemēram, kļūst uzskatāma ģeogrāfiskajam determinismam pretēja galējība — sociālās aktivitātes un sociālo iespēju pārspīlēšana. Tāpat kā ģeogrāfiskais determinisms, arī šī nostādne veidojusies jaunajos laikos un kapitālisma apstākļos nostiprinājusies kā noteicošā sabiedriskā attieksme pret dabu.

Lai uzskati par sabiedrības un dabas attiecībām veidotos filozofiski un zinātniski pamatoti, noteicoša nozīme ir sabiedrības materiālistiskās izpratnes principam. «Cilvēkus var atšķirt no dzīvniekiem pēc apziņas, pēc reliģijas, vispār pēc kā vien patīk,» rakstīja K. Markss un F. Engelss. «Paši viņi sāk atšķirties no dzīvniekiem, tiklīdz sāk ražot sev nepieciešamos eksistences līdzekļus.»²⁴ Sabiedrības materiālie pamati veidojas sabiedriskās ražošanas procesā, ražošanas attiecībās ir sociālās īstenības pamatattiecības, bāzes attiecības. Tās ir objektīvas attiecības. Cilvēku darbība materiālās ražošanas procesā veido šo attiecību aktuālās eksistences reālo saturu. Visas citas iespējamās sociālās attiecības (zinātniskās, politiskās, ētiskās, reliģiskās, estētiskās, filozofiskās, tiesiskās), kā arī cilvēka darbība, kura šīs attiecības praktiski aktualizē, galu galā ir atkarīgas no sabiedrības bāzes attiecībām. Šajās atziņās koncentrējas paši būtiskākie sabiedrības materiālistiskās izpratnes pamatnosacījumi.

Protams, ražošanas attiecības, veidojot sociāli materiālo objektīvo faktoru kopumu, t. i., sabiedrības esamības būtiskākās noteiksmes,

²⁴ Markss K., Engelss F. Feierbahs. Materiālistiskā un ideālistiskā uzskata pretstats. («Vācu ideoloģijas» 1. nodaļa.) — Darbu izlase trīs sējumos. R., 1979, 1. sēj., 16. lpp.

«neizsmēļ» sociālās īstenības materialitāti. Sabiedrības esamības un cilvēku dzīves un darbības būtisks nosacījums ir arī darbības materiālo (materializēto) līdzekļu sistēmas pastāvēšana. Darbības līdzekļu plaša izmantošana ir ne vien raksturīga, bet arī nepieciešama sociālās dzīves īpatnība, jo cilvēka ķermeņa fiziskās iespējas pakļaut dabiskos procesus sociālo attiecību sistēmai ir gaužām niecīgas. Tikai sistemātiski un vispusīgi izmantojot cilvēka paša radītos un uzkrātos darbības līdzekļus (materiālā ziņā nozīmīgākie no tiem ir ražošanas līdzekļi, tehniskās ierīces, tehnoloģija), civilizācijai mūsdienu attīstības pakāpē kļūvis iespējams sasniegt tādu brieduma pakāpi attiecībā pret dabu, ka sabiedrības rīcībā esošais spēks kļūst samērojams ar biosfēras spēku. Vienīgi vispusīgi izmantojot darbības līdzekļus, cilvēks pretstatā dzīvniekiem, kuri pasīvi pielāgojas apkārtejai videi (pasīvi tai nozīmē, ka neizraisa dabas vidē norises, kas kvalitatīvi atšķirtos no biosfēras procesiem), spēj nepārtraukti ražot un atražot savas eksistences priekšnoteikumus.

Attīstot darbības līdzekļus (šodien tas tiek veikts, plaši materializējot zinātnes atziņas), iespējams nemitīgs dabas pārveidošanas process, kurā cilvēks atsvešina un lielākā vai mazākā mērā izdala no biosfēras funkcionālās sistēmas dažādus tās komponentus, socializētos, t. i., iesaista sociālo attiecību sistēmā, pakļauj sabiedrības funkcionēšanas ritmam, laika mērogam, sociālas īstenības kvalitātei, mērķiem un vajadzībām. Šajā ziņā dabas pārveidošana ietver sevī sabiedrības un dabas cīņas momentu. Lai pārvarētu dabas pretestību, atceltu naturālās īstenības ierobežotību, cilvēcei ir jāiegulda īpašā veidā organizēts spēks. Šajā procesā progresīvi veidojas sociālā īstenība. «Tāpat kā pirmatnējam cilvēkam,» rakstīja K. Markss, «lai apmierinātu savas vajadzības, lai saglabātu un atražotu savu dzīvi, ir jācīnās ar dabu, tāpat jācīnās civilizētam cilvēkam, jācīnās visās sabiedriskajās formās un visos iespējamajos ražošanas veidos.»²⁵

Līdz ar dabas pārveidošanu vēsturiski nostiprinās sabiedrības esamība objektīvajā īstenībā (apgūstot kosmosu, aizsākusies cilvēces dzīves apstākļu izpētes un veidošanās vēsture ārpus zemeslodes ietvariem), pieaug sabiedrības stabilitāte un cilvēku dzīves drošības pakāpe pret dabas stihiskajiem spēkiem. Tas tiek sasniegts, pilnveidojoties un vienlaikus intensificējoties ražotājspēkiem un sociālo attiecību sistēmai gan katrā sabiedrības esamības «šūnā», gan arī tajās strukturālajās vienībās, kuras tiek iekļautas cilvēku sabiedrībā līdz ar sociālās īstenības telpisko rādītāju paplašināšanos.

Jautājumā par cilvēka opozīciju pret dabu bieži tiek citētas G. V. F. Hēgeļa domas: «Lai arī kādus spēkus daba attīsta un vērš pret cilvēku — aukstumu, plēsīgus zvērus, uguni, ūdeni —, cilvēks vienmēr sameklē pretlīdzekļus, un turklāt šos pretlīdzekļus viņš ņem

²⁵ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 715. lpp.

no pašas dabas, tādējādi vērsot dabu pašu pret sevi, viņa prāta vil-
tība dod tam iespēju virzīt pret vieniem dabas spēkiem citus, . . un,
stāvot aiz šiem spēkiem, saglabāt sevi.»²⁶ Hēgelis te iezīmējis visai
būtisku sakarību cilvēka un dabas attiecībās, proti, cilvēks pārveido
dabu, izmantojot pašas dabas spēkus un līdzekļus, ņemot no dabas
tās dabisko materiālu. Tomēr, lai cik pamatota arī būtu šī atziņa, tā
nav vispārēja un konkrēta patiesība, jo neievēro sabiedrības, šīs īpa-
šās īstenības sfēras, objektīvās, reālās, materiālās atšķirības no dabas
procesiem, atstāj bez ievēribas to apstākli, ka sabiedrība attīstās pēc
specifiskiem, tai imanenti piemītošiem likumiem un ka sabiedrības
mijiedarbību ar dabu raksturo, piemēram, īpaša sabiedrības spēka
organizācija un šī spēka izpausmes veids. Sabiedrības ražotājspēki
ir šī veida būtiska noteiksme. Hēgelis cilvēka attiecības ar dabu
aplūko, balstoties uz pirmsmarksistiskajai filozofijai raksturīgu tra-
dīciju, konfrontējot dabisko procesus ar cilvēka apziņu (tātad sociā-
lās īstenības garīgajām attiecībām), bet nevis ar sabiedrību kā objek-
tīvu sistēmu, kā materiālās pasaules reālu, bet savdabīgu sastāvdaļu.

Aplūkotā domāšanas veida šķirisko pamatu atsedza marksisma
klasiķi. Algotā darba ekspluatācija neveicināja uzskatu veidošanos
par sabiedriskās ražošanas izšķirošo lomu cilvēku domāšanas attī-
stībā. F. Engelss atzīmēja: «Kā dabaszinātnes, tā arī filozofija līdz
šim nemaz nepētīja cilvēka darbības ietekmi uz viņa domāšanu. No
vienas puses, tās pazīst tikai dabu, no otras puses, tikai domu. Bet
svarīgākais un tuvākais cilvēka domāšanas pamats ir tieši tas, ka
cilvēks pārmaina dabu, nevis daba vien kā tāda, un cilvēka prāts
attīstījies samērā ar to, kā cilvēks iemācījās pārmainīt dabu. Tāpēc
naturālistiskā vēstures izpratne, kāda tā vairāk vai mazāk parādās,
piemēram, pie Drepera un citiem dabas pētniekiem, kas aizstāv vie-
dokli, ka tikai daba iedarbojas uz cilvēku un ka tikai dabas apstākļi
visur nosaka viņa vēsturisko attīstību, — ir vienpusīga un aizmirst,
ka arī cilvēks savukārt iedarbojas uz dabu, pārmaina to, rada sev
jaunas eksistences apstākļus. No Vācijas «dabas», kāda tā bija laik-
metā, kad tur ieceļoja ģermāņi, ir palicis sasodīti maz. Zemes virsma,
klimats, augi, dzīvnieku valsts, pat paši cilvēki ir bezgalīgi pārmai-
nījušies, un tas viss cilvēka darbības rezultātā, kamēr pārmaiņas, kas
šajā laikā notikušas Vācijas dabā bez cilvēka līdzdalības, ir pavisam
niecīgas.»²⁷

Kopumā sabiedrisko esamību, cilvēka dzīves sociālo vidi veido ne
tikai materiālās attiecības, cilvēka darbība un šīs darbības līdzekļu
sistēma, bet, protams, arī viņa darbības praktiskie rezultāti. Darba
produkti, visdažādākie pārveidotie (socializētie) dabas objekti un
procesi ir sabiedriskās esamības apliecinājums. Citādi tas arī nevar

²⁶ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. М., 1975, т. 2, с. 13.

²⁷ Engelss F. Dabas dialektika, 217. lpp.

būt, — darbs kā specifiski sociāls fenomens nevar neizraisīt savai kvalitātei atbilstošu rezultātu. Noliegt darba produkta sociālo statusu nozīmē pretstatīt darba rezultātu tā tapšanas procesam, atraut vienu no otra. Tātad sabiedrības esamības «taustāmie» komponenti bez jau minētās cilvēku radītās darbības līdzekļu sistēmas ir, piemēram, urbanizētās zonas, pārveidotā un sabiedrībai kalpojošā flora un fauna, respektīvi, visa tā socializētā dabas vide, kuru cilvēks mērķtiecīgi radījis savu dzīves apstākļu un vajadzību nodrošināšanai.

Jautājumam par pārveidotās floras un faunas vienlaicīgu funkcionēšanu sabiedriskajā esamībā un biosfērā jāklūst par speciālas izpētes problēmu. Zināmā mērā šo jautājumu iespējams risināt, izmantojot pieredzi, kura uzkrāta, izzinot bioloģisko un sociālo cilvēkā, pētot cilvēka attiecības ar apkārtējo dabas un sociālo vidi. Galvenā metodoloģiska rakstura prasība, risinot šo jautājumu, ir tā, ka **vispārinātā** pieejā tikai cilvēks ir jāuzlūko par sociālās īstenības attīstības mērķi, bet socializētie dabas objekti — galvenokārt par šī mērķa īstenošanas līdzekļiem. Centieni īstenot dzīvē organiskās dabas universālas aizsardzības ideju, vērsšanās pret visiem dzīvās dabas ekspluatācijas paņēmieniem nav savienojami ar mūsdienu cilvēces reālajām iespējām. 11. piecgadē mūsu valstī paredzēts izvērst plašu saimniecisko darbību, plānveidīgi un paātrinātā tempā apgūt plašas teritorijas Sibīrijā un Tālajos Austrumos, lai tuvākā laikā pārvērstu tās par nozīmīgiem enerģētisko resursu ieguves un rūpnieciskās, kā arī lauksaimnieciskās ražošanas apvidiem.²⁸ Valsts ziemeļu un austrumu grandiozie pārveidošanas pasākumi tiks izvērsti saskaņā ar PSKP 26. kongresā izvirzītajiem uzdevumiem dabas aizsardzībā.²⁹

Visbeidzot, sabiedrības materialitāte būs skaidrota vienpusīgi, ja vērā tiks ņemta tikai cilvēku darbība, darbības līdzekļi un rezultāti, viņu savstarpējās objektīvās attiecības, bet pašu cilvēku materiālais kopums, viņu faktiskais ķermeniskais stāvoklis, reālā pastāvēšana sabiedrībā tiks ignorēta. Cilvēku skaits sabiedrībā, tā pieauguma tendences, izvietojums, blīvums, migrācija (piemēram, urbanizācijas un ruralizācijas tendenču savstarpējās attiecības), sadalījums pēc vecuma utt., respektīvi, tie faktori, kurus speciāli pēta demogrāfija, izvietojuma ģeogrāfija un citas zinātnes, veido svarīgus sociāli materiālo procesu attīstības priekšnoteikumus.

Minētie sabiedriskās esamības «empīriskie» komponenti to savstarpējā mijiedarbībā un veselumā veido sociālās īstenības materiālo segumu, sniedz izejmateriālu, lai veidotos priekšstats par sabiedrību

²⁸ PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzieni 1981.—1985. gadā un laika posmā līdz 1990. gadam, 255., 256. lpp.

²⁹ Turpat, 250., 251. lpp.

objektīvajā īstenībā kā noteiktu, kvalitatīvi vienotu (veselu) īstenības sfēru ar tikai tai raksturīgiem telpas un laika parametriem, tātad rada noteicošo priekšnoteikumu tam, lai vispārināti, filozofiski un zinātniski pamatoti izprastu šīs sfēras attiecības ar dabu, ar biosfēru.

Sociālā īstenība nav un nevar būt netelpiska, kaut arī nereti tiek popularizēti uzskati par sociālo kā kaut ko netveramu, ārpus un neatkarīgi no telpas noteiktības eksistējošu fenomenu. Šādi uzskati rodas no neprecīzas sociālā būtības izpratnes, piemēram, no centieniem reducēt sociālo vienīgi un tikai uz ideālām attiecībām.

Jautājumā par sociālās īstenības telpiskajiem parametriem visumā produktīvi pielietojama analogija ar V. Vernadskā izstrādāto mācību par biosfēru kā tādu mūsu planētas sfēru, kuras kvalitāti nosaka dzīvās vielas funkcionēšana.³⁰ Dzīvā viela var funkcionēt tikai noteiktos apstākļos, bet šos apstākļus tā rada un atjauno pati, pārveidojot un pielāgojot sev vidi, kurā tā eksistē. Hidrosfēra, litosfēra un atmosfēra ir saistītas biosfērā ar dzīvības procesiem nepieciešamajiem vielas un enerģijas maiņas procesiem un to sastāvu, tādējādi veidojot noteiktu organisku veselumu, sistēmu ar vienotiem telpas parametriem un laika ritmu.

Aptuveni līdzīgi procesi vērojami arī sociālajā īstenībā. Pamatatšķirība ir tā, ka cilvēku sabiedrības vadošais un vienojošais spēks ir nevis dzīvā viela pati par sevi, bet **cilvēku darbība un sociālās attiecības**, pirmkārt, jau materiālās ražošanas, t. i., apkārtējās dabas vides pārveidošanas (cilvēku dzīvei nepieciešamo sociālo apstākļu izveides), procesā. Sociālās īstenības reālo, objektīvo veselumu objektīvajā īstenībā nosaka sabiedrības materiālā daba, materiālo procesu organizējošās funkcijas, socialitātes kvalitatīvās noteiktības. Sociālā īstenība, veidodamās biosfēras ietvaros un pakāpeniski pārstrādājot to sociālajā kvalitātē, arvien noteiktāk un neatgriezeniskāk apgūst biosfēras telpu. Turklāt sociālā ekspansija dabā neaprobežojas tikai ar biosfēras telpiskajiem parametriem. Kosmosa apgūšana liecina par cilvēces potenciālām iespējām ekstensīvi un intensīvi turpināt apkārtējās vides socializāciju arī ārpus mūsu zemeslodes biosfēras.

*

Marksistiskā filozofija dabas un sabiedrības mijiedarbības specifiku saista ar noteikta ražošanas veida likumsakarībām. Te formulējams īpašs dabas un sabiedrības attiecību likums, proti, — katram ražošanas veidam atbilst noteikts sabiedrības un dabas mijiedarbības veids. Dabas un sabiedrības mijiedarbības pamattiecības

³⁰ Вернадский В. И. Геохимическая энергия жизни в биосфере. — Избр. соч. в 6-ти т. М., 1960, т. 5, с. 442.

nosaka pastāvošās sabiedriski ekonomiskās formācijas (cilvēces mērogā — laikmetā valdošās ekonomiskās formācijas) ražošanas veida būtība (materiālistiskais aspekts), bet šī mijiedarbība konkretizējama noteiktā laikā un teritoriālajās atšķirībās, salīdzinot šo būtību ar citu, līdztekus eksistējošu, kā arī ar pagātnes un nākotnes ražošanas veidu būtiskākajām iezīmēm (vēsturiskais aspekts). Šo pašu vispārīgāko dabas un sabiedrības mijiedarbības aspektu ietvaros atsevišķos sabiedrības attīstības posmos var aktualizēties kāds noteikts problēmu loks. Mūsdienās, protams, tās ir ekoloģiskās problēmas, kuras īpaši satrauc sabiedrisko domu tieši savas aktualitātes un sarežģītības dēļ nereti tiek identificētas ar dabas un sabiedrības mijiedarbības visām satura un formas daudzveidības iespējām.

Cilvēka darbību nosaka objektīvās pasaules (dabas un sabiedrības) likumi, tā ir atkarīga no šiem likumiem un pakļauta tiem. «Ārējās pasaules, dabas likumi.. ir cilvēka mērķtiecīgas darbības pamats,» uzsvēra V. I. Leņins. «Cilvēkam priekšā praktiskajā darbībā ir objektīvā pasaule, viņš ir atkarīgs no tās, no tās viņš nosaka savu darbību.»³¹ Tomēr tā nav pasīva atkarība. Cilvēks savā darbībā ir aktīvs, meklējošs un radošs. Izzinot un izmantojot dabas un sabiedrības likumus, viņš spēj pārveidot objektīvo pasauli, radīt lietas — dažādas tehniskas iekārtas, ierīces, mākslas darbus utt., kuras daba pati par sevi nespēj radīt. Šādā nozīmē cilvēks valda pār dabu. «Kamēr mēs nezinām dabas likumu,» rakstīja V. I. Leņins, «tas, pastāvot un darbojoties neatkarīgi, ārpus mūsu apziņas, padara mūs par «aklās nepieciešamības» vergiem. Ja esam uzzinājuši šo likumu, kas darbojas (kā to tūkstošiem reižu atkārtojis Markss) neatkarīgi no mūsu gribas un mūsu apziņas, — tad mēs esam dabas kungi. Kundzība pār dabu, kura parādās cilvēces praksē, ir rezultāts dabas parādību un procesu objektīvi pareizam atspoguļojumam cilvēku galvā.»³² Vara šādā plašā izpratnē nav jāsaprot kā dabas apspiešana vai šauri utilitāra attieksme pret to, bet gan kā tās «pastiprināšana», «turpinājums», tās potenciālo iespēju atklāšana sabiedrības dzīvē.

Tikai izzinot un apgūstot dabas un sabiedrības likumus, iespējams regulēt un apzināti vadīt dabas un sabiedrības mijiedarbības procesu. PSKP 26. kongress nolēma turpināt «pilnveidot valsts pārvaldi un pastiprināt valsts kontroli dabassaimniecības un apkārtējās vides aizsardzības jomā»,³³ konkrēti sākt «radīt mūsu zemes

³¹ Leņins V. I. Hēgeļa grāmatas «Loģikas zinātne» konspekts. — Raksti, 38. sēj., 169. lpp.

³² Leņins V. I. Materiālisms un empiriokriticisms. — Raksti, 14. sēj., 171., 172. lpp.

³³ PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzieni 1981.—1985. gadā un laika posmā līdz 1990. gadam, 251. lpp.

Eiropas un Vidusāzijas svarīgāko upju baseinos ūdenssaimniecības kompleksu automatizētās vadības sistēmas».³⁴

Sociālās īstenības materiālā noteiktība un kvalitatīvā savdabība nodrošina tai relatīvu patstāvību objektīvajā īstenībā. Sabiedrības relatīvā patstāvība nostiprinās dažādos virzienos, bet, šķiet, ka galvenokārt tā īstenojas līdz ar sabiedrisko progresu, stabilizējoties cilvēces autotrofajam stāvoklim biosfērā. Sociālās īstenības relatīvo patstāvību dabā noliegt nav iespējams, jo pretējā gadījumā ekoloģiskās pretrunas vai nu nevarētu vispār rasties, vai arī, ja tās tomēr kaut kādu procesu rezultātā būtu radušās, tām būtu fatāls raksturs, un ekoloģiskās krīzes draudi neizbēgami un neatgriezeniski īstenotos. Savukārt šīs patstāvības tiešām relatīvo raksturu apliecina tas, ka sabiedrība ir iespējama tikai ar nosacījumu, ka sistēmā «daba—sabiedrība» norisinās nepārtraukti mijiedarbības procesi.

Mūsu uzdevums ir izzināt šo sociodabisko likumu kopu.³⁵ Tikai ievērojot šos likumus, būs iespējams nodrošināt dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmas veselumu un izvairīties no globālām ekoloģiska rakstura katastrofām.

³⁴ PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzieni 1981.—1985. gadā un laika posmā līdz 1990. gadam, 251. lpp.

³⁵ Гирусов Э. В. Особенности нормативного характера экологического знания. Пушино, 1980, с. 5.

MŪSDIENU EKOLOĢISKĀ SITUĀCIJA: PROBLĒMAS RAKSTUROJUMS

Sniegt vispārinātu un konkrētu mūsdienu ekoloģiskās situācijas raksturojumu ir teorētiski un praktiski atklāts, aktuāls, bet visai sarežģīts uzdevums. Nav nepieciešams īpaši pierādīt šī uzdevuma aktualitāti, jo skaidrs, ka, to nerisinot, nav iespējams apzināties sistēmas «daba—sabiedrība» mūsdienu īpatnības un varbūtējas izmaiņas nākotnē, nav iespējams izstrādāt dabas un sabiedrības optimizēšanas programmu.

Uzdevuma komplikētību nosaka dažādi faktori, vispirms jau raksturojamo procesu globalitāte un satura bezgalīgā daudzveidība. Mūsdienu ekoloģiskās situācijas vispārinātas apzināšanās process var īstenoties tikai pakāpeniski: sakārtojot dažādos līmeņos iegūtos datus noteiktā saskaņotā rādītāju sistēmā un, balstoties uz šo sistēmu, konkrēti un vispārināti vērtēt mūsdienu ekoloģisko situāciju.

Ikvienā vērtējuma procesā aktuāls ir jautājums par vērtējuma kritēriju (vai kritēriju sistēmu), t. i., atskaites mēru, pēc kura tiek salīdzinātas vērtējamā objekta īpašības. Arī vērtējuma kritēriji var izkristalizēties tikai pakāpeniski, mūsdienu apstākļos orientējoties uz sabiedrības vajadzību un biosfēras «prasību» normatīvu iespējami optimālāku apvienošanu. Mūsdienu ekoloģiskās situācijas vērtējumā viena no produktīvākajām perspektīvām paveras, salīdzinot tendences, kas sekmē sabiedrības attīstību un biosfēras saglabāšanos, ar tendencēm, kas sabiedrībai un dabai kā vienotai sistēmai ir nevēlamas un bīstamas. Kvantitatīvi un kvalitatīvi samērojot šīs divas tendences, iespējams izstrādāt noteiktu atskaites sistēmu, kas arī raksturotu attiecīgo ekoloģisko situāciju.

Kā jau bija atzīmēts iepriekš, līdz ar sabiedriskās ražošanas progresu pieaug cilvēka iedarbības apjoms un intensitāte dabā, sociālās īstenības slodze biosfērā. Mūsdienu cilvēka ražīgajai darbībai piemīt globāls, planetārs raksturs, kas izveidojies gan zinātnes un tehnikas progresa gaitā, gan arī attīstoties ekonomiskajiem, tirdzniecības un kultūras sakariem vispasaules mērogā. Kosmiskās telpas apguves

aizsākums paplašina cilvēka iedarbības sfēru apkārtējā vidē un vienlaikus liecina par sociālā progressa īpašo brieduma pakāpi.

Viens no sociālajiem procesiem, kas mūsdienās būtiski maina sabiedrības un dabas attiecības, ir zinātniski tehniskā revolūcija (ZTR). Tās gaitā būtiskas pārmaiņas notiek visos galvenajos darba komponentos, darbarīkos, tehnikā un tehnoloģijā, darba priekšmetā, izmantojamās enerģijas veidos utt. Galvenie ZTR virzieni — ražošanas automatizācija, principiāli jaunu enerģijas veidu apguve, zinātnes pārvēršanās par tiešu ražošanas spēku u. tml. — nodrošina vēsturē nepieredzētas iespējas dabas pārveidošanā.

Izmaiņas darba priekšmetu sfērā lielā mērā saistītas ar mākslīgo vielu ražošanas un izmantošanas paplašināšanos. Zinātnes tālāka ielaušanās mikro- un makropasaules noslēpumos paver ievērojamas iespējas radīt materiālus ar iepriekš noteiktām īpašībām.

Ietvarus paplašinājusi arī dabas izejvielu un energoresursu izmantošana. Mūsdienu ražošanas process sabiedrības un dabas mijiedarbības sistēmā iesaista tādu vielas un enerģijas daudzumu, kam pēc kvantitatīviem rādītājiem nav precedenta visā līdzšinējā cilvēces vēsturē.

Krasi pavērsieni notiek lauksaimniecībā, mežkopībā. Modernās bioloģijas nozares — ģenētika, gēnu inženierija, agroķīmisko, agrotehnisko, veterināro zinātņu kompleksi, selekcijas un hibridizācijas mūsdienu metodes — veicina zinātnes pārvēršanos arī par tiešu lauksaimnieciskās ražošanas spēku.

Atbilstoši saimnieciskajiem un kultūras mērķiem cilvēks būtiski pārmaina planētas dabu. Pēc apjoma un kvantitatīviem rādītājiem cilvēka darbību uz Zemes var salīdzināt ar ģeoķīmiskiem un ģeoloģiskiem procesiem dabā. Jautājumu par cilvēka ģeoķīmisko darbību (funkciju) un tās ietekmi uz biosfēras ģeoķīmiskajiem cikliem pirmais izvirzīja V. Vernadskis: «.. mūsu ģeoloģiskajā laikmetā.. parādās jauns ārkārtīgi nozīmīgs ģeoķīmisks faktors.

Pēdējo desmit divdesmit tūkstošu gadu laikā cilvēces ģeoķīmiskā iedarbība uz zemkopībā ietvertu zaļo dzīvo masu ir kļuvusi neparasti intensīva un daudzveidīga. Apbrīnojami pieauguši tās darbības tempi. Arvien pārliecinošāk vērojama cilvēka apziņas un kolektīvā prāta ietekme uz ģeoķīmiskajiem procesiem. Cilvēks planētas struktūrā ieviesis jaunu dzīvās vielas darbības formu atomu apmaiņā starp dzīvo vielu un nedzīvo matēriju. Agrāk organismi ietekmēja vienīgi tos atomus, kuri kalpoja augšanas, vairošanās, barošanās un elpošanas vajadzībām. Cilvēks paplašināja šo loku, iekļaujot tajā iedarbību uz elementiem, kas ir vajadzīgi tehnikā un civilizētas dzīves formās.. [..] Un viņš izplata savu ietekmi uz visiem ķīmiskiem elementiem, izmaina metāla ģeoķīmisko vēsturi, rada jaunus savienojumus, atražo tos tādās pašās skaitliskās attiecībās, kādas piemīt dabas reakcijām, veidojoties minerāliem. Šim faktoram ir nenovērtējama nozīme visu

ķīmisko elementu vēsturē. Pirmoreiz mūsu planētas vēsturē redzam jaunu ķermeņu veidošanos, zemes apeida neticamas pārvērtības. [...] Viņi izmaina ģeoķīmisko ciklu mūžīgo gaitu. Civilizācijas tālākajā attīstībā šo procesu ietekmei vēl jāpieaug, atomu migrācija biogēnajā bāzē arvien vairāk paplašināsies...»³⁶

Līdz ar ražotāj spēku un ražošanas attiecību attīstību cilvēka tiešas dzīves apstākļi kļūst komfortablāki, nodrošinātības pakāpe pret dabas stihiju — lielāka, vielas, enerģijas un informācijas apmaiņa ar dabu — efektīvāka. Nostiprinoties sociālās īstenības stabilitātei, atsevišķa cilvēka tiešā atkarība no dabas apstākļiem samazinās. Cilvēks var apdzīvot visu planētu, sociālā ziņā sekmīgi piemēroties jebkuriem ģeogrāfiskiem un klimatiskiem, arī ekstrēmiem (mūžīgā ledāja, aukstuma pola, augstkalnu rajonu, mitro tropisko mežu, tuksnešu utt.) apstākļiem.

Bet sabiedrības panākumi, nodrošinot sociālo progresu, nav absolūti, tie ir pretrunīgi, jo **netiešā** atkarība no dabas vides vēsturiski pieaug. Tā, piemēram, iesaistot ražošanā arvien jaunas vielas un dabas spēkus, palielinās ražotāju atkarība no izejvielu resursiem, kuru nepietiekams daudzums spiež meklēt vēl nezināmus enerģijas avotus, izejvielas u. tml. V. Vernadska dati liecina, ka senos laikos cilvēka darbībā bija iesaistīti tikai 19 ķīmiskie elementi, 18. gs. — 28, 19. gs. — 50, bet 20. gs. sākumā — 60. Pusgadsimtu vēlāk cilvēks iekļāva ražošanā visus 83 zemes garozā sastopamos ķīmiskos elementus. Turklāt viņš sāka iegūt un pat daļēji izmantot 16 citus elementus, kuri zemes garozā nav sastopami, — plutoniju, neptūniju, kaliforniju u. c.³⁷

Mūsdienās ražošanas (rūpniecības, lauksaimniecības), medicīnas un citiem mērķiem tiek izmantoti visi Mendeļejeva periodiskās sistēmas ķīmiskie elementi — gan dabiskie, gan tehnogēnie. Procesu raksturo kopēja tendence: sākumā tika izmantotas galvenokārt dabas vielas — minerāli, vēlāk tika sintezēti jauni elementu savienojumi, iegūstot tos arī tīrā veidā. Visbeidzot, 20. gs. sākās izotopu izmantošana.³⁸ Rezultātā tehnoloģija kļuva arvien sarežģītāka, radās radioaktīvo preparātu uzkrāšanas un glabāšanas problēma u. tml.

Sabiedrības netiešā atkarība no dabas, kādu nes līdzī sociālais progress, pieaug arī tāpēc, ka tās darbība balstās uz arvien fundamentālākiem, nozīmīgākiem dabas un sabiedrības likumiem un procesiem. Līdz ar to atkāpe no iespējamās optimālās mijiedarbības ar dabu var izraisīt arvien postošākas sekas. Šādos apstākļos izšķirošu nozīmi iegūst sabiedrības un dabas mijiedarbības noteicošais veids, tā raksturs un attīstības perspektīvas.

³⁶ Вернадский В. И. Биосфера. М., 1967, с. 183.

³⁷ Перельман А. И. Геохимия биосферы. М., 1973, с. 140.

³⁸ Turpat.

Šodien globālajā sistēmā «daba—sabiedrība» akumulējas procesi, kuri, ja tie netiks principiāli un savlaicīgi novērsti, var negatīvi ietekmēt civilizācijas progresu. Uzskata, ka galējā izpausmē šie procesi var kļūt biosfērai liktenīgi, t. i., spēj vienkāršot biosfēru tādā mērā, ka augstāk attīstītas dzīvības formas ietu bojā vai arī rastos principiāli draudi to pastāvēšanai. Globālo ekoloģisko krīzi var raksturot kā «biosfēras izjukšanu, tās galveno komponentu neatjaunošanos, bioloģisko resursu samazināšanos, regulatīvo mehānismu un pozitīvo atgriezenisko saišu deformēšanos, respektīvi, kā tādu situāciju, kurā apdraudēta visa dzīvības saglabāšanas sistēma uz zemes».³⁹

Varbūtējā globālā ekoloģiskā krīze nav jāsaprot kā kosmiska vai ģeoloģiska rakstura katastrofa uz mūsu zemeslodes, bet kā sabiedrības izraisīts process, kas, postoši iedarbojoties uz apkārtejo vidi, apdraud tās pastāvēšanu. Globālās ekoloģiskās krīzes cēloņus iespējams dalīt vismaz divās grupās. Pirmkārt, tie ir jau minētie vēsturiskie, šķiriskie, sociālpolitiskie cēloņi. Antagonismu sabiedrības un dabas attiecībās izraisa antagonistiskās attiecības cilvēku sabiedrībā. Tās ir pārvaramas tikai līdz ar nesamierināmo šķirisko pretrunu likvidēšanu cilvēku sabiedrībās. Kapitālisma apstākļos šīs pretrunas sasniedz vēsturisko «briedumu», tieši radot globālās ekoloģiskās krīzes draudus.⁴⁰

Bez tam globālajai ekoloģiskajai krīzei ir arī vispārcilvēciski cēloņi. Tie var aktivizēties, ja savlaicīgi netiek atceltas, t. i., dialektiski risinātas, pretrunas starp tādiem objektīviem matērijas kvalitatīvajiem stāvokļiem kā dzīvais un sociālais. Šīs pretrunas izaug no milzīgajām, principā neierobežotajām sabiedrības iespējām zinātniski tehniskā progresa gaitā pārveidot dabu, ar visdažādākiem paņēmieniem iekļaujot to sabiedriskajā esamībā, pretstatā biosfēras ierobežotajām iespējām nodrošināt šo attīstību,⁴¹ pildīt sabiedrības dabiskā fundamenta funkcijas, vienlaikus saglabājot savu kvalitatīvo noteiktību un evolūcijas iespējas. Šodien mēs uzskatāmi pārliecināties, ka daba nav visspēcīga, bet tās «traumas» atgriezeniski negatīvi ietekmē sabiedrības dzīvi.

Šīs pretrunas nav nepārvaramas. Tās ir permanenti atceļamas līdz ar sociālo progresu. Vēsturiskā darbība, kas veicama šodienas un tāpat arī tuvākās nākotnes sabiedrībai, lai likvidētu ekoloģiskas krīzes draudus, ir grandioza un sarežģīta, tā prasa līdz šim nepie-

³⁹ Астафьев А. К. Системный подход и проблема регуляции природной среды. — Вопросы философии, 1977, 2, с. 77.

⁴⁰ Konkrētāk šis jautājums analizēts nodaļā «Ekoloģija un politika».

⁴¹ Гирусов Э. В. Дialeктика взаимодействия общества и природы в период развитого социализма. М., 1979, с. 64.

redzētu globāla mēroga sadarbību, politiski saskaņotu, zinātniski pamatotu un morāli atbildīgu rīcību.

Aplūkotās pretrunas nav optimāli pārvaramas, iepriekš nelikvidējot sociālpolitiskos, šķiriskos globālās ekoloģiskās krīzes cēloņus. Progresīvos sociālos apstākļos, sabiedrībai pakāpeniski izzinot dabas un sabiedrības mijiedarbības objektīvos likumus, šīs mijiedarbības apzinātas racionālas vadības un regulēšanas noslēpumus, minētās vispārējās pretrunas ir atceļamas. Šajā sakarā visai neatliekams uzdevums ir nodibināt kontroli pār procesiem sistēmā «daba—sabiedrība» lai, balstoties uz vispusīgu dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmas funkcionēšanas un attīstības likumsakarību izziņu, optimizētu šo sistēmu. Dabas un sabiedrības optimizācijas process realizējams, attīstot ražotājspēkos funkcijas, kas nodrošina ne vien sociālo uzplaukumu, bet stimulē arī dabas ražīgo spēku attīstību. Šajā gadījumā plaši izmantojama pieredze, kas uzkrāta lauksaimnieciskajā ražošanā, stimulējot augsnes auglību, izveidojot produktīvas mājdzīvnieku šķirnes, paaugstinot lauksaimniecības kultūru ražību utt. Protams, rūpnieciskā ražošana, transporta attīstība, celtniecība īstenojas pēc citiem mijiedarbības principiem ar dabu. Šeit pārsvarā vienmēr būs dabas tiešas izmantošanas aspekts un sabiedriskās esamības ekscentriskās slodzes pieaugums uz dabas procesiem. Tāpēc svarīgi izstrādāt un realizēt dabas racionālas izmantošanas, aizsardzības un atjaunošanas ekoloģiski pieņemamas teritoriāli konkrētas programmas, nepieciešami saglabājot dabas sistemātiskas pārveidošanas un sabiedriskās esamības ekstensīva un intensīva progresa vispārējo tendenci dabā ekoloģiski pieļaujamo normu robežās.

*

Daudzi, jo sevišķi ārzemju autori, uzskata, ka vissarežģītākās un grūtāk risināmās problēmas sistēmā «daba—sabiedrība» izraisa nekontrolējamie demogrāfiskie procesi, it īpaši straujais iedzīvotāju skaita pieaugums uz zemeslodes, pārāpdzīvotības draudi.⁴² Kā zināms, iedzīvotāju skaits uz pasaules strauji pieaug, un līdz ar to pieaug arī zemeslodes apdzīvotības blīvums. Šobrīd pasaulē dzīvo ap 4,5 miljardi cilvēku. Pēc ANO prognozēm, 2000. gadā uz mūsu planētas dzīvos jau 6,2 miljardi cilvēku.⁴³

Demogrāfiskie procesi pamatos pakļaujas sociālajām likumsakarībām. Katram ražošanas veidam ir savi vēsturiski demogrāfiskie

⁴² Уорд Б., Дюбо Р. Земля только одна. М., 1975. 319 с.; Оуэн О. С. Охрана природных ресурсов. М., 1977. 416 с., и. с.

⁴³ Народонаселение стран мира. М., 1978, с. 47.

likumi.⁴⁴ Bez šaubām, šo likumu darbību nedrīkst saprast vienkāršoti. Viena no būtiskākajām sociālo likumsakarību pazīmēm ir to varbūtējais raksturs, ko izraisa visdažādākie imanenti sociālie apstākļi, to skaitā — laikmeta īpatnības. Kā zināms, mēs dzīvojam pārejas laikmetā no kapitālisma uz sociālismu. Eksistences pamatus mūsdienu sabiedrībām veido visai atšķirīgs ražotāj spēku attīstības līmenis. Nostiprinoties sadarbībai starp valstīm materiālās ražošanas sfērā, zinātnē, izglītībā, medicīnā, kādā atsevišķā valstī vai valstu grupā var strauji pieaugt iedzīvotāju skaits (piemēram, samazinoties bērnu mirstībai, ieviešot modernos medicīnas sasniegumus), pārsniedzot rūpnieciskās un lauksaimnieciskās attīstības tempus, tāpat šīs sabiedrības ražīgās darbības attīstības tempus. Šāda situācija ir visai raksturīga daudzām jaunattīstības valstīm, kur tādejādi pieaug iedzīvotāju skaits, kuri dzīvo pusbadā vai iet bojā bada nāvē.

Jāatzīmē, ka dabas racionālu izmantošanu un aizsardzību apgrūtinā ne vien pārmērīgi augsti, bet arī zemi iedzīvotāju skaita pieauguma tempi. Optimāla, harmoniska situācija acīmredzot veidojas tad, ja demogrāfiskie procesi attīstās līdzsvarotās, saskaņotās attiecībās ar citām sociālo procesu norisēm, t. i., ar rūpniecības un lauksaimniecības, kultūras un zinātnes attīstību.

Lai regulētu demogrāfiskos procesus, līdztekus daudziem sociāli praktiskiem pasākumiem jāveic izvērsti zinātniski pētījumi, arī demogrāfijas un ekoloģijas saskares punktus. Šiem jautājumiem tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība.⁴⁵

Vispārējā apdzīvotības blīvuma pieauguma tendence pasaulē izvirza jautājumu par optimālām apdzīvotības normām katrai teritoriālai vienībai un sabiedrībai kopumā salīdzinājumā ar konkrētās ekoloģiskās sistēmas iespējām. Sasniedzot vēsturiski noteiktas apdzīvotības normas robežas, saasinās pretruna starp mūsu planētas teritoriālo galīgumu un vēsturisko nepieciešamību nepārtraukti pieaugt iedzīvotāju skaitam. Šī pretruna ir vispārējās ekoloģiskās pretrunas konkrēta izpausme.

Piemēram, pēc J. Oduma uzskata, ja cilvēce nevēlas bīstami tuvoties šai galējai robežai, katram cilvēkam nepieciešams rezervēt vidēji divus hektārus bioloģiski produktīvu teritoriju (plus dzīvotspējīgu okeānu).⁴⁶ Grūti spriest par šīs normas zinātnisko pamato-

⁴⁴ Марксс К. Капитал, 1. сēj., 516. лpp.

⁴⁵ Араб-оглы Э. А. Демографические и экологические прогнозы. Критика современных буржуазных концепций. М., 1978. 319 с.; Леви Л., Андерсон Л. Народонаселение, окружающая среда и качество жизни. М., 1979. 144 с.; Население и окружающая среда. М., 1975. 88 с.; Проблемы народонаселения: о демографических проблемах стран Запада. М., 1977, с. 215—302.

⁴⁶ Одум Ю. Основы экологии. М., 1975, с. 551.

tību, tomēr skaidrs ir viens — tā nevar būt universāla, nemainīgi piemērojama visiem laikiem, visiem nākotnes sabiedrības attīstības periodiem, jo apdzīvotības normas ir atkarīgas ne vien no biosfēras, bet arī no sociālās īstenības «produktivitātes». Līdz ar to šai normai ir vēsturiski mainīgs raksturs.

Galēji pieļaujamā demogrāfiskā spiediena norma uz biosfēru paver cilvēcei pagaidām plašas demogrāfisko procesu attīstības perspektīvas. Par biosfēras demogrāfisko pārslodzi vēl pārāgri runāt. Turklāt, likvidējot privātīpašumu, pilnveidojot sociālās attiecības, ieviešot jaunas progresīvas metodes lauksaimnieciskajā ražošanā, īstenojot jaunu ekonomisko kārtību pasaulē, risinot globālās problēmas vispār, civilizācijai ir plašas iespējas apzināti regulēt demogrāfiskos procesus, realizēt saprātīgu demogrāfisku politiku, cīnīties ar badu utt.

Vispārējā ekoloģiskā pretruna vērojama ne tikai dabas un sabiedrības mijiedarbības demogrāfiskajos jautājumos. Ne mazāk spilgti tā izpaužas cilvēku darbībā vispār, bet sabiedriskās ražošanas sistēmā jo sevišķi. Vispārējā pretruna sistēmā «daba—sabiedrība» šeit konkretizējas pretrunā starp nepieciešamību mainīt, pārveidot apkārtējo dabu (sociālais aspekts) un vienlaikus saglabāt biosfēru tai piemītošajā kvalitātē (bioloģiskais aspekts).

Arī šī, tāpat kā visas pārējās ekoloģiska rakstura problēmas, ir sarežģīta un daudzšķautņaina. Tā risināma dažādās konkretizācijas un vispārinājuma pakāpēs, ar dažādiem paņēmieniem un līdzekļiem, uz daudzveidīga faktu materiāla bāzes. Tuvāk aplūkosim vienu šīs problēmas izpausmi — jautājumu par dabas resursu lomu sabiedrības dzīvē.

Mūsdienu cilvēce dabas resursu apguvē atrodas vēsturiski (sociāli) visai nekvalitatīvā (neefektīvā) stāvoklī. Dabas resursu apguve īstenojas galvenokārt kā vienkārša dabas bagātību izmantošana, ekspluatācija. Mūsu darbības radošās potences šajā cilvēku darbības nozarē tiek izmantotas samērā nepilnīgi. Tieši tāpēc daudzi dabas resursi, it īpaši tie, kuru atjaunošanos nestimulē dzīvības procesi biosfērā, strauji samazinās. Uzskata, ka tādu vielu kā cinka, svina, alvas, volframa, tāpat arī naftas, gāzes u. c. resursi var izsīkt jau tuvākajos gadu desmitos.⁴⁷ No tā, protams, nav izdarāmi pesimistiski secinājumi par ekoloģiskās krīzes neizbēgamību resursu «bada» apstākļos, jo ir iespējams problēmas principiāls risinājums. Pirmkārt, tradicionālo minerālo resursu krājumu kopumā, kā atzīmē vairums resursu pētnieku, pietiks vēl daudzām paaudzēm. Otrkārt, resursu problēma skatāma sociāli vēsturiskā aspektā, jo no sasniegtā ražotājspēku (tehnikas, tehnoloģijas, zinātnes utt.) attīstības līmeņa ir

⁴⁷ Бы хорев Н. А. Экономика минерального сырья. М., 1975, с. 172; Одум Ю. Основы экологии, с. 524.

atkarīgs, vai dabas materiāli var funkcionēt kā sabiedriskās ražošanas resursi vai ne. Teorētiski visu planētas vielu, enerģiju var uzskatīt par resursiem. Izsīkstošo resursu vietā cilvēki meklēs un, protams, atradīs jaunus. Treškārt, jau tagad cilvēka darba sfēra arvien intensīvāk papildinās ar jaunu nozari — resursu ražošanu. Sai darbībai attīstoties, būtiski pieaugs radošā potenciāla īpatsvars dabas pārveidošanas procesā, līdz ar to dodot jaunu impulsu cilvēces relatīvās patstāvības nostiprināšanai attiecībā pret dabu. Ceturtkārt, lielas iespējas slēpj resursu racionāla izmantošana. Ražošanas process un viss dabas pārveidošanas darbs organizējams tā, lai radītu sociāli nozīmīgas vērtības, proti — vērtības, kuras apmierina **saprātīgas** cilvēku vajadzības, veicina cilvēka un cilvēces attīstību. Tāpēc bruņošanās drudzis arī no šī viedokļa vērtējams kā absurda parādība.

Mūsdienu sabiedrībai nepieciešams ievērojami paaugstināt resursu derīgas izmantošanas koeficientu. Pašreizējā tehnoloģijas attīstības pakāpē tas ir visai zems. Tikai dažus procentus no ražošanā iesaistītās dabas vielas un enerģijas «pārmanto» derīgais produkts. 1968. gadā pasaulē uz vienu cilvēku ieguva vidēji 20 t dažādu jēlvielu, 1974. gadā — jau 27 t, turpretī tikai apmēram 2% no tām pārtapa rūpnieciskajā produkcijā, bet atlikušā masa veidoja rūpniecības atkritumus.⁴⁸ Tātad 98% iegūtās jēlvielas (lai gan, protams, prasa cilvēka darba patēriņu) ne tikai netiek izmantoti, bet iegūst vēl papildus negatīvu nozīmi, jo, ieplūstot dabā, to piesārņo. Tas arī ir galvenais cēlonis, kāpēc mūsu pārveidojošā darbība attiecībā pret biosfēru ir nehiģiēniska.

Problēma par resursu izmantošanu neizvirza cilvēcei nepārvaramas grūtības, tomēr mūsdienu sabiedrībai tā ir visai nozīmīga un aktuāla. Straujš resursu izmantošanas pieaugums, nevienmērīgs to ģeogrāfiskais izvietojums, daudzu tradicionālo resursu ierobežotie krājumi problēmu par enerģijas un izejvielu izmantošanu mūsdienu civilizācijā stipri saasina.

Racionālas metodes nepieciešamas arī to dabas resursu ekspluatācijā, kuri biosfērā atjaunojas. Tas nozīmē, ka šos resursus var izmantot, vienīgi stingri ievērojot to ekspluatācijas normu, kura nedrīkst pārsniegt līmeni, kas iezīmē šo resursu pašatjaunošanās mehānismu deformāciju. Par to, ka šī bīstamā robeža nereti tiek pārkāpta, liecina gan Melnā, gan Sarkanā grāmata.⁴⁹ Akadēmiķis J. Fjodorovs atzīmē, ka cilvēce jau 70. gadu sākumā apstrādāja 70% lauksaimniecībā izmantojamās augsnes platības, 50% mežu dabiskā

⁴⁸ Наука и глобальные проблемы современности (круглый стол журнала «Вопросы философии»). — Вопросы философии, 1974, 8, с. 119.

⁴⁹ Protams, atsevišķu dzīvnieku sugu un augu bojāejai var būt arī citi sociāla, kā arī bioloģiska un ģeoloģiska rakstura cēloņi.

pieauguma, 10% upju ūdens, 70% nozvejai pakļauto zivju populāciju.⁵⁰ Tālāk intensificējot minēto resursu apguvi, pieaug nepieciešamība stimulēt to atjaunošanos.

Visbeidzot, atzīmētā pretruna kopumā tiks pārvarēta atbilstoši tam, kā nākotnes sabiedrībai, darbojoties no biosfēras iespējami izolētās (beztakritumu) ražošanas sistēmās un plaši izmantojot nedzīvo dabu, pakāpeniski izdosies samazināt dzīvās dabas tiešo ekspluatāciju.

Sabiedriskā esamība, sabiedrība kopumā nepārtraukti paplašina savus telpiskos izmērus, iekļaujot sociālo attiecību sistēmā arvien jaunus pārveidotās dabas objektus un to sistēmas. Vienlaikus vēsturiski spraigāka kļūst arī dabas un sabiedrības mijiedarbības intensitāte, kuru tāpat stimulē sociālā progresa nepieciešamība. Rezultātā norisinās arvien sarežģītāki mijiedarbības procesi gan tiešajā sabiedriskās esamības struktūrā (starp sociālās īstenības specifisko kvalitāti un dažādiem dabas komponentiem tajā, kuri, pildot visdažādākās, savstarpēji atšķirīgas funkcijas sabiedriskajā esamībā, atrodas vēl arī atšķirīgās socializācijas pakāpēs), gan sociālajai īstenībai kopumā mijiedarbojoties ar apkārtējo, pārveidošanas procesam vēl nepakļauto organisko un neorganisko dabu, vispirms, protams, ar biosfēru kā veselu vienību. Šie procesi ZTR gaitā norisinās, pakāpeniski līdzsvarojoties dabas un sabiedrības mijietekmes tendencēm, no kurām viena izpaužas, mainoties dabas (biosfēras) nozīmei sabiedrībā, otra — pieaugot sociālās īstenības kopējai ietekmei uz biosfēru.

Problemātiskas situācijas, kas veidojas šajā sakarā un jāpārvar mūsdienu cilvēcei, dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmā acīmredzot ir vienas no viskomplicētākajām. Šīs problēmas konkretizējamā jautājumā par sociālās īstenības slodzes palielināšanos uz biosfēru un īpaši spilgti izpaužas piesārņotības paradoksā.

Biosfēru piesārņo cilvēka darbības blakusprodukti, viss, kas sākotnēji tiek iesaistīts sociālo attiecību sistēmā, bet vēlāk pārstāj tajā pildīt nozīmīgas funkcijas. Tādējādi saprotami ir mūsu centieni atbrīvoties no tiem, izvadot tos no sabiedrības esamības sfēras. Taču tieši šajā apstākļī ietverts paradokss. Kaut arī mēs cenšamies maksimāli norobežoties no savas darbības blakusproduktiem, no visa tā, kas kļuvis nevajadzīgs vai arī ko dažādu (piemēram, tehnisku) iemeslu dēļ vairs nespējam izmantot, tomēr izvadīt šos blakusproduktus ārpus vides, kurā norisinās vai kurā ir iespējama mūsu dzīve un darbība, principā nav iespējams. Telpa, kura vienā gadījumā tiek izmantota par izgāztuvi, citā pilda svarīgas dzīvības un sociālo

⁵⁰ Федоров Е. Взаимодействие человека и природной среды: Современное состояние и перспективы будущего. — США. Экономика, политика, идеология, 1972, 4, с. 117—122.

attiecību attīstības funkcijas. Paplašinot telpu, kura iekļaujas mūsu interešu un praktiskās darbības jomā, situācija, protams, nemainās.

Problēma kļūst īpaši komplicēta biosfēras apstākļos. Pieaugot piesārņotības apjomam un daudzveidībai, dzīvībai kaitīgie savienojumi arvien intensīvāk iekļaujas vielas un enerģijas dabiskajā riņķojumā un izplatās pa visu biosfēru. Piesārņotāji dzīvības procesus ietekmē galvenokārt negatīvi, jo deformē barības ciklus (ievadot tajos svešas vai indīgas vielas), samazina augu fotosintēzes spējas, izraisa slimības utt. Biosfēras piesārņošana, ja tā netiks savlaicīgi ierobežota, var izraisīt neparedzētus rezultātus, globāla mēroga negatīvas izmaiņas dzīvības sistēmā.

Viens no plašāk izmantotajiem paņēmieniem, kā pētīt piesārņotāju iedarbību biosfērā, ir aplūkot šo iedarbību atsevišķi atmosfērā, hidrosfērā, litosfērā un izpētīt šīs vides iedarbību uz dzīvajiem organismiem un to sistēmām.

Atmosfera, kā zināms, pilda biosfērā svarīgas funkcijas. Tā nodrošina dzīvo organismu dzīves apstākļus noteiktā gāzu režīmā un riņķojumā, aizsargā dzīvību no nāvējošās kosmiskās radiācijas, regulē temperatūru un laika apstākļus uz Zemes utt. Cilvēki spēj ievērojami ietekmēt šos procesus kā pozitīvi, tā arī negatīvi. Šai sakarā risināmo problēmu loks ir visai plašs. Tas ietver jautājumus par iespējamām gāzu attiecību izmaiņām atmosfērā,⁵¹ par brīvā skābekļa izmantošanas pieļaujamajiem apmēriem tradicionālo degmateriālu (naftas; akmeņogļu, dabiskās gāzes) oksidēšanas procesos,⁵² par vidējās gaisa temperatūras varbūtējo paaugstināšanos uz zemeslodes līdz pat katastrofālam līmenim⁵³ vai tam pretēju procesu — vidējās temperatūras ievērojamu pazemināšanos,⁵⁴ kā arī par ozona slāņa iespējamu iziršanu, fotoķīmisko smogu veidošanos virs pilsētām utt.

Ne mazāk problemātiskas ir situācijas, kādas rodas, palielinoties sabiedrības slodzei uz hidrosfēru un litosfēru, kā arī uz biosfēru kopumā.

Pasākumi, kuri veicami nolūkā samazināt biosfēras piesārņošanu, īstenojami vairākos virzienos. Pirmkārt, pārorientējot ražošanas tehnisko procesu uz «slēgtajiem cikliem», t. i., uz tādiem tehnoloģiskiem procesiem, kuros iepriekšējā posma atkritumi tiek izmantoti par

⁵¹ Лемешев М. Экономика и экология: взаимосвязь и взаимозависимость. — Коммунист, 1975, 17, с. 48.

⁵² Гирусов Э. В., Лаппо С. С. Пределы возможностей биосферы. — Природа, 1974, 12, с. 4.

⁵³ Виноградов А. Технический прогресс и защита биосферы. — Коммунист, 1973, 11, с. 63, 64.

⁵⁴ Волков И. И. Антропогенное загрязнение атмосферы фреонами и его возможные последствия. — Природа, 1977, 4, с. 19—24.

izejvielu nākošajiem. Šāda ražošanas sistēma gan kardināli samazinātu atkritumu ieplūšanu apkārtnē, tomēr šī projekta realizācija prasa laiku, milzīgus kapitālieguldījumus, esošo ražošanas uzņēmumu būtisku rekonstrukciju, komplicētu tehnisku sistēmu ieviešanu utt. Otrkārt, iekārtojot attīrīšanas iekārtas. Treškārt, izstrādājot galēji pieļaujamās slodzes un piesārņotības normas un ieviešot efektīvu to ievērošanas kontroles sistēmu. Tomēr patlaban globālā mērogā šo pasākumu ieviešana nav apmierinoša, un tāpēc biosfēras fiziskie parametri mainās joprojām nelabvēlīgi, samazinās ekosistēmu produktivitāte, vides higiēniskā un estētiskā kvalitāte.

Ikviena no aplūkotajiem problēmu mezgliem (demogrāfiskie procesi mūsdienu pasaulē, tradicionālo dabas resursu rezerves un to racionālas izmantošanas perspektīvas, sabiedrības slodzes uz biosfēru un pieļaujamās piesārņošanas normas) gan atsevišķi, gan kopumā ietver daudzas sarežģītas mijiedarbības sistēmas, kuru izmaiņām un funkcionēšanai nepieciešams izsekot, lai rastos vispārējs priekšstats par mūsdienu ekoloģiskās situācijas aktualitātēm. Pamatots šķiet apgalvojums, ka iepriekš aplūkotais problēmu komplekss kopumā aptver reālo dabas un sabiedrības sarežģījumu galveno saturu. Citas mūsdienu dabas un sabiedrības mijiedarbības formas ir vai nu iepriekš aplūkoto sakarību kāds atsevišķs cēlonis, vai šo sakarību satura konkretizācijas aspekts, vai atbildes reakcija uz tiem, vai, visbeidzot — kā viens, tā otrs. Tāpēc bez jau minētajām problēmām ievērojama nozīme ir pētījumiem par cilvēces enerģētiskajiem un pārtikas jautājumiem, Pasaules okeāna stāvokli, cilvēku veselības stāvokļa vispārēju uzlabošanu, iespējām cīnīties ar tukšsnešu paplašināšanos, varbūtējām klimata maiņām utt.

Nereti par vienu no cēloņiem, kas izraisa ekoloģiska rakstura sarežģījumus, izvirza zinātni un tehniku. Ar zināmām iebildēm tas tā arī ir. Cilvēcei vēl daudz jādara, lai ekoloģiski optimāli pārorientētu zinātnes un tehnikas attīstību.⁵⁵ Taču, tikai šādi vērtējot zinātnes un tehnikas nozīmi mūsdienu ekoloģisko problēmu kontekstā, nozīmētu izskaidrot jautājumu vienpusīgi. ZTR nepieciešams uzlūkot par vienu no galvenajiem līdzekļiem ekoloģisko grūtību pārvarēšanā. Sabiedrībai nav citu, par zinātni un tehniku ietekmīgāku spēku, kurus vērst pret varbūtējo ekoloģisko krīzi.

Zinātne savas ekoloģiskās funkcijas spēj veikt atbilstoši tam, kā tajā īstenosies visdažādāko dabzinātnisko atziņu koordinācijas un sintēzes process (intensīvi izvēršot tikai atsevišķus pētījumus vai kampaņu veidā stimulējot tikai kādas atsevišķas zinātnes nozares attīstību, šo uzdevumu optimāli veikt nav iespējams), kā, savstarpēji bagātinoties, norisināsies dabzinātņu, tehnisko un sabiedrisko zinātņu harmoniska attīstība, kā zinātne, ne tikai radot, bet arī pār-

⁵⁵ М а н и н Ю. М. НТР и экологизация производства. Минск, 1979. 135 с.

varot savu iekšējo norobežotību, kādu izraisījusi tās analītiskā attīstība specializētās disciplīnās, apvienosies vienotā sistēmā, zinātnisko atziņu sintēzes gaitā nepārtraukti atjaunojot savu organisko veselumu. Nav īpaši jāuzsver, ka šis ir izteikti mūsdienīgs zinātnes attīstības uzdevums un minētās attīstības kontūras šodien vēl tikai aptuveni apjaušamas.

Apstākļos, kad vērojama vesela sabiedrības un dabas mijiedarbības aktualitāšu «mozaika», īpaša nozīme ir mēģinājumiem aptvert šīs mijiedarbības sistēmu kopumā. Tas, protams, vispirms ir filozofiska un metodoloģiska rakstura uzdevums.

Mēģinājumi zinātniskā līmenī aptvert situāciju kopumā realizējami ar sistēmiskās pieejas un matemātisko metožu palīdzību, apstrādājot tiešo dabzinātnisko un sabiedrisko zinātņu empīrisko materiālu. Starptautiskā mērogā šādus pētījumus sāka neoficiāla starptautiska organizācija, t. s. Romas klubs, kas koordinē pētījumu ciklu «Bridinājums cilvēcei». Par savu mērķi šī organizācija izvirzījusi uzdevumu novērtēt cilvēces attīstības perspektīvas (izdzīvošanas iespējas) tuvākajā laika periodā. «Romas klubs» tika nodibināts 1968. gadā. Viens no tā pamatlicējiem — itāliešu sabiedriskais darbinieks, ekonomists, biznesmens A. Pečeji — savos programmas rakstos uzsvēra, ka kluba uzdevums ir pievērst sabiedrības uzmanību cilvēces globālajām problēmām, visam tam, kas rada draudus sabiedrības pastāvēšanai un attīstībai.⁵⁶

Pirmo «Romas kluba» ziņojumu, izmantojot Dž. Forestera «pasaules sistēmas» dinamisko modeli⁵⁷ un «piepildot» to ar konkrēto faktisko materiālu par dabas un sabiedrības attiecībām, sagatavoja plaša pētnieku grupa D. Medouza vadībā.⁵⁸ Par galveno skaitļošanai pakļauto parametru tika ņemts rūpnieciskās ražošanas un iedzīvotāju skaita pieauguma eksponenciālais attīstības raksturs, koordinējot to ar dažādām iespējamām izmaiņām dabas resursu izmantošanā, apkārtējās vides piesārņošanā, pārtikas izlietošanā. Ar ESM palīdzību aprēķinot sabiedrības iespējamo «uzvedību» dažādās situācijās, tika izdarīts secinājums — ja būtiski nemainīsies rūpnieciskās attīstības un iedzīvotāju skaita pieauguma tempi, aptuveni nākošā gadsimta vidū cilvēce sasniegs savas attīstības galējo robežu un nokļūs globālā pretrunā ar dabu, ar savas pastāvēšanas objektīvajiem apstākļiem. Šāda situācija raksturota kā ekoloģiskā katastrofa, kurā aizies bojā cilvēces lielākā daļa un strauji samazināsies ražošanas potenciāls. Kā redzams, šī pētījuma galvenajos secinājumos cilvēces attīstības perspektīvas traktētas pesimistiski.

⁵⁶ Печчеи А. Человеческие качества. М., 1980. 302 с.

⁵⁷ Форрестер Дж. В. Мировая динамика. М., 1978. 167 с.

⁵⁸ Meadows D. a. o. The Limits to Growth. N. Y., 1972. 205 p.

Lai izvairītos no ekoloģiskās krīzes, pēc autoru domām, nepieciešams nekavējoties pārtraukt eksponenciālo ražošanas attīstību, pārīet «globālā līdzsvara» stāvoklī. «Globālais līdzsvars» nozīmē nepieciešamību apturēt iedzīvotāju skaita un rūpnieciskās ražošanas pieaugumu planētas mērogā, tādējādi samazinot dabas resursu izmantošanu, apkārtējās vides piesārņošanu utt. Tie brīvie līdzekļi, kas šajā gadījumā rastos, izmantojami nevis ražošanas attīstībai, bet cīņai pret badu un apkārtējās vides piesārņošanu.⁵⁹

«Romas kluba» pirmais ziņojums isā laikā kļuva populārs visā pasaulē, un tā galvenie secinājumi tika plaši apspriesti, apstrīdēti un kritizēti. «Globālā līdzsvara» ideja, protams, nav pieņemama, tā ir nereāla. Tiesa, Rietumos ir ne mazums autoru, kuri uzskata, ka sabiedrībai tādā vai citādā veidā, agrāk vai vēlāk tomēr būs jāsamazina rūpnieciskās attīstības tempi un apjoms.⁶⁰

Pārējie «Romas kluba» ziņojumi, tieši neatbilstot «nulles attīstības» cikla teorijai, tomēr būtiski no tās arī neatšķiras. Piemēram, otrajā ziņojumā⁶¹ iepriekš minētā koncepcija tika nomainīta ar «organiskas attīstības» ideju. Pēc šī ziņojuma autoru domām, daba spēj nodrošināt ievērojamu cilvēces attīstību, bet tikai ar noteikumu — attīstībai jābūt «organiskai». Tas nozīmē, ka jāpārvar atšķirības dažādu reģionu attīstībā, vispirms starp tā saucamajām bagātākajām (industriāli attīstītākajām) un nabadzīgākajām (jaunattīstības) valstīm. Šī ideja ieņem visai stabilu vietu arī turpmākajos «Romas kluba» ziņojumos.⁶² Tā pauž prasību kavēt «bagāto» valstu (sociālpolitiskās atšķirības šo valstu starpā netiek ņemtas vērā) attīstību, virzot speciālistus, kredītus, finansiālos līdzekļus utt. uz jaunattīstības valstīm, lai tādējādi likvidētu atšķirības valstu, reģionu attīstības līmeņos.

«Romas kluba» piektā ziņojuma⁶³ autoru kolektīvs pievērsies visai interesantam uzdevumam un sistematizē cilvēces vadošos vērtīborientācijas virzienus, tās galvenos mērķus reģionālā (grupu, nacionālā, valdības utt.) un transnacionālā (ANO, multinacionālo korporāciju, dažādu starptautisku organizāciju) līmenī. Uz šādas sistematizācijas pamata izstrādāts «Mūsdienu mērķu atlants». Tajā redzams, ka līdzās citiem mērķiem sabiedrībā aizvien stabilāku vietu sāk ieņemt arī centieni saglabāt apkārtējo dabu.

⁵⁹ Meadows D. a. o. The Limits to Growth, p. 156, 175.

⁶⁰ Skat., piemēram, Одум Г., Одум Э. Энергетический базис человека и природы. М., 1978. 380 с.

⁶¹ Mesarovič M., Pestel E. Mankind at the Turning Point. N. Y., 1974. 210 p.

⁶² Skat.: Тинберген Я. Пересмотр международного порядка. М., 1980. 416 с.

⁶³ Laszlo E. a. o. Goals for Mankind. N. Y., 1977. 434 p.

Vispārēju interesi izraisa «Romas kluba» ideju evolūcija no šauri ekoloģiskām problēmām līdz plašāka mēroga sociālo jautājumu pētījumiem. Šāda attīstība ir likumsakarīga, jo arī tiešos ekoloģiskos jautājumus nav iespējams risināt ārpus sociālo notikumu visdažādāko aspektu vispārējā konteksta. Ekoloģiskās problēmas cieši saistītas ar pārējām mūsdienu civilizācijas globālajām problēmām, vispirms jau ar kara un miera jautājumiem.

Padomju Savienībā «Romas kluba» darbības kritiska analīze dota daudzu speciālistu (V. Leibina, J. Fjodorova, I. Novika, M. Budiko, I. Gerasimova, J. Pļeņnikova, L. Vasiļenko, I. Makarova, I. Frolova, V. Zagladina, A. Rivkina, A. Amirova u. c.) darbos. «Romas kluba» ideju kritika galvenokārt vērsta pret sabiedrības sociālās būtības nezinātnisko izpratni. Sabiedrības materiālistiska un vēsturiska izpratne «Romas kluba» pārstāvjiem ir sveša. Līdz ar to sociālās īstenības būtība tiek tvēta abstrakti. Pirmkārt, tā tiek garīgota vai arī biologizēta. Piemēram, netiek fiksētas kvalitatīvās atšķirības starp sociālo un bioloģisko matērijas kustības formu, sabiedrības attīstība tiek saskaņota tikai ar fizisko faktoru determināciju, neņemot vērā sabiedrības relatīvo patstāvību attiecībā pret dabu utt. Tas viss apgrūtina un padara neiespējamu sabiedrības un dabas mijiedarbības vispārējo objektīvo likumu izziņu. Otrkārt, neievērotas paliek tās būtiskās izmaiņas un atšķirības, kas raksturīgas ikvienam dabas un sabiedrības mijiedarbības veidam. Problēmas netiek analizētas konkrēti vēsturiski. Rezultātā neievērota paliek iespēja kvalitatīvi izmainīt dabas un sabiedrības pastāvošās globālās attiecības. Bet tieši ekstrapolējot pašreizējo situāciju nākotnē, t. i., absolutizējot kapitālistiskos dabas un sabiedrības mijiedarbības veida trūkumus, izpaužas situācijas bezcerīgums un ekoloģiskās krīzes neizbēgamība.

*

Jau atzīmējām, ka pretrunas starp dabu un sabiedrību ir atceļamas līdz ar sociālo progresu. Sociālistiskajā sabiedrībā nav tādu nepārvaramu sociālu šķēršļu, kas neļautu optimizēt dabas un sabiedrības attiecības. Dabas bagātību un ražošanas līdzekļu sabiedriskais īpašums, plānveidīga dabas resursu izmantošana, augsta sociālās organizētības pakāpe, masu apzinīguma līmenis — šie nosacījumi ir pamatā sociālisma iekārtas priekšrocībām dabas racionālas izmantošanas un aizsardzības pasākumu veikšanā. Mūsu sabiedrības sociālo attiecību humānisms — zinātnes, tehnikas, ražošanas attīstība visas sabiedrības un ikviena cilvēka interesēs — nevar neizpausties arī kā humānisms attiecībā pret dabu.

ENOLOGIJA UN POLITIKA

SRBU ČINA

UN SARAS VORS UN SARAS

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

ČUJ UN ČUJ

Otrā daļa

DABAS IZMANTOŠANAS POLITISKIE UN TIESISKIE PRINCIPI

Šī daļa ir veltīta dabas izmantošanas politiskajiem un tiesiskajiem principiem. Tā satur vairākus nodaļus, kas aplūko dabas izmantošanas jautājumus no dažādiem aspektiem, tostarp no tiesiskā, politiskā un ekonomiskā viedokļa. Šīs nodaļas satur arī ieteikumus, kā labāk izstrādāt dabas izmantošanas politikas un tiesiskos aktus.

Šīs daļas mērķis ir palīdzēt lasītājiem saprast dabas izmantošanas politiskos un tiesiskos principus un to nozīmi. Šīs daļas satur arī ieteikumus, kā labāk izstrādāt dabas izmantošanas politikas un tiesiskos aktus.

Dabas izmantošana ir būtiska cilvēku dzīvei un attīstībai. Tā nodrošina mums nepieciešamās dabas resursus, kas ir nepieciešami mūsu dzīvei un attīstībai. Tāpēc ir ļoti svarīgi izstrādāt dabas izmantošanas politikas un tiesiskos aktus, kas nodrošina dabas resursu ilgtspējīgu izmantošanu un aizsargā dabas vidi.

Šīs daļas satur arī ieteikumus, kā labāk izstrādāt dabas izmantošanas politikas un tiesiskos aktus. Šīs ieteikumi ir balstīti uz dabas izmantošanas politiskajiem un tiesiskajiem principiem, kas ir aprakstīti šīs daļas sākumā.

EKOLOĢIJA UN POLITIKA

ŠĶIRU CĪŅA UN DABAS VIDES PROBLĒMAS

Ciņā par dabas vides saglabāšanu mūsdienās iesaistījušies plaši sabiedrības slāņi — sociālistiskās un kapitālistiskās valstis, strādnieku šķira un bagātie fermeri, masu sabiedriskās organizācijas un pat peļņu alkstošie monopoli, transnacionālās korporācijas (TNK) neatstāj šo kustību bez ievēribas. Vācijas Federatīvajā Republikā pilsoniskās iniciatīvas grupās, kas izveidotas vides aizsardzības konkrēto jautājumu risināšanai, sadarbojas sociāldemokrāti, komunisti, bezpartejiskie, tātad cilvēki ar visdažādākajiem politiskajiem un ideoloģiskajiem uzskatiem.

Tā kā kustība notiek visai sarežģītos apstākļos, pastāvot minimālai organizētai, bez vienotas ideoloģiskas un politiskas platformas (to nosaka pats kustības un tajā iesaistījušos spēku raksturs),¹ rodas labvēlīga augsne ilūzijai par zemeslodi kā mūsu «kopējo mitekli», kur valda tikai «vispārcilvēciskas intereses». Šādā situācijā buržuāziskā ideoloģija un filozofija īpaši saasina cīņu pret marksismu-lenīnismu, pret tā šķiru cīņas teoriju, jo tā it kā programmējot sabiedrības šķelšanos un aizkavējot visu šķiru un slāņu «svētās savienības» izveidošanos dabas glābšanai.

Taču, aplūkojot, kā reāli attīstās cīņa par dabas vides saglabāšanu, nav grūti atklāt saistību starp vides saglabāšanas problēmām, šķiru cīņu un politiku kā šīs cīņas atribūtu. Turklāt minētajai saistībai ir milzīga teorētiska un praktiska nozīme.

Dabas vides jēdziens ir cieši saistīts ar ekonomikas jēdzienu. Tā dabas vides daļa, kuru apguvis cilvēks, ietilpst ekonomikas jēdzienā, jo dabas apgūšana notiek vispirms ekonomisko attiecību sistēmā, lai gan reizēm atsevišķi dabas elementi sākotnēji tiek apgūti, piemēram, estētisko vērtību plāknē, un tikai pēc tam atklājas iespējas to tiešai ekonomiskai izmantošanai.

¹ Skat.: Зародов К. И. Политический, классовый подход. — Проблемы мира и социализма, 1981, 3, с. 62—65; Экологический протест масс в борьбе классов. — Проблемы мира и социализма, 1981, 5, с. 63—71.

Ekonomiskās tendences ir cieši saistītas ar dabas vides likumsakarībām. Kapitālistiskā pasaule, kur 70. gados saasinājās cīņa par enerģijas (īpaši naftas) avotiem, kārtējo reizi apliecina teiktā pareizību. Mūsdienās neviena futuroloģiska teorija nevar pretendēt, lai to uzskatītu par nopietnu, ja tā neņems vērā vides aspektu (izejvielas, ūdens resursus, strādājošo dzīves iespējas urbanizētās zonās utt.). Spilgta liecība tam ir Rietumos izstrādātās globālās attīstības modeļi (ziņojumi «Romas klubam» u. c.). Nereti ekonomiskās tendences ietekmē pat vēl neapgūtās dabas vides faktori, piemēram, naftas krājumu kvantitatīvās prognozes var izmainīt līdzšinējās ieguves apmērus. Svarīgāko dabas resursu taupīšanas politika vairākās ar naftu un gāzi bagātās valstīs tāpat liecina par politikas, ekonomikas un dabas vides savstarpējo saistību.

Kā rāda neskaitāmi fakti, ekonomika allaž ir saistīta ar politiku, un tas deva pamatu V. I. Leņīnam secināt: «Politika ir koncentrēta ekonomikas izpaušme.»² Savukārt politika visspilgtāk izpaužas šķiru cīņā. No teiktā izriet, ka dabas vides apguvi ietekmē šķiru cīņa. Tas, protams, nenozīmē, ka šī saistība izpaužas tikai ekonomiskajos procesos. Politikas un vides attiecības nedrīkst reducēt uz tīri ekonomiskiem jautājumiem, bet dabas vidi sociālo attiecību sistēmā uzlūkot tikai par ekonomisku kategoriju. Šādus vienkāršojumus Rietumos nereti (piemēram, V. Rostous) mēģināja piedēvēt marksismam.

Šķiru cīņa tikai noteiktā aspektā iegūst ekonomisku raksturu, sakļaujās ap materiālo labumu piesavināšanās problēmām, ap īpašuma tiesībām uz ražošanas līdzekļiem un attiecīgā ražošanas veida tipiskajiem sadales principiem. Tikai retumis mērķi, kādus izvirza cīnītāja šķira, atbilst tās ekonomiskajām interesēm. Nereti darbaļaužu cīņa notiek reliģiozu, utopisku ideālu aizsegā, it kā bez konkrēta ekonomiska mērķa, un tikai gala rezultātā izrādās, ka materiālās attiecības nosaka šķiru cīņas mērķus. Katrā atsevišķā gadījumā šķiru cīņas īpatnības kļūst atkarīgas no sabiedrības konkrētās sociālās struktūras, kura nosaka šķiru cīņā polarizēto šķiru ekonomisko ieinteresētību.

Mūsu gadsimta otrajā pusē šķiru cīņas dominantēm tika pakļautas tādas sabiedrības dzīves puses kā prasība pēc izglītības un kultūras vērtībām, mērķtiecīgas atpūtas un sporta nodarbību pieejamības un, visbeidzot, pēc dabas vides aizsardzības. Dabas vide ir cilvēka organisma normālas darbības, pilnvērtīgas atpūtas, estētiskā baudījuma avots, bet ne tikai ekonomikas kategorija. Cīņa par cilvēka dzīves vides uzlabošanu izvērtusies arī cīņā par ražošanas vides, t. i., darba apstākļu, uzlabošanu.

Taču tas nebūt nenozīmē, ka būtu izzudušas līdzšinējās pretrunas

² Leņīns V. I. Vēlreiz par arodbiedrībām, par pašreizējo momentu un par Trocka un Buharina kļūdām. — Raksti, 32. sēj., 61. lpp.

starp buržuāziju un strādnieku šķiru, jo kapitālistiskās sabiedrības sociālekonomiskā struktūra un kapitālistiskās ražošanas mērķi — peļņas iegūšana, ekspluatējot tautas masas, — nav mainījušies. Šķiru cīņas pamatmērķiem tikai radušies jauni «uzslāņojumi», šķiru cīņā ir iesaistījušās jaunas neapmierināto masas, kuru mērķi, kā jau atzīmēts, var arī nebūt tieši ekonomiski.

ZTR izstrādājusi varenus līdzekļus ražošanas racionalizācijai, radījusi jaunu tehnoloģiju un pavērusi gigantiskas iespējas ražošanas paplašināšanai. Tas viss būtiski ietekmē dabu, apkārtējo vidi un pašu cilvēku — galveno ražotājspēku. Vienlaikus kapitālistiskā ekonomiskā sistēma izrādījās nepiemērota milzīgajām izmaiņām zinātnē, tehnikā, tehnoloģijā — izmaiņām ražošanas attīstībā vispār. Kapitālistiskajā pasaulē nacionālais ienākums tiek sadalīts vienpusīgi, ievērojot tikai to sociālo grupu intereses, kurām pieder ražošanas līdzekļi un kuru darbība virzīta tikai uz peļņas un virspeļņas iegūšanu. Mantīgo šķiru līdzdalībai cīņā par dabas saglabāšanu ir viens mērķis — iegūt pēc iespējas lielāku peļņu —, un tas, protams, liek kapitālistiem domāt gan par derīgiem izrakteņiem un enerģijas avotiem, gan par to ieguves izmaksām, ražošanai nepieciešamo tīro ūdeni utt. Taču pats cilvēks, kurš tiek pakļauts visiem kapitālistiskās stihijas negatīvās iedarbības spēkiem, pilnīgi tiek atstāts novārtā.

Iepriekš aplūkotās kapitālisma attīstības tendences jau konstatēja K. Markss. Raksturojot pirmās rūpnieciskās revolūcijas perioda strādnieku mītnes, Markss rakstīja: «Gaišs mājoklis.. pārstāj eksistēt strādniekam. Gaisma, gaiss utt., vienkāršākais, pat dzīvniekam piemītošais tīrīgums pārstāj būt cilvēka vajadzība.. Galēja nedabiska nolaidība, trūdoša daba kļūst par viņa dzīves elementu.»³

Lai arī masu ekonomiskās šķiru cīņas rezultātā atsevišķās Rietumu valstīs (VFR, Zviedrijā, Francijā) zināmas darbaļaužu daļas sadzīves apstākļi uzlabojušies, tomēr to nevar teikt par kapitālisma pasauli kopumā. Sai sakarā jāmin miljoniem cilvēku stāvoklis Latīņamerikā, vairākās Āzijas, Āfrikas valstīs un pašās Amerikas Savienotajās Valstīs ar tās bēdīgi slavenajiem geto un daudzajām pilsētām, kas, kā tas jau atzīts, grūst un brūk un kam nepieciešama pārbūve, sabiedriskā transporta izveidošana, jaunu slimnīcu un dzīvojamo namu celtniecība.⁴

Minēsim vienu, iespējams, visparadoksālāko piemēru, kuru, arvien vairāk vērsdamās pret cilvēku, nesen sniedza pati kapitālistiskā sistēma.

³ Маркс К Экономически-философские рукописи 1844 года. — Маркс К, Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 130.

⁴ Skat.: Connors T. Gus Hall on the Radio. — Daily World, 1980, Aug. 21.

Amerikāņu sabiedrība «Dow Chemical» daudzus gadus ražo ķīmisko vielu dioksīnu (2,4,5-T), kas ir bēdīgi slavenā «Agent Orange» galvenā sastāvdaļa. Dioksīna ražošana un lietošana izraisījusi smagas sekas vidē un cilvēku veselībā. Pētījumi sabiedrības rūpnīcās atklāja, ka strādniekiem, kuri saistīti ar dioksīna ražošanu, novērojami divaini simptomi. Jau 1953. gadā šajā nozarē nodarbinātajiem VFR rūpnīcu strādniekiem tika atklāti reljevi, sarkani izsitumi. ASV hlorakne (tāds ir šis slimības nosaukums) kādas rūpnīcas strādnieku vidū uzliesmoja 1964. gadā. Hukera uzņēmuma (Niagarofolza, Ņujorkas štats) strādnieki hlorakni nosauca par «Hukera pauguriem». Radās aizdomas, ka dioksīns pieder pie kancerogēnām vielām.

«Dow Chemical» izgatavoja arī speciālu herbicīdu, kuru amerikāņu karavīri izsmidzināja virs Vjetnamas ASV agresijas laikā Indokīnā; minētā herbicīda izsmidzināšanā nodarbinātais personāls pēc neilga laika nopietni saslima.

Šie fakti kļuva zināmi atklātībai un izraisīja sašutumu sabiedriskajā domā; zinātnieki ieguva daudz pierādījumu, ka no dioksīna iegūtie herbicīdi ir sevišķi bīstami cilvēka veselībai. Firms «Dow Chemical» Midlendas filiāles direktors B. Holders izteicās, ka liela dioksīna deva var izraisīt iekšējo orgānu bojājumus un traucējumus nervu sistēmā.

1979. gadā neapstrīdamus datus pasaules sabiedrībai atklāja vjetnamiestu speciālists dioksīna jautājumos doktors Tungs, pierādot, ka dioksīns ir kancerogēna un, iespējams, teratogēna (t. i., tāda, kas izraisa nopietnus bojājumus embrijā) viela. Salīdzinot datus, kas bija iegūti, apsekojot herbicīda intensīvas izsmidzināšanas rajonos dzīvojošos cilvēkus un Hanojas iedzīvotājus, kurus apsmidzināšana neskāra, izrādījās, ka dioksīns patiešām izraisījis aknu vēzi. Dioksīna izsmidzināšanas rajonos saslimšana ar aknu vēzi desmit gados bija pieaugusi četrkārt. Bez tam bija konstatēts augsts spontāno abortu procents, kā arī liels skaits bērnu ar iedzimtām kropļībām un hromosomu izmaiņām.

ASV Apkārtējās vides aizsardzības aģentūra, pamatojoties uz satraucošajiem materiāliem, uz laiku aizliedza Amerikā ražot un lietot herbicīdu, kas satur dioksīnu. Tā ierosināja tiesas prāvu pret sabiedrību «Dow Chemical», cenšoties panākt, lai šīs bīstamās vielas ražošana un izmantošana tiktu pilnīgi aizliegta.

Amerikā, monopolu un to interešu kundzības, privātā īpašuma un privāto uzņēmēju neaizskaramības pasaulē, šī, kā likās, vienkāršā jautājuma atrisināšana iestrēga nebeidzamās tiesu batālijās un labirintos. «Dow Chemical» aizstāvji, izmantojot visdažādākos līdzekļus, meklē un atrod arvien jaunus ieganstus, lai uz «likumīga pamata» atvairītu Apkārtējās vides aizsardzības aģentūras un plašu sabiedrības aprindu prasības. Piemēram, galveno liecinieku vidū šajā procesā bija viens no Amerikas vadošajiem speciālistiem dioksīna iedar-

bības jautājumos, Viskonsinas universitātes profesors Dž. Alens. Dž. Alenam vajadzēja pamatot dioksīna bīstamību cilvēka dzīvībai, taču divains incidents doktora Alena karjerā diskreditēja viņa kā zinātnieka reputāciju, un liecinieks atkrita.⁵

Sabiedrībā «Dow Chemical» nodarbinātie zinātnieki iesniedza saimniekiem «zinātniskus» argumentus. Molekulārās bioloģijas speciālisti A. Stouns un B. Moskale kopīgajā publikācijā «Bīstamais dioksīns» rakstīja: «...ražošanas korporāciju zinātniekus bieži dēvē par zinātnes pasaules prostitūtām. Alga un privilēģijas, ko viņi saņem no korporācijām, nav salīdzināmas ar tām algām, kādas pelna sabiedriskajā sektorā strādājošie zinātnieki.»⁶

Ar šo speciālistu pūlēm «eksperimentu rezultātus vai nu viltoja korporācijas labā, vai vispār nublicēja».⁷ «Dow Chemical» noraidīja visus secinājumus par dioksīna kaitīgumu cilvēkam, bet attiecībā uz vjetnamiešiem ķērās pie rasistiskiem «argumentiem», paziņojot, ka, lai arī mēģinājumā ar žurkām konstatēts, ka, bīstamajai ķīmikālijai iedarbojoties uz žurku sēkliniekiem, tie atrofējas, šis apstāklis nebūt nenozīmē, ka ar šo ķīmikāliju saskarē nākušie vīrieši arī kļūstot sterili. Pierādījumam tika izmantoti kāda angļu zinātnieka grāmatā par augļu un dārzeņu audzēšanas bioloģiju publicētie dati. Grāmatas autors barības produktu piegādātājiem ieteica ievākt augļu un dārzeņu ražu apsmidzināt ar dioksīnu, lai novērstu to bojāšanos un saglabātu dabisko krāsu.

Neraugoties uz dioksīna neapšaubāmo toksiskumu un ignorējot Ženēvas protokolu (1925. g.), kas aizliedza izmantot karā indīgas gāzes un ķīmiskas vielas, nosaucot šādu rīcību par necilvēcīgām kara darbības metodēm, Pentagons imperiālistiskās agresijas laikā Indokīnā plaši izmantoja dioksīnu pret mierīgajiem iedzīvotājiem, pret dabas vidi. «Dioksīns ir vistoksiskākā sintētiskā ķīmikālija, kāda pazīstama cilvēcei,»⁸ raksta V. Reinerija. «Viens piliens dioksīna spēj nogalināt vairāk nekā desmit cilvēku, bet virs Vjetnamas tika izsmidzinātas vairākas tonnas šīs bīstamās ķīmikālijas.»⁹ Raksturojot notikumu, B. Moskale un A. Stouns secināja: «Ja nebūtu milzīgās peļņas, kuru regulāri gūst «Dow Chemical» sabiedrība, pārdodot 2,4,5-T, diskusijas varētu arī nebūt. Šo ķīmikāliju vienkārši aizliegtu, taču

⁵ Skat.: Moskal B., Stone A. Dioxin Risks. — Daily World, 1980, May 15.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat.

⁸ Raineri V. Dioxin — the Killer that Must be Banned. — World Magazine, 1979, July 12, p. 12.

⁹ Moskal B., Stone A. Dioxin Risks. (Pirmie «Agent Orange» izmantoja angļu imperiālisti cīņā pret partizāņiem Malaizijā 50. gados. — Skat.: Pomeroy W. The British — U.S. 1945. Holocaust Plan. — Daily World, 1981, May 21.)

sabiedrība spēlē netīru spēli.. un stingri nolēmusi tiesā uzvarēt.. Nauda, kas tiek paredzēta dioksīna ražošanai, daudzkārt pārsniedz to aprindu resursus, kuras uzstājas par tā aizliegšanu.»¹⁰

Avīzes «Baltimor Sun» līdzstrādniece R. Skota, vākdama materiālus iecerētajai grāmatai «Muskuļi un asinis», apbraukāja ASV rūpniecības pilsētas. Grāmatā atainots bīstamais un satraucošais stāvoklis, kādā kapitālistiskajā sabiedrībā nonākuši darbaļaudis, kuri spiesti upurēt dzīvību un veselību kapitālistisko monopolu augstās peļņas vārdā. Minētā grāmata kļuva par satriciošu dokumentu. Tajā lasāms: «Rūpnīcas, kuras es apmeklēju trīsarpus gadu laikā, kopš strādāju pie grāmatas, parasti piederēja lielajām korporācijām «Mobil Oil», «Union Carbide», «Chrysler», «Ford Motor», «Tyocol», «Anaconde», «Bethel Steel», «Minnesota Mining». Tās ir pietiekami bagātas, lai radītu apstākļus, kas atļautu izvairīties no profesionālām slimībām un bīstamām ražošanas traumām. Taču, kad strādnieki pieprasa atlīdzināt viņu veselībai nodarītos zaudējumus, daudzu amerikāņu sabiedrību saimnieki tikai rausta plecus. Īpašnieki algo ekspertus (ārstus un zinātniekus), kuri tišuprāt nosaka nepareizu diagnozi, raksturojot saslimšanas kā neprofesionāla rakstura slimības; raksta neobjektīvas atskaites un novirza pētījumus no aktuāliem jautājumiem. Saimnieki ar putām uz lūpām vērsas pret darba apstākļu uzlabošanu rūpnīcās, jo tas, viņi apgalvo, novedīs valsti pie ekonomiska sabrukuma. Viņi iznīcina cilvēkus, miljoniem cilvēku pakļauj bezjēdzīgām ciešanām, bet simtiem tūkstošu noved kapā.»¹¹

Engelss nosauca kapitālistisko ražošanu par sociālo slepkavību un rakstīja, ka «tūkstoši ir spiesti kļūt par šādu apstākļu upuriem».¹²

Cilvēki ar to nevar un negrib samierināties. Tāpēc cīņā par ekoloģisko problēmu atrisināšanu, ekoloģiskās krīzes situācijas novēršanu iesaistās arvien vairāk ļaužu visā pasaulē un apzināti vai pilsoniska sašutuma jūtu vadīti dažādos veidos vērsas pret šo sociālo ļaunumu. Ekoloģiskās politikas pašreizējā posmā skaidri izkristalizējas tā politikas pazīme, kuru V. I. Leņins raksturoja kā «cilvēcisko attiecību sfēru», kā attiecības starp miljoniem, kā miljonu cilvēku faktisko likteni.¹³

Cilvēki prasa jaunu «dzīves kvalitāti», viņi cīnās par jaunu ekoloģisko politiku, un šo cīņu nekādi nevar atdalīt no šķiru cīņas. Arvien

¹⁰ Moskal B., Stone A. Dioxin Risks.

¹¹ Скотт Р. Мускулы и кровь. — Иностранная литература, 1981, 3, с. 206.

¹² Engelss F. Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā. — Марксс К., Engelss F. Par Angliju. R., 1954, 106. lpp.

¹³ Skat.: Leņins V. I. Par ko smeجاتies? Par sevi smeجاتies! — Raksti, 24. sēj., 517. lpp.; Leņins V. I. Sulaiņu istabā. — Raksti, 29. sēj., 487. lpp.; Leņins V. I. Publicista piezīmes. — Raksti, 30. sēj., 322. lpp.

vairāk cilvēku sāk saprast, ka, tikai likvidējot monopolu varu un patvaļu, iespējams saglabāt dabas vidi, saprātīgi to izmantot, nodrošināt augstāko vērtību Zemes virsū — cilvēka dzīvību. Tas nozīmē, ka šķiru cīņa aktivizēsies, tautas masu fronte pret monopolu politiku vērsīsies plašumā un nostiprināsies.

Vai gan ne par miljonu cilvēku likteņiem tik dedzīgi runā «Romas kluba» prezidents A. Pečeji grāmatā «Cilvēciskās kvalitātes»? Lai gan ekoloģiskās problēmas autors mēģina risināt ar abstraktā humānisma palīdzību, tomēr viņš lasītāju pietuvina domai par kapitālistiskās sabiedrības nepiemērotību, tās nespēju atrisināt mūsdienu globālās problēmas.

Akadēmiķis D. Gvišiani minētās A. Pečeji grāmatas pēcvārdā konstatējis, ka «mūsdienu globālās problēmas, krasi saasinot kapitālistiskam raksturīgās pretrunas, padziļina šķiru antagonismu, vērs plašumā strādnieku kustību, izraisa dažādas radikāļu kustības, kuras noliedz kapitālistisko īstenību un protestē pret tās necilvēciskajiem likumiem».¹⁴

Jāpiezīmē, ka daudzās valstīs (piemēram, VFR, ASV, Francijā u. c.) marksisti sīki izpētīja saistību starp dabas vides aizsardzības problēmām un šķiru cīņas attīstību un vieni no pirmajiem sāka pievērst uzmanību draudošajām ekoloģiskajām problēmām, apzināti un pamatoti saistot ekoloģisko problemātiku ar darbaļaužu cīņu pret kapitālistisko sabiedrību, monopolu varu — galvenajiem ekoloģiskā stāvokļa pasliktināšanās vaininiekiem.

Padomju Savienības Komunistiskā partija 24. kongresā paziņoja: «Mūsu valsts ir gatava kopā ar citām ieinteresētajām valstīm piedalīties tādu problēmu risināšanā kā dabiskās vides saglabāšanā, enerģētikas un citu dabas resursu apgūšanā...»¹⁵ Partijas 25. kongresā atkārtoti tika vēsta uzmanība uz ekoloģisko problēmu nozīmīgumu. «No padomju zinātnieku redzesloka nedrīkst izzust pēdējā laikā saasiņājušās iedzīvotāju skaita un apkārtējās vides problēmas,»¹⁶ atzīmēts PSKP CK atskaites ziņojumā.

PSKP 26. kongresā tika pieņemta programma, kurā ekoloģisko problēmu risināšana valstī un globālā mērogā tika tvērtā dziļi un vispusīgi. Tajā pārliecinoši atklātas attīstīta sociālisma sistēmas priekšrocības, masu demokrātisko kustību loma pasaulē, komunistu ietekme šajās kustībās un cīņa par miera nostiprināšanu visā pasaulē.

¹⁴ Печчеи А. Человеческие качества, с. 296.

¹⁵ PSKP Centrālās Komitejas pārskata referāts Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXIV kongresam. — PSKP XXIV kongresa materiāli. R., 1971, 34. lpp.

¹⁶ PSKP Centrālās Komitejas pārskats un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. — PSKP XXV kongresa materiāli. R., 1976, 83. lpp.

Mēs varam pilnīgi pievienoties domām, kas sakarā ar vēstures procesa dialektiku pārejas laikmetā no kapitālisma uz sociālismu tika izteiktas Vācijas Demokrātiskajā Republikā notikušajā filozofu kongresā 1979. gada novembrī: «... nav nevienas cilvēces problēmas, kas rastos un attīstītos neatkarīgi no ražotājspēku un ražošanas attiecību dialektikas mūsdienu konkrēti vēsturiskās izpausmes formas. To atrisināšanas ceļi nepastāv neatkarīgi no šķiru cīņas.»¹⁷ Markss un Engels nekad nav uzskatījuši, ka pāreja uz sociālismu varētu notikt ārpus šķiru cīņas. Imperiālisms un monopoli vara ne tikai saasina globālās problēmas, bet ir arī galvenais šķērslis to atrisināšanā.

Vienīgi progresīvo sabiedrisko spēku spiediens, pastiprinoties darbaļaužu šķiru cīņai pret to postu, ko rada monopoli, var pārtraukt minētos noziegumus. Likvidēt sabiedrību, kura balstās uz iedzīvošanos, nozīmē, ka nepieciešams mainīt īpašuma formu, bet šo maiņu savukārt iespējams īstenot tikai šķiru cīņas, sociālistiska tipa sociālas revolūcijas ceļā.

Marksisti šķirisko pieeju ekoloģisko problēmu risināšanā cieši saista ar demokrātisko spēku cīņas attīstību. Vācu Komunistiskā partija (VFR) savu nostāju formulēja sekojoši: «Cīņa par vides saglabāšanu visās fāzēs ir šķiru cīņa. Komunisti cīņu par vides aizsardzību saista ar cīņu par sabiedrības demokrātisku atjaunošanu, ar antimonopolistisku demokrātiju. Rodas vēl viena iespēja apvienot masas plašas antimonopolistiskas savienības radīšanai strādnieku šķiras vadībā.»¹⁸

ASV Komunistiskās partijas CK ģenerālsekretārs G. Hols, grāmatu «Ekoloģija: vai mēs spēsim izdzīvot kapitālisma apstākļos?»,¹⁹ «Enerģijas avotu izsīkšana»²⁰ autors, nenogurstošs cīnītājs par šķirisku pieeju ekoloģiskām problēmām, dziļi pārliecināts uzsver, ka «dzīvei derīgas vides saglabāšana arī ir šķiriska problēma. Vides piesārņošanas perēkļi ir uzņēmumi, bet tur strādā strādnieki. Darbaļaudis, cilvēki, kuri ir spiesti dzīvot rasistiskajos un industriālajos geto, nabadzīgie un apspiestie ir pirmie piesārņošanas upuri... Strādnieku šķira... vēlas nosargāt dzīvei derīgu vidi un uzcelt tajā taisnīgu sabiedrisko sistēmu. Ekoloģija ir šķiriska problēma.»²¹

¹⁷ Dialektik des Geschichtsprozesses in der Epoche des Übergangs von Kapitalismus zum Sozialismus. — Philosophie-Kongress der DDR 21. bis 23. November 1979 in Berlin. Berlin, 1980, S. 32.

¹⁸ Экология и политика. (Проблемы защиты природной среды.) — Международные дискуссии марксистов. Прага, 1972, с. 27.

¹⁹ Hall G. Ecology: Can We Survive Under Capitalism? N. Y., 1972.

²⁰ Hall G. The Energy Rip-off. Cause and Cure. N. Y., 1974.

²¹ Холл Г. Классовый аспект экологического кризиса. — Проблемы мира и социализма, 1972, 8, с. 22, 26.

Ne tikai marksisti, bet arī liberālie buržuāziskie profesori arvien biežāk nonāk pie secinājumiem, ka vides saglabāšanas problēmas atrisinājums slēpjas vispirms sabiedrības sociālpolitiskajos apstākļos, ka uz peļņas iegūšanu pamatotā sabiedrība ir galvenais šķērslis sistemātiskai un konsekventai darbībai ekoloģijas sfērā, cilvēka un vides labā.

Šajā sakarā presē jau minēti amerikāņu zinātnieka B. Komonera pamatotie paziņojumi un secinājumi.²² Biokīmiķis un zinātnes filozofijas speciālists D. Biginss rakstā «Ekoloģijas sociālais konteksts», aplūkojot zinātnes un dabas vides izmantošanu, spiests atzīt: «Sabiedrībā, kurā zinātne būtu virzīta uz cilvēku vajadzību apmierināšanu, bet nebūtu atkarīga galvenokārt no peļņas apmēriem, apkārtējās vides postīšana būtu minimāla.»²³

Strādnieku šķira cīnās pret kapitālismu noteiktās šķiru cīņas formās, taču nekad neatdala tās no vispārdemokrātiskās cīņas formām, tā iet kopsolī ar visiem demokrātiskajiem spēkiem, kas cenšas saglabāt dabu, cilvēku pret monopolu, imperiālisma graužošo darbību.

Pasīvi gaidīt kapitālisma bojāejas stundu nedrīkst. Pret kapitālismiskajiem monopoliem, pret imperiālistisko ekoloģisko politiku jācīnās plašā frontē, iesaistot cīņā visus progresīvos, demokrātiskos spēkus.

Tā kā ekoloģiskā situācija saasinās, valsts monopolistiskais kapitālisms izveidojis un pastāvīgi nostiprina veselu dabas aizsardzības likumdošanas un apkārtējās vides vadīšanas sistēmu, tādējādi nostājoties uz ekoloģiskās reglamentācijas ceļa. Gandrīz visas buržuāziskās partijas pretendē uz «iedzīvotāju ekoloģisko interešu pārstāvniecību», partiju savstarpējā cīņā, priekšvēlēšanu kampaņās, parlamentos ekoloģijas problēmas ir pastāvīgi darba kārtības jautājumi.²⁴ Monopoli mēģina pārņemt kontroli, lai pakļautu to savai ietekmei gan valdību, gan reģionālā līmenī.

ASV lielākajā daļā štatu darbojas vides problēmu komisijas. Taču vismaz 35 štatos to sastāvā galvenokārt ir korporāciju, galveno vides piesārņotāju, pārstāvji. Viens no ietekmīgākajiem Losandželosas ostas piesārņošanas problēmu komisijas locekļiem ir ostas galvenās piesārņotājas — naftas sabiedrības — pārvaldnieks. Komisiju, kuras uzdevums bija izskatīt jautājumu par Kolorādo upes piesārņošanu, vadīja alusdarītavas direktors, bet šī alusdarītava ir tas uzņēmums, kas saindēja upes ūdeņus.²⁵

Beļģijā monopoli, izveidojot attiecīgas organizācijas un birojus, kas pieņem tiem ērtus un izdevīgus lēmumus, faktiski laupa iespēju valsts orgāniem piedalīties ūdens un gaisa piesārņošanas izpētē.

²² Skat.: Современная экологическая ситуация. Р., 1978, с. 89, 90.

²³ The Ecologist Quarterly. 1978, 3, p. 218.

²⁴ Зародов К. И. Политический, классовый подход, с. 63.

²⁵ Холл Г. Классовый аспект экологического кризиса, с. 24.

Sludinot ideju par kopēju atbildību asajā ekoloģiskajā situācijā, monopolisti mēģina pierādīt, ka vainīgi ir visi: gan tūristi, kas tukšas konservu kārbas izmet kur pagadās, gan rūpnīcas īpašnieks, kurš ražošanas atkritumus izvada upē. Tāpēc par vides attīrīšanu jāmaksā visiem; vēl labāk, ja izdevumus ekoloģijas jomā uzņemas pati valsts. Bet tas nozīmē, ka visa atbildība un izdevumi galvenokārt tiek uzvēlti darbaļaudīm, kuri buržuāziskā valstī ir galvenie nodokļu maksātāji. Vienlaikus tiek piedraudēts ar cenu paaugstināšanu. Piemēram, žurnāls «Business Week» rakstīja: «Sabiedriskie izdevumi dabas aizsardzībai galu galā atspoguļojas cenās.»²⁶ Tam visam pievienojas uzņēmēju nekaunīgā šantāža, kuri izvīrījuši dilemmu — «Bezdarbs vai apkārtējās vides piesārņošana».²⁷ Nodokļi, no kuriem kapitālistiem tomēr neizdodas izvairīties, nereti ir tik niecīgi, ka nenodrošina dabas aizsardzības efektivitāti. Uzņēmēji labāk maksā šos niecīgos nodokļus, t. i., nopērk «tiesības piesārņot», nekā ierīko attīrīšanas iekārtas.

Monopolisti un lielie zemes īpašnieki tomēr saprot, ka masu spiedienu var apdraudēt viņu varu, tādēļ, lai mīkstinātu pretrunas, viņi ir spiesti rēķināties ar zināmiem izdevumiem un nereti uzstājas kā «iniciatori» vai «aktīvi cīnītāji» par dabas tīrību. Laiku pa laikam monopoli un kapitālistiskās valsts dienesta darbinieki izvērs kampaņas it kā dabas aizsardzības nolūkos. R. Niksons, būdams ASV prezidents, 1970. gadā organizēja propagandistisku kampaņu, iesaistot jaunatnes masas t. s. dabas tīrības dienās — tukšu pudeļu un konservu kārbu vākšanā, kas faktiski, kā izteicās G. Hols, bija «ekoloģiska demagoģija»,²⁸ jo šī kampaņa nevērsās pret galvenajiem dabas piesārņotājiem, proti, monopoliem, turklāt Pentagons vienlaikus saskaņā ar tā paša prezidenta tiešiem norādījumiem un sekojot amerikāņu štābu kanibālistiskajai orientācijai: «nogalināt visu dzīvo, iznīcināt visu, kas aug», izsmidzināja indīgās vielas virs Vjetnamas.

«Ekoloģiskā demagoģija» kļuvusi par monopolu ikdienas ieroci. Tas deva pamatu R. Loverijam uzsvērt: «Es neticēšu automobiļu rūpniecības apgalvojumiem, ka tā cīnās pret gaisa piesārņošanu, līdz kamēr desmit «General Motors» vadošo darbinieku nepieliks mutes pie gāzu izplūdes caurulēm. Ja viņi pēc tam vēl paliks dzīvi, tad varēs teikt, ka izplūdes gāzes ir attīrītas no gaisa piesārņotājiem.»²⁹ (Skaļās «dabas aizsardzības» kampaņas aizsegā uzņēmīgākie darboņi rīkojas tik veikli, ka organizē dažādu attīrīšanas ierīču, jaunu iekārtu, aparātu utt. ražošanu un licenču pārdošanu, kas nes lielu peļņu.)

²⁶ Skat.: Экология и политика, с. 38.

²⁷ Rietumvācijas rūpnieku apvienība paziņoja, ka dabas aizsardzības pasākumi kavē ražošanas attīstību, tāpēc aicināja VFR valdību pazemināt pieņemtos standartus un pārtraukt vairāku dabas aizsardzības programmu īstenošanu.

²⁸ Холл Г. Классовый аспект экологического кризиса, с. 24.

²⁹ Lowery R. Victims of Nuke Tests. — Daily World, 1980, October 23.

70. gados franču finansu lielburžuāzija faktiski bija t. s. politiskās ekoloģijas kustības organizatore un arī šodien ir tās iedvesmotāja.³⁰ Minētajā kustībā iesaistījās ar lielburžuāziju cieši saistītās aprindas, cenšoties ievirzīt pieaugošos tautas centienus uzlabot dzīves vidi sev vēlamā gultnē. Tādējādi kustība kļuva par ieroci buržuāzijas rokās. Buržuāzija, nespējama sasniegt tradicionālos buržuāziskās ekonomikas mērķus — ražošanas pieaugumu, pilnīgu nodarbinātību, valūtas stabilitāti, sāka apšaubīt ekonomiskā pieauguma un progresa jēgu vispār, bet sludināja «nulles pieauguma» teoriju. Tas faktiski nozīmē pielāgošanos valsts monopolistiskā kapitalisma tendencēm.

«Politiskās ekoloģijas» kustībai izdevās kādu laiku piesaistīt arī daļu kreiso spēku un dezorganizēt demokrātisko cīņu par dabas saglabāšanu. Taču minētās kustības rosība pakāpeniski samazinājās, un ar politiski «neitrālu» personu (zinātnieki vai cilvēki ar zinātnieka reputāciju) starpniecību tādu organizāciju kā «Eiropa un ekoloģija», «SOS — apkārtējā vide», «Zemes draugi» vadībā nostiprinājās Francijas buržuāzija.

Tas viss pierāda, cik lielu uzmanību gan praktiskā, gan politiskā un ideoloģiskā jomā monopolistiskā buržuāzija pievērsī kustībai par dabas saglabāšanu, lai nosargātu savas ekonomiskās un šķiriskās intereses, mazinātu kapitalisma vispārējo krīzi, arī ekoloģijas jomā.

Rietumu valstīs tiek izdots plašs ekoloģijas jautājumiem, cilvēka un viņa apdzīvotās dabas vides attiecību problēmām veltītas literatūras klāsts. Daļa šīs literatūras, neapšaubāmi, ir nozīmīga, jo aktuālās problēmas tiek pētītas objektīvi un šo pētījumu autori cenšas reāli attēlot situāciju, cenšas rast izeju no tās. Diemžēl šādas literatūras nav daudz, jo parasti ekoloģijas problēmas aplūkotas izteikti tendenciozi. Autori cenšas lasītāja uzmanību novirzīt sāņus no patiesajiem uzdevumiem, no aktīvas iesaistīšanās revolucionāro, progresīvo spēku cīņā par veselīgu apkārtējo vidi. Monopoli mobilizē speciālistus «cilvēcisko attiecību» jautājumos, buržuāziskos filozofus un sociologus, futurologus, rakstniekus un žurnālistus, kuri ir gatavi sadarboties ar tiem, izstrādāt un izplatīt tādas ekoloģiskas doktrīnas, kas būtu izevīgas valdošajām šķirām. Iestāstot lasītājiem, ka dabas postījumi un deformācija esot dabiska lieta, šie autori vēlas attaisnot kapitalisma jaunatklājušos netikumus un pat izskaistināt tos. Buržuāziskie informācijas avoti visiem spēkiem cenšas pārliecināt, ka vides piesārņošana notiek tehniskā progresa rezultātā, izmantojot jaunāko tehnoloģiju, ka vainīga esot pati tehnika un nav tādu spēku cilvēku rīcībā, kas spētu kaut ko būtiski mainīt. Šādi uzskati buržuāziskajā literatūrā ir plaši

³⁰ Pēc Francijas KP CK līdžstrādnieka, apkārtējās vides aizsardzības komisijas vadītāja P. Alfares datiem. — Skat.: Экологический протест масс в борьбе классов, с. 63.

izplatīti, tos nav iespējams attaisnot, tie vienīgi papildina antizinātnisko izdevumu klāstu.

Zinātnes sasniegumi un jaunā tehnoloģija paši par sevi nevar būt aso ekoloģisko pretrunu cēlonis. Viss ir atkarīgs no tā, kādā veidā šie sasniegumi tiek izmantoti, kādos apstākļos pielietoti ražošanā, ar kādu mērķi ieviesti sabiedrības dzīvē. Ja tehnisko un tehnoloģisko progresu, zinātniskos sasniegumus izmanto kā jaunu līdzekli kapitālistiskajā konkurencē, cīņā par lielu peļņu, visi pārējie jautājumi (cilvēku veselības aizsardzība, dabas aizsardzība u. c.), protams, kļūst otršķirīgi, bet pēc noteikta laika tie «pēkšņi atklājas», piemēram, kā visbīstamākā dabas deformācija, nepieredzēta atmosfēras, upju, ezeru, augsnes piesārņotība, dabas resursu deficīts utt. Mūsdienu kapitālistiskais ražošanas veids, buržuāziskais dzīves veids ir tā spilgts pierādījums.

Vienlaikus zinātne, tehniskais progress vispār var kļūt un noteiktā laika posmā kļūst par efektīvu līdzekli ekoloģisko jautājumu risināšanā. Taču tas prasa labvēlīgus sociālos apstākļus ZTR izvērsšanai, progresīvu un humānu mērķu izvirzīšanu un realizēšanu sabiedrības attīstības gaitā. «Zinātne un tehnika,» saka ievērojamais brazīliešu zinātnieks Zoao F. da Kosta, «ir tikai ierocis noteiktu sociālekonomiskās attīstības mērķu sasniegšanai.»³¹

Zinātnes sasniegumiem jābūt par pamatu, risinot konkrētus praktiskus uzdevumus, piemēram, jaunu enerģijas avotu, kā arī ražošanas atkritumu attīrīšanas un otreizējas izmantošanas racionālu metožu apgūšanā; uz zinātnes sasniegumiem jābalstās, risinot jautājumu par to, kā saglabāt gaisa baseina tīrību un noteiktu gāzu līdzsvaru tajā, kā organizēt patiesi zinātnisku dabas kultivēšanu utt. Mūsdienu zinātnei jāatklāj globālo, tai skaitā ekoloģisko, procesu attīstības likumsakarības. Tas ir ļoti svarīgi, jo «diemžēl mēs vēl arvien nepietiekami apzināmies daudzu globālo problēmu raksturu un apjomu.»³²

Šķietami rūpējoties par ekoloģiskajām problēmām, mūsu idejiskie pretinieki ar īpašu spēku vērsās pret marksistiski ļeņinisko mācību. Buržuāziskā ideoloģija stāv plurālistiskās pozīcijās, t. i., vadās pēc apsvēruma: jo vairāk «teoriju», jo labāk.

Buržuāziskie ideologi iesaka pārskatīt marksisma pamatojumu no ekoloģijas pozīcijām. Viņi paziņo, ka Marss nav pietiekami augstu novērtējis dabas faktoru, ekoloģiskos momentus un devis tikai «ierobežotu» savas zinātnes vēsturiski materiālistisku pamatojumu. Šie autori nepārprotami cenšas izmantot lasītāja nekompetenci. Tieši marksisms, aplūkojot ražošanu, cieši saistīja to ar dabu, enerģijas un izejvielu avotiem. Marksa uzmanības centrā allaž bija jautājumi par

³¹ Коста Ж. Ф. да. Международное сотрудничество в решении глобальных проблем. — Проблемы мира и социализма, 1979, 8, с. 51.

³² Turpat, 52. lpp. (Sīkāk par idejiski politisko cīņu ekoloģijā skat.: Жирицкий и А. К. Плата за безответственность. М., 1979, с. 62—109.)

vielumaiņu starp sabiedrību un dabu, par cilvēka attieksmi pret dabu.³³ Tieši marksisms izstrādāja tādu jēdzienu kā «sabiedrības materiālās dzīves apstākļi», kurā dabas vide ieņem vienu no dominējošām vietām. Kreiso radikāļu centieni «attīstīt» un «papildināt» marksismu, pārvērst to par sava veida «ekoloģisko» teoriju, deformē marksismu kā zinātņi, kas pamato sociālistisko revolūciju, jaunas — sociālistiskas un komunistiskas — sabiedrības uzcelšanas ceļus un metodes, strādnieku šķiras un tās revolucionārās partijas vadošo lomu šajā pasaulvēsturiskajā procesā.

Marksistiskās sociālisma koncepcijas vietā tiek piedāvāta nezinātiska teorija — ekoloģiskais sociālisms. Šīs teorijas pamatā ir ideja, ka eksistējot «pieauguma robeža», kuru nosaka biosfēras un planētas resursi, sava veida «bioloģiskais kapitāls». Tāpēc sociālisms, kas spētu nodrošināt darbaļaudīm nepārtrauktu dzīves līmeņa celšanos, neesot iespējams. Tā vietā tiek piedāvāta dilemma — ekonomiskais pieaugums vai dzīve; nevis materiālo labumu pārpilnība, bet gan vispārējas nonivelēšanas pieticīgā deva.

Šī dilemma ir melīga pašos pamatos. Pareizi atzīmēja J. Panfilovs starptautiskajā simpozijā «Apkārtējās vides aizsardzības kustība un komunisti», ko Prāgā organizēja žurnāla «Проблемы мира и социализма» redakcija: «Zinātniskais sociālisms noliedz ekonomisko pieaugumu uz cilvēka dzīves un darbības dabisko apstākļu graušanas rēķina. Dabas vides efektīvas aizsardzības mērķiem sociālistiskā sabiedrība izlieto arvien lielāku saražoto līdzekļu daļu. Taču tas nenotiek uz tautas labklājības pieauguma rēķina. Atrisināt gan vienu, gan otru uzdevumu var, tikai nepārtraukti paplašinot materiālās ražošanas sfēru, paātrinot zinātnes un tehnikas progresu. Bet tas ir iespējams vienīgi sociālisma apstākļos, kas nodrošina ražošanas spēku plānveidīgu attīstību cilvēka interesēs.»³⁴

*

Iepriekš aplūkojam šķiru cīņas un dabas vides problēmas kapitālistiskajās valstīs, taču noteikta satura ekoloģiskās problēmas var pastāvēt arī sociālistiskajās valstīs, un šeit tās tāpat nedrīkst atraut no šķiru cīņas vispasaules procesiem. Ekoloģijas problēmām sociālisma zemēs zināmā mērā arī ir šķirisks raksturs un vispirms jau tādā ziņā, ka tās ir daļa no globālas problēmas un nevar tikt atrisinātas ārpus šķiru cīņas, ka kapitālistiskajā pasaulē notiekošā šķiru cīņa atspoguļojas arī sociālistiskajās valstīs, gan ne tieši, bet pastarpināti. Tā kā vadošās kapitālistiskās valstis tiecas atrisināt savas

³³ Skat.: Markss K. Kapitāls, 3. sēj., 715. lpp.; Markss K. Virsvērtības teorijas. R., 1964, 240. lpp.

³⁴ Экологический протест масс в борьбе классов, с. 70.

problēmas, to skaitā arī saasinājušās ekoloģiskās problēmas, uzsākot ārējas avantūras, gatavojot jaunu pasaules karu, kodolkaru, sociālistiskās valstis ir spiestas paredzēt ievērojamu līdzekļu daļu sociālisma sistēmas aizsardzībai. Citā situācijā šos līdzekļus varētu izmantot globālo problēmu risināšanai.

Noteiktā nozīmē atzīdami ekoloģisko problēmu šķirisko raksturu sociālisma zemēs, mēs neaizmirstam, ka kapitālistiskajās valstīs šo problēmu tendence un arī raksturs ir citāds. Sociālistiskajās valstīs ir radīts viens no svarīgākajiem ekoloģiskās problēmas atrisināšanas priekšnoteikumiem — tur ražošanas mērķis nav iedzīvošanās, cilvēka ekspluatācija, nav šķiru, kuras bezatbildīgi postītu dabu, grautu cilvēka — galvenā ražotāja un sabiedrības tagadnes un nākotnes veidotāja — spēkus. Vēl jo vairāk, tikai sociālisma apstākļos ir iespējams zinātniski vadīt dabas racionālu izmantošanu, atjaunot tās bagātības, saglabāt biosfēru tās veselumā.

MŪSDIENU PASAULES DIVAS EKOLOĢISKĀS POLITIKAS

Sabiedriskā kustība mūsdienu pasaulē tā vai citādi grupējas ap diviem galvenajiem politiskajiem spēkiem. Tie ir — sociālisma, miera un demokrātijas spēki ar galveno kodolu Padomju Savienību un sociālistiskās sadraudzības valstīm un imperiālisma spēki ar ASV, NATO valstīm un citiem reakcionāriem spēkiem, kas tām pieslēkušies. Šo spēku pretstatījumam, bez šaubām, pēc būtības ir šķirisks raksturs. To cīņā izrādījās iesaistīti arī ekoloģijas jautājumi, un šķiru cīņas gaitā pasaulē tika izstrādātas divas pretejas ekoloģiskas politikas.

Sociālisma ekoloģiskā politika pilnveidojās, nostiprinoties sociālistiskās dabas izmantošanas, mierīgas līdzāspastāvēšanas u. c. principiem. Šī politika izriet no dabas, cilvēka un sabiedrības attīstības apstākļiem, kādi objektīvi izveidojušies kā valsts iekšienē, tā starptautiskajā arēnā. Dabas un sabiedrības attīstības faktori, cilvēka attīstības līmenis un prasības nosaka ekoloģiskās politikas konkrēto pasākumu robežas. Attīstīta sociālisma koncepcija mūsdienu pasaulē ir šīs politikas pamats.

Sociālistiskajai sabiedrībai ir reāli priekšnoteikumi, lai savienotu sociālā progresa prasības ar dabas socializācijas procesu, lai izstrādātu un īstenotu sabiedrības un dabas vides mijiedarbības optimālās formas. Tikai sociālisma apstākļos iespējama zinātniska dabas izmantošana.

Sociālistiskā dabas izmantošana, dabassaimniecība ir zinātniski pamatota, racionāla zemes, tās dziļu, ūdens resursu, augu un dzīvnieku valsts aizsardzība un izmantošana, gaisa un ūdens tīrības

saglabāšana, dabas bagātību atražošanas nodrošināšana un apkārtējās vides uzlabošana.

Sociālistiskā sabiedrība ievieš plānveidīgu ražošanas organizāciju, nodrošinot «visu sabiedrības locekļu pilnīgu labklājību un brīvu *vispusīgu attīstību*».³⁵

Komunisms nozīmē cilvēka un dabas pilnīgu harmoniju, kad «kollektīvais cilvēks, asociētie ražotāji racionāli regulē šo savu vielumaiņu ar dabu, liek to savā vispārējā kontrolē, neļaujot tai kā aklam spēkam valdīt pār tiem, veic to ar vismazāko spēku patēriņu un tādos apstākļos, kas visvairāk atbilst viņu cilvēciskajai dabai un ir adekvāti tai».³⁶

Šo kardinālo izmaiņu sākotne bija sociālistiskās revolūcijas uzvara Krievijā, vēlāk arī citās valstīs; tā izvirzīja jaunus ražošanas mērķus, pārmainīja sabiedrības ekonomisko struktūru. Jaunā ražošanas veida iedibināšana uz jaunradītā sabiedriskā īpašuma bāzes kļuva par pamatu visas sabiedriskās dzīves kardinālai pārkārtošanai. K. Markss rakstīja, ka «no noteiktas materiālās ražošanas formas izriet, pirmkārt, noteikts sabiedrības sadalījums, otrkārt, noteikta cilvēku attiecība pret dabu».³⁷

Pirmajos padomju varas pastāvēšanas gados sociālistiskā sabiedrība nespēja vēltīt vajadzīgo uzmanību ekoloģiskajām problēmām. Nesaudzīgā cīņā ar iekšzemes un ārvalstu ienaidniekiem jaunajai valstij vajadzēja apliecināt savas pastāvēšanas tiesības, bija jāatjauno saimniecība, jārada spēcīga industrija — tie bija pirmās nepieciešamības pasākumi. Ekoloģisko problēmu risināšanai trūka materiālo līdzekļu. Iepriekšējos gados mūsu sabiedrība it kā «aizņēmas» no dabas, cerot šo parādu atlīdzināt nākotnē. Un šis laiks tagad, attīstīta sociālisma sabiedrībā, ir pienācis — sociālistiskie dabas izmantošanas principi plaši tiek ieviesti praksē.

Attīstīta sociālistiskā sabiedrībā pastāv reālas materiālas iespējas racionālai, zinātniskai dabas izmantošanai cilvēka labā, tiek piešķirtas milzīgas summas darbaļaužu veselības nostiprināšanai, normālu darba un dzīves apstākļu radīšanai, gaisa baseina attīrīšanai, tīra ūdens saglabāšanai, augsnes uzlabošanai, augstas darbības kultūras ieviešanai mežsaimniecībā, lauksaimniecībā utt. Attīstīta sociālisma sabiedrība ir spējīga izstrādāt optimālu dabas un cilvēka attiecību sistēmu un ieviest to materiālo un garīgo vērtību ražošanas praksē. Attīstīta sociālisma apstākļos veidojas nepieciešamie priekšnoteikumi ZTR sasniegumu savienošanai ar sociālistiskās sistēmas priekšrocībām, ar prasību — viss cilvēkam, viss cilvēka labā.

³⁵ Leņins V. I. Piezīmes par Plehanova programmas otro projektu. — Raksti, 6. sēj., 36. lpp.

³⁶ Markss K. Kapitāls, 3. sēj., 715. lpp.

³⁷ Markss K. Virsvērtības teorijas, 240. lpp.

Kapitālistiskā saimniekošanas sistēma, monopolu vara sadūrusies ar šīs sistēmas ietvaros neatrisināmu pretrunu — neprātīgā dzišanās pēc peļņas nav saskaņojama ar nepieciešamību aizsargāt dabu, attīrīt vidi no piesārņojumiem. Izveidojusies šķietami paradoksāla situācija. Ekoloģiskā krīze sākas ASV — pašā attīstītākajā kapitālistiskajā valstī; tieši šī zeme ekoloģiskajā ziņā izrādījās visgrūtākā stāvoklī, visasāko pretrunu apstākļos. Dati, piemēram, liecina, ka mūsu planētas atmosfēras piesārņošanā ASV rūpniecības «ieguldījums» sastāda vairāk nekā 50%.³⁸ Vispār rūpnieciski attīstītās kapitālistiskās valstis izrādās Zemes biosfēras lielākie postīšanas centri. Tāpēc, kā norādīja Engels, «rodas nepieciešamība buržuāziskās kapitālistiskās sabiedrības ražotos produktus un ražošanas spēkus aizsargāt pret pašas šīs kapitālistiskās sabiedrības iekārtas postošo, iznīcinošo darbību, atņemot sabiedriskās ražošanas un sadalīšanas vadību valdošai kapitālistu šķirai, kas vairs nespēj to veikt, un nododot to ražotāju masai, — un tā ir sociālistiskā revolūcija.»³⁹

Sociālismā pastāvošās ekoloģiska rakstura disonanses ir pavisam cita tipa. Tās ir pretrunas starp vitālo nepieciešamību radīt mūsdienu ražošanas bāzi visaugstākajā zinātniskajā līmenī nolūkā visoptimālākā veidā apmierināt sociālistiskās sabiedrības cilvēka vajadzības, nodrošināties pret imperiālisma agresīvajiem spēkiem, nezaudējot ticību rītdienai, un nepieciešamību saglabāt cilvēcei dabas vidi, aizsargāt to, racionāli izmantot un kultivēt. Viens no svarīgākajiem mezgla punktiem šo pretrunu praktiskā risinājumā ir optimāla materiālo resursu sadale laikā, telpā un noteiktās cilvēku darbības nozarēs.

Nedrīkst vienkāršot priekšstatus par ekoloģisko problēmu risināšanas ceļiem attīstīta sociālisma apstākļos. Tiem raksturīgas zināmas grūtības, sarežģījumi. Mēs domājam par šodienu un rītdienu un tāpēc pat zinātniski tehniskās revolūcijas tālas sekas mums nevar būt vienaldzīgas.

Cilvēce soli pa solim atkaro planētu no savās pretrunās iestigušā kapitālisma neprātīgās iedzīvošanās politikas. Cilvēkiem jau šodien ir nepieciešama komunistiskai rītdienai maksimāli atbilstoša dabas vide. Padomju iekārta, padomju zinātne spērusi pirmos nozīmīgos soļus ekoloģisko problēmu risināšanā uz reāla zinātniska pamata. Dāņu rakstnieks K. Jensens konstatējis: «Visi runā par «pārpilnības sabiedrības», «zaudētās sabiedrības» tehnoloģiskajām problēmām, bet nevēlas saskatīt to saistību ar ražošanas anarhiju. Bet tajā pašā laikā otrpus Baltijas jūrai sociālistiskās valstis risina problēmas, kuras Dānijā uzskata par neatrisināmām. Jau divdesmitajos gados PSRS tika pieņemti dekrēti par ūdens attīrīšanu, dabas aizsardzību. Tur

³⁸ Skat.: Иорген Е. Капитализм и проблемы экологии. — Проблемы мира и социализма, 1972, 4, с. 94.

³⁹ Engels F. Dabas dialektika, 290. lpp.

iekopj mežus . . slēdz rūpnīcas, ja to attīrīšanas ierīces nav pietiekami efektīvas. Sociālistisko valstu biologi, iespējams, nav talantīgāki par Rietumu zinātniekiem, taču viņiem ir labāki darba apstākļi; viņus atbalsta sabiedrība, kad, atklājuši draudošas briesmas, tie norāda cīņas līdzekļus.»⁴⁰ 60.—70. gados dabas racionālas izmantošanas problēma un dabas aizsardzība Padomju Savienībā izvirzījusies valstiskas regulēšanas līmenī. Zinātniski tehniskā progresa paātrināšanas problēma saistībā ar saimniecisku attieksmi pret dabas resursiem tika ietverta svarīgākajos sociālistiskās sabiedrības perspektīvās attīstības plānos. Tika radīta un īstenojās cilvēka un tā apdzīvotās vides mijiedarbības racionalizācijas, optimizācijas un harmonizācijas kompleksa programma.

Padomju Savienībā pieņemti likumi un lēmumi, kas orientēti ne tikai uz dabas bagātību saglabāšanu un racionālu izmantošanu, bet arī uz to pavairošanu, sabiedrības lomas palielināšanu un zinātnisko pētījumu vispusīgu attīstību ekoloģijas jomā.

Prasība veikt nepieciešamos pasākumus vides aizsardzībai un zinātniski pamatotai, racionālai zemes un tās dzīļu, augu un dzīvnieku valsts izmantošanai, gaisa un ūdens tīrības saglabāšanai, dabas bagātību atjaunošanas nodrošināšanai un cilvēku apkārtējās vides uzlabošanai ieguvusi konstitucionālu raksturu.

Jaunajā PSRS Konstitūcijā ir seši panti (12., 18., 42., 67., 131. un 147.), kas veltīti jautājumiem par dabas aizsardzību un dabas resursu racionālu izmantošanu, par šo resursu pavairošanu, amatpersonu un valsts pilsoņu atbildību dabas saglabāšanā.⁴¹

«PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzienos 1981.—1985. gadā un laika posmā līdz 1990. gadam» atsevišķā nodaļā aplūkoti pasākumi dabas aizsardzības uzlabošanā, lauksaimnieciski izmantojamo zemju saglabāšanā, cīņā ar augsnes eroziju. Paredzēts pastiprināt ūdens resursu aizsardzību pret izsīkšanu, pilnveidot tehnoloģiskos procesus, lai kaitīgo vielu izdalīšanās atmosfērā samazinātos un tiktu uzlabota izplūdes gāzu attīrīšana no kaitīgiem piejaukumiem.

Desmitajā piecgadē valsts dabas aizsardzības un resursu racionālas izmantošanas programmas īstenošanai piešķīra 11 miljardus rubļu. Mūsu republikā sekmīgi realizēta kompleksā programma «Dabas aizsardzība un dabas resursu racionāla izmantošana Latvijas PSR 1976.—1980. gados», kuras īstenošanā izlietoti vairāk nekā 600 miljoni rubļu.

Iepriekšējās piecgades trijos gados Latvijā nodotas ekspluatācijā ūdens attīrīšanas ierīces ar kopjaudu 310 000 m³ diennaktī, par 720 000 m³ paplašināta ūdensapgādes sistēmas diennakts apgrozība, uzstādītas gāzes un putekļu uztvērējierīces ar kopīgo jaudu 2,6 miljoni

⁴⁰ Экология и политика, с. 24.

⁴¹ Izvērstāk šie jautājumi aplūkoti nodaļā «Ekoloģija un tiesības».

kubikmetru gāzes stundā. Salīdzinājumā ar 1975. gadu par 25% palielinājusies dabasgāzes piegāde patērētājiem.⁴²

Lai radītu pilnvērtīgu atpūtu tūkstošiem darbaļaužu, kuri savu atvaļinājumu pavada Latvijas PSR kūrortos un citās atpūtas vietās, atbildīgas organizācijas velta pastiprinātu uzmanību dabas aizsardzībai šajās zonās. Jūrmalas pilsētā apkārtējās vides aizsardzībā jau ieguldīti 10 miljoni rubļu. Protams, ar to netiek atrisinātas visas problēmas. Viena no tām ir gaisa tīrības nodrošināšana kūrortā. Vēl nesenā pagātnē Lielupes tiltu diennakti izmantoja līdz trīsdesmit tūkstoši automašīnu, stipri piesārņojot apkārtējo vidi ar troksni un izplūdes gāzēm.⁴³ Tagad īstenots autotransporta kustības ierobežošanas plāns Jūrmalā un tranzittransporta plūsma novadīta sāņus no kūrorta.

1980. gada sākumā Latvijas PSR Zinātņu akadēmija apstiprināja republikas «Sarkano grāmatu», kurā ietvertas 119 dzīvnieku un 112 augu sugas — tie mūsu republikas faunas un floras pārstāvji, kas praktiski jau pavisam izzuduši vai arī kam draud izzīcība. Patlaban speciālisti sākuši risināt republikā sarežģīto problēmu par mazo upju ekoloģiskās sistēmas atjaunošanu, kam būs liela tautsaimnieciska un kultūrvēsturiska nozīme visā reģionā.

Apkārtējās vides uzlabošanas pasākumos, kā jau atzīmēts, ietverti arī pasākumi ražošanas vides, t. i., darba apstākļu, uzlabošanā. Padomju Savienības uzņēmumos sasniegts augsts darba vietas tīrības līmenis. Šo faktu atzīmējuši arī ārzemju autori,⁴⁴ salīdzinot gaisa tīrības līmeni padomju un ASV uzņēmumos. PSRS un ASV pieņemto standartu prasības ir stipri atšķirīgas. ASV netiek izvirzīti visu strādnieku obligātas aizsardzības uzdevumi. Tātad jau iepriekš tiek pieļauts, ka zināma procenta strādnieku veselībai tiks nodarīts neizbēgams ļaunums. Savukārt padomju standarti, kā norāda amerikāņu avots, ir noteikti kā «absolūtas robežas, kuras nedrīkst tikt pārsniegtas nevienā darba dienas posmā, neatkarīgi no zemākām koncentrācijām, kādas var eksistēt jebkurā citā šī perioda daļā. Šīs robežas tiek noteiktas tā, lai netiktu negatīvi ietekmēts piesārņota gaisa iedarbībai pakļauto strādājošo veselības stāvoklis un tie nesuslimtu.»⁴⁵

⁴² Skat.: *Забота об окружающей среде.* — Советская Латвия, 1979, 27 июня.

⁴³ *Закурский Б.* Что обещает Юрмала. — Советская культура, 1979, 19 июня.

⁴⁴ Skat.: *Threshold Limit Values for Chemical Substances and Physical Agents in the Workroom Environment.* — American Conference of Government and Industrial Hygienist, 1976; *Glass R. I.* A Perspective on Environmental Health in the USSR. — *Archives of Environmental Health*, 1975, vol. 30, Aug., p. 391.

⁴⁵ *International Archives for Occupational Health.* 1974, vol. 33, p. 3, 4.

Liela atšķirība ir arī starp pieņemtajiem maksimāli pieļaujamajiem trokšņu intensitātes līmeņiem PSRS un ASV rūpniecība. Čikāgā no Teilorā metalurģijas kompānijas domnas aptaujātiem un medicīnisko apskati izgājušiem 70 strādniekiem 88% tika konstatēts neatgriezenisks dzirdes zaudējums dažādās pakāpēs. Nesen ASV pieņemtais jaunais trokšņu standarts izraisīja strādniekos vilšanos un tika nosaukts «nevis par trokšņu standartu, bet par ausu aizbāšanas standartu», jo, kā raksta amerikāņu avīze, jaunie noteikumi atspoguļo rūpnieku centienus «pielāgot strādnieku troksnim, pielietojot individuālos skaņu slāpētājus, lai nebūtu jāievieš inženiertehniskā kontrole, kas spētu pazemināt troksni līdz galēji pieļaujamam 85 decibelu līmenim».⁴⁶ Kāds amerikāņu strādnieks 1969. gadā Ņūdžersijā notikušajā starptautiskajā naftas, ķīmijas un atomrūpniecības strādnieku arodbiedrības konferencē, kas bija veltīta jautājumam par industriālās vides bīstamību, zīmīgi teica: «Mani pārsteidza, ka Volša—Hili likums vienai no indīgajām vielām, kas tiek izmantota mūsu naftas attīrīšanas rūpnīcās, paredz normu 225 miljonās daļas . . . krievu standarts — 25 miljonās daļas. Es nezinu, kam taisnība: krieviem vai amerikāņiem. Bet, manuprāt, ja arī šeit kāds kļūdās, tad lai kļūda būtu strādnieka un nevis saimnieka labā . . . Noteiksim mazāku normu, un, ja tā pārlietu droša, tad jo labāk: kad dabūsi izbaudīt augstāko normu, būs par vēlu kaut ko uzsākt.»⁴⁷

Amerikāņu speciālisti visumā augstu novērtē Padomju Savienībā vides un cilvēka veselības aizsardzībā veiktos pasākumus. A. Laima un E. Mārkvits, atsaucoties uz pazīstama eksperta atziņām, raksta: «Doktors Roberts I. Glāss, amerikāņu speciālists apkārtējās vides aizsardzībā, kurš izpētījis padomju pieredzi apkārtējās vides veselības jomā, paziņoja, ka, neraugoties uz grūtībām tāda līmeņa sasniegšanā, kad netiktu radīts ne mazākais nevēlamais efekts, Padomju Savienībā tomēr šādi standarti tiek ieviesti ļoti ātri, pat to piespiedu realizācija var būt visai efektīva, jo tā gūst pilnīgu valdības atbalstu. Gadījumos, kad atsevišķa MPK [maksimāli pieļaujamā koncentrācija] pašreizējā momentā praktiski vēl nevar tikt ievērota, tās sasniegšana nākotnē ir vadlīnija turpmākiem zinātniskiem pētījumiem tehnoloģijas kontroles jomā.

Tāpēc doktors Glāss Padomju Savienībā īstenotajā ekonomiskajā plānošanā saskata efektīvu līdzekli cīņai ar rūpnieciskajiem gaisa piesārņotājiem. Viņš pozitīvi novērtē faktu, ka minēto normu ievērošana sevišķi stingri tiek pieprasīta jaunu uzņēmumu un pilsētu rajonu plānošanā. Kad plāns ir apstiprināts un celtniecība pabeigta, higiēnas un apkārtējās vides problēmu speciālistiem, «iekams uzņēmums sāk

⁴⁶ Skat.: К а у е Н. New Safety Rules Include Noise Standards. — Daily World, 1981, Jan. 29.

⁴⁷ Экология и политика, с. 38.

darbību vai dzīvojamā mājā ienāk iemītņieki, jāpārbauda, vai ievērotas visas šīs daudzās normas», — raksta doktors Gläss. Protams, ieviešot šīs normas jau strādājošos uzņēmumos, nereti rodas konflikti. Tos nepieciešams atrisināt sarunu ceļā starp uzņēmuma vadību, sabiedrības veselības aizsardzības orgānu pārstāvjiem un arodorganizāciju komitejām.

Mūsu nolūks nebūt nav idealizēt darba aizsardzības problēmas sociālisma apstākļos. Profesionāls risks pastāv vairākās rūpniecības nozarēs, neskatoties uz visiem pūliņiem to izskaust. Tā, piemēram, nav pārvarēts mitruma efekts pazemes šahtās, kaut arī ogļu putekļu problēma jau atrisināta. Joprojām notiek nelaimes gadījumi šahtās, kaut arī ne tik bieži kā kapitālistiskajās valstīs. Darbs tekstilfabrikās līdz pat šim laikam skaitās visai bīstams veselībai. Tas prasa speciālu profilaktisku šīs nozares strādājošo aprūpi — piemēram, periodisku atpūtu kūrorta tipa sanatorijās un agrāku pensijas vecuma noteikšanu.

Taču visa sistēma, ko cīņā ar šīm problēmām iesaka sociālisma sabiedrība, veicina to sekmīgu risinājumu. Veselības aizsardzības iestādes un arodbiedrības, valsts un partijas atbalstītas, veic plašu darbu, lai izskaustu profesionālo risku; arī sabiedriskie fondi tiek paredzēti šo uzdevumu veikšanai.

Kaut arī sava nozīme ir ekonomiskiem apsvērumiem, nevar būt runas par to, ka uzņēmuma vadība varētu aukstasinīgi izskaitļot drošības normu ievērošanas izmaksas un salīdzināt tās ar kompensācijas izmaksām rūpniecisko traumu upuriem.»⁴⁸

ZTR tālākas izvēršanās apstākļos rūpniecība sekmīgi spēj attīstīties, tikai palielinot enerģijas patēriņu. Tas prasa jaunu enerģijas avotu atklāšanu. Atomenerģija, kas imperiālistisko spēku rokās modificējies par tik draudošām briesmām, kādas vēl nekad nav gūlušās pār cilvēci, tikai noteiktos apstākļos — sociālismā — kļūst par sabiedrisku ieguvumu, svarīgu rūpniecības faktoru, un tās nozīme minētajos aspektos var pieaugt un tai ir jāpieaug.

Visā pasaulē vērsas plašumā atomelektrostaciju celtniecība. Pašreiz uz zemeslodes darbojas pāri par 250 atomelektrostaciju. Celtniecības vai iekārtošanas stadijā ir vēl 357 atomelektrostacijas. Atomelektrostaciju kopējā jauda pasaulē 1982. gada sākumā sastādīja 8% no visas elektroenerģētiskās jaudas. Uzskata, ka 1985. gadā šis līmenis pieaugs līdz 16% un atomenerģija tiks izmantota 45 valstīs. Kapitālistiskajā pasaulē atomenerģijas ražošanas un ilgtermiņa atomprogrammu realizācijas jomā visattīstītākās valstis ir ASV, Beļģija, Francija, Japāna, Lielbritānija, Šveice, VFR, Zviedrija.

⁴⁸ Lima A., Marquit E. Where Safety Is a Right. — Daily World, 1979, May 3.

Padomju Savienībā un SEPP valstīs kopumā atomenerģētikas attīstībā veikts plānveidīgs un spraigs darbs. Desmitās piecgades laikā PSRS enerģijas ražošana palielinājusies gandrīz par 25% (atomelektrostacijās — 3,6 reizes). Jaunajā piecgadē PSRS atomelektrostacijās tiks radītas jaunas jaudas 24—25 milj. kW apmērā. Pieņemta SEPP valstu ilgtermiņa sadarbības programma līdz 1990. gadam. Saskaņā ar to atomenerģētikas jauda salīdzinājumā ar 80. gadu sākumu pieaugs 4—5 reizes.

Ipaša uzmanība tiek veltīta staciju darba drošībai. Padomju Savienībā šī jomā sasniegti augsti standarti. Ar padomju speciālistu palīdzību Čehoslovākijā sākusi darboties atomelektrostacija (B-1), un čehu speciālisti, novērtējami tās darbību, teica: «Mēs augstu vērtējam mūsu pirmās atomelektrostācijas darba stabilitāti, tās augsto drošības līmeni» (Правда, 1980, 28. авг.).

Tai pašā laikā Rietumu valstīs jaunā enerģijas veida apguve izraisījusi daudzas sarežģītas problēmas, kurām ir tiešs sakars ar kapitālisma iekārtas sociālajām un ekonomiskajām iespējām. Galvenais atomenerģijas attīstības cēlonis kapitalistiskajās valstīs ir enerģētiskās krīzes saasināšanās, kā arī monopolu tiekšanās pēc jauniem peļņas avotiem. Nav nejaušība, ka atomrūpniecībā nostiprinās lielo monopolu pozīcijas. Rietumu pētnieki norāda, ka, piemēram, Francijā «aiz atomprogrammas mūsdienās stāv visspēcīgāko franču monopolu apvienotā ekonomiskā vara».⁴⁹

Vācu KP, atbalstot atomenerģijas mierīgu izmantošanu, vienlaikus izsakās pret «atomvaru kapitalistisko monopolu rokās». ASV KP publicētajā oficiālajā dokumentā «Par atomenerģiju» tieši norādīts, ka ASV iedzīvotājiem «raizes sagādā gan jautājums par kodolierīču drošību, gan arī par visām pārējām potenciālām un pastāvošām briesmām, kādas apdraud strādniekus un visu sabiedrību».⁵⁰

Vairākās atomstacijās Anglijā, ASV u. c. notikušās avārijas pievērsušas zinātnieku un plašas sabiedrības pastiprinātu uzmanību patiesajam atomenerģijas ražošanas tehnikas un tehnoloģijas stāvoklim kapitalistiskajās valstīs, kā arī zaudējumiem, kādi, ražojot atomenerģiju, tiek nodarīti dabas videi un cilvēku veselībai. Avārija Harisbergā (Pensilvānijas štats, 1979. gada 28. martā) izraisīja ASV plašas protesta demonstrācijas; iedzīvotāji izvirzīja kategorisku prasību pārbaudīt un, ja vajadzīgs, mainīt stāvokli atomenerģijas ražošanas tehnoloģijā un organizācijā.

Jau 50. gados grupa zinātnieku organizēja speciālu komiteju, lai informētu iedzīvotājus par fizikāla, ķīmiska un bioloģiska rakstura briesmām, kas saistītas ar atomenerģiju. 60. gados ASV sabiedriskie

⁴⁹ Der Atomkonflikt: Atomindustrie, Atompolitik und Anti-Atom-Bewegung im internationalen Vergleich. Berlin, 1979, S. 137.

⁵⁰ Documents: On Nuclear Energy. — Political Affairs, 1979, vol. 58, N 2, p. 29.

spēki no dažādu universitāšu antiatomistu grupām izveidoja t. s. atominstitūtu (*Scientists Institute for Public Information*). 1977. gadā 35 amerikāņu pilsētu iedzīvotāji izteica savu neapmierinātību ar atomelektrostaciju celtniecību viņu teritorijā, ar atomatkritumu transportēšanu un uzglabāšanu.⁵¹

Masu neapmierinātība ar atomrūpniecības attīstības perspektīvām izpaudās ne tikai ASV. «ASV, Francijā un Anglijā tā kavē, bet dažkārt arī izjauc pilnībā izplānotu un valsts iestāžu licencētu elektrostaciju būvi. VFR protesta kustība patlaban praktiski apturējusi kodolenerģijas ražošanu.»⁵² 1978. gadā daļēja aptauja Francijā noskaidroja, ka 41% tās iedzīvotāju nav mierā ar atomelektrostaciju celtniecību. 1971. gadā VFR tika savākti 65 tūkstoši šo elektrostaciju celtniecības pretinieku parakstu. 1975. gadā VFR, Vilervaldē, iedzīvotāji, protestējami pret AES celtniecību, divreiz ieņēma stacijas būvlaukumu. VFR, Francijā un Šveicē izveidojusies visai organizēta atomelektrostaciju celtniecības pretinieku kustība.⁵³ Cīnoties par dabas vides saglabāšanu, VFR savu ietekmi masās palielinājusi t. s. zaļo partija.

Par ko liecina šī plašo masu neapmierinātība? Vai trauksmei, kas aptvērusi daļu Rietumu sabiedrības, patiešām ir reāls pamats? VFR komunisti, piemēram, uzskata, ka viņu zeme ir bagāta ar viegli pieejamām ogļu atradnēm un tāpēc nav nekādas nepieciešamības īstenot valdības sastādīto milzīgo atomenerģētikas attīstības programmu. Šī programma, starp citu, atspoguļo arī VFR imperiālistu slēpto ieinteresētību — par katru cenu iegūt atomieročus. Atomelektrostaciju, kā arī urāna bagātināšanas un otrreizējas kodoldegvielu izmantošanas iekārtu celtniecība ļautu VFR imperiālistiem radīt apstākļus atomieroču komponentu masveida ražošanai.⁵⁴

Sabiedriskā kustība pret VFR valdības plāniem atomelektrostaciju celtniecībā stiprināja miera piekritēju darbību, cīņu pret rietumvācu revanšīstiem, pret amerikāņu vidējā darbības rādiusa raķešu izvietojumu Rietumeiropā.

Attīstot atomreaktoru celtniecību atomenerģijas ieguves nolūkos (bet visai bieži arī militāriem mērķiem), buržuāziskās valsts aizbildniecībā esošie monopoli maz rūpējas par drošības tehniku, par uzlabotas tehnoloģijas ieviešanu. Piemēram, pieminētajā Harisbergā būvdarbi tika pabeigti lielā steigā, jo citādi firmai vajadzētu papildus maksāt nodokļus un noteikt ražotajai enerģijai zemāku cenu. Brunsbītelē (VFR) notika avārija drošības sistēmas atslēgšanās dēļ. Vairākos gadījumos aplūkojamā profila uzņēmumu darbinieki, baidoties,

⁵¹ Der Atomkonflikt..., S. 308.

⁵² Skat.: Дюбо Р. Источники энергии. На чем остановить выбор. — Америка, 1980, 278, с. 2.

⁵³ Der Atomkonflikt..., S. 48.

⁵⁴ Экологический протест масс в борьбе классов, с. 67.

ka tiks atlaisti no darba, nav uzdrošinājušies pārtraukt ražošanu pat visai kritiskās situācijās.

Avize «Daily World» pamatoti uzsver: «Kapitālistiskās korporācijas risina darba drošības problēmas vienkāršoti — kā vienu no parastajiem galaprodukta vērtības jautājumiem. Darba drošības noteikumu ievērošanai nepieciešamie kapitālieguldījumi tiek salīdzināti ar iespējamo kompensāciju vērtību, kādas būtu jāizmaksā ražošanas upuriem.

Neskatoties uz pastāvošajiem likumiem, kuri nosaka kriminālatbildību, neviens no lielo ASV korporāciju pārvaldniekiem nekad nav ticis ieslodzīts cietumā, pamatojoties uz apsūdzību par nodarīto kaitējumu strādnieka veselībai.

Ar to arī izskaidrojama attieksme pret strādājošo veselības stāvokli rūpniecībā kā pret tīri finansiālu jautājumu, kas atrisināms ar skaitļošanas mašīnas palīdzību.»⁵⁵

Monopolisti, īpaši valstīs ar lielu iedzīvotāju blīvumu, dažkārt mēģina aizbaidināties ar grūtībām atomrūpniecības atkritumu transportēšanā un glabāšanā. Par to daudz tiek rakstīts VFR presē. Protams, atomrūpniecības atkritumu neitralizācija sagādā ievērojamas grūtības, taču monopolu nepieļaujamo rīcību determinē pavisam citi faktori. Valstīs, kuru platība ir daudz lielāka un iedzīvotāju blīvums ievērojami mazāks, monopoli rikojas tikpat nepiedodami. «Ir daudz piemēru, kas liecina, ka valsts regulējošās aģentūras iecietīgi izturas un pat slēpj nepiedodamu drošības tehnikas neievērošanu ne tikai militārajos objektos, bet arī citos kodoluzņēmumos,» teikts ASV KP dokumentā par atomenerģijas ražošanu ASV. «Militāri rūpnieciskais komplekss nav ieinteresēts cilvēku labklājībā un drošībā. Nejauša dažu korporācijām kopīgu izgāztuvju atklāšana, kurās tika izmestas nāvējošas ķīmikālijas, ir vēl viens pierādījums par peļņas alkstošo korporāciju bezatbildību, amorālo un antisociālo rīcību.»⁵⁶

Kapitālistiskā valsts un it īpaši monopoli, kas nodarbojas ar atomstaciju celtniecību un ekspluatāciju, izvairās tērēt «liekas» naudas summas rūpniecības drošībai. Jau pieminētajos ASV KP dokumentos atzīmēts: «Šī bīstamība rodas un pastiprinās, pieaugot privāto monopolu centieniem pēc lielākas peļņas; līdz ar to nepietiekamā mērā tiek ievēroti drošības pasākumi, notiek taupīšana uz to rēķina celtniecības un ražošanas procesā. Sevišķi bīstami tas var izpausties kodolrūpniecībā, kurās izmanto materiālus ar nāvējošo radioaktivitātes līmeni. Šāds stāvoklis kļūst par nopietnu sabiedrisku un politisku problēmu, jo cilvēku labklājība neietilpst lielā biznesa interešu lokā.»⁵⁷

Labi apzinādamies situācijas nopietnību, kapitālistiskās pasaules varenie tomēr nesola uzlabot atomreaktoru drošību. Viens no VFR

⁵⁵ Lima A., Marquit E. Where Safety Is a Right.

⁵⁶ Documents: On Nuclear Energy, p. 30.

⁵⁷ Turpat.

ministriem F. Haufs paziņojis, ka nākošajos 30 gados atomreaktoros incidentu (avāriju, bojājumu) rezultātā ies bojā «tikai» 103 000 eiropiešu. Ministrs gan centās nomierināt sabiedrības satrauktos prātus, piezīmēdams, ka uz autoceļiem šai pašā laikā periodā ies bojā vairāk cilvēku nekā no radiācijas.⁵⁸

ASV jau sen pievērsta uzmanība tam apstāklim, ka, izmantojot atomenerģiju mierlaika vajadzībām, pieļautā apstarojuma deva valstī divdesmitkārt pārsniedz to, kādu vidēji drīkstēja saņemt ikviens amerikānis kodolieroču izmēģinājumu rezultātā, kas tika aizliegta 1963. gadā. Pašreizējā pieļaujamā apstarojuma deva ir visai ievērojama, kaut arī tās nekaitība nav zinātniski apstiprināta.⁵⁹

R. Dibo rakstā «Energijas avoti: kādu izvēlēties?», oponentējot tiem, kas kapitālistiskajā pasaulē protestē pret stāvokli atomenerģijas rūpniecībā, cenšas atrunāties ar sofismiem un nevietā dotiem salīdzinājumiem, bet neatklāj problēmas sociālo būtību.⁶⁰ Žurnāli apgalvo, ka «plaša sabiedrība visticamāk vadītos pēc subjektīviem kritērijiem» un ka vispār «kodolenerģija vienkāršo cilvēku priekšstatos asociējas ar karu» (it kā ASV un to sabiedrotie nedotu tam pamatu), bet pāreja uz oglēm neesot izeja no stāvokļa, jo, lūk, «ik gadus nelaimes gadījumos šahtās iet bojā daudz cilvēku».⁶¹

Kapitālistiskajā pasaulē stāvokli atomelektrostaciju celtniecībā un ekspluatācijā sarežģījusi arī asā cīņa valdošajā šķīrā, cīņa starp monopoliem jautājumā par nostāju pret atomelektrostacijām. Raksturodama grūtības, ar kādām jāsaduras Starptautiskās atomenerģijas aģentūrai miera un drošības nostiprināšanā, «Pravda» rakstīja: «Rodas iespāids, ka noteikti spēki dara visu, lai to valstu [tehniski attīstīto Rietumu valstu — V. S.] iedzīvotāji izrādītos nesagatavoti kodolenerģētikas attīstībai. Pastāv uzskats, ka par «krusta kara» organizēšanas mēģinājumiem pret atomelektrostacijām vispirms ir atbildīgi naftas monopoli.»⁶² Tiešām, naftas monopoli, baidoties no to monopolu konkurences, kuri savu kapitālu iegulda jaunu enerģijas veidu attīstībā, veicina protestus pret atomenerģijas izmantošanu.

Progresīvie spēki Rietumos labi saprot, un teorētiski pamatotā formā to pauž marksistiskās komunistiskās un strādnieku partijas, ka panākt radikālu stāvokļa maiņu, likvidēt monopolu politikas postošo ietekmi uz dabas vidi un cilvēku veselību iespējams, tikai likvidējot kapitālismu un monopolu varu. Kapitālisms vai sociālisms — tas nozīmē cilvēku apdzīvotās vides panikumu vai uzplaukumu. Ir tikai

⁵⁸ Skat.: Daily World, 1979, Sept. 16.

⁵⁹ Холл Г. Классовый аспект экологического кризиса, с. 22.

⁶⁰ Дюбо Р. Источники энергии. На чем остановить выбор, с. 2.

⁶¹ Skat.: Мельников И., Парфенов В. Атомной энергии — мирное использование. — Правда, 1980, 29 июля.

⁶² Turpat.

viena alternatīva — sociālisms. Taču apstākļos, kad revolucionārā situācija nav izveidojusies, nav iespējams izvīrīt jautājumu par kapitālisma tūlītēju likvidāciju. Turpretim nogaidīt nozīmētu nenovērtēt demokrātisko spēku iespējas pārvarēt kapitālistiskās saimniekošanas sekas, atraut ciņu par sociālismu no ciņas par demokrātiskām reformām. Mums nav vienalga, kādā stāvoklī kapitālisms atstās pēc sevis mūsu planētu. Nākotne pieder darba cilvēkiem, progresīviem sociāliem spēkiem, tāpēc jau šodien viņi veic pasākumus, lai kapitālistisko monopolu saimniekošanas sekas būtu iespējami minimālas, lai nepieļautu neatgriezenisku dabas vides izpostīšanu. Šai sakarā ASV KP izvīrza prasības nekavējoties pārtraukt bīstamo bruņošanās sacensību, aizliegt atomieročus, piespiest monopolus maksāt attiecīgus nodokļus, iegūtos līdzekļus izmantojot Amerikas pilsētu atjaunošanai, visu strādnieku apgādei.⁶³ «Energētikas rūpniecībai nav jāeksistē peļņas dēļ, tai jāpieder sabiedrībai, un sabiedrībai tā arī jāvada: ar uzlabotu ekonomiku un efektivitāti, ar cenu un sadales politiku, kas veicinātu strādnieku labklājību, bet nevis monopolu peļņas pieaugumu; tai jābūt maksimāli ieinteresētai strādnieku un patērētāju veselībā un drošībā, apkārtējās vides aizsardzībā.

.. Visas rūpnīcas, kas izgatavo kodolieročus un veic to ražošanas palīgoperācijas, nepieciešams slēgt. To nevajag darīt vienpusēji, bet atbrūošanās panākama allaž iespējamo sarunu ceļā ar Padomju Savienību.»⁶⁴

Nepieciešams novērtēt arī arvien uzstājīgākās balsis, kas atskan Rietumos un izvīrza prasību izpētīt atomenerģijas ražošanas tehnoloģiju Padomju Savienībā.⁶⁵ S. Deividson rakstā «Atomenerģija — kapitālistiska vai neitrāla tehnoloģija?» uzsver, ka «tehnoloģija nevar būt atdalīta no sabiedrības, kas to rada; nepieciešams ņemt vērā atomindustrijas attīstību kapitālisma politisko seku kontekstā».⁶⁶ S. Deividson atsauca uz angļu enerģētikas speciālistu D. Eliotu, kurš pamatoti apgalvo, ka sociālisms «**nevar** tikt nodibināts, vienkārši izmantojot kapitālisma tehnisko bāzi».⁶⁷, un uzsver, ka atklājas «interesantas problēmas Padomju Savienības izpētē. Kas atšķir tās attīstību šajā jomā [atomenerģijas attīstības programmā — V. Š.] no kapitālistiskajām valstīm?»⁶⁸

Kapitālistiskais ražošanas veids salīdzinājumā ar iepriekšējiem ražošanas veidiem apbruņoja cilvēku ar jauniem ražošanas rīkiem, zinātnes un tehnikas sasniegumiem un šai sakarā nostiprināja cilvēka

⁶³ Skat.: Connors T. Gus Hall on the Radio.

⁶⁴ Documents: On Nuclear Energy, p. 29, 30.

⁶⁵ Skat., piemēram, Soviet Technology. — Daily World, 1980, Aug. 28.

⁶⁶ Labour Monthly, 1979, vol. 61, N 6, p. 268.

⁶⁷ Documents: On Nuclear Energy, p. 29, 30.

⁶⁸ Cit. pēc: Labour Monthly, 1979, vol. 61, N 6, p. 268, 269.

stāvokli attiecībā pret dabas vidi, padarīja cilvēku daudzējādā nozīmē neatkarīgu no apkārtējās vides. Tiesa, kapitālisms to veica vairāk iespējamības sfērā nekā īstenībā: daudz kas kapitālisma apstākļos nevarēja un nevar kļūt par realitāti.

Sociālistiskā sabiedrība, pateicoties savām jaunajām kvalitātēm, attīstības mērķtiecīgajam raksturam, īsteno ZTR radītās iespējas, vēsturiski dialektiskā procesa gaitā pārvērš iespējamību īstenībā, sargā ļaužu dzīvības, nes labklājību un laimi miljoniem cilvēku. Sociālisms izrādījās tieši tā sabiedriskā iekārta, kurā ZTR sasniegumi «darbojas» aizvien pieaugošā mērā bez traģiskām sekām cilvēcei, optimāli apmierinot miljonu cilvēku vajadzības.

Vēsturiskajā sacensībā, divu ekoloģisko politiku sadursmē, acīmredzamu uzvaru izcīna attīstīta sociālisma ekoloģiskā politika.

EKOLOĢIJA UN POLITIKA NEATKARĪBU IEGUVUŠAJĀS UN JAUNATTĪSTĪBAS VALSTĪS

Ekoloģiskās problēmas neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības valstīs izpaužas ļoti sarežģītos, specifiskos apstākļos. Vairums šo valstu (ap 80 jaunattīstības valstu) atrodas tropiskajos un tuksnešu reģionos.

Karstie un tropiskie apgabali aizņem gandrīz trešo daļu no zemeslodes sauszemes platības. Tajos dzīvo ap 39% Zemes iedzīvotāju. Tropiskie un tuksnešainie apgabali ir sevišķi jutīgi pret cilvēka iedarbību. «50 miljoni gadu mitrajiem tropiskajiem mežiem bija iespējams augt un attīstīties labvēlīgos un samērā nemainīgos apstākļos,» raksta Vindhemas koledžas (Putni, Vermontas štats) botānikas profesors A. Vestings. «Rezultātā radās ārkārtīgi sarežģīta un efektīva, kaut arī nestabila ekosistēma.»⁶⁹ Šo ekosistēmu strauji grauj cilvēka iejaukšanās. Katru gadu civiļiem mērķiem tiek iznīcināti aptuveni 10 milj. ha tropisko mežu. Sevišķi bīstama kļuvusi tropisko mežu iznīcināšana militāros nolūkos (piemēram, ASV agresijas laikā Dienvidaustrumāzijā). «Mitrie tropiskie meži nespēj pretoties cilvēkam, kurš apbruņojies ar mūsdienu tehniku, ķīmiju un, visbeidzot, militāriem līdzekļiem.»⁷⁰

Tuksneša ekosistēmu mūsdienu ražošana un karadarbība, kā norāda A. Vestings, «var iznīcināt ārkārtīgi viegli, turpretī tās atjau-

⁶⁹ Вестинг А. Военное воздействие на окружающую среду. — Мир науки, 1978, т. 22, № 1, с. 30.

⁷⁰ Turpat.

nošanas process norit ļoti lēni».⁷¹ Lai atjaunotu izpostīto augu segu, kas nostīprina augsni, vajadzīgi gadu desmiti, pat simti. Turklāt neauglīgo zemju platība palielinās ar katru gadu, pieaug postošo putekļu vētru spēks, turpinās militāra darbība (Izraēlas karš pret arābiem, DĀR agresija pret Āfrikas tautām).

Neatkarību ieguvušo un jaunattīstības valstu ražošanas sistēma ir atpalikusi. Nepieciešami ievērojami kapitālieguldījumi, lai šo valstu sociālā sistēma attīstītos veiksmīgi. Šajās valstīs bieži izveidojas «šķēres» starp iedzīvotāju skaita straujo pieaugumu un nenozīmīgu (ja tāds vispār ir) lauksaimnieciskās produkcijas pieaugumu. Nav viegli tradicionālajā lauksaimniecībā ieviest intensīvas attīstības metodes.

Smags ir koloniālisma mantojums. Tas noveda līdz degradācijai veselas valstis un apgabalus Āfrikā, Latīņamerikā u. c. Koloniālisms daudziem tagadējo jaunattīstības valstu rajoniem, pat veselīem reģioniem kā sekas atstājis vienpusīgu rūpniecības un arī lauksaimniecības attīstības raksturu.⁷²

Mūsdienās Rietumu valstis cenšas novirzīt neatkarību ieguvušās un jaunattīstības valstis uz kapitālistiskās attīstības ceļa (kaut arī arvien skaidrāk vērojams, ka šis ceļš nevēsta neko labu) un iesaistīt tās bruņošanās drudzī.

Neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības valstīs notiek asi strīdi par šo zemju nākotni, par attieksmi pret ekoloģiskiem jautājumiem. Pēdējos nav iespējams izprast, ja neņemam vērā visu sarežģīto situāciju šajās valstīs. Ir jārod atbildes uz dažiem jautājumiem, piemēram, kādā mērā iespējama un var būt auglīga sadarbība starp «bagātajām un nabadzīgajām valstīm», risinot globālās ekoloģiskās problēmas? Vai pasaules resursu pietiek, lai jaunattīstības valstis varētu sasniegt vadošo pasaules valstu attīstības līmeni? Vai jaunattīstības valstīm jāparedz līdzekļi ekoloģisko problēmu risināšanai, ja tām vispirms nepieciešams izrauties no nabadzības, no sava «mazattīstības» stāvokļa?

Mēs šeit nevarēsim pat īsi aplūkot iespējamās atbildes uz šiem un citiem līdzīgiem jautājumiem (šajā nolūkā, protams, jāpievēršas speciālajai literatūrai).⁷³ Tomēr jānorāda, ka 1972. gadā Stokholmas

⁷¹ Вестинг А. Военное воздействие на окружающую среду, с. 31.

⁷² Piemēram, skat.: Степанов Ю. С. Альтернативы развития Тринидада и Тобаго. — Латинская Америка, 1980, 8, с. 71.

⁷³ Skat.: Нестеров С. Н. Развивающиеся страны и проблемы окружающей среды. М., 1980. 48 с.; Развивающиеся страны: наука, техника, экономический рост. М., 1975. 367 с.; Сентеш Т. Третий мир. Проблемы развития. М., 1974. 461 с.; Топливо-энергетические ресурсы капиталистических и развивающихся стран. М., 1978. 464 с.; Шпирт А. Ю. Идеологическая борьба и экологическая проблема в «третьем мире». — Вопросы философии, 1977, 9, с. 121—132.

konferencē «Cilvēks un apkārtējā vide» tika skarti vairāki no šiem strīdīgajiem jautājumiem. Daudzi uzskatīja, ka negatīvos ekoloģiskos procesus neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības valstīs nevar salīdzināt ar tiem procesiem, kas norit attīstītās kapitālistiskās valstīs. Konferences gaitā skaidri iezīmējās dziļās domstarpības starp Rietumu industriālo un neatkarību ieguvušo un jaunattīstības valstu pieeju dabas aizsardzībai.

Droši vien taisnība ir Senegālas Neatkarības Afrikāņu partijas pārstāvim A. Dansoko, kurš starptautiskajā simpozijā Prāgā 1972. gada martā diskusijā paziņoja: «Jaunattīstības valstīs pieaug interese par vides problēmām. Tas ir apsveicami. Jo vēl nesen debātes par dabas piesārņošanas bīstamību tur tika novērtētas gandrīz vai kā rūpnieciski attīstīto valstu izdoma. . . Tagad Āfrikā arvien vairāk cilvēku atzīst ekoloģiskā līdzsvara problēmas aktualitāti. Par to liecina konference, kas notika 1971. gada augustā Adisabebā. Bija noskaidrots, ka nebūt nav jābūt industriālai valstij, lai kļūtu par dažu piesārņošanas veidu upuri. Tā, piemēram, kuģi piesārņo kontinenta piekrastes ūdeņus. Svarīga nozīme ir jautājumam par attīstības perspektīvām. No Nīlas, Nigēras, Senegālas upju, Čada ezera pareizas izmantošanas lielā mērā ir atkarīgi daudzu Āfrikas valstu likteņi. Nav šaubu, ka dabas bagātību ekspluatācija notiks industrializācijas virzienā. Taču izšķirošā nozīme ir industrializācijas tipa izvēlei. Vai to stimulēs privātās vai kolektīvās intereses — lūk, ekoloģiskā līdzsvara centrālais jautājums kontinentā. . .

Vai iespējams izrauties no ekonomiskās atpalicības, nesagraujot ekoloģisko līdzsvaru? Gan mazattīstīto, gan attīstīto kapitālistisko valstu pieredze ir negatīva. Postījumu sekas Āfrikā ir redzamas visur. Svešzemju finanšu darboņu interesēs tiek iznīcināti meži, noplicināta zeme, izsmelti minerālie resursi. Tādas ir kapitālistiskā ražošanas veida iezīmes. Perspektīva alternatīva tam ir patriotiskā cīņa un sociālisms. Tie veidos pamatu attīstības politikai, kas kalpos tagadnei un garantēs nākotni.»⁷⁴

Objektīvais stāvoklis ir tāds, ka dabas aizsardzības problēmu risināšana neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības valstīs arvien ciešāk saistās ar dabas bagātību aizsargāšanu pret imperiālisma uzbrukumiem, ar suverēno tiesību nostiprināšanu nacionālo resursu izmantošanā, ar valsts sociālpolitiskās attīstības progresīva ceļa izvēli.

Panamas Tautas partijas CK loceklis F. Diksons norādīja, ka apkārtējās vides aizsardzības jautājumi viņa zemē pirmām kārtām saistās ar Panamas kanāla nākotni. ASV nācās parakstīt līgumu par kanāla nodošanu Panamas tautai 2000. gadā, taču tai pašā laikā amerikāņu imperiālisti izcirta mežus kanāla zonā, kā rezultātā pazeminājās ūdens līmenis Hatunas ezerā. ASV akcijas jēga — līdz 2000. ga-

⁷⁴ Экология и политика, с. 41, 42.

dam padarīt kanālu kuģošanai nederīgu. Tādējādi apkārtējās vides aizsardzība Panamā kļuvusi par pilnīgas nacionālās atbrīvošanās cīņas sastāvdaļu.⁷⁵

Zīmīgi, ka pat labējo sociāldemokrātu teorētiķi spiesti kapitālistisko valstu ekonomisko un sociālo pieredzi jaunajām, patstāvību ieguvušajām valstīm atzīt par nepieņemamu. VSDP prezīdija un valdes loceklis, bijušais VFR ministrs ekonomiskās sadarbības jautājumos E. Eplers uzskata, ka «trešās pasaules» valstīm nav nepieciešama industrializācija pēc ASV un Rietumeiropas pieredzes. Pēc viņa domām, kapitālietilpīgā rūpniecība ar nelielu skaitu strādnieku (tieši tāda ir raksturīga Eiropai un ASV) neatrisina nodarbinātības problēmu, pie kam šīs pieredzes izmantošana draud piesārņot apkārtējo vidi tādā mērā, ka var kļūt bīstama bioloģiskajam līdzsvaram uz Zemes.⁷⁶

PSKP 26. kongresā par neatkarību ieguvušajām valstīm tika teikts: «Šīs zemes ir ļoti dažādas. Ir tādas, kas pēc atbrīvošanās sākušas iet revolucionāri demokrātisku ceļu. Ir tādas, kurās nodibinājušās kapitālistiskās attiecības. Dažas no šīm zemēm realizē patiesi neatkarīgu politiku, citas iet imperiālisma politikas pavadā. Vārdu sakot, aina ir diezgan raiba.»⁷⁷ Šādā situācijā labvēlīgāki apstākļi veidojas sociālistiskās orientācijas zemēs — Angolā, Etiopijā, Beninā, Mozambikā, Jemenas TDR u. c. Šīs valstis nostājušās uz progresīvas attīstības ceļa un, protams, attīstīdamās nevienādi un bieži vien ārkārtīgi sarežģītos politiskos un dabas apstākļos, likvidē imperiālistisko monopolu, vietējās buržuāzijas un feodāļu pozīcijas, ierobežo ārzemju kapitāla darbību, nodrošina tautas valstij komandējošās virsotnes ekonomikā un pāreju uz ražotāj spēku plānveidīgu attīstību, ceļ darbaļaužu masu lomu sabiedriskajā dzīvē, pakāpeniski nostiprina valsts aparātu ar tautai uzticamiem nacionāliem kadriem, īsteno antiimperiālistisku ārpolitiku, nostiprina revolucionārās partijas sakarus un savienību ar sociālistiskās sadraudzības valstīm. Visi šie pasākumi labvēlīgi ietekmē nacionālo bagātību un dabas aizsardzības problēmu risināšanu šajās valstīs.

ANO vadībā neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības valstīs tiek īstenotas vairākas svarīgas programmas. Tā, piemēram, tika pieņemta sākotnējā programma cilvēka un dabas mijattiecību regulēšanai sausajos reģionos. Programmas īstenošanas pieredzi apsprieda tuksnešu veidošanas problēmu konferencē Nairobi 1977. gada septembrī. Tāpat tika izstrādāta un pieņemta programma dabas aizsardzībai mitrajos

⁷⁵ Экологический протест масс в борьбе классов, с. 68.

⁷⁶ Epler E. Wenig Zeit für die Dritte Welt. Stuttgart, 1971, S. 1369.

⁷⁷ PSKP Centrālās Komitejas pārskats Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVI kongresam un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā, 18. lpp.

tropiskajos apgabalos. 1971. gadā tika apstiprināta plaša starptautiska UNESCO programma «Cilvēks un biosfēra» (MAB). Šis programmas viena no galvenajām tēmām (1. projekts) ir cilvēka darbības ietekmes palielināšana, ekoloģisko seku izpēte tropiskajās un subtropiskajās ekosistēmās. 1977. gada oktobrī UNESCO konference Tbilisi pārliecinoši parādīja, ka arī «trešajā pasaulē» arvien vairāk pieaug vajadzība risināt jautājumus par dabas vides aizsardzību. Šobrīd daudzām Āfrikas, Āzijas un Latīņamerikas valstīm ir savas apkārtejas vides pētīšanas un uzlabošanas programmas.

Taču vienlaikus patriotisko, demokrātisko un sociālistiskās orientācijas spēku cīņa neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības zemēs saduras ar bijušo koloniālo lielvalstu, attīstīto kapitālistisko valstu pretošanos. Neokoloniālais tendences kļūst arvien neatlaidīgākas. Pēdējos gados tām pievienojies arī t. s. ekoloģiskais neokoloniālisms.

«Ekoloģiskais» neokoloniālisms radās attīstīto kapitālistisko valstu ekonomiskās krīzes un asu ekoloģisko pretrunu apstākļos. Pēdējos gados, saduroties ar asu izejvielu un enerģētisko krīzi, imperiālistiskās lielvalstis, kas līdz 50% sev nepieciešamo cieta veida minerālo izejvielu un apmēram 95% naftas iepērk neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības valstīs, ekonomiskās palīdzības aizsegā pastiprinājušas šo zemju nacionālo bagātību ekspluatāciju. Tās nekautrēdamās spekulē ar šo valstu rūpnieciskās attīstības vajadzībām un faktiski vairāk vai mazāk maskēti aplaupa šīs valstis.

Tā kā imperiālistiskie monopoli ir spiesti rēķināties ar attīstīto kapitālistisko valstu progresīvo aprindu prasībām un likumdošanu, tie meklē un atrod paņēmienus, kā varētu neievērot ekoloģiskās prasības un arvien biežāk mazattīstītajās valstīs izvietot rūpniecību, kas dod dzīvībai kaitīgus un pat bīstamus atkritumus. Tur tiem izdodas izvairīties no attīrīšanas un aizsargiekārtu dārgi izmaksājošās celtniecības,⁷⁸ jo neatkarību ieguvušajās un jaunattīstības valstīs dabas aizsardzības likumdošana bieži vien ir sākuma stadijā, valsts un sabiedriskā kontrole ir vājāka un pastāvošā likumdošana vieglāk ignorējama; bez tam arī darbaspēks ir daudzkārt lētāks nekā bijušajās metropolēs. Īpaši aktīvi šinī ziņā ir amerikāņu, japāņu un rietumvācu monopoli. Tie, piemēram, vēl 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā, maskējoties ar palīdzības sniegšanu, piespieda Latīņamerikas valstu

⁷⁸ Amerikāņu biznesa pētījumu centra vadītājs Vašingtonas universitātē M. Veidenbaums želoja, ka 1973. gadā vien, lai izpildītu valdības prasības apkārtejas vides aizsardzībā, apstrādājošās rūpniecības korporācijas izdeva 3 miljardus dolāru, atraujot tos no kapitālieguldījumiem; līdz ar to šāda tendence radot izdevumus, kas daudzas rūpniecības jaudas padara ekonomiski neizdevīgas (skat.: Weidenbaum M. The Second Managerial Revolution: The Shift of Economic Decision — Making from Business to Government. — Planning, Politics and the Public Interest. Ed. by W. Goldstein. N. Y., 1978, p. 54).

valdības izvietot savā teritorijā uzņēmumus ar augstu piesārņotības koeficientu — naftas ķīmijas, celulozes rūpniecību u. c. Naftas ķīmijas uzņēmumu skaits pieaug Argentīnā, Brazīlijā, Meksikā, Venecuēlā. Brazīlijas rūpnīcās sērskābi ražo no ievestajām izejvielām. No Norvēģijas uz Dienvidameriku tika pārvietotas alumīnija rūpnīcas, jo valsts sabiedriskā doma protestēja pret gaisa piesārņošanu, kuras rezultātā tika iznīcinātas lielas mežu platības.

Vadošo imperiālistisko valstu tendence izvietot ārpus savas zemes robežām labai kaitīgas ražošanas nozares ir tik spēcīga, ka skāra pat Itāliju, samērā attīstītu kapitalistisko valsti. Arī uz šejieni tika eksportēta «netīrā rūpniecība» — valsts teritorijā šobrīd ražo divkārt vairāk degmateriālu, nekā tai nepieciešams.⁷⁹

Tāpat tēraudliešanas uzņēmumus, kuri, kā zināms, ir ļoti kaitīgi apkārtējai videi un cilvēku veselībai, monopoli cenšas izvietot jaunattīstības valstīs. Modernā tehnoloģija stāvokli neglābj, jo ir tikai jauns ierocis transnacionālo korporāciju arsenālā. Tās pārvieto apkārtējo vidi piesārņojošās, neveselīgās rūpniecības nozares uz jaunattīstības valstīm.⁸⁰

Daudzi Latīņamerikas, Āfrikas, Āzijas ekologi, saskardamies ar līdzīgiem faktiem, noteikti pieprasa savu zemju valdības orgāniem spert radikālus soļus pret tā saucamo ekoloģisko nekoloniālismu.

1978. gadā Taizemes zinātnieks S. Sakšaroens (Saroj Suckcharoen) publicēja divus nelielus rakstus «Taizemes saldūdeņu piesārņošanas ar dzīvsudrabu bīstamās pazīmes» un «Dzīvsudraba akumulācija [augā] *Ipomoea aquatica* (FORSK.) kaustiskās sodas fabrikas tuvumā Taizemē». «Vairumam taizemiešu zivis un rīsi ir galvenā barība. Aptuveni 60% taizemiešu zemnieku zvejo zivis pašu uzturam,» — tā autors sāk savu pirmo rakstu. «Taizemē zivis ik dienas uzņemtajā dzīvnieku valsts proteīna kopīgajā masā sastāda 50% .. Zivis ir ļoti nozīmīga taizemiešu, sevišķi nabadzīgāko slāņu, uztura sastāvdaļa.»⁸¹

Taizemē vētrainu darbību izvēršusās desmitiem firmu (galvenokārt japāņu), nodarbojoties ar tekstiliju, ķīmisko produktu ražošanu, metālapstrādi, automašīnu montāšanu, darbojas tirdzniecībā un servisā. Lielākā daļa sabiedrību (1973. gadā apmēram 60) nodarbojas ar ķīmisko rūpniecību un tekstilrūpniecību. Tā kā šo rūpniecības nozaru atkritumus novadīja saldūdeņos bez jebkādas attīrīšanas, katastrofāli kritās zivju nozveja. Pēc ANO pārtikas ražošanas un lauksaimniecības

⁷⁹ Экология и политика, с. 31, 40, 41.

⁸⁰ Hall G. The Chip and Robot Revolution. — Political Affairs, 1981, vol. 60, N 4, p. 21, 22.

⁸¹ Ambio, 1978, vol. 7, N 3, p. 113. (Pēc literatūras datiem, zivis kopīgajā dzīvnieku valsts proteīna masā Norvēģijas iedzīvotāju uzturā sastāda 19,1%, ASV — 4,8%.)

organizācijas ziņām, Taizemes austrumu provincēs tā samazinājās no 693 tonnām (1963. g.) līdz 68 tonnām (1968. g.). Vietējo iedzīvotāju uzturā radies liels proteīna deficīts. Un Taizemes zinātnieks min briesmīgu skaitli — 1973. gadā nepietiekama uztura rezultātā miruši 55 tūkstoši bērnu.⁸²

Šie fakti satrauca Taizemes sabiedrību. Pētījumi, kuru mērķis bija noskaidrot apstākļus Taizemē, sadūrās ar pretestību, sevišķi no japāņu sabiedrību puses.⁸³

Par vienu no kaitīgākajiem un bīstamākajiem rūpniecības atkritumu veidiem izrādījās dzīvsudrabs. Izveidot Taizemē rūpniecību, kas izmanto dzīvsudrabu, nozīmē radīt nopietnus draudus vietējo iedzīvotāju veselībai un dzīvībai.

S. Sakšaroens izpētīja dzīvsudraba daudzumu zivīs, ūdensputnos un cilvēku matos. Tas deva iespēju izdarīt šādu secinājumu: «Dzīvsudraba daudzums saldūdens zivīs, cilvēku matos un ūdensputnu organismos Taizemē vispār ir ļoti zems, izņemot — fabrikas TACSCO (japāņu kaustiskās sodas ražošanas sabiedrība, Taizemē tās fabrikas darbojas kopš 1966. gada) tuvumā un, iespējams, citās līdzīgās vietās. Ņemot vērā zivju lielo nozīmi taizemiešu uzturā un saldūdens zivju milzīgo potenci proteīna ražošanas pieaugumā nākotnē, nepieciešams pēc iespējas ātrāk veikt pasākumus, lai aizsargātu Taizemes upes no piesārņošanas ar dzīvsudrabu, .. pastiprināt kontroli pār Taizemes dabas vides piesārņošanu ar indēm.»⁸⁴

Šajā sakarā S. Sakšaroens raksta: «Izveidojot Taizemē rūpniecību, kas piesārņo vidi, ne tikai tiek atkārtota jau pazīstamā negatīvā vides piesārņošanas pieredze, bet var rasties arī pavisam jaunas un negaidītas vides problēmas.

Ārzemju rūpniecības izveidošana Taizemē izvirza nepieciešamību veikt efektīvus pētījumus vides jomā, izdot attiecīgus likumus un ieviest efektīvu piesārņotības kontroli.»⁸⁵

Veiktā pētījuma rezultāti, «ekoloģiskā» neokoloniālisma bīstamās politikas atmaskošana izraisīja Taizemē plašu sabiedrisko aprindu sašutumu, studentu nemierus un demonstrācijas.

Šeit izklāstītais piemērs nav izņēmums, tādi ir neskaitāmi. Tie ir ārkārtīgi raksturīgi Dienvidaustrumāzijas valstīm, jo šajā reģionā neatvairāmi vēršas plašumā transnacionālo monopolu darbība.

⁸² Ambio, 1978, vol. 7, N 3, p. 113.

⁸³ Turpat.

⁸⁴ Turpat, 116. lpp.

⁸⁵ Suckcharoen S. Mercury Accumulation in *Ipomoea aquatica* (FORSK.) near Caustic Soda Factory in Thailand. — Water, Air and Soil Pollution, 1978, 10, p. 454.

Transnacionālo korporāciju sāncensība cīņā par izejvielu resursu ekspluatācijas svarīgākajām pozīcijām saasinās. Visaktīvākie reģionā ir japāņu monopoli.⁸⁶

Lielus draudus ekoloģiskajam līdzsvaram rada ārzemju kompāniju reģionā izvietotā ekoloģiski «netīrā» rūpniecība.⁸⁷

Protams, šīm transnacionālajām korporācijām ir ne mazums iespēju izskaistināt savu darbību, atrast zinātniekus, kas slavinātu to politiku un aktivitāti. To labā izteicās arī ievērojamais buržuāziskais ekonomists Dž. Gelbreits, dodams savam rakstam diezgan tiešu nosaukumu: «Aizstāvēt daudznacionālās korporācijas». Viņš objektīvistiski attaisno transnacionālās korporācijas un to darbību, nosauc šo darbību par «sociāli lietderīgu» un pat tēlo tās kā starptautiskā saspīlējuma mazināšanas faktoros (ne ar vārdu neminot to savvērestības pret nevēlamām valdībām, dziļšanos pēc maksimālas peļņas utt.), un tomēr Dž. Gelbreitam nācās atzīt, ka šīs kompānijas ir ļaunprātīgas izmantošanas potenciālas «bīstamības zonas»; viena no tām ir «apkārtējās vides izpostīšana, kuras pakāpe pieaug līdz ar ražojošās darbības paplašināšanos».⁸⁸

Nobeigumā jāuzsver, ka imperiālistisko, sevišķi starptautisko, monopolu politika, kuras mērķis ir jaunu peļņas avotu, izejvielu un enerģijas avotu, lēta darbaspēka meklējumi, nenovēršami rada jaunas formas jaunattīstības valstu ekspluatācijā un aplaupīšanā. Viena no šādām formām ir «ekoloģiskais» neokoloniālisms, kas izpaužas ne tikai vietējā darbaspēka un resursu ekspluatācijas «klasiskajā» formā, bet arī kā milzīgs ļaunums dabas videi.

EKOLOĢISKĀS POLITIKAS OBJEKTĪVĀS PRASĪBAS UN MIERĪGA LĪDZĀSPASTĀVĒŠANA

Ekoloģiskās situācijas uzlabošana ir vitāli svarīga visas cilvēces problēma, tā jārisina nekavējoties un tikai visas pasaules valstu un tautu kopējiem spēkiem. UNESCO ģenerāldirektors Amadu-Mahtars M'Bou apkārtējās vides izglītības jautājumiem veltītajā valdību konferencē Tbilisi teica: «Lai racionāli izmantotu un pastāvīgi uzlabotu potenciālu, kāds visas cilvēces labklājībai ir apkārtējā vide, vajadzīga

⁸⁶ Skat.: Пахомова Л. Ф. Борьба развивающихся стран Юго-Восточной Азии за укрепление суверенитета над национальными ресурсами. — Тезисы докладов XIV Тихоокеанского конгресса. Хабаровск, 1979, Комитет Л., т. 1, с. 148.

⁸⁷ Skat.: Вяткин А. Р. Население и экологический баланс в Юго-Восточной Азии. — Тезисы докладов XIV Тихоокеанского конгресса, с. 76.

⁸⁸ Galbraith J. K. The Defense of the Multinational Company. — Harvard Business Review, 1978, vol. 56, N 2, p. 83—90.

globāla un dinamiska pieeja problēmas daudzajiem aspektiem, kā arī daudzveidīgi un savstarpēji labi koordinēti pasākumi. . . mūsu Zeme ir tikai viena. Biosfērai nav robežu. Vienu augsme notiek, galvenokārt piesaistot citu resursus. . . Visi šie apsvērumi piešķir attīstības un apkārtējās vides problemātikai starptautiskus mērogus. . .»⁸⁹

Globāla pieeja ekoloģiskajām problēmām objektīvi savijas ar nacionālu pieeju. «Protams, pasaulē, ko raksturo kontrasti, attīstības un apkārtējās vides problēmas variējas atkarībā no katras valsts apstākļiem, un ir attaisnojami, pat vēlami, ka ikviena valsts izstrādā un pilnīgas suverenitātes apstākļos īsteno savu politiku šajās sfērās. Tomēr pastāv arī kopsaucēji,» atzīmēja A.-M. M'Bou.⁹⁰

Savukārt Zoao F. da Kosta, 1979. gada augustā Vinē notikušās ANO konferences «Zinātne un tehnika attīstībai» ģenerālsekretārs, minētās atziņas izteica sekojoši: «Globālo problēmu risinājums ir atkarīgs ne tikai no zinātniekiem, bet arī no valdību un valstu politiskās gribas, no to saskaņotas darbības visu līmeņu dažādos forumos. Vēl vairāk, globālo problēmu atrisināšana vai vismaz to saasinājumu nogludināšana un iespējamo negatīvo seku mazināšana ir ikvienas sociālekonomiskās attīstības programmas būtiska sastāvdaļa kā visā pasaulē, tā arī jaunattīstības valstīs. . . un paredz nacionālo un starptautisko pūliņu savienošānu.»⁹¹

Vienlaikus apstākļos, kad nepārtraukti saduras divas pasaules politikas, no kurām neviena savos pamatprincipos nepiekāpjas otrai, kad imperiālisma sistēma rada reālus draudus sociālistiskajām valstīm, šķiet, nav nekādu iespēju atrisināt globālās problēmas. Taču tas nebūt nav tā. Pasaules progresīvo aprindu pārstāvji jau ilgi un uzstājīgi pierāda nepieciešamību apzināties izveidojušos stāvokli pasaulē kopumā, izprast globālo problēmu raksturu un apjomu, saprast, ka cilvēce patlaban «sadūrusies ar vispasaules vēsturiskā procesa jaunu pretrunu tipu, kuru atrisināšanai vajadzīgi jauni, netradicionāli līdzekļi».⁹²

So procesus un nepieciešamību vispilnīgāk apzinās, kā jau atzīmējām, tās pasaules komunistiskās un strādnieku partijas, kas nostājušās marksisma-ļeņinisma pozīcijās. Darbaļaužu masas ir visvairāk ieinteresētas sabiedrības progresā, tām nav egoistisku interešu, kuras varētu būt par kavēkli globālo problēmu risināšanai. Marksismam-

⁸⁹ Проблемы образования в области окружающей среды (Материалы Межправительственной конференции по образованию в области окружающей среды 14—26 октября 1977 г., Тбилиси). М., 1979, с. 29, 30.

⁹⁰ Turpat, 29. lpp.

⁹¹ Skat.: Перспективы человечества и наука. — Проблемы мира и социализма, 1979, 8, с. 51, 52.

⁹² Садов Р. В. Обзор дискуссии участников совещания. — Вопросы философии, 1979, 9, с. 50.

ļeņinismam kā visprogresīvāko revolucionāro šķiru mācībai ir stabilas tradīcijas sarežģītu sabiedrisko jautājumu izziņāšanā. Visumā tas izrādījās sagatavots arī mūsdienu ekoloģisko problēmu risināšanai.

Sarežģītāks stāvoklis ir kapitālistisko valstu politikā. Imperiālistiskās lielvalstis gatavas darīt visu, lai arī jaunās pretrunas pasaules sabiedrības attīstībā tiktu izmantotas trieciens pret sociālistiskajām valstīm, sociālismu vispār. Tomēr buržuāziskās valstis, kapitālistiskie monopoli nevar vienkārši noraidīt globālās problēmas. Pati kapitālistiskā ražošana prasa izejvielu, enerģijas un citu globālo problēmu risinājumu, tā nevar funkcionēt, neveicot noteiktus pasākumus ražošanas nodrošināšanai, jo apkārtējai videi nodarītais ļaunums jau tuvākajā nākotnē var radīt zināmas grūtības kapitāla realizācijai. To apzinādamies, monopoli piešķir milzīgas summas dažādiem pētnieciskiem projektiem (ziņojumi «Romas klubam» u. c.), lai mēģinātu uzzināt, kādas problēmas monopolistiskajam kapitālam būs jārisina tuvākajā nākotnē, kas jādara, lai neciestu monopolu intereses, palielinātos to peļņa, kādu stratēģiju ievērot turpmāk. Monopoli izdod ne mazumu dolāru, mārciņu un marku, lai nodrošinātu, piemēram, tīra ūdens ieguvī ražošanas vajadzībām,⁹³ lai plašāk varētu izmantot ogļraktuves sakarā ar naftas deficītu un padārdzināšanos, kā arī jaunu enerģijas veidu meklējumiem.

Atsevišķus vides aizsardzības jautājumus (piemēram, globālās pārslodzes novēršanu, piesārņotāju izplatīšanos pāri vienas valsts robežām u. c.) vispār nav iespējams risināt vienas valsts spēkiem. Tāpēc radusies nepieciešamība koordinēt spēkus vides aizsardzībai reģionālā līmenī EEA, NATO, Eiropas Padomes, ANO Eiropas Ekonomiskās komisijas ietvaros.

Vēl 70. gados Starptautiskais apkārtējās vides un attīstības problēmu pētījumu centrs sāka izstrādāt plānošanas principus zinātniskiem un tehniskiem pētījumiem, kas veltīti sociālekonomiskās attīstības un apkārtējās vides pretrunu pārvarēšanas ceļu meklējumiem.⁹⁴ Sajos pētījumos liela uzmanība tiek pievērsta t. s. sociālajai metaplānošanai — zinātniski tehnisko pētījumu vidēja ilguma un ilgtermiņa kompleksai plānošanai. Lai arī pie kādiem secinājumiem darba gaitā nonāktu «sociālās metaplānošanas» piekritēji, viņu pētījumos atspoguļojas objektīva nepieciešamība aplūkot ne tikai pasauli kopumā, bet arī nacionālās un reģionālās intereses, priekšplānā izvirzot prasības par valstu savstarpējo sadarbību.

⁹³ Tā, piemēram, Beļģijā rūpniecisko ūdeņu attīrīšana kļuvusi par akūtu nepieciešamību, jo tīru ūdeni vairs nav kur ņemt (skat.: Экология и политика, с. 34).

⁹⁴ Skat.: Godard O., Lagarec P., Passaris S., Sachs I. Environnement et politique scientifique. — La progrès scientifique, 1975, 176, p. 21.

Globālajām problēmām samērā daudz neskaidru aspektu, tāpēc rodas vēl viens iemesls zinātnisko un tehnisko risinājumu kopīgiem meklējumiem. Ekoloģija kļūst par svarīgu faktoru starptautiskās sadarbības paplašināšanā, pēc kuras tiecas ievērojama daļa uzņēmēju un finansistu Rietumos un Japānā.

Tādad notikumi attīstās tā, ka divas pasaules — sociālistiskā un kapitālistiskā — rod saskarsmes punktus (lai arī dažādu cēloņu dēļ!) kopīgai darbībai un tām nav iespējams savstarpēji norobežoties.

Šīs sadarbības, šī zināmā kompromisa vispiemērotākā forma izrādījās mierīga līdzāspastāvēšana. To apstiprinājusi sabiedriskās attīstības prakse un bagātinājusi pieredze, kādu cilvēce guvusi gadu desmitos, kas pagājuši kopš Oktobra revolūcijas, kad pasaule sašķēlās divās pretējās sociālās sistēmās. Mierīgas līdzāspastāvēšanas princips nav tikai cilvēka prāta minejums. Šajā principā atspoguļojas objektīvas tendences, cilvēces attīstības likumsakarības 20. gadsimtā.

Principu par mierīgu līdzāspastāvēšanu starp sociālistiskajām un kapitālistiskajām valstīm pamatoja V. I. Ļeņins, parādot, ka pretī savam norietam ejošās kapitālisma pasaules un jaunās, augošās sociālistiskās pasaules objektīvā attīstība norisinās vēsturiskā laikā, vēsturiskā periodā un mijiedarbībā. Zināmu vēsturisku periodu šīs divas naidīgās pasaules (sociālistiskā un kapitālistiskā) ir spiestas pastāvēt līdzās. 1919. gada 23. septembra vēstulē «Amerikāņu strādniekiem» V. I. Ļeņins norādīja uz posmu, «kad pastāvēs līdzās sociālistiskās un kapitālistiskās valstis».⁹⁵

Ne vienreiz vien, atgriežoties pie jautājuma par mierīgas līdzāspastāvēšanas objektīvo nepieciešamību, V. I. Ļeņins rakstīja: «Es neredzu nekādu iemeslu, kāpēc tādai sociālistiskai valstij kā mūsu nevarētu būt neierobežotas lietišķas attiecības ar kapitālistiskajām valstīm.»⁹⁶ No «kreiso» komunistu uzskatiem izrietēja, ka starptautiskās revolūcijas interesēs ir noraidāmi jebkādi kompromisi un izlīgumi ar imperiālistiem. Pārliecinoši tas bija vērojams, slēdzot Brestas mieru. «Sociālistiskā republika starp imperiālistiskajām lielvalstīm nevarētu no tamlīdzīgu uzskatu viedokļa slēgt nekādus ekonomiskus līgumus, nevarētu pastāvēt, neaizlidojot uz Mēnesi,»⁹⁷ Ļeņins tajās dienās rakstīja.

Mierīga līdzāspastāvēšana nav pretrunā ar šķiru cīņas likumiem, tā neatceļ tos, šķiru cīņas likumi joprojām darbojas un nepārstāj būt jauno sociālo procesu pamats. Taču tas nenozīmē, ka dažādu valstu

⁹⁵ Ļeņins V. I. Raksti, 30. sēj., 20. lpp.

⁹⁶ Ленин В. И. Беседы с корреспондентом американской газеты «The World» Линколном Эйром. — Полн. собр. соч., т. 40, с. 152.

⁹⁷ Ļeņins V. I. Dīvainais un drausmīgais. — Raksti, 27. sēj., 48. lpp.

dažādas šķiras un iedzīvotāju slāņi nebūtu ieinteresēti globālu problēmu risināšanā un nespētu sadarboties.

Šķiru cīņas un ekoloģijas globālo problēmu mijattiecībām ir arī vēl cits aspekts. Cīņa pret šķiru antagonisma izpausmēm ekoloģijas jomā mobilizē masas, pastiprina to spiedienu uz kapitālistisko valstu valdošajām aprindām, piespiežot pieņemt pozitīvus lēmumus vides, cilvēka veselības saglabāšanā un globālo problēmu risinājumā sadarboties ar citām valstīm, arī sociālistiskajām.

Mūsu valsts pastāvēšanas desmitiem gadu ilgā vēsturiskā pieredze, pasaules sociālistiskās sistēmas attīstība pierādījusi V. I. Ļeņina uzskatu pareizību. V. I. Ļeņina atklātās un PSKP un citu marksistiski Ļeņinisko partiju dokumentos tālāk attīstītās likumsakarības par valstu ar dažādu sabiedrisko iekārtu mierīgu līdzāspastāvēšanu devušas nenovērtējamu teorētisku ieroci cīņā par globālo problēmu atrisināšanu.

Valstu ar dažādu sociālekonomisko iekārtu mierīga līdzāspastāvēšana paredz neiejaukšanos citu valstu iekšējās lietās, ikvienas valsts suverenitātes, vienlīdzības, teritoriālās neaizskaramības ievērošanu, valstu savstarpējo strīda jautājumu nokārtošanu mierīgā ceļā uz pieņemamu kompromisu pamata. Mierīga līdzāspastāvēšana paver plašas iespējas savstarpēji izdevīgu ekonomisku, zinātniski tehnisku un kultūras sakaru attīstībai. Šo sakaru radītie apstākļi neskar varas pastāvēšanas jautājumus, tāpēc ir pieņemami valstīm ar visdažādāko sabiedrisko iekārtu. 1975. gadā notikušās Helsinku apspriedes Nobeiguma akts apliecināja, ka Eiropas kapitālistiskās lielvalstis, ASV un Kanāda piekrita pieņemt šo principu kā starptautiskās dzīves likumu, kaut arī diemžēl ne vienreiz vien savā darbībā pierādījušas pretējo, īpaši pēc prezidenta R. Reigana nākšanas pie varas.

70. gados vērojama mierīgas līdzāspastāvēšanas izpratnes padziļināšanās. Tā formulēta jēdzienā «saspilējuma atslābums», kas izstrādāts, sekojot teorijas un prakses vienības Ļeņiniskajām tradīcijām. «Saspilējuma atslābums pirmām kārtām ir «aukstā kara» pārvarešana un pāreja uz normālām, mierīgām attiecībām starp valstīm. Saspilējuma atslābums ir gatavība domstarpības un strīdus izšķirt ne ar varu, draudiem un ieroču žvadžināšanu, bet mierīgiem līdzekļiem, pie sarunu galda. Saspilējuma atslābums ir zināma uzticība un prasme rēķināties ar savstarpējām likumīgām interesēm.»⁹⁸

Sasniegumi starptautisko attiecību saspilējuma atslābuma sfērā 70. gados parādīja, ka mierīgas līdzāspastāvēšanas objektīvajām likumsakarībām var tikt pavērts vēl plašāks ceļš, to izmantošana varētu būt vēl efektīvāka. Šie sasniegumi devuši iespēju parakstīt vairākas

⁹⁸ Skat.: Cīņa, 1979, 16. janvārī.

vienošanās starp ASV un PSRS, Franciju un PSRS, VFR un PSRS, kurās atspoguļojas valstu savstarpēja ieinteresētība globālo ekoloģisko problēmu risinājumā. Šīs tendences turpinājums bija Eiropas vadošo darbinieku apspriede Ženēvā (no 1979. gada 12. līdz 15. novembrim) par sadarbību apkārtējās vides aizsardzībā. Sasaukts pēc Padomju Savienības iniciatīvas, šis forums notika ANO Eiropas Ekonomiskās komisijas aizgādībā, tajā piedalījās valdību galvu vietnieki, ministri un citi vadoši valsts darbinieki, kā arī SEPP, EEA, UNESCO un vairāku citu starptautisko organizāciju pārstāvji.

Apspriede risināja konkrētu jautājumu — kā aizsargāt atmosfēru no rūpnieciskās piesārņošanas, kurai nevienas valsts robežas nav par šķērslī un kuras kaitīgās ietekmes neitralizācija prasa daudzu valstu kopējus spēkus. Atmosfērā ievadītie Lielbritānijas rūpnieciskie atkritumi bez jebkādiem šķēršļiem sasniedz Padomju Savienības Eiropas daļu, pirmām kārtām Baltijas republikas. Ekoloģiski nepārdomāta ražošana «kopējā tirgus» valstīs kļuvusi par daudzu Eiropas valstu atmosfēras saindēšanas galveno avotu. No VFR pāri Ziemeļjūrai aizceļojušie dūmi un gāzes nodarījuši ievērojamus zaudējumus Norvēģijas dienvidu daļas mežu un zivju saimniecībai un apdraud iedzīvotāju veselību.

Pēc Helsinku apspriedes Nobeiguma akta parakstīšanas (1975. gadā) Eiropā tika īstenoti vairāki pasākumi ūdeņu piesārņošanas novēršanā un to attīrīšanā. Tagad pienākusi kārtā kolektīvai darbībai atmosfēras aizsardzībā.

Jau minētajā Ženēvas apspriedē tika parakstīta konvencija par gaisa piesārņošanas ierobežošanu. Tika izstrādāti plāni, kuru īstenošana ierobežotu piesārņotāju «migrāciju» pāri valsts robežām. Bija pieņemta arī deklarācija un konkrēti ieteikumi par mazatkritumu un bezatkritumu rūpniecisko tehnoloģiju, par ražošanas atkritumu izmantošanu. Šajos dokumentos vēlreiz uzsvērts, ka šādas sadarbības panākumi iespējami, tikai ierobežojot bruņošanās sacensību, stiprinot mieru un izklieidējot saspīlējumus.⁹⁹

Pamatojoties uz mierīgas līdzāspastāvēšanas principu, ieinteresētās valstis, pasaules progresīvie un demokrātiskie spēki ekoloģijas globālās problēmas risinājumā lieto dažādas metodes. Vienas šādas metodes pamatā ir reģionāla darbība pasaules kopējās virzības ietvaros, savienota ar globāla rakstura metodēm un formām. Šai sakarā būtu minama Latīņamerikas pasludināšana par bezatomu zonu, pasākumi vides aizsardzībā uz SEPP valstu vienošanās pamata, Vidusjūras, Baltijas jūras aizsardzība u. c.

Kā pozitīvs piemērs reģionālai sadarbībai ekoloģijas jomā, pamatojoties uz mierīgas līdzāspastāvēšanas principu, minama Baltijas

⁹⁹ Кнорре Е. Европе — чистый воздух. — Новое время, 1979, 48, с. 15.

jūras valstu sadarbība. Baltijas jūras valstu reģions — bet tajā ir gan kapitālistiskās (Somija, Zviedrija, Norvēģija, Dānija, VFR), gan sociālistiskās valstis (PSRS, PTR, VDR) — pārliecinājies, ka Baltijas jūras visai sarežģītās problēmas, neapvienojot spēkus, nav iespējams risināt.

Veiktie pētījumi¹⁰⁰ atklājuši, ka Baltijas jūras visbīstamākie piesārņotāji ir smagie metāli, pesticīdi, naftas produkti. Līdz ar upju nelielo noteci un Ziemeļjūras ūdeņu ieplūdi Baltijas jūrā ūdens kļūst sāļāks. Tas izraisa neatgriezeniskas izmaiņas attiecīgajā ekosistēmā. Līdz ar neattīrītu notekūdeņu ieplūdi Baltijas jūrā pastāv arī noteikta epidemioloģiska bīstamība. Zviedrija izgāž jūrā kokapstrādes rūpniecības atkritumus, kas satur dzīvsudraba sāļus. Arī Somijā ūdeņu piesārņošana notiek galvenokārt uz kokapstrādes rūpniecības rēķina.¹⁰¹ Stāvokli sarežģī tas, ka Baltijas jūrai kā nelielam, iekšējam ūdens baseinam skābekļa trūkuma dēļ ir visai ierobežotas pašattīrīšanās iespējas. Šādā situācijā svarīga nozīme ir pētījumiem par kaitīgās ražošanas atkritumus akumulējošiem organismiem Baltijas jūrā.¹⁰²

Baltijas jūras valstu savstarpējo sarunu un centienu rezultātā nodibināta un uzsākusi darbu šī reģiona starpvalstu komisija. 1967. gadā tika pieņemta starptautiska konvencija, kas aizliedz piesārņot ar naftu Baltijas jūru un Ziemeļjūru. 1974. gadā tika parakstīta konvencija starp PSRS, VDR, PTR, Dāniju, Zviedriju, VFR un Somiju par Baltijas jūras baseina dabas vides aizsardzību. Vācijas Demokrātiskajā Republikā piekrastes apgabalos ik gadus notiek «Miera nedēļa» ar devīzi «Baltijas jūra — miera jūra». Šī iniciatīva, kas radās kā Baltijas reģiona tautu dabiska tieksme dzīvot mierā, panākt stāvokļa stabilizāciju, patlaban kļuvusi par svarīgu starptautiskas sadarbības faktoru cīņā ne tikai par Baltijas jūras, bet vispār par dabas vides saglabāšanu.

Tādējādi, ievērojot mierīgas līdzāspastāvēšanas principu, Baltijas jūras reģionā izdevies izvairīties no politiskā stāvokļa saspīlējumiem,

¹⁰⁰ Skat., piemēram: Андрушайтис Г. П. Состояние и направленность гидробиологических изменений в Балтийском море под влиянием естественных и антропогенных факторов. — *Ambio Special Report*, 1979, 4, p. 57—63.

¹⁰¹ Ояла О. Основные задачи охраны природы в Финляндии. — Влияние мелиорации на водоемы и водный ландшафт. Материалы международного симпозиума в рамках совместного научно-технического сотрудничества СССР и Финляндии, происходившего в мае 1972 г. в г. Ваца (Ф.). Елгава, 1974, с. 10.

¹⁰² Nourteva P., Häsänen E. Bioaccumulation of Mercury in *Myoxocephalus quadricornis* (L.) (*Teleostei, Cottidae*) in an Unpolluted Area of the Baltic. — *Ann. Zool. Fennici*, 1975, 12, p. 247—254; Nourteva P., Häsänen E. Transfer of Mercury from Fishes to Sarcosaprophagous Flies. — *Ann. Zool. Fennici*, 1972, 9, p. 23—27.

sekmēt sadarbību vides saglabāšanas jomā, padziļināt draudzīgās kaimiņattiecības.

Starptautiskās politisko zinātņu asociācijas vispasaules kongresā Maskavā 1979. gada augustā Helsinku universitātes profesors G. Bonsdorfs nolasīja referātu «Somijas un Padomju Savienības mierīga līdzāspastāvēšana mainīgajā starptautiskajā sistēmā», kurā tika atzīmēts, ka starp minētajām valstīm novēroti «atsevišķos aspektos unikāli šādu attiecību piemēri».¹⁰³ Referents pasvītēja, ka šī sadarbība aptvērusi arī ekoloģiju un tiek sekmīgi īstenota arī šai jomā. Viņš izteica atziņu, ka «ir radīts pamats augošai sadarbībai un somu-padomju attiecību transformācijai par aktīvu komponentu arī plašā reģionālā kontekstā. Un tas kļuvis iespējams galvenokārt tāpēc, ka ne Somija, ne Padomju Savienība necenšas panākt, lai otra puse pieņemtu tās viedokli un lēmumus, bet gan, ievērojot kopējās intereses, abas cenšas atrast pieņemamus risinājumus.»¹⁰⁴

1979. gadā, apmeklējot Nacionālo Zinātņu akadēmiju Helsinkos, šo rindu autoram bija iespējams pašam pārliecināties par PSRS un Somijas auglīgo sadarbību vides aizsardzībā. Šāda sadarbība attīstās ne tikai Baltijas jūras aizsardzības jomā, bet arī vairākos citos virzienos, to skaitā — dabas vides piesārņošanas novēršanā, noteiktas tehnoloģijas, kā arī iespējamo videi nodarīto zaudējumu novērtēšanas metodoloģijas izstrādē, neskarto teritoriju apgūvē, ievērojot ekoloģijas prasības, globālo resursu kompleksā izmantošanā u. c. Izveidotas un pētījumus uzsākušas vairākas darba grupas.

Sadarbība mierīgas līdzāspastāvēšanas apstākļos guvusi Baltijas reģiona valstu vadītāju un citu valsts darbinieku atzinību. 1978. gadā, apmeklējot mūsu valsti, Zviedrijas karalis Kārlis XVI Gustavs vizītes laikā atzīmēja: «Zviedru un padomju zinātnieki strādā pie kopīgiem projektiem. Es gribu īpaši norādīt uz sadarbību Baltijas jūras apkārtējās vides aizsardzības jautājumos.»¹⁰⁵

70. un 80. gadu mijā mierīgas līdzāspastāvēšanas princips bija apdraudēts, — zināmas aprindas starptautiskajā arēnā ar krasu pagriezieni «pa labi», «aukstā kara» virzienā vērsās pret mierīgas līdzāspastāvēšanas objektīvo likumu. Amerikāņu administrācijas atteikšanās no iepriekš saskaņotiem, uz mierīgas līdzāspastāvēšanas principiem pamatotiem nolīgumiem sarežģīja gan globālās ekoloģiskās problēmas, gan arī reģionālu nolīgumu par sadarbību apkārtējās vides aizsardzībā izpildi. Šie notikumi nebūt neliecina par mierīgas līdzāspastāvēšanas politikas vājumu, kā tas varētu likties pirmajā acu uzmetienā, bet gan noder par pierādījumu tam, ka sabiedrības

¹⁰³ Bonsdorff G. von. Peaceful Coexistence Between Finland and the Soviet Union in a Changing International System. 1979, p. 2.

¹⁰⁴ Turpat, 14. lpp.

¹⁰⁵ Draudzīgā atmosfērā. Kārļa XVI Gustava runa. — Cīņa, 1978, 9. jūnijā.

attīstības objektīvie likumi antagonistisku šķiru pasaulē lauž sev ceļu progresa, demokrātijas un reakcijas, imperiālisma spēku savstarpējā nesaudzīgā cīņā. Novirzīdamās no mierīgas līdzāspastāvēšanas politikas, ASV cieš ievērojamus zaudējumus starptautiskajā arēnā, kā arī laupa sev iespēju risināt vitāli svarīgo globālo ekoloģisko problēmu.

Mūsdienās cilvēki ne bez pamata jautā — vai pozitīvā, progresīvā tendence, kas bija sasniegta iepriekšējā gadu desmitā, kļūs par vispārēju attīstības tendenci nākošajā? Vai saspīlējuma atslābuma koncepcija saglabās dzīvotspēju, vai izdosies nodrošināt mieru visā pasaulē?

Kā zināms, ASV cenšas likvidēt svarīgāko elementu cīņā par saspīlējuma atslābumu — militāro līdzsvaru, it īpaši kodolieroču aptuveno līdzsvaru starp PSRS un ASV, par katru cenu panākt militāru pārsvaru pār PSRS un tās sabiedrotajiem.

Šādus centienus iespējams noteikti aizkavēt. Pasaulē joprojām pastāv un turpina darboties citas tendences un citi centieni. PSKP 26. kongresa materiālos norādīts, ka «jau pastāv pārbaudīts pamats valstu praktiskās mierīgās sadarbības druvas tālākai apgūšanai. Ka tas ir nepieciešams, arvien vairāk kļūst skaidrs. Pietiek, ja minēsim, piemēram, tādas problēmas kā jaunu enerģijas avotu atklāšana un izmantošana, pieaugošā planētas iedzīvotāju skaita nodrošināšana ar pārtiku, mūsu zemeslodes dabas saglabāšana visā tās bagātībā, kosmosa augstumu un Pasaules okeāna dziļumu apgūšana.»¹⁰⁶

Teikto vai vismaz daļu no tā tādā vai citādā formā atzist arī reāli domājošie kapitālistiskās pasaules politiķi. Mierīgas līdzāspastāvēšanas atmosfērā parakstītie līgumi un vienošanās sniedz ievērojamas politiskas un ekonomiskas priekšrocības abām pusēm.

PSKP CK ģenerālsekretāra J. Andropova referātā «PSRS sešdesmit gadi» teikts: «Ciešas mierīgas sadarbības audi Padomju Savienību vieno ar visu kontinentu zemēm. Tās balss autoritatīvi skan starptautiskajos forumos. Mierīgas līdzāspastāvēšanas principi — PSRS ārpolitikas pamats — ir plaši atzīti starptautiskā mērogā un ietverti desmitos starptautisku dokumentu, to skaitā arī Helsinkos notikušās Eiropas apspriedes Nobeiguma aktā. PSRS priekšlikumi likti pamatā vissvarīgākajiem ANO lēmumiem miera un drošības nostiprināšanas jautājumos.

Taču neviens solis ceļā uz miera nostiprināšanu nav padevis un nepadodas viegli, bet prasa sasprindzinātu cīņu pret imperiālistiskiem «vanagiem».¹⁰⁷

¹⁰⁶ PSKP Centrālās Komitejas pārskats Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVI kongresam un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā, 36. lpp.

¹⁰⁷ PSRS sešdesmit gadi. PSKP CK ģenerālsekretāra biedra J. Andropova referāts. — Cīņa, 1982, 22. decembrī.

Mierīgas līdzāspastāvēšanas princips turpmākajos gados iegūs jaunu spēku ne tikai tāpēc, ka kopējās pozitīvās tendences attīstīs objektīvo faktoru ietekmē, bet arī tāpēc, ka aktivizēsies subjektīvais faktors — vērsīsies plašumā sabiedriskā kustība, tautu cīņa par mieru, pilnveidosies šīs cīņas vadība.

MIERĪGA LĪDZĀSPASTĀVĒŠANA — PRIEKŠNOTEIKUMS EKOLOĢISKO PROBLĒMU RISINĀŠANAI

Mierīga līdzāspastāvēšana, saspilējuma atslābums ir cilvēces aktuālo problēmu atrisināšanas priekšnoteikumi it kā atvērta durvis, pa kurām ieejam, lai veiktu nacionālas un starptautiskas nozīmes darbu. L. Brežņevs norādīja: «...miers nav drošības jautājums vien. Tas ir arī ļoti svarīgs priekšnoteikums vislielāko mūsdienu civilizācijas problēmu atrisināšanai. Un ar tām ir saistīta pati cilvēces nākotne.»¹⁰⁹ Rūpes par apkārtējo vidi zaudē jēgu, kļūst bezvērtīgas un liekulīgas, ja netiks nodrošināts miers.

Konkrēti praktiskie pasākumi ekoloģisko problēmu risināšanā vienlaikus aptver rūpes arī par dabas resursiem, vides stāvokli, tie ir saistīti ar ekoloģisko projektu finansēšanas iespējām, ar racionālu ideju ģenerāciju un rezervēm ekoloģijas jomā. Ļoti svarīgi katrai valstij ir dabas resursi, dabas bagātību krājumi, jo ekoloģiskās problēmas parasti tā vai citādi ir saistītas ar nacionālo bagātību racionālu izmantošanu. Vienlaikus tieši starptautiskā sadarbība var sniegt ievērojamas priekšrocības valstīm gan ar bagātiem, gan samērā trūcīgiem dabas resursiem. Autarķija, tieksme norobežot savu valsti no ārpasaules, valstu savstarpējo sakaru sašaurināšana vēl nekad nav sevi attaisnojusi, tā nav devusi labumu pat tā sauktajām bagātajām valstīm. Atzīmēsim, ka jēdziens «valsts ar nabadzīgiem dabas resursiem» ir diezgan relatīvs. ZTR, mūsdienu tehnoloģija, bieži vien tikai iedzīvotāju izglītības līmeņa zināma paaugstināšanās, profesionālās sagatavotības uzlabošana maina valsts dinamiku, tās stāvokli — tiek atklātas agrāk «nezināmas» bagātības, paplašinās izpētīto bagātību apjoms; vairāk produkcijas un sociāli nozīmīgāku rezultātu dod jau izmantojamie resursi utt. Jo savlaicīgāk valsts sāk nodarboties ar ekoloģisko jautājumu globālajiem aspektiem, jo vairāk tas nāks par labu nacionālajām interesēm un visai pasaulei.

Vides saglabāšanas, atjaunošanas projekti parasti saistās ar lieliem izdevumiem, un pat augsti attīstīta valsts ne vienmēr var atrast

¹⁰⁹ Brežņevs L. Par taisnīgu, demokrātisku mieru, par tautu drošību un starptautisko sadarbību. Runa Kremļa Kongresu pilī Vispasaules miera spēku kongresā 1973. gada 26. oktobrī. — Ļeņinskais kurss, 4. sēj. R., 1974, 317., 318. lpp.

atbilstošus līdzekļus; savukārt vajadzība pēc šādiem līdzekļiem aug. Pēc amerikāņu ekonomistu aprēķiniem, šī gadu tūkstoša beigās industriāli attīstītajām valstīm nāksies 1,4—1,9% no sabiedriskā kopprodukta vai 5—8% no kapitālieguldījumiem paredzēt apkārtējās vides aizsardzībai, jaunattīstības zemēm — attiecīgi 0,5—0,9% kopprodukta vai 2—4% kapitālieguldījumu.¹¹⁰

Šie līdzekļi nepieciešami vides aizsardzības projektu teorētiskiem pētījumiem, pašas tehnoloģijas izstrādei (bieži principiāli jaunas un tāpēc nereti visai dārgas), izmaksām projektu īstenošanai dzīvē u. c.

Kur rast šos līdzekļus un vai vispār tos iespējams atrast? Atbilde ir viena: ja cilvēce grib izdzīvot, līdzekļi ir jāatrod. Pesimismam šeit nav vietas. Vēstures pieredze liecina — lai arī kādas problēmas rastos, cilvēce savā virzībā uz priekšu tās atrisinājusi.

Pirmais nosacījums sekmīgai līdzekļu un iespēju piesaistišanai ekoloģiskās problēmas praktiskai risināšanai slēpjas saspilējuma atslābuma procesa padziļināšanā, pārejā no atslābuma politikā uz **militāro** atslābumu, uz atbruņošanu.

1972. gada jūnijā Stokholmā ANO konferencē pieņemtajā deklarācijā par apkārtējo vidi teikts: «Apkārtējās vides aizsardzība un uzlabošana tagadējām un nākamajām paaudzēm ir kļuvusi par cilvēces galveno mērķi, par uzdevumu, kura īstenošana jākoordinē un jāsašķaņo ar galvenajiem jau sasniegtajiem mērķiem miera stiprināšanā un ekonomiskajā un sociālajā attīstībā visā pasaulē.»¹¹¹ Teiktais var kļūt par realitāti, jo te ir runa ne tikai par atsevišķu zemju, pasaules sabiedrības progresīvu un demokrātisku aprindu subjektīvu vēlēšanos, bet arī objektīvām tendencēm, objektīvu nepieciešamību, kas arvien uzstājīgāk lauž sev ceļu, mierīgas līdzaspastāvēšanas un saspilējuma atslābuma jomā.

Pēc angļu speciālista R. Klārka apgalvojuma, «vairāk nekā puse pasaules zinātniski tehnisko resursu tiek izmantota militāriem un prestiža celšanas mērķiem».¹¹² Mūsu dienās, kad dažas attīstītās kapitālistiskās valstis pastiprina bruņošanās sacensību, iesaista šīnī sacensībā citas valstis, palielina militāro pasūtījumu un ieroču tirdzniecības apjomu, militāriem mērķiem izmantojamā pasaules resursu daļa nav samazinājusies. Dati, kas ir mūsu rīcībā, rāda, kādas milzīgas, astronomiskas summas tiek izlietas ieroču ražošanai un uzlabošanai, jaunu ieroču sistēmu izveidošanai un apkalpošanai, kādi milzīgi ražotājspēki tiek izmantoti kara vajadzībām, cik daudz zinātnieku, inženieru, tehniķu un citu speciālistu tiek nodarbināti šīnī jomā.

¹¹⁰ Skat.: Глобальные проблемы сегодня и в 2000 году. — Проблемы мира и социализма, 1979, 9, с. 94.

¹¹¹ Pēc konferences dokumentiem.

¹¹² Clarke R. Man, Environment and the Great Growth Debate. Part III. — Marxism Today, 1974, vol. 18, N 5, p. 145.

ASV militārie izdevumi pastāvīgi pieaug. 1973. finansu gadā tie sastādīja 82 miljardus dolāru, bet 1980. gadā — jau 141,2 miljardus dolāru. 1981. gadā tika apstiprināts militārais budžets 200 miljardu dolāru apjomā. 1983. gadam Reigana administrācija pieprasīja jau 263 miljardus dolāru, bet 1984. gadam tiek plānots vēl par 30—40 miljardiem dolāru vairāk. Saskaņā ar pazīstamā amerikāņu ekonomista V. Perlo aprēķiniem, 1976. gadā militārajā rūpniecībā, ieroču ražošanas biznesā tieši vai netieši piedalījušies 2,2 miljoni cilvēku.¹¹³

Ražošanā (vai projektēšanas stadijā) ASV 70. gados atradās 32 vadāmo raķešu sistēmas, jauni kaujas lidmašīnu, kuģu, helikopteru tipi, bija paredzēts stipri palielināt jūras kara flotes kuģu skaitu.

Bez tam daudzas ASV civilās nozares ražo produkciju pēc aizsardzības ministrijas pasūtījumiem. 1974. gadā pēc militāriem līgumiem tādā veidā tika samaksāti vairāk nekā 7,7 miljardi dolāru. Uzskata, ka kopumā 1978. gadā uz militārā budžeta rēķina (gan civilajās, gan militārajās nozarēs) tika algoti 5183 tūkstoši cilvēku.

ASV militārajā rūpniecībā tagad nodarbināts ap 50% valsts avioinženieru, 40% aviomehāniķu, vairāk nekā 20% zinātnieku fiziķu un elektronikas inženieru. Tā kā militārā rūpniecība nodrošina augstākas algas likmes, labāk sagatavotie kadri sistemātiski pāriet strādāt tur.

ASV eksportēto ieroču vērtība 1975. gadā sastādīja 12 miljardus dolāru. 1979./80. finansu gadā ASV pārdevusi ieročus 70 valstīm par 15,3 miljardiem dolāru.¹¹⁴ Mēs gūtu ne mazāk iespaidīgu ainu, ja uzskaitītu, cik šādai ražošanai tiek tērēts angļu sterliņu mārciņu, franču franku, rietumvācu marku u. c. Lielas summas tiek tērētas arī rubļos, jo Padomju zeme ir spiesta atbildēt uz Rietumu agresīvo aprindu mēģinājumiem tā vai citādi panākt militāru pārsvaru pār PSRS, pār Varšavas līguma valstīm, apdraudēt tās, kaut arī neviens te negūst peļņu ne no militārās, ne no kādas citas ražošanas, kā tas notiek kapitālistiskajās valstīs.

Pēc amerikāņu avotiem, militārās korporācijas saņem par 70% augstāku peļņu nekā sabiedrības, kas ražo produkciju mierlaika vajadzībām.¹¹⁵ Daži pētnieki pierāda, ka daudzos gadījumos šī peļņa divas trīs reizes pārsniedz ienākumu no civilajām nozarēm.¹¹⁶ Ir vēl arī cita atšķirība — «kapitālistiskajās valstīs ieroču ražošanas pieaugums rada krīzes, sociālisma zemēs — tikai kavēklus progresa ceļā».¹¹⁷

¹¹³ World Magazine, 1977, Jan. 6.

¹¹⁴ В блокнот лектору. — Международная жизнь, 1981, 3, с. 146.

¹¹⁵ Кучинский Ю. Гонка вооружения и экономика. — Мир науки, 1978, т. 22, № 1, с. 21.

¹¹⁶ Вишневский С. Фабриканты оружия. — Правда, 1980, 23 августа.

¹¹⁷ Кучинский Ю. Гонка вооружения и экономика, с. 22.

Kopējie izdevumi militārām vajadzībām 1980. gadā pasaulē sastādīja 500 miljardus dolāru (t. i., par 10% vairāk nekā iepriekšējā gadā).

Nopietnākais šķērslis norādīto izdevumu samazināšanā un finansu pārvietošanā globālo problēmu risināšanai ir monopolu politika. Šie monopoli, kas no militāriem pasūtījumiem gūst milzīgu peļņu, noteicoši ietekmē buržuāziskās valdības. 1976. finansu gadā ASV vairāk nekā 50% no visas militāro pasūtījumu summas saņēma aizsardzības ministrijas 30 piegādātāji. Ap $\frac{2}{3}$ aizsardzības ministrijas līgumu nonāk 60 monopolu rokās.

Pēc amerikāņu preses ziņām, Pentagona pasūtījumu neitronu bumbas ražošanai saņēma trīs militārie tresti: «Lockheed» Losandželosā (lidmašīnas un raķetes), korporācija «Bendix» Ņujorkā (kosmiskā un elektroniskā iekārta) un kompānija «Monsanto» Sentluisā (ķīmiskie ieroči un kodolieroči). Korporācijas «Bendix» un «Rockwell International» (masu iznīcināšanas ieroči — stratēģiskie bumbvedēji, reaktīvie iznīcinātāji un raķetes) kontrolē lielākās monopolistiskās apvienības.¹¹⁸ Šiem monopoliem ir spēcīga ietekme visā kapitālistiskajā pasaulē, sevišķi pašās ASV. Daudzi bijušie ģenerāļi, admirāļi un pulkveži strādā to aparātā. Militārajiem monopoliem ir savi pārstāvji kongresā, Pentagonā, valdībā, daudzu avižu un žurnālu redakcijās, radio un televīzijā, tie bez kautrēšanās uzpērk, pasniedz «dāvanas», iesaistās plaši reklamētā labdarībā, lai iekarotu simpātijas un atbalstu daļā ierindas iedzīvotāju.

ASV valdība parasti izvēlas ceļu, kas visnotaļ apmierina monopolu tīkojumus pēc jaunas peļņas. Kārtera administrācijas tikai pirmajos divos valdīšanas gados jaunie militārie pasūtījumi, ko saņēma amerikāņu sabiedrības, pieauga par 43,4%.¹¹⁹

Līdzko sakarā ar SBL-2 līguma iespējamo ratifikāciju radās draudi par attiecīgo pasūtījumu zaudēšanu, Pentagonos nekavējoties nodrošinājās ar amerikāņu valdības solījumiem, ka «ietaupītie» līdzekļi tiks paredzēti citiem militāriem pasūtījumiem, starp citu, sistēmai «MX», kuras izmaksas pašlaik tiek lēstas no 50 līdz 120 miljardiem dolāru. Prezidenta Reigana administrācija vēl enerģiskāk un plašākos apjomos nekā jebkad agrāk cenšas apmierināt militāro korporāciju ēstgribu.

Kad korporācijas «Lockheed» īpašniekam Robertam Grosam jautāja, kāpēc viņš galvenokārt nodarbojas ar militāro pasūtījumu izpildi, viņš minēja sekojošus skaitļus: par katru ložmetēju Pentagons maksā 100 dolārus, par armijas kravas mašīnu — 7600, par bruņutransportieri — 29 000, par katru artilērijas vienību — 100 000, par katru lidmašīnu — 2 miljonus dolāru. Viņš uzsvēra, ka šī produkcija ir

¹¹⁸ The Arms Race — Who Profits? — Daily World, 1981, May 7.

¹¹⁹ Правда, 1979, 2 сентября.

ārkārtīgi ienesīga un pēc tās ir liels pieprasījums. Avīze, sniedzot šīs ziņas, papildina, ka šodien cenas militārajā rūpniecībā ir vēl augstākas.¹²⁰ Bez tam ieinteresētās aprindas cenšas pierādīt, ka no tautsaimnieciskā viedokļa militārie izdevumi it kā esot produktīvi, sagādājot labumu visai sabiedrībai. Šāda spriedelēšana nav nekas jauns. V. I. Ļeņins, vērtējot kāda militārista uzskatus, jau pirmā pasaules kara laikā rakstīja: «Te plāpā militāristiem uzticīgs vulgarizētājs, kas pierāda, ka izdevumi karaspēka vajadzībām nepavisam neesot zaudējumi, jo nauda paliek valstī, no tās ir milzīga peļņa...»¹²¹

Imperiālisma advokāti nemitīgi cenšas atdzīvīnāt šīs antizinātniskās idejas. Amerikāņu ekonomists K. Orss rakstīja: «Karš — tā ir drausmīga lieta. Bet reizē tas ir galvenais uzplaukuma faktors.»¹²² Citi savukārt apgalvo — militārā programma darbojas kā sava veida drošinātājs pret krīzēm.¹²³ Par raķešu programmu sajusminātais koncerna «Lockheed» viceprezidents L. Raidnurs raksta: «Mēs sūtām augšup raķetes, kuras nekad neatgriežas atpakaļ, un tāpēc mums pastāvīgi jābūvē jaunas raķetes. Tas ir lieliski! Tas rada darba vietas un nodrošina naudas apgrozību.»¹²⁴

Militāro izmaksu buma un militāro izdevumu pieauguma apstākļos tomēr ir pilnīgi skaidrs, ka miermīlīgiem, civiliem mērķiem, tai skaitā vides aizsardzības programmām, tiek atrauti milzīgi līdzekļi un vienlaikus radīta psiholoģiska atmosfēra, kurā prioritāte piešķirta karam, militārajai aktivitātei.

Priekšstatu par militāro izdevumu izmaksām var sniegt sekojošā tabula:¹²⁵

ASV ieroču cenas un to sociālie ekvivalenti

Ieroči	Izmaksa (miljonos dolāru)	Sociālās programmas ekvivalenti
Smagais helikopters	1	66 lētie mājokļi
Hidrolidmašīna ACE	9	257 dzīvokļi Ņujorkā
3 iznīcinātāji F-15	27	Ņujorkas municipalitātes budžeta deficīts 1971. gadā

¹²⁰ The Arms Race — Who Profits?

¹²¹ Ļеņинс V. I. Burtņicas par imperiālismu. — Raksti, 39. sēj., 171. lpp.

¹²² Auges C. The Industrial Economy. Boston, 1952, p. 178.

¹²³ Skat.: Хитч Ч., Маккин Р. Военная экономика в ядерный век. М., 1964, с. 124.

¹²⁴ Рес: Лебедев Н. И., Кортунов С. В. Проблема разоружения и идеологическая борьба. — Новая и новейшая история, 1980, 4, с. 11, 12.

¹²⁵ Рес: Васильев В., Писарев В., Хазин Г. Экология и международные отношения. М., 1978, с. 175. (Autori tabulu sastādījuši pēc ārzemju avotiem.)

Ieroči	Izmaksa (miljonos dolāru)	Sociālās programmas ekvivalenti
8 iznīcinātāji F-14	130	par šādu summu samazināti asig- nējumi dzīvokļu celtniecībai 1972. gada budžetā
3 raķešu atomzemūdenes	567	par šādu summu samazināti asig- nējumi veselības aizsardzībai un sociālajai nodrošināšanai 1973. gada budžetā
Atomaviācijas bāzes kuģis un pavadītājuģi	2980	metro celtniecības izmaksas Vašing- tonā
Bumbvedēju B-1 būves programma	11400 (minimālā summa)	līdzekļi, kas, pēc oficiāliem vērtēju- miem, būtu pietiekami, lai likvi- dētu nabadzību ASV (1971. gada dati)

Zemūdene (bez raķetēm) amerikāņu nodokļu maksātājiem izmaksā 1,2 miljardus dolāru, bet atomaviācijas bāzes kuģis «Nimitz» — 1,5 miljardus dolāru. Katrs tanks «M-1» (ražo firma «Chrysler») izmaksā 1,8 miljonus dolāru. Nav grūti aprēķināt, cik skolu, slimnīcu, cik tūkstošu dzīvokļu tāpēc netika uzcelts ASV, cik sociālo programmu geto likvidēšanai amerikāņu pilsētās, ezeru un upju attīrīšanai, cik starptautisko ekoloģisko programmu netika izpildīts. ASV ir nepieciešami vismaz 300 miljardi dolāru «pilsētu atjaunošanai»¹²⁶, bet katrs bumbvedējs B-1 «noēdis» dzīvokļus 50 tūkstošiem un zemūdene «Trident» — 60 tūkstošiem amerikāņu ģimeņu.

Parīzē bija publicēts ANO bērnu fonda ziņojums par bērnu grūto stāvokli kapitāla zemēs. Starptautiskajā bērnu aizsardzības gadā vāji attīstītajās Āzijas, Āfrikas un Latīņamerikas zemēs no 122 miljoniem šajā (1979.) gadā dzimušo bērnu bada un slimību rezultātā aizgāja bojā 12 miljoni, lai gan šo bērnu glābšanai būtu pieticis 20 miljardu dolāru, t. i., summas, ko visā pasaulē ik 15 dienās izdod ieroču ražošanai!¹²⁷

Rietumu propagandas mašina visiem spēkiem cenšas pierādīt, ka militārās rūpniecības apjoma samazināšana it kā izraisa vispārēju rūpniecības sašaurināšanos, saasina nodarbinātības problēmu utt. Bet tas nepavisam nav tā.

¹²⁶ Сопнон Т. Gus Hall on the Radio.

¹²⁷ Рес: Кричащие цифры (Микроэкрэн пресс-службы «СК»). — Советская культура, 1980, 20 января.

Kaut arī ASV militārajā rūpniecībā ir nodarbināts ievērojams daudzums darbaspēka, vispārējais nodarbinātības līmenis valstī nebūt nav cēlies.

Pēc V. Perlo vārdiem, ASV masu informācijas līdzekļi cenšas «radīt pārspīlētu iespaidu par daudziem miljoniem strādnieku, kuriem jābūt pateicīgiem Pentagonam par darbu un iztikas līdzekļiem.»¹²⁸ ASV Darba departaments, negribēdams atmaskot valdošo šķiru propagandas trikus, pārstāja publicēt datus par aizsardzības rūpniecībā nodarbināto darbaspēku. Vajadzēja meklēt citus informācijas avotus. V. Perlo nonāca pie pamatota un pārsteidzoša secinājuma: «Pentagons nebūt nav pirmās nozīmes darba avots, — vismaz viss ir pilnīgi citādi, nekā daudzi raduši uzskatīt.»¹²⁹ Rūpīgas uzskaites rezultāti noskaidrojās, ka 1967. gadā Pentagonam strādāja 7 miljoni 670 tūkstoši cilvēku, bet 1976. gadā kopējais Pentagonā strādājošo skaits (ieskaitot visus, ko vien iespējams) nepārsniedza 4,6 miljonus — tāpat par 3 miljoniem mazāk nekā pirms 10 gadiem.

Pētījumi tai pašā laikā pierādījuši, ka galvenais nebūt nav Pentagona kā darba meklētāju labdara nozīmes pārspīlēšana; stāvoklis drīzāk ir pilnīgi pretējs. G. Hols atsedz kādu likumsakarību, proti, bezdarba līmenis visaugstākais bija «pilsētās un štatos, kuros militārā rūpniecība ieņem vadošo vietu».¹³⁰

Tie, kas runā par to, ka Hitlers nodrošināja darbu 6 miljoniem bezdarbnieku, aizmirst piebilst, ka šie 6 miljoni «aplaimoto» būtībā strādāja paši savai nāvei. Noskaidrots, ka četrdesmit gadu laikā «brūņošanās sacensība lielajās kapitālistiskajās valstīs izdzina uz ielas 16 miljonus strādnieku», raksta J. Kučinskis.¹³¹

V. Perlo minētajā rakstā «Kā brūņošanās sacensība palielina bezdarbu» parādīja, ka militārās ekonomikas apstākļos «bezdarbs nepārtraukti pieaug atbilstoši militārajam budžetam».¹³² «**Militārais budžets,**» uzsver V. Perlo, «kas līdzinās 115 miljardiem dolāru, laupa darbu miljoniem cilvēku, jo atsavina fondus tām programmām, kas būtu ražājušas preces un sniegušas cilvēkiem nepieciešamos pakalpojumus un kuras dotu darbu milzīgam daudzumam pašreizējo bezdarbnieku.»¹³³

Tādējādi rodam vēl vienu apstiprinājumu jau sen konstatētajam faktam, ka ikviens ASV militārajiem izdevumiem papildus piešķirtais

¹²⁸ Perlo V. How the Arms Race Increases Unemployment. — World Magazine, 1977, Jan. 8.

¹²⁹ Turpat.

¹³⁰ Холл Г. Революционное движение и современный империализм. М., 1974, с. 91, 92.

¹³¹ Кучинский Ю. Гонка вооружения и экономика, с. 21.

¹³² Perlo V. How the Arms Race Increases Unemployment.

¹³³ Turpat.

miljards ik gadu samazina kapitālieguldījumus par 292 miljoniem dolāru; līdz ar to nozares, kas nav saistītas ar militāro rūpniecību, samazina ikgadējās produkcijas izlaides summu par 65 miljoniem dolāru.

Summas, kas tiek tērētas ieroču eksportam, it viegli varētu nodot ar militāro rūpniecību nesaistīto nozaru pārziņā, ja vien «notiktu pārorientēšanās uz normālu mierlaika tirdzniecību ar socialistiskajām un jaunattīstības valstīm»,¹³⁴ t. i., ja iespējama atslābuma process attīstītos sekmīgi un tam pievienotos militārs atslābums.

Saskaņā ar daudziem paziņojumiem Rietumos militārās rūpniecības apjoma sašaurināšana sniegtu reālas iespējas paredzēt noteiktas summas dabas aizsardzības projektiem gan pašā valstī, gan starptautiskajām programmām un vispār ļautu īstenot tādas pasākumus, kas sekmētu iedzīvotāju maksāspējīgā pieprasījuma celšanos, sniegtu iedarbīgu palīdzību civilajām nozarēm ražošanas paplašināšanai utt.¹³⁵

Rietumos bruņošanās sacensību un milzīgos militāros izdevumus bieži cenšas attaisnot ar nepieciešamību nodrošināt ASV drošību, stabilitāti un līdzsvaru pasaulē. Tos pat iztēlo par nosacījumu globālo problēmu risināšanā. Bet arī šie argumenti neiztur kritiku. Žurnāla «Scientific American» 1978. gada oktobra numurā bija publicēts raksts «Jauna stratēģija militāro izdevumu jomā», ko bija uzrakstījuši Masačūsetsas Tehnoloģiskā institūta profesors fiziķis F. Moriss un bijušais militārais pētnieks M. Vokers. Viņi pierādīja, ka ASV militāros izdevumus 1978. gadā varētu samazināt par 40%, nekaitējot ne ASV drošībai, ne arī mieram vispār. «ASV militārās varenības analīze

¹³⁴ Perlo V. How the Arms Race Increases Unemployment.

¹³⁵ Mums nav iespējams pakavēties pie jautājuma, kā bruņošanās sacensība pastiprina inflācijas procesu. Atzīmēsim tikai, ka tādu atkarību atzīmē pat ASV lielā biznesa un finansistu aprindu pārstāvji. Avīzē «The Wall Street Journal» 1978. gada 30. augusta numurā bija ievietots paziņojums, ko sniedza A. T. Zommers — galvenais ekonomists grupējumā, kurš nosaka lielā biznesa un tādu banku kā «Chase Manhattan Bank» un «Philadelphia National Bank» ekonomistu politiku. Viņš teica: «Situācija, kāda izveidojusies sakarā ar izdevumiem nacionālajai aizsardzībai, drūmo inflācijas perspektīvu vērš vēl drūmāku.» Avīzes korespondents no savas puses, izklāstot Zommers domas, nosaucis izdevumus bruņošanās vajadzībām par tādiem, kas rada inflāciju, tāpēc ka «tie arvien lielākas naudas summas ieliek tūkstošiem kara rūpniecībā nodarbināto strādnieku rokās. Bet viņi nepaplašina preču piegādi tirgum» (Daily World, 1978, Sept. 14.). Amerikāņu senators Taidingss 1978. gadā atklāti paziņoja: «Militārie izdevumi grauj mūsu ekonomisko attīstību, divkāršojuši inflācijas tempu un noveduši pie miera laikā neredzēta budžeta deficīta» (pēc: Лебедев Н. И., Кортунов С. В. Проблема разоружения и идеологическая борьба, с. 13).

parāda, ka šī varenība pašlaik pārsniedz patiesās militārās nepieciešamības robežas.»¹³⁶

Pazīstamais amerikāņu ekoloģis B. Komoners, kurš piedalījies pēdējās ASV prezidenta vēlēšanās ar savu programmu Pilsoniskās partijas (*Citizens' Party*) vārdā, enerģiski aicināja «samazināt milzīgo ASV militāro budžetu».¹³⁷ Pēc avīzes «Daily World» vārdiem, viņš «gribētu ierobežot militāro budžetu un nodot šos fondus sociālajām programmām».¹³⁸ B. Komoners paziņoja, ka «valdības rīcībā jau ir pietiekami militāri spēki, lai nogalinātu visu dzīvo zemes virsū, bet tā joprojām būvē vēl jaunas raķešu un bruņojuma sistēmas, lai sāktu elektronisko karu kosmosā, un joprojām apbruņo diktatūras visā pasaulē».¹³⁹

Amerikāņu monopolu piemēram seko arī Lielbritānijas rūpnieki. Kā ziņo avīzes, tiem izdevies saņemt no aizsardzības ministrijas slepenu pasūtījumu ieroča ar kodētu nosaukumu VJ-291 radīšanai. Kļuvis arī zināms, ka pasūtījuma izpildīšanai piesaistīti spēcīgākie zinātnieki un inženieri, ka jau iztērēts miljoniem sterliņu mārciņu, un tas viss, lai, pēc avīzes vārdiem, aprēķinātu, «kā vislabāk nogalināt pēc iespējas vairāk cilvēku».¹⁴⁰

Augstais militāro izdevumu līmenis, nemitīgā bruņošanās sacensība rada stabili augstā daudā veida avantūrām, imperiālistisko lielvalstu agresīvām akcijām, izraisa iedzīvotājos nedrošības sajūtu. Pārliecinoši to pierādīja «aukstais karš». Rietumu militaristiskās aprindas pastiprināti iejaucas jebkurā pasaules nostūrī, kur, pēc viņu domām, notikumi neattīstās tā, kā tas būtu pa prātam Rietumu monopoliem.

Masu informācijas līdzekļi — televīzija, radio, tādi lielā biznesa žurnāli kā «The Wall Street Journal», «Business Week» — pastāvīgi aicina ASV valdību «parādīt savu spēku». Publicētā pētījuma «Militārā varenība bez kara: ASV bruņotie spēki kā politisks instruments» autori B. Blehmans, S. Kaplans u. c. aprēķinājuši, ka laika posmā no 1946. līdz 1975. gadam ASV un citu NATO valstu bruņotie spēki 215 reizes iejaukušies konfliktos vai paši tos izraisījuši, lai sasniegtu noteiktus mērķus, lielākus vai sīkākus.¹⁴¹

Minētie skaitļi rāda, ka ASV vidēji septiņas reizes gadā arī pašas tieši veikušas agresiju! Šinī uzskaitījumā neietilpst agresija Korejā un Vjetnamā, tādas operācijas kā demokrātiskās valdības gāšana Čīlē 1973. gadā un Pinočeta atbalstīšana. Minētajā laika posmā ASV

¹³⁶ Pēc: Daily World, 1978, Nov. 2.

¹³⁷ Where They Stand. — Daily World, 1980, Oct. 16.

¹³⁸ Turpat.

¹³⁹ Turpat.

¹⁴⁰ Now Let Them Eat Boms? — Morning Star, 1981, Jun. 2.

¹⁴¹ Pēc: Daily World, 1979, Apr. 12.

33 reizes izsludināja savu kodolspēku pilnu kaujas gatavību, vismaz 19 reizes atklāti vai netieši piedraudēja socialistiskajām valstīm lietot atomieročus. (Padomju Savienība šīnī laika posmā izvirzīja ap 60 priekšlikumu miera un starptautiskās drošības jautājumos.)¹⁴²

Lai attaisnotu šādu politiku, kas balansē uz kara robežas, monopolu algotie speciālisti faktiski piegādā liela biznesa politiķiem un to lobijiem kongresā argumentus pret mierīgu līdzaspastāvēšanu un nekautrējas atklāti paziņot, ka «iespējas izraisīt karu parādījušas, ka tās ir pietiekamas, lai atbaidītu PSRS (!) no jebkuras rīcības, kas pretējā gadījumā varētu tikt īstenota. Nav iemeslu, lai tāpat nerīkotos arī turpmāk» [izcēlums — V. S.].¹⁴³

Skaidrs, ja imperiālistiskajām un militaristiskajām aprindām izdotos turpināt šo politiku (bet tā arvien biežāk cieš neveiksmi, atcerēsimies kaut vai ASV pūliņus saglabāt tautām naidīgos režīmus Irānā, Nikaragvā, mēģinājumu apspiest Salvadoras tautas cīņu u. tml.), nebūtu nekādu iespēju nopietni nodarboties ar globālām problēmām, tātad arī ar vides saglabāšanas problēmu. Tad nebūtu ne politiskā klimata, ne arī iespēju rast finansiālus un cilvēku resursus mūsdienu pasaules pašu aktuālāko attīstības jautājumu risināšanai.

Politika «uz kara robežas», «aukstais karš» nekad nav veicinājusi valstu savstarpējo saprašanos, nav sekmējusi apziņu par globālo problēmu risināšanas nepieciešamību, tā allaž stiprinājusi militāro, bet nevis mierlaika mērķu un uzdevumu prioritāti, atrāvusi milzīgas summas un cilvēku resursus no mierīgas attīstības uzdevumiem, patiesām rūpēm par mūsu Zemi, par cilvēku uz Zemes. Amerikāņu zinātnieks D. Kleitons aprēķinājis, ka periodā no 1947. līdz 1971. gadam «aukstais karš» amerikāņiem izmaksājis fantastisku summu — vienu triljonu dolāru! No Kleitona aprēķiniem izriet, ka 25 «aukstā kara» gadi katram amerikānim izmaksājuši ne mazāk kā 10 tūkstošu dolāru. «Aukstais karš» izrādījies pats dārgākais karš ASV vēsturē. Valsts iztērējusi šīm vajadzībām trīs reizes vairāk līdzekļu nekā otrajā pasaules karā un 36 reizes vairāk līdzekļu nekā pirmajā pasaules karā.¹⁴⁴ Saskaņā ar pētījumiem periodā no 1969. līdz 1976. gadam katra amerikāņu ģimene samaksājusi Pentagonam militārajām vajadzībām vidēji 12,1 tūkstoti dolāru.¹⁴⁵ Pašreizējai Reigana politikai, kas pastiprina sasprindzinājumu pasaulē, draud tautām ar «ierobežotu» un «totālu» atomkaru, nav nekā kopēja ar mūslaiku patiesajām vajadzībām — mieru un stabilitāti —, un nav nejausība, ka tā saņem

¹⁴² Skat.: Лебедев Н. И., Кортуннов С. В. Проблема разоружения и идеологическая борьба, с. 7.

¹⁴³ Daily World, 1979, Apr. 12.

¹⁴⁴ Skat.: Васильев В., Писарев В., Хозин Г. Экология и международные отношения. М., 1978, с. 74.

¹⁴⁵ Толкунов А. Наледь на Белом доме. — Правда, 1980, 31 января.

aizvien lielāku pretsparu no pasaules tautām, tai skaitā arī no pašas amerikāņu tautas.

No statistiskiem datiem, ko sagatavojuši ASV valdība, kļuva skaidrs, ka katrs miljards dolāru, kas iztērēts aizsardzības mērķiem (lasi: militāriem mērķiem vispār), dod darbu 76 tūkstošiem cilvēku. Bet, ja šis miljards būtu ieguldīts celtniecībā, tad darbu saņemtu 100 tūkst. celtnieku; iztērēts veselības aizsardzības mērķiem, tas būtu radījis 139 tūkst. darba vietas, bet izglītībai — 187 tūkst. darba vietas.^{145^a}

Prezidenta Reigana administrācija, būdama cieši saistīta ar lielo biznesu, nereti apgalvo, ka stingras prasības uzņēmējiem noteikti ņemt vērā dabas aizsardzības intereses var novest pie uzņēmumu slēgšanas un darba vietu zaudēšanas. Patiesībā stāvoklis ir citāds. Masačūsetsas štata speciālisti uzskaitījuši, ka, izpildot federālās apkārtējās vides piesārņošanas kontroles prasības, tikai ASV pamatrūpniecībā vien var radīt 524 tūkst. jaunu darba vietu. Bet pagaidām «ekonomijas» nolūkos tiek atlaisti strādnieki, kuri atbild par ventilācijas sistēmu uzturēšanu kārtībā, par darba drošības tehniku. Ņujorkā, Bostonā un citās lielās pilsētās atlaišanas pirmām kārtām skar apkārtējās vides departamentu: tika atlaisti visi līdzstrādnieki, kas apkalpo gaisa kvalitātes kontroles automātiskās sistēmas.^{145^b}

Tātad tikai saspilējuma atslābuma padziļināšana, pāreja uz **militāro** atslābumu, atbrūņošanās izbrīvētu milzīgas summas, kuras būtu iespējams ieguldīt dabas vides aizsardzības projektu īstenošanā. Bet pats galvenais — šāda stāvokļa maiņa pasaulē radītu uzticības atmosfēru, ciešākas sadarbības iespējas ekoloģijas jomā, centienus īstenot mierīgas attīstības projektus.

^{145^a} Skat.: Daily World, 1982, July 22.

^{145^b} Turpat, 1981, 8. oktobrī.

EKOLOĢIJA UN TIESĪBAS

TIESĪBU LOMA DABAS AIZSARDZĪBĀ

Valstiski organizētā sabiedrībā dabas aizsardzības pasākumu realizāciju būtiski ietekmē tiesības, kas ietvertas dažādos likumdošanas aktos — likumos, lēmumos, instrukcijās, nolikumos, statūtos, starptautiskajos līgumos u. tml.

Pieaugot dabas aizsardzības aktualitātei ZTR apstākļos, pasaulē radās un izveidojās īpaša likumdošanas nozare — dabas aizsardzības likumdošana, ar kuras palīdzību tiek risināti svarīgākie ekoloģijas politikas jautājumi, piemēram, lauksaimniecības zemju racionāla izmantošana un aizsardzība, ūdeņu un atmosfēras gaisa aizsardzība pret piesārņošanu, floras un faunas aizsardzība, unikālo un reto dabas objektu (dabas pieminekļu) aizsardzība u. tml.

Daudzu svarīgāko dabas aizsardzības jautājumu risināšanai nepieciešama valstu starptautiskā sadarbība, kas tiek juridiski noformēta ar starptautiskajām dabas aizsardzības programmām un konvencijām, piemēram, par jūru un okeānu aizsardzību pret piesārņošanu ar naftu un citām kaitīgām vielām, par gājputnu aizsardzību, par reto un izzūdošo dzīvnieku aizsardzību utt.

1962. gadā ANO Ģenerālās Asamblejas 17. sesija pieņēma rezolūciju «Ekonomiskā attīstība un dabas aizsardzība», kurā visas valstis tika aicinātas nekavējoties veikt pasākumus dabas resursu aizsardzībai un norādīts, ka dabas aizsardzība var būt efektīva tikai tad, ja notiek vienlaikus ar ekonomisko attīstību, ieskaitot industrializāciju un urbanizāciju. Turpmākajos gados tika izstrādāta jau minētā starptautiskā programma «Cilvēks un daba» (MAB), kas veltīta ilggadīgiem kompleksiem zinātniskiem pētījumiem, lai izveidotu teorētiskus pamatus un izstrādātu praktiskus pasākumus mūsu planētas dabas bagātību racionālai izmantošanai un aizsardzībai.

1972. gadā ANO Ģenerālās Asamblejas 27. sesija pieņēma rezolūciju par organizatoriskiem un finansiāliem pasākumiem starptautiskajā dabas aizsardzībā un līdz ar to programmas «Cilvēks un daba» izpildē.

1973. gadā Ženēvā notika ANO izveidotā apkārtējās vides aizsardzības programmas izpildorgāna — Pārvaldnieku padomes — pirmā

sesija, kurā aktīvi piedalījās PSRS un citas sociālistiskās valstis. Sesijā tika akceptēti apkārtējās vides aizsardzības starptautiskās programmas visaktuālākie pamatvirzieni, galveno uzmanību pievēršot problēmām, kas saistītas ar cilvēku veselību un labklājību — pilsētu un urbanizēto zonu racionālu plānošanu un optimālu apmēru noteikšanu, pareizām proporcijām starp pilsētu teritorijām un lauksaimnieciski izmantojamām zemēm un dabas ainavām, urbanizācijas sociāliem aspektiem.

Visas ANO valstis aicinātas aktīvi piedalīties minēto ekoloģisko problēmu risināšanā ar savas nacionālās likumdošanas aktiem, ekonomiskiem, organizatoriskiem, tehniskiem un citiem pasākumiem.

Starptautiska sadarbība dabas aizsardzībā palīdz stiprināt mieru starp tautām un veicina dažādu politisko sistēmu valstu saprašanu. Spilgts piemērs tam ir PSRS un citu SEPP valstu sadarbība ar kapitālistiskajām valstīm svarīgāko dabas resursu racionālā izmantošanā un aizsardzībā, Baltijas jūras piekrastes valstu — sociālistisko un kapitālistisko — darbība Baltijas jūras ūdeņu un bioloģisko resursu aizsardzībā.

Protams, dabas aizsardzībā sevišķi svarīgi ir ikvienas valsts iekšējie pasākumi, kas saskaņoti ar starptautiskajiem uzdevumiem un orientēti uz to atrisināšanu.

Sociālistiskās valstis ar savu dabas aizsardzības likumdošanu un citiem valstiskiem pasākumiem rāda paraugu citām pasaules valstīm ekoloģisko jautājumu pozitīvā risināšanā. Te liela nozīme ir apstāklim, ka svarīgākās dabas bagātības — zeme, zemes dzīles, ūdeņi, meži, savvaļas dzīvnieki — sociālistiskajās valstīs ir visas tautas, valsts īpašums, ko var plānveidīgi izmantot un aizsargāt sabiedrības interesēs. Tāpēc arī dabas aizsardzības likumdošana līdz šim vissekmīgāk attīstījusies tieši sociālistiskajās valstīs.

Sociālistiskās ekoloģiskās politikas uzdevumi tiek realizēti ar padomju dabas aizsardzības likumdošanu, kas Padomju valsts pastāvēšanas gados ir nogājusi lielu attīstības ceļu, sākot ar pirmajiem padomju varas dekrētiem par zemes un citu dabas bagātību nacionalizāciju, valsts rezervātu, kūrvieta, medību saimniecības, mežsaimniecības izveidošanu un beidzot ar mūsdienu Padomju Savienības un savienoto republiku likumiem par visa dabas kompleksa, atmosfēras gaisa, savvaļas dzīvnieku aizsardzību u. c., kuros atspoguļojas jaunākie zinātnes un tehnikas sasniegumi, kā arī sociālistiskās valsts rūpes par mūsu dzimtenes dabas bagātību saglabāšanu nākamajām paaudzēm, par padomju pilsoņu veselību un labklājību, ko tieši vai netieši ietekmē apkārtējā dabas vide.

Tiesību normās, kas ietvertas dažādos likumdošanas aktos, fiksēti obligāti dabas resursu izmantotāju pienākumi šo resursu racionālā ekspluatācijā un aizsardzībā, ņemot vērā tos līdzekļus un iespējas, kādus dod zinātnes un tehnikas progress, valsts ekonomiskie resursi,

sociālās attīstības līmenis u. c. objektīvi sabiedrības dzīves apstākļi. Tas nodrošina valsts ekoloģiskās politikas efektīvu realizēšanu. Tiesību normās noteikto pienākumu neievērošana ir saistīta ar juridisku atbildību un valsts piespiedlīdzekļu piemērošanu attiecīgajām amatpersonām un pilsoņiem.

Dabas tiesiskās aizsardzības mērķis ir nodrošināt apkārtējās dabas vides attiecīgu kvalitāti, proti, cilvēka dzīves dabisko un veselībai nepieciešamo nosacījumu saglabāšanu, atjaunošanu un uzlabošanu; to nosacījumu, kas saistīti ar pastāvīgu vielmaiņu, enerģijas ražošanu un dzīvības saglabāšanu.

Dabas vides kvalitāti veido kvantitatīvi un kvalitatīvi rādītāji, kādi ir raksturīgi zemei, zemes dzīlēm, ūdeņiem, mežiem, atmosfēras gaisam, faunai u. c. dabas resursiem. Šo rādītāju sistēmu un kritērijus nosaka valsts ar dabas aizsardzības likumdošanas aktiem. Piemēram, Padomju zemes likumdošanā noteikta valsts zemes kadastra sistēma, kas aptver rādītājus par lauksaimniecībā izmantojamām zemēm, apdzīvoto vietu, rūpniecības, transporta, kūrvietu, mežu fondu un citām zemēm, raksturojot to platības, kvalitāti (auglību), ekonomisko ienesīgumu u. tml. Valsts kadastrī ar attiecīgu kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju sistēmu aptver arī zemes dzīles, ūdeņus, mežus un savvaļas dzīvniekus.

Bez tam pastāv arī valsts standartu sistēma, kas likumdošanas kārtībā nosaka dzeramā ūdens, apdzīvoto vietu atmosfēras gaisa u. c. ar iedzīvotāju veselību un citiem dzīves apstākļiem saistītu dabas resursu obligāto kvalitāti. Tāpat tiek noteiktas obligātas normas rūpniecības, celtniecības, transporta un citiem uzņēmumiem, kas ražošanas procesā izmanto ūdeņus un atmosfēras gaisu, šo dabas resursu attīrīšanai no piesārņotājiem un citām kaitīgām vielām pirms izmantoto ūdeņu un gaisa ievadīšanas dabas vidē.

Tādējādi ar tiesību palīdzību iespējams novērst ne tikai dabas resursu un līdz ar to apkārtējās vides sabojāšanu, bet panākt arī tās sanāciju sabiedrības interesēs. Sevišķi svarīgi tas ir gadījumos, kad cilvēka saimnieciskās darbības rezultātā pilsētās un rūpniecības centros notiek ūdeņu, atmosfēras gaisa, zemes un citu dabas resursu piesārņošana un bojāšana, kas var negatīvi ietekmēt cilvēka veselību.

Ekoloģiskā prakse liecina, ka no cilvēka bioloģijas viedokļa vislabvēlīgākā parasti ir tāda dabas vide, kuras dabisko procesu norises cilvēka sociālās iedarbības faktors būtiski nav ietekmējis.

Saimnieciskā darbība arvien vairāk ietekmē dabisko procesu norisi apkārtējā vidē, turklāt bieži vien negatīvā virzienā. Sevišķi spilgti tas vērojams ASV, VFR, Anglijā un citās rūpnieciski attīstītās kapitālistiskās valstīs, kūr privātais īpašums aptver ne tikai ražošanas tehniku, bet arī vitāli svarīgus dabas resursus — zemi, ūdeņus, mežus,

savvaļas dzīvniekus u. c. —, kas tiek nesaudzīgi ekspluatēti un sabojāti. Rezultātā, piemēram, ASV iznīcinātas milzīgas lauksaimniecības zemju un mežu platības, lielākie ezeri piesārņoti tiktāl, ka tiem draud bioloģiska nāve. ASV mežu un zaļo augu resursi — skābekļa ražotāji — ir pārāk noplicināti, lai spētu atražot atmosfēras gaisam nepieciešamo skābekļa daudzumu. Ar dabas aizsardzības likumdošanas pasākumiem ASV sabojātos un iznīcinātos dabas resursus vairs nav iespējams restaurēt. Bez tam šie pasākumi saduras ar kapitālistisko monopolu enerģisku pretestību, jo pēdējie nepavisam nav ieinteresēti palielināt izdevumus dabas aizsardzībā un līdz ar to samazināt savu peļņu. Pēdējās ASV valdības, nonākot aizvien lielākā atkarībā no monopoliem, vājinājušās arī savu darbību dabas aizsardzības likumdošanā un to izpildes kontrolē.

Padomju Savienībā un sociālistiskajās valstīs tiek veikti arvien plašāki likumdošanas pasākumi, lai, strauji attīstoties tautas saimniecībai un arvien intensīvāk izmantojot dabas resursus, tiktu nodrošināta šo resursu taupīga, saudzīga ekspluatācija un apkārtējā vidē novērstas saimnieciskās darbības negatīvās sekas. Pastāvīgi palielinot valsts asignējumus dabas aizsardzības vajadzībām, materiāli tiek nodrošināta likumos ietverta ekoloģisko prasību izpilde saimnieciskajā dzīvē. Tiek pilnveidota ne tikai dabas aizsardzības likumdošana, bet arī valsts pārvaldes aparāts, kas organizē un kontrolē pieņemto likumu izpildi.

Dabas tiesiskās aizsardzības pamatā Padomju Savienībā ir sekojoši principi.

1. Svarīgāko dabas resursu — zemes, tās dziļū, ūdeņu, mežu, savvaļas dzīvnieku — valsts īpašuma princips. Saskaņā ar šo principu minētie dabas resursi var būt tikai valsts, t. i., visas tautas, īpašumā, kamēr tie atrodas dabiskajā vidē un ir dabas kompleksa sastāvdaļa.

2. Dabas resursu plānveidīgas un racionālas izmantošanas un vienlaicīgas kompleksas aizsardzības princips.

3. Princips par dabas aizsardzību kā visas padomju tautas lietu, kurā dziļi ieinteresēti visi pilsoņi, valsts un sabiedriskās organizācijas.

4. Cilvēka dzīvei un veselībai labvēlīgas apkārtējās dabas vides saglabāšanas prioritātes princips, kas ir jāievēro, risinot saimnieciskās celtniecības jautājumus.

5. Unikālu un retu dabas objektu speciālas (pastiprinātas) aizsardzības princips. Tas izpaužas valsts dabas rezervātu un liegumu organizēšanā, dabas pieminekļu īpašā aizsardzībā u. tml.

6. Stingras tiesiskās kārtības un sociālistiskās likumības ievērošanas princips dabas resursu izmantošanā un aizsardzībā.

7. Plašas starptautiskas sadarbības princips dabas aizsardzībā.

PSRS Konstitūcijas 18. pants nosaka, ka «tagadējās paaudzes un nākamo paaudžu interesēs Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā veic nepieciešamos pasākumus zemes un tās dziļū, ūdens resursu, augu un dzīvnieku valsts aizsardzībai un zinātniski pamatotai, racionālai izmantošanai, gaisa un ūdens tīrības saglabāšanai, dabas bagātību atjaunošanas nodrošināšanai un cilvēka apkārtējās vides uzlabošanai». Šis pants ietverts arī visu savienoto republiku jaunajās konstitūcijās.

Tādējādi dabas aizsardzība ir fiksēta mūsu valsts pamatlikumā kā viena no svarīgākajām Padomju valsts funkcijām. Tā apvieno visai daudz uzdevumu, kas saistīti ar dabas bagātību zinātniski pamototu, racionālu izmantošanu un vispusīgu aizsardzību. Šie uzdevumi veicami, pieņemot attiecīgus likumus un lēmumus, kā arī nodrošinot to izpildi ar aktīvu valsts varas un pārvaldes orgānu darbību.

Jānorāda, ka dabas aizsardzība jaunajā Padomju valsts Konstitūcijā pirmo reizi nostiprināta kā valsts funkcija. Iepriekšējās trīs konstitūcijās (1918. gada, 1924. gada un 1936. gada), ievērojot toreizējos sociālekonomiskos apstākļus, šādas funkcijas nav un nevarēja būt.

Tikai tad, kad sakarā ar ZTR 20. gadsimta piecdesmitajos un turpmākajos gados dabas aizsardzība kļuva par globālu problēmu, radās nepieciešamība risināt to kompleksi gan valstu nacionālajos, gan starptautiskajos mērogos kā īpašu un ārkārtīgi svarīgu sociālu funkciju, kuru nozīmes ziņā var pielīdzināt miera nodrošināšanas jautājumam uz mūsu planētas.

Padomju valsts jaunā dabas aizsardzības funkcija veidojās pakāpeniski sociālisma celtniecības procesā. Tās pirmsākumi meklējami jau valsts pirmajos pastāvēšanas gados, kad pēc V. I. Ļeņina iniciatīvas un ar viņa aktīvu līdzdalību tika izstrādāti un pieņemti pirmie likumi par dabas aizsardzību (valsts rezervātu izveidošana, mežu un savvaļas dzīvnieku aizsardzība u. c.).

Valsts varas orgānu darbība dabas aizsardzībā sevišķi sāka aktivizēties laikā no 1957. līdz 1960. gadam, kad savienotās republikas pieņēma speciālus likumus par dabas aizsardzību. Atšķirībā no iepriekšējiem, kas bija veltīti atsevišķu dabas resursu racionālai izmantošanai un aizsardzībai, šiem likumiem tika piešķirts jauns kompleks raksturs. Tie aptver visas apkārtējās vides kā kompleksas sistēmas aizsardzību, kas jāveic valsts orgāniem, sadarbojoties ar sabiedriskajām organizācijām un darbaļaužu kolektīviem.

PSKP Programmā, ko pieņēma PSKP 22. kongress, pirmo reizi visas valsts mērogā tika izvirzīti uzdevumi dabas resursu atjaunošanā un palielināšanā izvērstas komunisma celtniecības periodā mūsu zemē.¹⁴⁶

¹⁴⁶ PSKP Programma. R., 1972, 88., 94. lpp.

PSKP 24. kongress tālāk attīstīja marksistiski ļeņinisko dabas aizsardzības koncepciju, nosakot, ka komunisma celtniecības procesā zinātnes un tehnikas sasniegumi jāsavieno ar sociālistiskās saimniecības sistēmas priekšrocībām. Šī koncepcija ietverta PSRS Augstākās Padomes 1972. gada 20. septembra lēmumā «Par tālākiem pasākumiem dabas aizsardzības un dabas resursu racionālas izmantošanas uzlabošanai», kurā norādīts, ka zinātnes un tehnikas revolūcijas sasniegumi un mūsu zemes rūpniecības varenā bāze sociālistiskās saimniecības apstākļos ļauj saprātīgi izmantot dabas bagātības un sekmīgi veikt pasākumus cilvēkiem un dabai kaitīgās saimnieciskās darbības seku neitralizēšanā.¹⁴⁷

PSKP 25. kongresā īpaša uzmanība tika veltīta dabas aizsardzības konkrētiem pasākumiem lauksaimniecībā (kur sakarā ar ražošanas koncentrāciju un specializāciju tā kļuvusi sevišķi aktuāla). PSKP CK pārskata referātā norādīts, ka «mums jāuzskata lauksaimniecība par milzīgu dabas bagātību aizsardzības un kultivēšanas mehānismu, kas darbojas pastāvīgi. Un daba mums simtkārtīgi atmaksās.»¹⁴⁸ Kongresā apstiprinātie PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzieni desmitajā piecgadē paredzēja lielus asignējumus jaunu metožu un līdzekļu ieviešanai praksē cīņai pret kaitīgo vielu iekļūšanu atmosfērā, kā arī pasākumiem ūdens un mežu resursu kompleksai un racionālai izmantošanai un aizsardzībai.

Tādējādi jau pirms jaunās PSRS Konstitūcijas pieņemšanas bija radusies jauna Padomju valsts funkcija — dabas aizsardzība, kas tika īstenota arvien pilnīgāk. Šīs funkcijas formulēšana Konstitūcijā bija sevišķi svarīga no valsts turpmākās attīstības viedokļa. Jaunā Konstitūcija nostiprinājusi konstitucionālā kārtībā ne tikai pašreizējos valsts uzdevumus un mērķus, bet nozīmīgu vietu valsts orgānu darbībā ierādījusi arī pašu svarīgāko perspektīvo jautājumu risināšanai. Dabas aizsardzība ir viens no šiem perspektīvajiem uzdevumiem, kas sakarā ar tautas saimniecības tālāku attīstību un dabas resursu intensīvāku izmantošanu kļūst arvien aktuālāks. Šajā procesā valstij jānodrošina sabiedriskās ražošanas augstākā mērķa sasniegšana sociālismā, proti, cilvēku augošo materiālo un garīgo vajadzību maksimāli pilnīga apmierināšana.

Tādas pilsoņu pamattiesības kā tiesības uz atpūtu, veselības aizsardzību, dzīvokli, kultūras sasniegumu izmantošanu ir cieši saistītas ar apkārtējās dabas vides racionālu izmantošanu un aizsardzību. Šo tiesību īstenošanai nepieciešama zeme, ūdeņi, meži, apstādījumi, atmosfēras gaiss un citi dabas resursi tādā veidā, kas nodrošinātu sabiedrībai veselīgus un kulturālus dzīves apstākļus.

¹⁴⁷ PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1972, Nr. 39.

¹⁴⁸ PSKP Centrālās Komitejas pārskats un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā, 60. lpp.

Gan ražošanas līdzekļu sociālistiskais īpašums, kas aptver arī galveno dabas resursu — zemes, tās dziļu, ūdeņu un mežu — valsts īpašumu, gan pilsoņu personiskais īpašums, kas pamatots ar sabiedriski derīga darba ienākumiem, gan sabiedriskās ražošanas augstākais mērķis, proti, cilvēku augošo materiālo un garīgo vajadzību maksimāli pilnīga apmierināšana, gan PSRS ekonomikas vienotība veido attīstītas sociālistiskās sabiedrības ekonomiskās sistēmas pamatus un galvenos uzdevumus, kuros kā būtiska un neatņemama sastāvdaļa iekļaujas arī dabas aizsardzība.

Liela vērība dabas aizsardzības jautājumiem veltīta PSKP 26. kongresa apstiprinātajos PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzienos no 1981. līdz 1985. gadam un laika posmā līdz 1990. gadam. Tie paredz pastiprināt dabas, lauksaimniecībā izmantojamās zemes, atmosfēras gaisa, ūdens tilpju, dzīvnieku un augu valsts aizsardzību, nodrošināt dabas resursu racionālu izmantošanu un atjaunošanu. Īpaši uzsvēta Baltijas jūras ūdeņu efektīvas aizsardzības nepieciešamība, tāpēc jāpaātrina ūdeņu aizsardzības objektu būve arī mūsu republikas teritorijā. Tāpat nepieciešams pilnveidot un plaši ieviest tautas saimniecībā tehnoloģiskos procesus un dažādus aparātus un iekārtas, kas attīra atmosfēras gaisu un ūdeņus.¹⁴⁹

Sociālistiskajā ekonomiskajā sistēmā dabas aizsardzību iespējams efektīvi īstenot kā Padomju valsts funkciju. Galveno dabas bagātību kā valsts īpašuma ekskluzīvais raksturs dod objektīvu iespēju šo bagātību izmantošanu rūpnieciskajā ražošanā, pilsētu un citu apdzīvoto vietu celtniecībā, lauksaimniecībā, transportā un citās tautas saimniecības nozarēs organizēt plānveidīgi un racionāli. Sociālistiskajā sabiedrībā likvidēts vislielākais šķērslis dabas resursu izmantošanā visas sabiedrības interesēs, proti, zemes, mežu un citu dabas resursu privātipašums.

Dabas aizsardzība kā Padomju valsts funkcija ir būtiski saistīta ar politisko sistēmu, kuras pamats ir sociālistiskā visas tautas valsts, kas pauž strādnieku, zemnieku un inteliģences, visu valsts nāciju un tautību darbaļaužu gribu un intereses.

Mēs jau pārliecinājāmies, ka darbaļaudis ir būtiski ieinteresēti sabiedrībai labvēlīgā dabas vidē un tās uzlabošanā. Tāpēc varam teikt, ka pati humānākā visas tautas valsts misija, kas skar visu pilsoņu intereses, līdzās leņģiniskajai miera politikai ir dabas aizsardzība visos tās veidos. Šīs misijas veiksmi nodrošina Padomju Savienības Komunistiskā partija, kas saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 6. pantu ir padomju sabiedrības vadošais un virzošais spēks, tās politiskās sistēmas, valsts un sabiedrisko organizāciju kodols.

¹⁴⁹ PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzieni 1981.—1985. gadā un laika posmā līdz 1990. gadam, 250., 251. lpp.

PSKP izveidojusi dabas resursu izmantošanas un aizsardzības sociālistisko ceļu. Tas rāda, ka sociālistiskajā sabiedrībā iespējams saskaņot dabas likumu darbību ar sabiedrības likumsakarībām un uz šī pamata organizēt plānveidīgu, racionālu dabas resursu izmantošanu un aizsardzību visas sabiedrības interesēs.

DABAS TIESISKĀS AIZSARDZĪBAS BŪTĪBA, FORMAS UN METODES

Svarīgākā dabas tiesiskās aizsardzības iezīme ir tās **valstiskums**, proti, tā aptver oficiālu valsts pasākumu sistēmu, kuras mērķis ir ar valstiskiem līdzekļiem (organizatoriskiem, pārliecināšanas, piespiešanas u. c.) panākt dabas apstākļu saglabāšanu, atjaunošanu un uzlabošanu gan normālai sabiedrības dzīvei vispār, gan racionālai materiālo vērtību ražošanai.

Dabas tiesiskajā aizsardzībā ietverta

- 1) dabas resursu racionālas izmantošanas un aizsardzības tiesiskā regulēšana (likumdošana un tās piemērošana praksē);
- 2) valsts un sabiedriskā kontrole par pieņemto likumu izpildi;
- 3) juridiskā (tiesiskā) atbildība par dabas aizsardzības likumdošanas aktu pārkāpšanu.

Ļoti svarīgi ir zinātniski pamatoti izstrādāt un kompetentos valsts orgānos apstiprināt juridiskos aktus, kas regulē dabas resursu racionālu izmantošanu un aizsardzību. Šie akti noteic amatpersonu un pilsoņu pienākumus dažādu dabas bagātību izmantošanā, atjaunošanā un aizsardzībā, dabas aizsardzības speciālistu kadru sagatavošanā, attiecīgo pasākumu plānošanā un finansēšanā, materiāli tehniskajā un organizatoriskajā nodrošināšanā.

Izstrādājot minētos likumdošanas aktus, vērā tiek ņemti zinātnes un tehnikas, ekonomikas un kultūras sasniegumi, sabiedriskās apziņas līmenis. Dabas aizsardzības likumdošana akumulē minētos faktorus un šīs akumulēšanas rezultātā valstiskā kārtībā nosaka visiem obligātus uzvedības noteikumus dabas resursu izmantošanā un aizsardzībā. Šie noteikumi tiek papildināti un mainīti, ņemot vērā jaunākās zinātnes atziņas un praktiskos rezultātus likumu piemērošanā. Tātad dabas aizsardzības likumdošanas līmenis lielā mērā ir atkarīgs no pārējo netiesisko dabas aizsardzības veidu attīstības un stāvokļa. Tas arī saprotams, jo likumdošanā var ietvert tikai tādus pasākumus, kas ir absolūti nepieciešami attiecīgā mērķa sasniegšanai un kuru realizēšanai valstiskā (vispārobligātā) kārtībā ir nepieciešamie līdzekļi un kadri. Tātad šiem valstiskajiem pasākumiem jābūt tādiem, kurus objektīvi spēj veikt tās amatpersonas un pilsoņi, kam tie adresēti kā obligāti. Šo pasākumu veikšana galvenokārt ir atkarīga no šo amatpersonu un pilsoņu subjektīvās darbības ekoloģiskajā situācijā, kāda

radusies sakarā ar dabas resursu izmantošanu (zemes, tās dziļu, ūdeņu, mežu u. c. dabas objektu piešķiršanu lietošanā, to faktisko izmantošanu u. tml.).

Likumdevējs nevar prasīt no amatpersonām un pilsoņiem tādu darbību izpildi dabas aizsardzībā, kas, ievērojot materiālos resursus, zinātnes un tehnikas līmeni un kadru sagatavošanu, šodien vēl objektīvi tiem nav pa spēkam. Pretējā gadījumā likums zaudētu savu obligāto raksturu un paliktu aicinājuma vai lozunga līmenī. Tas grautu likuma kā valstiska akta autoritāti un izraisītu negatīvas sekas sociālajos procesos.

Tā kā dabas aizsardzība ir visai sarežģīta kompleksa sociālo pasākumu sistēma, tad, izstrādājot dabas aizsardzības likumus, jā rūpējas, lai to izpilde būtu pilnīgi nodrošināta visos aspektos. Viens no svarīgākajiem šādiem aspektiem ir ekonomiskais nodrošinājums, kas tautas saimniecības plānošanas un saimnieciskā aprēķina realizēšanas procesā saistīts ar tādu ekonomisku sviru izveidošanu, kuras materiāli nodrošinātu un ekonomiski ieinteresētu ražošanas vadītājus nelokāmi izpildīt dabas aizsardzības likumu prasības ražošanā izmantoto ūdeņu un atmosfēras gaisa attīrīšanā, taupīgā un saudzīgā zemes, zemes dziļu, mežu un citu dabas bagātību ekspluatācijā.

Mūsu dabas aizsardzības likumdošana nepārtraukti attīstās kopā ar sociālistisko tautas saimniecību un valsts pārvaldi. Šai sakarā kā spilgtu piemēru varētu minēt PSKP CK un PSRS Ministru Padomes 1978. gada decembrī pieņemto lēmumu «Par papildpasākumiem dabas aizsardzības pastiprināšanai un dabas resursu labākai izmantošanai», kas tieši paredz PSRS Konstitūcijas 18. panta prasību efektīvu īstenošanu valsts un saimniecisko organizāciju praktiskajā darbībā. Lēmumā noteikti PSRS un savienoto republiku valsts pārvaldes orgānu galvenie uzdevumi dabas resursu racionālā izmantošanā un aizsardzībā, likumdošanas aktu pilnveidošanā, atbildības un kontroles pastiprināšanā par dabas aizsardzības pasākumu izpildi. Uzņēmumu un organizāciju sociālistiskās sacensības vērtēšanā atzīts par lietderīgu noteikti ņemt vērā, kā izpildīti dabas aizsardzības plāni, veikti dabas aizsardzības pasākumi, ievērotas dabas resursu izmantošanas normas, ražošanas atkritumu attīrīšanas un pārstrādes noteikumi.

Valsts orgāni rūpējas par pieņemto likumu izpildi un kopā ar sabiedrību (tautas kontroli u. c.) sistemātiski pārbauda, kā saimniecisko uzņēmumu un organizāciju vadītāji un amatpersonas, ministriju un resoru vadītāji veic pienākumus dabas aizsardzībā.

Valsts un sabiedriskajām organizācijām un amatpersonām jāievēro PSRS Konstitūcija un padomju likumi. Tātad valsts un sabiedriskā kontrole par dabas aizsardzības likumu ievērošanu aptver visu valsts aparātu, saimniecisko un sabiedrisko organizāciju vadītājus un amatpersonas, kam adresēti šie likumi. Bez tam šīs kontroles uzdevums ir pārbaudīt, kā pilsoņi ievēro savus pienākumus dabas aizsardzībā un

vai kompetenti valsts orgāni sauc pie juridiskās atbildības pilsoņus un amatpersonas, kas attiecīgos likumus pārkāpj.

Dabas tiesiskā aizsardzība ir būtiski saistīta ar juridisko atbildību par likumdošanas aktos ietvertu dabas aizsardzības noteikumu tišu vai netišu pārkāpšanu. Juridiskā atbildība ir svarīga tiesiskā garantija, ka attiecīgi likumi tiks obligāti realizēti un nelokāmi ievēroti. Tāpēc arī juridiskās atbildības jautājumi nav mazāk svarīgi kā iepriekš iztirzātais dabas aizsardzības vispārējais tiesiskais regulējums un kontrole par likumu prasību ievērošanu. Tiesību normu specifika, kas atšķir tās no morāles normām, tieši izpaužas juridiskajā atbildībā par tiesību normu pārkāpšanu.

Pastāvošā likumdošana noteic trīs galvenos juridiskās atbildības veidus — administratīvo, kriminālo un materiālo (mantisko) —, kuriem ir būtiska nozīme dabas tiesiskajā aizsardzībā. Bez tam var piemērot arī disciplināro un sabiedrisko atbildību, ko salīdzinājumā ar minētajiem juridiskās atbildības pamatveidiem mūsdienās piemēro retāk, bet kam arī ir svarīga sociāla nozīme.

Visbiežāk dabas aizsardzības noteikumu pārkāpumu gadījumos pielieto **administratīvo atbildību**. Parasti šī atbildība izpaužas administratīvu naudas sodu noteikšanā no vainīgajām personām — pilsoņiem un amatpersonām. Spēkā esošā likumdošana paredz naudas sodus par dabas bagātību nepareizu izmantošanu un postīšanu — par zemes, ūdeņu, zemes dziļu, mežu, atmosfēras gaisa, floras un faunas izmantošanas un aizsardzības noteikumu pārkāpumiem. Naudas soda apmērs var sniegties līdz 100 rubļiem amatpersonām un līdz 50 rubļiem pilsoņiem. Administratīvos naudas sodus vainīgajām personām noteic ar vietējo tautas deputātu padomju izpildkomiteju administratīvo komisiju lēmumiem vai īpaši pilnvarotu valsts orgānu amatpersonu rīkojumiem (likumā noteiktajos gadījumos).

Piemēram, par mežu ugunsdrošības noteikumu pārkāpšanu valsts meža sardzes darbinieki var ar savu rīkojumu sodīt vainīgās personas ar administratīvu naudas sodu, turklāt, jo augstāku amatu ieņem meža sardzes darbinieks, jo lielāku naudas sodu viņš var piemērot. Tā, mežsargs var vainīgo sodīt ar 5 rubļu, bet republikas mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrs — ar 50 rubļu lielu naudas sodu.

Administratīvais naudas sods tiek piedzīts valsts labā, un to var piemērot tikai likumā noteiktajos gadījumos. Piemērojot naudas sodu, obligāti jāatsaucas uz konkrēto likumu, kas ir par pamatu soda uzlikšanai.

No administratīvās atbildības atšķiras **kriminālatbildība**, ko piemēro vainīgajām personām par krimināllikumos (kriminālkodeksā u. tml.) paredzētajiem noziegumiem pret dabas resursu racionālas izmantošanas un aizsardzības kārtību. Spēkā esošie krimināllikumi noteic kriminālatbildību par patvaļīgu zemes izmantošanu, patvaļīgu

koku ciršanu, malu medniecību un zvejniecību, ūdeņu un atmosfēras gaisa piesārņošanu cilvēku veselībai kaitīgos apmēros un citām noziedzīgām darbībām.

Kriminālatbildība izpaužas kriminālsodu piemērošanā vainīgiem pilsoņiem un amatpersonām. Atkarībā no izdarītā nozieguma kriminālsods var būt dažāds: labošanas darbi, kriminālais naudas sods (ievērojami lielāks nekā administratīvais naudas sods), brīvības atņemšana uz noteiktu laiku u. c. Tā kā vienlaicīgi nevar piemērot kriminālatbildību un administratīvo atbildību, tās viena otru izslēdz. Tātad kompetentam valsts orgānam vai amatpersonai, kas izlemj jautājumu par juridiskās atbildības piemērošanu dabas postītājam, jāizšķiras, vai attiecīgajā gadījumā piemērot kriminālo vai administratīvo atbildību. Kritērijs ir spēkā esošie likumi. Praksē šis atbildības veids tiek piemērots vēl pārāk maz, kaut arī konstatējami smagi dabas aizsardzības noteikumu pārkāpumi.

Bez kriminālās vai administratīvās atbildības var tikt piemērota **materiālā (mantiskā) atbildība**, kuras mērķis ir pilnībā vai daļēji kompensēt dabas resursiem nodarīto zaudējumu. Ne kriminālā, ne administratīvā atbildība pati par sevi šo zaudējumu neatlīdzina, kaut arī tiek piemēroti materiāla rakstura sodi (naudas sodi). To galvenais mērķis ir sodīt vainīgo — ietekmēt viņa apziņu un personiskās intereses tā, lai pārkāpums vai noziegums vairs neatkārtotos. Materiālo atbildību var piemērot arī kopā ar kriminālo, administratīvo un disciplināro atbildību.

Jautājums par dabai nodarīto zaudējumu aprēķināšanu ir ļoti sarežģīts un mūsu juridiskajā zinātnē un likumdošanā vēl pilnībā nav atrisināts. Nereti, piemēram, ūdeņu un atmosfēras gaisa piesārņošanas gadījumos, ja piesārņošana notikusi sistemātiski un plašos apmēros, tautas saimniecībai un cilvēku veselībai rodas tādi zaudējumi, kādus atsevišķas personas praktiski nespēj atlīdzināt. Daudzos gadījumos vēl trūkst arī šo zaudējumu apmēra aprēķināšanas metodikas, kas ir visai komplicēta. Likumdevējs, ņemot vērā minētās zaudējumu aprēķināšanas piedziņas problēmas, izvēlējies dabai nodarīto zaudējumu ierobežotas (taksveida) aprēķināšanas metodi. Šī metode saistīta ar konkrētu taksu izstrādāšanu un apstiprināšanu oficiālā kārtībā (ar republikas Ministru Padomes lēmumiem). Tās piemērojamas, ja nodarīts zaudējums sakarā ar meža nelikumīgu izmantošanu un tā aizsardzības noteikumu pārkāpšanu, ar nelikumīgu zveju un medībām u. tml. gadījumos. Ir vērojama tendence šo taksveida materiālo atbildību attiecināt uz visiem gadījumiem, kad dabas resursiem nodarīts zaudējums. Tā kā galvenie dabas resursi ir valsts īpašums, zaudējumu atlīdzību šajos gadījumos parasti piedzen valsts labā.

Var gādīties, ka zaudējumi tiek nodarīti tādiem dabas resursiem (ūdeņiem, mežiem, zemei u. tml.), kas nodoti atsevišķu organizāciju vai pilsoņu lietošanā. Šādos gadījumos zaudējumu atlīdzību, ja tādi

radušies konkrētai organizācijai vai pilsonim kā likumīgiem dabas resursu lietotājiem, no vainīgajām personām var piedzīt minētās organizācijas vai pilsoņi. Piemēram, ja ar rūpniecības uzņēmuma notekūdeņiem tiek piesārņota kolhoza aramzeme un samazinās tās ražība, kolhozam ir tiesības piedzīt zaudējumu atlīdzību no rūpniecības uzņēmuma.

Ja vainīgais darbinieks, veicot savu darbu, pieļāvis dabas bagātību nepareizu izmantošanu un postīšanu, tas saucams pie **disciplinārās atbildības**. Disciplinārais sods uzliekams ar uzņēmuma vai organizācijas administrācijas (vadības) pavēli. Tas apstākļi, ka disciplināros sodus (rājienu, stingro rājienu u. c.) piemēro ar uzņēmuma vai organizācijas administrācijas pavēli, dažkārt var maldināt un dot pamatu kļūdainam secinājumam, ka arī šeit ir runa par administratīvu atbildību. Īstenībā te piemērojama disciplinārā atbildība, kas vienmēr saistīta ar darba attiecībām un darba pienākumu neizpildi (konkrēti — nav izpildīts pienākums saudzēt un sargāt darba procesā iekļautās dabas bagātības).

Sabiedriskajai atbildībai, ja to piemēro kompetenti (ar likumu pilnvarotie) sabiedriskie orgāni (biedru tiesas), arī ir juridisks raksturs. Jānorāda, ka līdz šim laikam šo atbildības veidu nepamatoti maz piemēro dabas aizsardzības noteikumu pārkāpšanas gadījumos. Tas samazina darba kolektīvu lomu tādas valstiski svarīgas lietas kārtošānā, kāda ir dabas aizsardzība. Tā kā mūsu apstākļos dabas aizsardzība ir visas tautas lieta, nepieciešams īpaši aktivizēt un pozitīvi virzīt darba kolektīvu sabiedrisko domu un rīcību dabas aizsardzības jautājumu risināšanā. Tā ir viena no svarīgākajām sociālajām rezervēm, kas vēl nepietiekami tiek izmantota. PSRS Konstitūcijas 8. pants, kas noteic darba kolektīvu vietu un uzdevumus padomju politiskajā sistēmā, uzliek par pienākumu ikvienam darba kolektīvam audzināt savus locekļus komunistiskās morāles garā, rūpēties par viņu politiskā apziņuma, kultūras un profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanu.

Labi organizēts un ievirzīts biedru tiesas darbs, arī darbs dabas aizsardzībā, var daudz palīdzēt šajā ziņā. PSKP 26. kongresa lēmumi paredz palielināt sabiedrības lomu dabas aizsardzībā.

Viens no dabas tiesiskās aizsardzības pamatjautājumiem ir to **dabas objektu izvēle**, kas pakļaujami tiesiskajai aizsardzībai, un šo **objektu sadalīšana kategorijās** (klasificēšana), lai tiem noteiktu vairāk vai mazāk stingru tiesiskās aizsardzības režīmu.

Saskaņā ar Latvijas PSR 1968. gada 20. decembra Likumu par Latvijas PSR dabas aizsardzību noteikts, ka valsts aizsardzībā atrodas visas republikas teritorijā esošās dabas bagātības, gan saimnieciskā apgrozībā iesaistītās, gan arī neekspluatējamās, proti: 1) zeme; 2) zemes dzīles; 3) ūdeņi (virszemes, pazemes, kā arī augsnes mitrums); 4) meži, mežaparku aizsargjoslas, piepilsētas zaļās zonas, zaļie stā-

dījumi visās apdzīvotās vietās, gar ceļiem, parki un cita derīgā flora, kā arī atsevišķi simtgadīgie un dekoratīvie koki un stādījumi lauku apvidū; 5) raksturīgas dabas ainavas, reti un ievērojami dabas objekti; 6) kūrvietas; 7) iznikstošie augi un augi, kas aizsargājami to retās izplatības, kā arī zinātniskās un praktiskās nozīmības dēļ; 8) dzīvnieku valsts (derīgā savvaļas fauna); 9) atmosfēras gaiss; 10) teritorijas, kurās atrodas dabas kompleksi, kas sevišķi svarīgi kultūras vai zinātniskās vērtības ziņā, dabas pieminekļi, retas dzīvnieku un augu sugas; 11) vēsturisku notikumu vietas.¹⁵⁰

Tādējādi likumdevējs ņem aizsardzībā gan veselus dabas kompleksus (ainavas, teritorijas, kūrvietas, vēsturisku notikumu vietas), gan arī atsevišķus dabas objektus (dabas pieminekļus, retus augus un dzīvniekus). Šis apstāklis izvirza nepieciešamību attiecīgi veidot arī dabas aizsardzības likumdošanu, lai tā aptvertu gan dabas kompleksus, gan atsevišķus dabas objektus (resursus), regulējot tiesiskā ceļā to izmantošanas un aizsardzības kārtību. Šādām prasībām atbilst tikai kompleksa likumdošana, kas aptver zemes, tās dziļū, udeņu, mežu un citu dabas resursu likumdošanu, kā arī speciālos dabas aizsardzības likumus, pie kuriem pieskaitāms minētais likums par mūsu republikas dabas aizsardzību. Tikai šāda kompleksa likumdošana, kas vispusīgi regulē dabas resursu izmantošanu un aizsardzību, spēj objektīvi nodrošināt pietiekami pilnīgu dabas tiesiskās aizsardzības sistēmu. Tāpēc liekas, ka nav pamatota koncepcija, kas ierobežo dabas aizsardzības likumdošanu tikai ar speciāliem likumiem par dabas aizsardzību, izslēdzot no tās zemes, zemes dziļū, mežu un citu dabas resursu likumdošanu.

Šeit jāpiebilst, ka dabas tiesiskajā aizsardzībā iesaistās arī citas padomju likumdošanas nozares — konstitucionālā, administratīvā, kriminālā, civilā, darba procesuālā likumdošana, kas būtiski papildina minēto dabas aizsardzības likumdošanu un palīdz risināt vispārējos dabas aizsardzības jautājumus — valsts dabas resursu pārvaldes, to izmantošanas kontroles, tiesiskās atbildības u. tml. jautājumus.

Ņemot vērā konkrēto dabas objektu sociālo nozīmi, to izmantošanas un saglabāšanas intereses, tiek izveidotas valsts aizsargājamo dabas objektu kategorijas. Latvijas PSR likumā par dabas aizsardzību noteiktas četras galvenās dabas objektu kategorijas: 1) valsts rezervāti, kuros nepieciešams saglabāt visu dabas kompleksu zinātniskiem mērķiem vai nodrošināt to krājumu palielināšanu; 2) pastāvīgie vai pagaidu liegumi, kuru teritorijā saglabājama daļa no dabas bagātību kompleksa (flora, fauna u. tml.); 3) nacionālie parki un dabas parki, kurus organizē teritorijā, kur saglabājams un uzlabojams viss dabas bagātību komplekss tūrisma un atpūtas nolūkiem; 4) dabas pieminekļi, kuri uzraugāmi, lai saglabātu un aizsargātu retus, iznik-

¹⁵⁰ Latvijas PSR dabas un pieminekļu aizsardzība. R., 1972, 10. lpp.

stošus, bojā ejošus un zinātniskajā, estētiskajā un kultūras ziņā vērtīgus objektus un teritorijas, kā arī vēsturisku notikumu vietas.¹⁵¹

Jānorāda, ka šīs dabas objektu kategorijas minētajā likumā noteiktas tikai kā svarīgākās un nav pilnībā uzskaitītas. Piemēram, likumā kā aizsargājama dabas objektu kategorija nav minētas kūrvietas, kaut arī pārējā spēkā esošā likumdošana (zemes, mežu, ūdeņu likumdošana u. c.) dod pamatu arī kūrvietas nodalīt atsevišķā aizsargājamo dabas objektu kategorijā.

Liela praktiska nozīme dabas tiesiskās aizsardzības pilnīgošanā mūsu republikā ir Latvijas PSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmumam «Par valsts aizsargājamo Latvijas PSR teritorijā esošo dabas objektu apstiprināšanu».¹⁵² Šis lēmums konkretizē aizsargājamās dabas objektus un to kategorijas, kā arī apstiprina «Nolikumu par valsts aizsargājamiem dabas objektiem Latvijas PSR teritorijā». Saskaņā ar lēmumu republikas teritorijā apstiprināti četri valsts rezervāti (Slīteres, Moricsalas, Griņu un Krustkalnu), 37 kompleksie dabas liegumi, 29 botāniskie liegumi, 14 purvu liegumi, 62 dzērvenāju liegumi, seši ornitoloģiskie liegumi, 73 aizsargājami ģeoloģiskie un ģeomorfoloģiskie objekti, pieci valsts dabas parki, piecas aizsargājamās ainavu teritorijas, 173 aizsargājami parki un dendroloģiskie stādījumi, astoņi aizsargājami dzirnavu dīķi; konkrēti minēti aizsargājami dižkoki, savdabīgie un retie koki, introducētie koki, kā arī uzskaitītas īpaši aizsargājamās augu un dzīvnieku sugas.¹⁵³

Nolikums noteic katram rezervātam un liegumam, kā arī citiem aizsargājamiem dabas objektiem vispārēju aizsardzības režīmu, Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrijai tika uzdots izstrādāt un apstiprināt rezervātu, liegumu, zaļo zonu, kā arī nacionālo un dabas parku iekšējās kārtības noteikumus. Tagad šis darbs jau paveikts un galvenais uzdevums ir nodrošināt apstiprināto noteikumu ievērošanu.

Nolikumā detalizēti izstrādāta arī administratīvās un materiālās atbildības piemērošana dabas aizsardzības noteikumu pārkāpšanas gadījumos.

Tā, par nolikumos un iekšējās kārtības noteikumos paredzētā dabas objekta aizsardzības režīma neievērošanu, objektu iznīcināšanu un bojāšanu vainīgajām personām uzliekams administratīvs naudas sods: pilsoņiem līdz 10 rubļiem, bet amatpersonām līdz 50 rubļiem. Noteik-

¹⁵¹ Latvijas PSR dabas un pieminekļu aizsardzība, 20. lpp.

¹⁵² Valsts aizsargājami dabas objekti Latvijas PSR teritorijā. R., 1977, 136. lpp.

¹⁵³ Speciāls nolikums, kuru Latvijas PSR Ministru Padome apstiprināja 1973. gada 14. septembrī, ir par Gaujas nacionālo parku. Tas publicēts Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotāja 1973. gada 43. numurā.

tas arī materiālās atbildības takses par dabas objektu iznīcināšanu un bojāšanu, proti, par ģeoloģisko un ģeomorfoloģisko objektu daļēju izpostīšanu, iegravējot vai ar krāsu izveidojot uzrakstus un zīmējumus uz ģeoloģiskiem atsegumiem vai laukakmeņiem, kā arī ņemot iežu paraugus amatieru kolekcijām — 50 rubļu, bet par šo objektu izpostīšanu, rokot zemi, veicot spridzināšanas darbus, braucot tiem pāri ar traktoriem, automašīnām un citiem transportlīdzekļiem vai citādā veidā, — 1000 rubļu. Tāpat par aizsargājamo augu un dzīvnieku iznīcināšanu vai bojāšanu var piedzīt zaudējumus atkarībā no aizsardzības grupas 100, 50 vai 30 rubļu apmērā.¹⁵⁴

Tādējādi mūsu republikā visumā ir atrisināti dabas objektu tiesiskās aizsardzības jautājumi no likumdošanas pilnīguma viedokļa. Gan republikas kodeksi (Zemes, Ūdeņu, Zemes dziļu, Mežu), kā arī iepriekš minētie speciālie dabas aizsardzības likumi kopumā veido pietiekami pilnīgu dabas tiesiskās aizsardzības sistēmu, kuras efektivitāte ir atkarīga galvenokārt no valsts un sabiedrisko organizāciju, kā arī amatpersonu un pilsoņu praktiskās darbības un uzvedības.

DABAS TIESISKĀS AIZSARDZĪBAS ORGANIZĀCIJA UN EFEKTIVITĀTE

Viens no svarīgākajiem sociālajiem jautājumiem, kas saistīts ar pieņemto dabas aizsardzības likumu izpildi, ir valsts pārvaldes aparāta organizācija un darbība šajā jomā. Tā kā dabas aizsardzība aptver visas tautas saimniecības nozares un sabiedriskās dzīves jomas, šo aizsardzību nepieciešams organizēt gan visas valsts un starptautiskā mērogā, gan arī atsevišķās tautas saimniecības nozarēs. Pastāv dabas resursu kompleksa aizsardzība, kas aptver visu dabas vidi attiecīgā teritorijā, kā arī speciāla zemes, tās dziļu, ūdeņu, mežu, atmosfēras gaisa, floras un faunas aizsardzība, kas aptver tikai specifisko dabas resursu aizsardzību.

Komplekso aizsardzību galvenokārt veic vispārējas kompetences valsts varas un pārvaldes orgāni — Augstākā Padome, Ministru Padome, tautas deputātu padomes un to izpildkomitejas, speciālo — ministrijas un resori ar pakļautajiem uzņēmumiem un organizācijām.

Dažām ministrijām uzticētas starpresoru funkcijas dabas aizsardzībā. Piemēram, saskaņā ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmumu Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrija izstrādāja un apstiprināja atsevišķu aizsargājamo dabas objektu iekšējās kārtības noteikumus, kā arī noteikumus

¹⁵⁴ Valsts aizsargājami dabas objekti Latvijas PSR teritorijā, 131., 132. lpp. Šeit aizsargājami augi un dzīvnieki pēc to izplatības un nozīmes iedalīti trīs aizsardzības grupās, pie kam visstingrākais aizsardzības režīms paredzēts pirmajai grupai.

koku un krūmu ciršanai alejās, parkos un mežaparkos, zaļajos stādījumos pilsētu, ciematu un lauku apdzīvoto vietu teritorijās vai pie ēkām, autoceļu un dzelzceļu joslās. Līdz 1985. gadam šai ministrijai jāizstrādā un jāapstiprina teritoriālās dabas aizsardzības zonu shēmas. Tāpat tai jākoordinē zinātniskie pētījumi, organizatoriskie un saimnieciskie pasākumi, sevišķi vērtīgu dabas kompleksu aizsardzība, rezervātu un nacionālo parku, kā arī atpūtas vietu izpēte un izveidošana mūsu republikas mežos.

Tādējādi dabas aizsardzībā iesaistīti gan centrālie, gan vietējie valsts varas un pārvaldes orgāni. Tāpēc ļoti svarīgi ir panākt un nodrošināt šī komplicētā aparāta saliedētu un mērķtiecīgu darbību.

Tā kā dabas aizsardzībai ir komplekss raksturs, īpaša vērība veltījama vietējo tautas deputātu padomju un to izpildkomiteju darba pilnveidošanai šai jomā. Vietējo padomju nozīme valsts pārvaldē būtiski palielināta, paplašinātas to pilnvaras valsts, saimnieciskās, sociālās un kultūras celtniecības jautājumu izlemšanā savā teritorijā. PSRS Konstitūcijas 147. pants nosaka, ka savu pilnvaru ietvaros vietējās tautas deputātu padomes nodrošina kompleksu ekonomisko un sociālo attīstību savā teritorijā, kontrolē, kā šajā teritorijā esošie augstākas pakļautības uzņēmumi, iestādes un organizācijas ievēro likumus, tās koordinē un kontrolē šo iestāžu un organizāciju darbību zemes lietošanā, dabas aizsardzībā, celtniecībā, darbaspēka resursu izmantošanā un tautas patēriņa preču ražošanā, sociālajā, kultūras, sadzīves un citās ar iedzīvotāju apkalpošanu saistītajās jomās.

Tādējādi saskaņā ar Konstitūciju vietējās padomes savā teritorijā ir pilntiesīgs valsts orgāns, kam, sadarbojoties ar attiecīgām ministrijām un resoriem, kompleksi jārisina arī dabas aizsardzības jautājumi. Tā kā dabas aizsardzības jautājumi attiecīgā teritorijā risināmi ļoti konkrēti un saskaņoti, vietējās padomes objektīvi ir tas valsts orgāns, kam perspektīvā būtu piešķirama arvien lielāka loma dabas aizsardzībā. No tā lielā mērā būs atkarīga dabas aizsardzības likumu izpildes efektivitāte.

Šo efektivitāti parasti nosaka pēc tā, kādā mērā sasniegts likumā izvirzītais mērķis, t. i., kā uzlabota dabas resursu izmantošana, kā tie saglabāti un kā novērsti tiesību pārkāpumi.

Lai uzlabotu vietējo padomju darbu dabas aizsardzībā, rajonu un pilsētu izpildkomitejas nodrošināmas ar augsti kvalificētiem darbiniekiem, kas spēj risināt šos visai sarežģītos jautājumus mūsdienu zinātnes un tehnikas līmenī.

Vienlaikus jāuzlabo arī atsevišķo dabas resursu speciālās tiesiskās aizsardzības darbs ministriju un resoru ietvaros, paaugstinot ministriju un resoru vadītāju personisko atbildību par šo darbu. Jāpanāk, lai ekonomiskās un sociālās attīstības plānošana un plānu izpildes kritēriji arvien ciešāk būtu saistīti ar dabas aizsardzības pasākumu konsekvētu izpildi. Tas jāatspoguļo arī saimnieciskajā

likumdošanā, kura regulē ražošanas un citu saimniecisko uzņēmumu un organizāciju (apvienību u. c.) darbību.

Kā pamatoti norādīts ekonomiskajā literatūrā, sastādot ražošanas plānus, kā īpašus ražošanas izdevumus nepieciešams ieplānot arī izdevumus apkārtējās vides piesārņošanas novēršanai (attīrīšanas ietaišu būvei un ekspluatācijai, tehnoloģisko procesu ekoloģiskai pilnveidošanai u. tml.) un apkārtējās vides piesārņošanas negatīvo sociālo seku kompensācijai.¹⁵⁵

Rūpīgi apsverams jautājums par speciāla starpresoru dabas aizsardzības valsts orgāna izveidošanu, kas koordinētu ministriju un resoru darbību dabas aizsardzībā un veiktu valsts kontroles funkcijas. Dažās savienotajās republikās, piemēram, Lietuvā, jau ilgāku laiku pastāv Dabas resursu racionālas izmantošanas un aizsardzības valsts komiteja, kas visumā sekmīgi veic savu darbu. So valsts orgānu pieredze ir apkopojama un rūpīgi analizējama, lai ar laiku varētu izšķirt jautājumu par vienotas dabas aizsardzības pārvaldes sistēmas izveidošanu visā mūsu valstī. Mūsaprāt, tas dotu iespēju uzlabot speciālo dabas resursu aizsardzību un rezultātā pozitīvi ietekmēs visu dabas aizsardzības līmeni, jo bez efektīvas speciālās dabas resursu aizsardzības jautājums par kompleksu dabas aizsardzību nav atrisināms.

Teiktais attiecas galvenokārt uz valsts pārvaldes un tās amatpersonu darbību dabas tiesiskajā aizsardzībā. Šī darbība, bez šaubām, ir ļoti nozīmīga, taču pilnībā nespēj atrisināt dabas aizsardzības praktiskās problēmas. Ievērojama nozīme dabas aizsardzībā ir sabiedrībai un ikvienam pilsonim. Tāpēc dabas aizsardzības likumdošanā liela vērība veltīta sabiedrisko organizāciju iesaistišanai dabas aizsardzībā, plašai dabas aizsardzības propagandai pilsoņu vidū un jaunās paaudzes ekoloģiskajai audzināšanai.

Latvijas PSR Likuma par dabas aizsardzību 15. pantā noteikts, ka dabas aizsardzība ir visas tautas lieta. Tajā piedalās sabiedriskās (arodbiedrības, jaunatnes, zinātniskās u. c.) organizācijas un brīvprātīgo biedrības, iesaistot plašas strādnieku, kolhoznieku un inteliģences aprindas. 17. pants uzliek par pienākumu ministrijām un resoriem, kultūrizglītības un mācību iestādēm, brīvprātīgo biedrībām, izdevniecībām, muzejiem, kino, radio, televīzijai, laikrakstu un žurnālu redakcijām plaši propagandēt dabas aizsardzības un dabas bagātību atražošanas uzdevumus.

Savukārt 16. pants noteic mācību iestāžu pienākumu ieaudzināt jaunatnē saudzīgu attieksmi pret dabas bagātībām un iemaņas pareizi izmantot dabas resursus.

Tādējādi dabas aizsardzības likumdošana ietekmē un virza sabiedrisko ekoloģisko apziņu, kā arī organizē sabiedrības spēkus aktīvai dabas aizsardzībai. Tam ir liela nozīme dabas aizsardzības efektīvi-

¹⁵⁵ Гофман К. Г. Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики. М., 1977, с. 219.

tātes paaugstināšanā, jo aktīva sabiedrisko organizāciju un mācību iestāžu, kā arī masu informācijas līdzekļu ekoloģiskā darbība spēj ietekmēt pilsoņu individuālo nostāju dabas aizsardzībā, ieaudzinot pārliecību par dabas aizsardzības nepieciešamību, par nepieciešamību izpildīt dabas aizsardzības likumu prasības ne tikai visas sabiedrības, bet arī viņu pašu interesēs. Šajā jomā lielu pozitīvu darbu veikusi Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība. Taču jāpanāk, lai arī citas sabiedriskās organizācijas, it īpaši arodbiedrības un komjaunatne, aktīvāk iesaistītos dabas aizsardzībā un vairāk vērības vēltu savu biedru ekoloģiskajai audzināšanai.

Lai nodrošinātu efektīvu dabas aizsardzību, audzināšanas un pārliecināšanas līdzekļi pareizi jāsaskaņo ar juridiskajiem piespiedlīdzekļiem (sodiem). Pieredze liecina, ka abām šīm sociālās ietekmēšanas līdzekļu grupām ir ļoti svarīga nozīme. Juridisko sankciju (sodu) nozīme reizēm tiek pārspīlēta ar ieganstu, ka masveida un drakoniska sodu piemērošana varot atrisināt jautājumu par dabas aizsardzības likumpārkāpumu novēršanu un likvidēšanu.

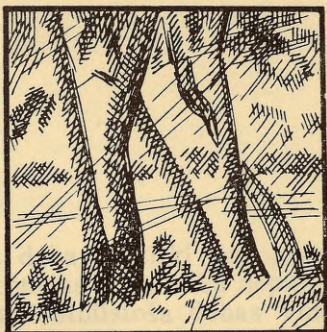
Juridiskās atbildības piemērošanas prakse rāda, ka daudz svarīgāk ir rūpēties par tiesībpārkāpumu iepriekšēju novēršanu un nevis uzlikt sodu par jau izdarītiem pārkāpumiem. Protams, arī sods palīdz novērst varbūtējos turpmākos pārkāpumus, taču ne vienmēr. Galvenais tiesībpārkāpumu novēršanā ir audzināšanas un pārliecināšanas darbs, kam jābūt pietiekami vispusīgam un mērķtiecīgam, saskaņotam ar attiecīgajiem saimnieciskajiem pasākumiem — dabas aizsardzības materiālo un tehnisko nodrošinājumu.

Vienlaikus jā rūpējas arī par to, lai katrs pret dabas aizsardzību vērstais tiesībpārkāpums nepaliktu nesodīts. Šeit pilnībā ir spēkā ļoti svarīgais soda neizbēgamības princips, ja izdarīts likumpārkāpums. Tas prasa uzlabot to amatpersonu darbu (milicijas darbinieku, valsts un sabiedrisko inspektoru, izmeklēšanas un tiesu iestāžu darbinieku), kuras atbild par dabas aizsardzības likumpārkāpumos vainīgo personu sodīšanu.

Kā jau pārliecinājāmies, dabas aizsardzības likumdošana un valsts pārvaldes sistēma šajā jomā pastāvīgi tiek pilnveidota. Darbs turpināms arī nākotnē, ievērojot jaunākās dabas un sabiedrisko zinātņu atziņas un gūto praktisko pieredzi. Pēdējā ir svarīgs sociāls faktors dabas aizsardzības sistēmas tālākā pilnveidošanā. Optimālais kompleksās dabas aizsardzības valstiskās sistēmas variants, kas aptver likumdošanu, valsts pārvaldi un kontroli, kā arī juridisko un sabiedrisko atbildību, galīgi izstrādājams tikai pēc pārbaudes praksē.

Jaunā PSRS Konstitūcija, Latvijas PSR Konstitūcija, kā arī PSKP izstrādātā marksistiski leņiniskā dabas aizsardzības doktrīna un ekoloģiskā politika paver plašas iespējas dabas tiesiskās aizsardzības pilnveidošanai. Svarīgs juridisko zinātņu speciālistu un valsts darbinieku uzdevums ir šīs iespējas pilnīgāk izmantot.

EKOLOĢIJAS PROBLEMAS
UN SABIEDRIBAS ĢARĪGA DZĪVE
DABA SABIEDRIBAS ĢARĪGĀ KULTŪRĀ

Trešā daļa

DABA CILVĒCISKO ATTIECĪBU SISTĒMĀ

Uzdevums ir uzlabot darbu organizāciju un izstrādāt
metodes, kā arī masu informāciju līdzekļu izstrādātājiem
ieteikumi pilnveidīgi individuāli mācīt darbu organizāciju
organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju

Trēsā dala

darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju

DABA CILVĒCISKO ATTIECĪBU SISTĒMĀ

darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju

Kā jau minējām, darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju

Jaunā PSRS Konstitūcija, Latvijas PSR Konstitūcija, kā arī PSKP
izstrādātā darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju
darbu organizāciju darbu organizāciju darbu organizāciju

EKOLOĢIJAS PROBLĒMAS UN SABIEDRĪBAS GARĪGĀ DZĪVE

DABA SABIEDRĪBAS GARĪGAJĀ KULTŪRĀ

Istenā cilvēces vēsture tālu pārsniedz dabas stihiski ieprogramētās sugas *Homo sapiens* eksistēšanas iespējas un nosaka nepieciešamību pēc cilvēka būtībai un pastāvēšanai atbilstoša dabas vides apguves veida — kultūras. Vēsturiski «kultūras», «kultivēšanas» u. tml. jēdzienu attiecināja vispirms uz agrāru darbību. Taču jau antīkajā pasaulē kultūras jēdziena saturs paplašinājās, aptverot ne tikai materiālo dabas apguvi, bet arī garīgo. Pakāpeniski kultūras attīstība nostiprinājās sabiedriskajā pašapziņā, akcentējot sociālā atšķirības no naturālā. Noteiktā filozofiskā sistēmā, atkarībā no tā, kā šī sistēma risina filozofijas pamatjautājumu, no šīs sistēmas attīstības koncepcijas, no vēstures izpratnes, subjektīvā un objektīvā attiecību traktējuma — kultūras būtības un izpausmju izpratne gūst konkrētus pasaules uzskata apveidus. Kultūru var, piemēram, interpretēt kā transformētu dabas parādību (bioloģiskā redukcionisma koncepcijas galu galā nonāk šādā metodoloģiskā strupceļā), kā mākslīgu — nedabisku un pat pretdabisku — realitāti vai arī kā dabiski vēsturisku parādību.

Kultūras kā dabiski vēsturiska fenomena izpratne izriet no dialektiskā un vēsturiskā materiālisma pamatprincipiem, uz kuriem pamatojas dabas un sabiedrības attiecību zinātnisks skaidrojums.

Sabiedrības vēsture, ja tā izprasta kā dabiski vēsturisks process, ir metodoloģiska «atslēga» kultūras problēmu atšifrēšanai. Pirmkārt, daba ir mūžīgs, neatņemams sabiedrības eksistences nosacījums ģenētiski (sabiedrība ir dabas attīstības pretrunu atrisināšanas produkts) un sistēmiski (sabiedriskā dzīve spēj attīstīties uz sava specifiska — sociālā pamata ne citādi, kā apgūstot un reizē arī pārveidojot dabu). K. Markss rakstīja: «Tas, ka cilvēka fiziskā un garīgā dzīve nesaraujami saistīta ar dabu, nenozīmē neko citu kā vienīgi to, ka daba nesaraujami saistīta pati ar sevi, jo cilvēks ir dabas daļa.»¹ Cilvēks kā dabas daļa iekļaujas dabas sistēmā īsteni tikai sabiedrībā,

¹ Маркс К. Экономически-философские рукописи 1844 года. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. т. 42, с. 92.

kuras ietvaros nepieciešami rodas principiāli jauna — socializēta daba. Otrkārt, kultūra rodas un pastāv kā dabas un sabiedrības mijiedarbības vēsturiski konkrēts produkts. Šīs mijiedarbības vēsturiskajā konkrētībā parādās sabiedrības attīstības raksturs, līmenis, perspektīvas, paūžot dabas socializācijas un sabiedrības naturalizācijas tendences.

Kultūras specifika meklējama bezgalīgās un neierobežotās dabas stihijas, t. i., vienīgi «neskartās» dabas, bet nevis dabas kā tādas, pretstatā. Sabiedrības un tās kultūras vēsture balstās uz antropogēnā faktora materiāli tehnisko un garīgo aktivitāti, kuras rezultātā «neskartās» dabas arvien jauni fragmenti un kompleksi pārvēršas socializētā dabā.

Kultūra ir cilvēka sabiedriskajai būtībai un biosociālajai pastāvēšanai adekvāts eksistences veids, sociālās īstenības veidošanas grandiozs līdzeklis un reizē arī forma, kas pastarpina sociālo un naturālo. Tāpēc iebildumus neizraisa V. Tugarinova, M. Kagana, V. Mežujeva u. c. uzskati, pēc kuriem kultūra ir specifisks sabiedrības materiālās un garīgās dzīves daudzo nozaru un sfēru aspekts un nevis īpaša sabiedriskās dzīves darbības nozare, kas atšķirtos, piemēram, no materiālās ražošanas, zinātnes, ideoloģijas. «Kultūra,» raksta V. Tugarinovs, «ir sabiedriska parādība, kas aptver visas sabiedrības dzīves izpausmes un formas. Katrai no tām ir kultūras aspekts vai funkcija.»² Iezīmējot kultūras parādību daudzšķautņainību, V. Tugarinovs paskaidro: «Ontoloģiskajā (esamības) plānā tverta, kultūra ir cilvēces vēsturiskajā procesā radīto un uzkrāto materiālo un garīgo vērtību kopums, aktuāli tverta — dažāda veida iemaņu, zināšanu un prasmju summa; funkcionāli tverta — dabas priekšmetu un vielu apstrāde un paša cilvēka «apstrāde.»»³

Nosacīti var runāt par divām savstarpēji saistītām un atkarīgām kultūras apakšsistēmām — par materiālo un garīgo kultūru —, ja ņemam vērā sabiedriskās dzīves sazarošanos un specializāciju jutekliski priekšmetiskajā un garīgajā darbībā. Tomēr dziļākajā būtībā kultūra vienmēr ietver sevī cilvēka fizisko un psihisko, bioloģisko un sociālo spēku radoši pārveidojošas priekšmetiskošanas un atpriekšmetiskošanas dialektiku. Robeža starp materiālo un garīgo kultūru ir relatīva. Sabiedrības garīgā kultūra, kā tieši, tā arī pastarpināti atspoguļojot vēsturiski konkrētās realitātes visdažādākās sabiedrības dzīves sfēras, gala rezultātā ir atkarīga no ražošanas veida likumsakarībām.

Sabiedrības garīgā kultūra atspoguļo sabiedrības vēsturi: a) vairāk vai mazāk adekvāti fiksējot cilvēka dzīves īstenību (deskriptīvais aspekts); b) transformējot to atbilstoši vēsturiski konkrētai vērtību

² Тугаринов В. П. Природа, цивилизация, человек. Л., 1978, с. 58.

³ Turpat.

sistēmai (aksioloģiskais aspekts). Svarīgākajās vēsturiski izveidojušajās garīgās dzīves nozarēs — filozofijā (kā sabiedrības vispār, it īpaši tās garīgās dzīves kvintesencē), mākslā, morālē, zinātnē, reliģiski mitoloģiskajās sistēmās utt. — ietilpst kā deskriptīvie, tā aksioloģiskie momenti. Garīgā kultūra reflektē daudz kardinālu sabiedrības vēstures problēmu, to vidū arī dabas un sabiedrības attiecību dinamikas ainu sistematizētās (teorētiskās) un nesistematizētās apziņas līmeņos, māksliniecišķi tēlainās izteiksmes formās u. c.⁴

Kā zināms, pirmatnējai kopienai raksturīga cilvēku darbības formu primitīva vienība, antropogēnā faktora aktivitātes praktisko un garīgo pušu nediferencētība. Sabiedriskā un individuālā apziņa nav atdalījušās no cilvēku dzīves materiālā pamata, bet faktori, kas ļautu izpausties noliedzošai attieksmei pret šo pamatu, vēl tikai attīstās. Pirmatnējā kopienā garīgās dzīves statuss nostiprinās līdz ar darba (neatņemama sabiedrības un tās kultūras pamatnosacījuma) procesa attīstību, kurš vienmēr ietver apziņas priekšmetiskošanas momentus. Garīgā darbība likumsakarīgi nostiprinās līdz ar sabiedrībai nepieciešamo dabas, dabas un sabiedrības attiecību izziņu.

Raksturojot arhaisko apziņu, K. Markss un F. Engelss norādīja, ka «tā ir apziņa par dabu, kas sākumā nostājusies pret cilvēkiem kā pilnīgi svešs, visvarens un nepārvarams spēks, pret kuru cilvēki izturas gluži tāpat kā dzīvnieki un pret kuru tiem ir tāds pats respekts kā lopiem; tāpat tā ir tīri dzīvnieciska dabas apzināšanās (dabas reliģija)».⁵ Pirmatnējais cilvēks pusapzināti projicēja sevi apkārtējā vidē un tās antropomorfišķajā atspulgā — mītos, primitīvajās reliģijas formās un mākslas iedīgļos, identificēja sevi ar dabas vidi. Mitoloģijā pirmatnējais cilvēks māksliniecišķi tēlaini vispārināja savus priekšstatus par savas kopības — ģints, cilts — izcelšanos un vietu dabas vidē, šīs vides šķietami antropomorfišķo funkcionēšanas un attīstības loģiku.⁶

Primitīvajās reliģijas formās — animismā, totēmismā, maģijā, fetišismā, zīlniecībā, iniciālajos rituālos utt. — būtiska nozīme bija ekoloģiskajam faktoram. Pētījumi liecina, ka šajās reliģijas formās cilvēks vēl nebija izveidojis priekšstatus par abstraktiem pārdabiskiem spēkiem. Pārdabiskais te pamatos izpaudās kā pārjutekliskais, tieši netveramais un noslēpumainais.⁷ Apgūstot dabas stihiju, cilvēks izjuta

⁴ Skat., piemēram: Анищенко А. И. Структура общественного сознания. М., 1973. 86 с.; Уледов А. К. Духовная жизнь общества. Проблемы жизни общества. М., 1980. 271 с.

⁵ Markss K. un Engelss F. Feierbahs. Materiālistiskā un ideālistiskā uzskata pretstats, 30. lpp.

⁶ Skat.: Шахнович М. И. Первобытная мифология и философия. Л., 1971. 239 с.

⁷ Skat.: Крылеев И. А. История религии. М., 1975, т. 1, с. 26—36.

un fantastiskā veidā centās atspoguļot savas pretrunas ar vidi, tāpēc ka kļūdu meklējumu, analogijas u. c. vides apguves metodes deva visumā trūcīgu informāciju pozitīvu zināšanu līmenī, kura nevarēja nodrošināt daudz maz stabilas orientēšanās iespējas ārējo stihiju situāciju maiņā. Tādēļ, lai kompensētu savu antropogēno potenci reālo nepietiekamību, sociālais organisms iluzori — garīgi praktiskās formās, piemēram, maģijā — centās apgūt reālos objektus, rituāldarbībā meklējot atgriezenisko saikni ar šo objektu dubultniekiem — pārdabiskajiem spēkiem. Maģiskajās darbībās — kaitnieciskajā, militārajā, rūpnieciskajā, ārstnieciskajā utt. — iluzorā veidā parādās cilvēka un dabas mijiedarbības daudzvirzieniskums un polifunkcionalitāte.⁸ Elkdievībā kā fetišisma izpausmē pirmatnējā cilvēka praktiskā garīgās dzīves orientācija izpaudās savdabīgos lietišķi skarbi motivētos pielūgsmes aktos, un, ja elku kults nedeva iecerēto labumu, fetiši nereti tika ietekmēti fiziski vai pat iznīcināti.

Pirmatnējās kopienas garīgajā dzīvē sevišķi liela nozīme bija audzināšanas «sistēmai», kurā vecākā paaudze galvenokārt tradīciju aktīvas uzturēšanas un starppaaudžu translācijas formās nodeva jaunākajai dzīves garīgās un praktiskās iemaņas, sociālās pašregulācijas mehānismus, kas lielā mērā koncentrējas morālē. Pieļaujot un aizliedzošo priekšrakstu (tabu) kopā liela daļa no tiem saistīta ar cilvēka un viņa kopības (ģints, cilts) reliģiski mitoloģiskā senča — tēma — attiecībām, tāpat arī ar attiecībām pret paša cilvēka dabu, kuras instinktīvās stihijas vajadzēja pakļaut sociālās kopdzīves kategoriskajām prasībām. Vairākās morāles prasības regulētas cilvēka attiecībās pret barbarikiem kā īpašu socializētās dabas daļu.⁹

Arhaiskā mākslā un folklorā, kuras no pirmatnējās kultūras var nodalīt tikai ļoti nosacīti, dabas un utilitārā prakticisma tēmas bija saistītas dziļā satura un formas vienībā, simbolizējot kā dabas vides un antropogēnā faktora, tā arī biotisko un abiotisko faktoru vienību cilvēkā. Piemēram, daudzas rituāaldejas apvienoja sevī gan estētiskās darbības, gan utilitāros priekšdarbus vai treniņa momentus gaidāmajām medībām, militāra rakstura pasākumiem u. tml. Mākslā cilvēki centās garīgi atražot dabas procesu cikliskumu, kurš lielā mērā no teica arī sabiedriskās dzīves ciklu saturu, struktūru un tempus. Tāpēc dabas svētki pamatos saistījās ar pavērsiena punktiem (meteoroloģisko, klimatisko apstākļu, gadalaiku maiņu), kuriem sociālais organisms pielāgoja savu specifisko antropogēnās darbības laiku.

Rodoties šķiru sabiedrībai, garīgās kultūras vērtību radīšana izvērtās par relatīvi patstāvīgu, dzīves materiālajiem pamatfaktoriem pāri un pretī stāvošu darbības sfēru. Atspoguļojot garīgā un fiziskā

⁸ Skat.: Угринович Д. М. Обряды: за и против. М., 1975, с. 71—74.

⁹ Skat.: Зыбковец В. Ф. Происхождение нравственности. М., 1974, с. 69—101.

darba sociālšķiriskos pretstatus, garīgā kultūra konceptuāli sašķēlās pretrunīgās orientācijās. Radās, piemēram, garīgās kultūras denaturalizācijas un dematerializācijas tendence, kura sabiedrību pretstāta dabai, «it kā tās būtu divas viena no otras atšķirtas «lietas», it kā cilvēka priekšā nebūtu vienmēr vēsturiskā daba un dabiskā vēsture».¹⁰ Minētā tendence iezīmēja ne tikai dabas un sociālās īstenības, fiziskā un garīgā darba, bet arī materiālā un ideālā pretstatus.

Ja sabiedrība pārvar «nabas saites» atkarību no dabas vides — un tas sociālā progresa gaitā arī notiek —, tad gan sabiedrība kopumā, gan arvien vairāk tās apakšsistēmu iegūst un attīsta savu relatīvo patstāvību. Garīgā kultūra kā būtiska, neatņemama sabiedrības apakšsistēma pakāpeniski atbrīvojas no satura un izteiksmes formu naturālās pārslodzes. Notiek garīgās kultūras, pasaules uzskata un pasaules izjūtas pārorientēšana tiešākas cilvēciskošanas virzienā; cilvēks, pārvarot dabas vides stihiskās «diktatūras režīma» apstākļus, tiecas apgūt pats sevi kā unikālu, pašvērtīgu būtni, kas izvērsē cilvēcku vēsturi uz sava īpašā — sociālā pamata.

Kultūras attīstība nenozīmē ekoloģiskā faktora mehānisku noliegumu, bet liecina par svarīgu sociogēnu priekšnoteikumu rašanos stihiskās dabas aizvien vērienīgākai pārvēršanai par socializētu. Cita lieta, ja šī tendence noved garīgo kultūru ekoloģiskā nihilisma pozīcijās. Uzskats par dabu kā mazattīstītu, antropogēnajam faktoram pakļāvīgu fonu cilvēka — «radības kroņa» — vēsturei lielā mērā veicinājis dabas neracionālas ekspluatācijas sociālpsiholoģisko, ideoloģisko un praktisko stereotipu izveidošanos un izplatīšanos antagonistisko šķiru sabiedrībās. Taču neviena — pozitīva vai negatīva, radoša vai vienpusīgi piesavināša, ekspluatatoriski patērejoša — attieksme pret dabu nerodas citādi kā dabas un sabiedrības mijiedarbības procesā un rezultātā. Kultūras un ekoloģisko faktoru vienībai ir fundamentāla nozīme sabiedrības dzīvē, kas sevišķi spilgti parādās dabas un sabiedrības mijiedarbības vēsturisko līniju krustpunktos.

Pirmskapitālistiskajās antagonistisko šķiru sabiedrībās, verdzības un feodālisma iekārtā, neraugoties uz to rīcībā esošo primitīvo un mazražīgo materiāli tehnisko un enerģētisko bāzi, tomēr bija iespējams panākt zināmu pavērsienu sabiedrības relatīvās patstāvības nostiprināšanā.

Dzelzs riku tehnikas un tehnoloģijas attīstība, pirmie soļi ūdens un vēja enerģijas praktiskajā izmantošanā, urbanizācijas aizsākumi un citi materiālās kultūras sasniegumi veidoja cilvēka un dabas mijattiecības kvalitatīvi augstākā pakāpē, veicinot arī garīgās kultūras attīstību. Tomēr cilvēka distancēšanās no dabas (t. i., viņa dzīves un darbības relatīvās patstāvības palielināšanās attiecībā pret dabas

¹⁰ Markss K. un Engelss F. Feierbahs. Materiālistiskā un ideālistiskā uzskata pretstats, 25. lpp.

vidi) verdzības un feodālā ražošanas veida ietvaros vēl nebija sasniegusi to pakāpi, aiz kuras uzplauktu psiholoģiskā un ideoloģiskā ilūzija par cilvēku kā dabas «valdnieku».

Antīkās Grieķijas un Romas filozofija tvēra pasauli kā veselo un aplūkoja cilvēku īpašas dabas kārtības, kosmisku ciklu sistēmā. Daba antīkajā kultūrā ir vēl naivi cilvēciskota, bet cilvēks — naturalizēts. Šajā sakarā B. Grigorjans atzīmē: «Tāpat kā filozofija visumā atrod cilvēku, tā arī cilvēkā viņa no jauna atklāj visumu. Kādā mērā pirmais [visums — R. V.] ir makrocilvēks, tādā cilvēks — mikrokosmos.»¹¹ Sabiedrības un indivīda dzīves jēgu, ceļu, vietu pasaulē antīkā kultūra pamatos interpretēja naturālfilozofisku koncepciju ietekmē, taču dabas un uz šī pamata arī sociālo organismu funkcionēšanas un attīstības procesu analogijās. Piemēram, tādi jēdzieni kā «logoss», «kosmos» sākotnēji apzīmēja saprātu, vārdu, pamatotību, kārtību, atbilstību naturālo un tāpēc arī sociālo paradību norisēs un sistēmās. Cilvēka dzīve tika aplūkota galvenokārt kā kosmiskā riņķojuma sastāvdaļa un šī riņķojuma miniatūrs, vairāk vai mazāk veiksmīgs atkārtojums. Ne tikai cilvēki, bet pat antīkās mitoloģijas dievi dzīvo universālās pasaules kārtības iespaidā, un viņu dzīves programmā dzelzainai, liktenīgai determinācijai ir ļoti liela nozīme.

Dabas un sabiedrības mijiedarbības kultūrvēsturiskās īpatnības nevarētu saprast, ja neņemtu vērā antropocentrisma elementus antīkajā kultūrā. Šie elementi parasti gan nekļuva par tiešiem kultūras vadmotīviem, jo acīmredzot sabiedrības pašnoteikšanās mērs dabā un indivīda pašnoteikšanās mērs sociālajā īstenībā vēl nebija pietiekami, lai cilvēks uzdrošinātos idejiski un praktiski uzņemties riskanto līdera misiju universālā. Tomēr Sokrāta drosmīgā pārorientēšanās no kosmiskām uz ētiskām, antropoloģiskām problēmām («izzini pats sevi»), sofistu humānistiskais aicinājums («cilvēks ir visu lietu mērs» (Protagors)), visu cilvēku un tautu dabiskās, vispārcilvēciskās vienlīdzības atzīšana, stoīķu kosmopolītisms, kā arī Aristoteļa ģeometriskā kosmoloģija, kuru vēlāk (2. gs. p. m. ē.) astronomiskā sistēmā ietēra Ptolemajs, sagatavoja idejiski konceptuālu augsni antropocentrisma līnijai sabiedrības un tās garīgās kultūras vēsturē.

Antīkās pasaules garīgajā kultūrā izveidojās divas pasaules uzskata pamatnostādnes — Dēmokrita un Platona līnijas. Garīgajā kultūrā blakus naturālfilozofiski sociomorfaļām koncepcijām attīstās koncepcijas, kas sašaurina naturālo un materiālo faktoru reālo nozīmi un sagatavo priekšnoteikumus pārdabiskā un pat pret dabiskā ekspanzijai sabiedrības garīgajā kultūrā tās attīstības vēlākajos etapos.

Feodālisma garīgās kultūras vadmotīvus noteica reliģija, lai gan tās garīgais, kā arī sociālpolitiskais diktāts, kas īpaši izpaudās Rie-

¹¹ Григорян Б. Г. Философия о сущности человека. М., 1973, с. 50.

tumeiropas vēstures viduslaiku agrajā un vidējā posmā, ne vienmēr bija visaptverošs un absolūts.

Līdzās feodāla tipa sabiedrībām vēsturē pastāvējuši arī tādi sociāli organismi, kuru funkcionēšana un attīstība nevar tikt interpretēta ne verdzības, ne feodālisma ietvaros. Tā sauktais aziātiskais ražošanas veids lielā mērā ir atkarīgs tieši no dabas un sabiedrības mijiedarbības īpatnībām, it sevišķi — no nepieciešamības mobilizēt lielus cilvēku un materiāltehniskos resursus, lai ekonomisko dzīvi pielāgotu cikliskām, regulārām dabas izmaiņām — meliorācijas, irigācijas darbiem sakarā ar krasām ūdens bilances svārstībām u. tml.¹² Aziātiskā ražošanas veida kultūrā kopumā vērojams spēcīgs ekoloģiskās atkarības komplekss, garīgajā kultūrā — asāka un smagnējāka likteņa tēma, relatīvi izteiktāks bezpersoniskums, indivīda kā individualitātes pakļaušanās sociālajai kopībai, dabiskajai un «dievišķajai» (religiozi iluzorajai) determinācijai. Iespējams, ka cilvēka kā indivīda individualizācijas ierobežotība šajās kultūrās daļēji izskaidrojama arī ar indivīda sabiedriskās ietekmes niecīgumu un ir viens no cēloņiem, kāpēc Austrumu kultūrām tik raksturīgs ētiskais rigorisms cilvēka un dabas attiecību skatījumā. Gan lokāli izplatītajās (tā sauktajās nacionālajās) reliģijās, gan «pasaules» reliģijā budismā pietāte pret dabu iegūst reliģiski ētiskās dogmas apveidus.¹³

Principiāli citāda dabas un sabiedrības attiecību aina izveidojas kristietisma reliģijā. Dievs tiek eliminēts no jebkuras dabiskās determinācijas, pacelts pāri un pretstatīts pasaulei kā tās radītājs no «nekā» un neierobežoti pašpilnvarots likumdevējs. Pārdabiskā, transcendentā pasaule kļūst par absolūtu atskaites sistēmu un determinācijas pirmavotu jebkuriem īstenības procesiem un parādībām. Dieva, materiālās pasaules un cilvēka attiecības tiek traktētas no kreacionisma, transcendentās teleoloģijas un providences pozīcijām. Viena no lielākajām katoļu teoloģijas autoritātēm agrajos viduslaikos — Augustīns «likvidē jebkurus priekšnoteikumus, kas varētu novest pie panteistiskiem secinājumiem, pie domas par pasaules un dieva vienību... Viņš apliecināja supranaturālistisko, pāri dabai stāvošo dieva esamību, kas ir absolūti neatkarīga no dabas un cilvēka. Turpretī daba un cilvēks — gluži otrādi — ir pilnīgi atkarīgi no dieva.»¹⁴

Vienlaikus kristietība akcentēja antropocentrisku pasaules skatījumu, kura ietvaros daba pārvērtās par arēnu un līdzekli cilvēces vēstures dievišķi predestinētajai attīstībai. «Kristietisma reliģija balstīta

¹² Skat., piemēram: Общественно-экономические формации. Проблемы теории. М., 1978, с. 63—65; Платонов Д. Проблемы азиатского способа производства в работах К. Маркса и Ф. Энгельса. — Экономические науки, 1978, 1, с. 28—35.

¹³ Skat., piemēram: Пучков П. И. Современная география религии. М., 1975, с. 43—53.

¹⁴ Соколов В. В. Средневековая философия. М., 1979, с. 55.

uz cilvēces vienīguma ideju, no kuras izriet tās unikālā loma pasaules procesā. Visas reliģiozās dogmas atspoguļo priekšstatus par zemes cilvēci kā centrālo faktoru, ap kuru izvērstā dieva darbība.»¹⁵

Kristietības kundzības apstākļos viduslaiku cilvēks, būdams sociālajā praksē ierobežots, antropocentrisko pasaules izjūtu izteica reliģijā ar iluzorajiem priekšstatiem par teogēnā faktora neierobežoto aktivitāti dabā. Dievs izdzinis pirmcilvēkus Ādamu un Ievu dabā kā trimdā, pēc viņam pašam vien zināma plāna radījis un izvietojis nedzīvās un dzīvās dabas resursus. Dievs «demonstrē» savu klātbūtni dažādos dabas «brīnumos», katastrofās un patoloģijās, bieži vien tādēļ, lai ietekmētu, sodītu, pievērstu sev utt. dažādas sociālas kopības un indivīdus. Taču kristietības uzurpētajā garīgajā kultūrā garīgā un materiālā antagonisms visvairāk un diemžēl arī vispraktiskāk skāra paša cilvēka dabu. Miesas un dvēseles antagonisms tika pasludināts un pieņemts gan askētisma, celibāta, fiziskas paškaitniecības (miesas mērdēšanas, pēšanas, atrofēšanas) formās, gan antagonistiski pretstatot vīriešu un sieviešu dzimumu reālajā praksē. Tiesa, kristietība šai ziņā nav oriģināla.

Vairums lokāli ierobežoto reliģiju, kā arī visas trīs «pasaules» reliģijas — budisms, kristietība un islams — savā ziņā vērsās pret cilvēka dabu vispār un sievieti kā specifisku cilvēka dabas nesēju jo īpaši. Pat izdaudzīnātā pietāte pret dabu Austrumu reliģijās, arī budismā, cilvēka dabu uzskata par vienu no galvenajiem ciešanu cēloņiem, morālā ļaunuma provokatorisku centru. Taču ar sevišķu neiecietību pret cilvēka organiskajām bagātībām īpaši izceļas kristietības vēsture.¹⁶

Viduslaiku sholastiskā doma, uzskati par dabu un sabiedrību, kuri bieži vien bija pārsātināti ar pseidozinātniskām problēmām, pastāvēja kā atsvešināts, reliģiski mistisku, reizēm raupja, vulgāra empīrisma pārblīvētu atziņu sakopojums, kura ietvaros pozitīvās zināšanas nereti bija tikai blakusprodukts. Piemēram, ja viduslaiku alķīmijas kontā ir ievērojama daļa ķīmijas zinātnes vēsturē atklāto elementu, tad šie pozitīvie rezultāti nekādā gadījumā neizriet no alķīmijas būtības.

Oficiālās mākslas tradīcija tika pakļauta stingrām reliģisko kanoņu prasībām. Baznīca intensīvi pretojās mākslas pašatbrīvošanās procesam. Tomēr tā saukto pasaulīgo mākslu nebija iespējams izskaust. Pat reliģisko sižetu šaurību patiesi izcila māksla tā vai citādi centās pārkāpt, tiecoties pasaulē un cilvēku dzīves dabiski vēsturiskajā procesā. Jo sevišķi folklorā un tautas daiļrade vispār, paužot tautas masās dzīvo garīgo un praktisko saikni ar dabu, saglabāja

¹⁵ Фесенкова Л. В. Методологические аспекты исследований жизни в космосе. М., 1976, с. 23.

¹⁶ Skat., piemēram: Шейман М. М. Вера в дьявола в истории религии. М., 1977, с. 112.

un attīstīja ekoloģiskos motīvus šķiru antagonisma caurstrāvotajā neviendabīgajā sabiedrības garīgās kultūras kompleksā.

14.—15. gs., kad feodālās sabiedrības ietvaros sāka briest kapitālistiskā ražošanas veida iedīgļi, cīņā pret feodāli katolicisko klerikalismu, reliģisko ideālismu, sholastiku, dabas un cilvēka traģisko duālismu izauga jauna, renesanses un humānisma kultūra.

Filozofijā atbrīvošanās no teoloģijas notika «divu patiesību» koncepcijas, panteisma, natūrfilozofisku meklējumu, individuālisma, eidemonisma u. c. formās, daļēji atgriežoties pie antikās filozofijas tradīcijām. Izcila nozīme šeit bija Kūzas Nikolaja mācībai par pasaules kā makrokosmosa un mikrokosmosa dialektiku, viņa un Džordāno Bruno uzskatiem par pasauli daudzību un universālo saistību Visumā.

Grandiozu triecienu reliģiskajam antropocentrismam deva Nikolaja Kopernika heliocentriskā teorija, kura ne tik daudz specifiski astronomiskā, cik filozofiski konceptuālā un metodoloģiskā ziņā radīja pavērsieni pasaules izziņas (kas ir garīgās kultūras sastāvdaļa) vēsturē. Ne velti F. Engelss Kopernika sistēmu novērtēja kā dabzinātņu neatkarības deklarāciju: «Koperniks.. meta izaicinājumu baznīcas autoritātei dabas jautājumos. No šejienes savu gadu skaitīšanu sāk dabas zinātņu atbrīvošanās no teoloģijas..»¹⁷ Gan filozofija, gan humānisma kultūra kopumā pārorientējās uz daudzpusīgu attīstību, suverēnu, pasaulē dzīvojošu un pasaules pārņemtu cilvēku kā individualitāti, kas attīsta savus garīgos un fiziskos spēkus. Cilvēka organiskās dabas un garīgās pasaules humānistiskajā rehabilitācijā izcila nozīme bija F. Petrarkam, Dž. Bokačo, F. Rablē u. c. laicīgās literatūras pārstāvjiem. Tēlotājmākslā atsākās antikajā estētikā iedibinātās atdarināšanas jeb mimēzes koncepcijas tālākā izkopšana. Leonardo da Vinči meklē mākslas un zinātnes kopību īstenības izziņā, akcentē anatomijas, matemātikas u. c. zinātņu studiju nepieciešamību daiļrades procesā. Džoto, Mazačo, Ticians, Mikelandželo u. c. reliģiskos sižetus mākslinieciski iemieso dzīvos, reālos cilvēkus, viņu kustībās, mīmikā, žestos. Vesela mākslinieku plejādē (Perudžino, Džentile, Bellini, Džordžone, Dīrers u. c.) savos darbos tieši pievērsās dabai, tās atspoguļojuma nosacītās formas pakāpeniski nomainot ar realistiskiem ainavu foniem, pat grandiozām dabas panorāmām.

F. Bēkona materiālistiskā filozofija ievada veselulaimīgu garīgajā kultūrā, ko tālāk attīsta 17.—18. gs. angļu un franču materiālistiskā līnija. Jauno laiku kultūrā pakāpeniski iesakņojas dabas skaidrojums pēc tās iekšējām likumsakarībām, zinātniski eksperimentējošās prakses un izziņas praktiskās nozīmes akcents, brīvības, nepieciešamības un dabiskās determinācijas saistības pricipi.

¹⁷ Engelss F. Dabas dialektika, 28. lpp.

F. Bēkona «Jauno organonu» un «Jauno Atlantīdu» var uzskatīt par savdabīgiem scientisma, eksperimentatoriskas pieejas un tehnicisma filozofiskajiem manifestiem. Vispārinot sava laika mehānikas sasniegumus, tehnoloģijas attīstības iespējas, F. Bēkons un Dž. Loks attīsta filozofijā metafizisko metodi.

Kā mehānistiskais, tā bioloģiskais redukcionisms pilda svarīgas metodoloģiska rakstura funkcijas koncepcijās par cilvēces izcelšanās un attīstības vēstures «dabisko» un «pilsonisko» stāvokļu pretstatiem. Zīmīgi, ka cilvēka un dabas saistība tiek meklēta ne vien un ne tik daudz sabiedrības un «neskartās» dabas, bet civilizētās sabiedrības un socializētās dabas — «mašinizētās tehnikas» analogijā. R. Dekarts un T. Hobss mehānistiski interpretē anatomiju un fizioloģiju, bet Ž. Lametri — arī cilvēka organisko dabu un daļēji pat sabiedrības attiecības.

Ipatnēju vietu sava laika garīgajā kultūrā ieņem Ž. Ž. Ruso filozofija, kurā neierasti asi un pretrunīgi atklāta un novērtēta disharmonija starp civilizāciju, kultūru un dabu, starp cilvēka garīgajiem un fiziskajiem spēkiem.

1798. gadā, kad T. R. Maltuss laida klajā «Eseju par apdzīvotības likumu», tika likti pamati demogrāfiskā determinisma koncepcijai, kas, neraugoties uz savu bioloģiski redukcionistisko nostāju iedzīvotāju atražošanas problēmās, radīja visai daudzveidīgu ietekmi sabiedrības un tās dabisko pamatu mijiedarbības skaidrojumu vidū.

Jauno laiku idealisma līnija dabas un sabiedrības attiecības galvenokārt aplūkoja objekta un subjekta mijiedarbību gnozeoloģiskajos un ontoloģiskajos ietvaros, dažādos aspektos pētot antropogēno faktoru kā subjektu — aktīvu, radošu, mērķtiecīgu un suverēnu darbības nesēju, kas gan ir dabas un sociālās vides determinēts, taču savā garīgajā, izzinošajā, tikumiskajā, estētiskajā u. tml. darbībā ir brīvs. J. Fihtes «Es» un «ne Es» sakrišana «īstenās darbības» (*Tat-Handlung* gaitā; gara un dabas identitāte F. Šellinga transcendentālajā sistēmā; īstenības izzināšanas un pārveidošanas procesu, objektīvās un subjektīvās dialektikas sakrišanas idejas Hēgeļa absolūtajā ideālismā otrādi apgrieztā, uz galvas nostādītā veidā atklātas antropogēnā faktora milzīgās, universālās un savdabīgās īstenības pārveidošanas iespējas. Jāpiezīmē, ka V. I. Leņina novēlējums turpināt Hēgeļa filozofiskā mantojuma interpretāciju materiālistiskā valodā¹⁸ šai aspektā vēl ir tikai sākotnējā piepildījuma stadijā.

Sabiedrības un dabas pretrunīgās saistības izziņas vēsturē izcila nozīme, protams, ir Kanta—Laplasa kosmogoniskajai hipotēzei par Saules sistēmas vēsturisko rašanos no sīku matērijas daļiņu gāzveida miglāja. F. Engelsš šai sakarā raksta: «Kanta teorija par visu taga-

¹⁸ Skat.: Leņins V. I. Par karojošā materiālisma nozīmi. — Raksti, 33. sēj., 199. lpp.

dējo debess ķermeņu izcelšanos no rotējošām miglāja masām bija vislielākais sasniegums astronomijā kopš Kopernika. Pirmo reizi tika satricināts priekšstats, ka dabai nav nekādas vēstures laikā.»¹⁹

18. un 19. gs. mijā zinātnē noritēja otrā revolūcija (kopš Kopernika apvērsuma), kurā uzkrātais empiriskais materiāls un no tā izdarītie secinājumi noveda pie atziņas par ģenētiskajiem un sintētiskajiem sakariem, par vienību nedzīvajā un dzīvajā dabā, kuru pierādīja vielas, masas, kustības un enerģijas nezūdamības likumu atklāšana, C. Darvina sugu evolūcijas teorija, šūnas kā dzīvās dabas «atoma» koncepcija. Kopš 18. gs. zinātne sāk veidoties par tiešu ražotājspēku, t. i., garīgās un materiālās kultūras potenciālu, kuru sintezē sabiedrība iegūst jaunas iespējas dabas socializēšanā, tuvinās kvalitatīvi augstākā pakāpē.

Trešā zinātniskā revolūcija 19. un 20. gs. mijā, atsedzot fiziskās makro- un mikropasaules specifiku, deva smagu triecienu metafiziskajai metodoloģijai, mehānistiskajai pasaules ainai. Tika zinātniski pierādīta dabas sistēmu vienība, tās potenču bezgalība un neizsmeļamā daudzveidība.

19. un 20. gs. sabiedrības naturālistiskie traktējumi, organistiskās, sociāldarviniskās, ģeopolitiskās, demogrāfiski deterministiskās u. c. koncepcijas idejiski aktīvi iekļāvās imperiālisma ideoloģijā un reakcionārajos kultūras centienos interpretēt sociālos procesus analogiski dabas procesiem. Jau F. Engelss kritiski novērtēja C. Darvina mācību par sugu eksistences cīņu dabā, norādot, ka šāds traktējums «ir Hobsa mācības par *bellum omnium contra omnes* [visu karu pret visiem] un buržuāziskās ekonomiskās mācības par konkurenci, kā arī Maltusa pārapsīvotības teorijas pārņemšana no sabiedrības uz dzīvo dabu».²⁰ Sabiedrības izpratnes bioloģizācija, kā arī dabas procesu «socializācija» ir raksturīgas mūsdienu kapitālisma sabiedrības garīgās kultūras dažādu slāņu ietvaros sastopamās tendences.

Marksisma filozofija un visa tā ideoloģiskā sistēma kopumā, izsakot proletariāta pasaulvēsturisko misiju, nepieciešami formulē savu pasauluzskatisko, metodoloģisko un teorētisko nostāju kultūras problēmas (tātad arī dabas un sabiedrības attiecību) jautājumos. Kā jau atzīmēts, marksisma-ļeņinisma pamatatzinumos ietvertas idejas par dabas vēsturiskumu un sabiedrības dabiskumu, par dabas un sabiedrības vienību, ko koncentrētā veidā izsaka sabiedrības vēstures kā dabiski vēsturiska procesa traktējums. No tā izriet, ka sabiedrība un indivīds īsti organiski iekļaujas dabā, tikai socializējot to.

Līdz pat 20. gs. otrajai pusei, zinātniski tehniskajam progresam principiāli jaunā, augstākā pakāpē bagātinot sabiedrības rīcībā esošo darbības potenciālu, garīgo kultūru lielā mērā caurstrāvoja

¹⁹ Engelss F. Anti-Dīrings, 63. lpp.

²⁰ Engelss F. Dabas dialektika, 290. lpp.

orientācija uz cilvēku kā «dabas valdnieku» un «pasaules centru», kas garīgi un praktiski apliecina sevi dabas vidē ar tās «praktiski neizsmeļamajiem resursiem».

Atsevišķie dabas «atriebības» (F. Engelss) akti, kas sekoja pēc cilvēka uzvarām, lokālu vai reģionālu ekoloģiska rakstura destrukciju gadījumi parasti tika uzskatīti par pārejošām parādībām un norakstīti plānoto vai neplānoto, bet katrā ziņā racionālo, attaisnoto zaudējumu kontā.

Garīgā kultūrā gan akadēmiski teorētiskā, gan mākslinieciski tēlainā formā parasti attaisnoja disfunkcijas, kas ieviesās dabas un sabiedrības attiecību dinamiskajā ainā. Nebūtu pareizi apvainot antropogēnā ekspansionisma uzkurināšanas «nāves grēkā» un tāpēc nosodīt to garīgo kultūru, kas pauž sava laika sasniegumus līdz ar šo sasniegumu garīgi un praktiski vēsturisko ierobežotību. Iespējams, ka tikpat nepareizi būtu fetišizēt attiecīgā sociālvēsturiskā posma uzskatus un pozīcijas, kas vērsās pret antropogēnā optimisma dominanti garīgajā kultūrā, pretstatot vēsturi dabai, kultūru — civilizācijas materiāli tehniskajiem sasniegumiem, romantizēti iluzoro patriarhālo naturālismu — urbanizētās vides mākslīgumam.

Sabiedrības un dabas attiecību problēmas mūsdienās kļuvušas tik aktuālas un tik sarežģītas, ka radusies nepieciešamība pēc **ekoloģiskās apziņas** veidošanās, pēc sabiedriskās apziņas formas, kas būtu relatīvi patstāvīga un reizē piesātinātu visu sabiedrības garīgo un praktisko dzīvi. Sabiedriskās apziņas ekoloģizācija parādās kā «reāls vēsturisks process, kurā cilvēks apzinās savu vietu sabiedrības un dabas sistēmā, ekoloģisko problēmu vietu savu sociālo interešu sistēmā un līdz ar to tās savas psiholoģiskās dzīves iezīmes (emocijas, vajadzības, tieksmes utt.), kurās tā vai citādi izpaužas šī apzināšanās».²¹ Viņš norāda, ka sabiedriskās apziņas «ekoloģizācija» saistīta ar veselu motīvu kompleksu — humanistiskajiem, estētiskajiem, zinātniski izzinošajiem, patriotiskajiem, kā arī ar individuālās apziņas pozitīvajām izmaiņām dabas un sabiedrības attiecību atspoguļojumā.²²

Ekoloģiskās apziņas rašanās nepieciešamību determinē, pirmkārt, mūsdienu ekoloģiskā situācija, kurā izvērsās īpaša praktiska darbība sabiedrības un dabas attiecību racionalizācijā un humanizācijā. Lai gan šāda darbība kļūst par obligātu priekšnoteikumu citās darbības formās (pat par īpašu funkciju jebkurā no tām), tomēr tai ir savi specifiski uzdevumi, metodes, tehnika un tehnoloģija un tās «apkalpošanai» vajadzīga īpaša sabiedriskās apziņas forma. Otrkārt, kvalitatīvi jaunā pakāpē tiek sistematizēta ekoloģiskā informācija. Veido-

²¹ Жирицкий А. К. Плата за безответственность, с. 45.

²² Turpat, 45., 46. lpp.

jas ekoloģija kā kompleksa un sintētiska zinātnes nozare. Padziļinās tās filozofiskais, estētiskais, ētiskais, politiskais, tiesiskais pamatojums, kas pakāpeniski aptver arī mākslā un sabiedriskajā psiholoģijā uzkrājušos ekoloģisko problemātiku. Top ekoloģiskās apziņas struktūra: ikdienas apziņas līmenī — ekoloģiskā psiholoģija, bet sistemātizētā līmenī — zinātne un ideoloģija, kas veido ekoloģiskās apziņas teorētisko ainu.

Protams, tas nenozīmē, ka pārējās sabiedriskās apziņas formas saglabā ekoloģisko indiferentumu. Gluži pretēji — arvien vairāk pastiprinās sabiedriskās apziņas vispār, kā arī tās atsevišķo veidu «ekoloģizācija». Ekoloģiskās sabiedriskās apziņas tapšana ir šīs vispārējās «ekoloģizācijas» tendences loģisks turpinājums un apstiprinājums, kuru izdalīt «tīrā veidā» tāpat kā, piemēram, morālo apziņu nemaz nav iespējams: «Sabiedriskās apziņas specifika ir tāda, ka atšķirībā no materiālajām sistēmām to nevar sadalīt «daļās». Sabiedrisko apziņu kā veselu veidojumu un tā atsevišķas daļas saista nevis «veselā—daļas», bet gan «ģints—sugas» attiecības.»²³

Protams, sabiedrības garīgajā kultūrā antropogēnā faktora ekoloģiskā aktivitāte vēl joprojām tiek atspoguļota arī tradicionālo pasaules uzskatu zinātniski teorētisko un aksioloģisko stereotipu ietekmē. Taču pat industriālās, «tehnotronās ēras», zinātnes un tehnikas fetišizācijas adepti vairs neuzdrošinās pilnībā ignorēt mūsdienu ekoloģiskās problēmas.²⁴

Jāatzīmē, ka Rietumu kultūrā vērojamie apziņas «ekoloģizācijas» uzplūdi radījuši ne vien visai plašus anticivilizatoriskus uzskatus un dabiskā cilvēka iluzoru retromodeļu popularitāti, bet arī no jauna stimulējuši vulgāri materiālistiskus sabiedrības traktējumus, kas parazitē uz etoloģijas, ģenētikas, gēnu inženierijas, seksuālās psiholoģijas u. c. moderno dzīvās dabas pētniecības nozaru attīstības pamata. Jāņem vērā tās grūti paredzamās perspektīvas, kādas var rasties mūsdienu imperiālisma sistēmā, kas manipulē ar cilvēku, apbruņojusies ar zinātnes jaunākajiem sasniegumiem, ar kuru palīdzību principā iespējama cilvēku bioloģisko un sociālo spēku, individualitātes un suverenitātes nekontrolēta pārveidošana.

Sociālistiskā kultūra aktīvi iesaistās dabas un sabiedrības attiecību optimizācijā. Kritiskajā jeb, kā nereti mēdz izteikties, — «negatīvajā» instancē tā saistīta ar nepieciešamību apkarot nezinātniskos, pseidoradikālos dabas un sabiedrības mijiedarbības traktējumus, kas skar gan pasaules uzskata un pasaules izjūtas sfēras, gan vēstures

²³ Анищенко А. И. Структура общественного сознания, с. 16.

²⁴ Skat.: Идеологические проблемы научно-технической революции. М., 1974, с. 19—111; Жирицкий А. К. Плата за безответственность, с. 69—75; Рачков П. К. Раскованный Прометей. М., 1979, с. 51—60; Фролов И. Т. Перспективы человека. М., 1979, с. 85—90,

perspektīvu, sociālo atbrīvošanos u. c. kardinālus jautājumus — visu sabiedrības, indivīda un dabas sarežģīto attiecību sistēmu kopumā. Taču vissvarīgāk konstruktīvi pārorientēt sociālistisko kultūru ekoloģiskās situācijas optimizācijas virzienā, tātad dabas un sabiedrības mijattiecību pārkārtošanas virzienā, kurā ar sabiedrības aktivitāti piesātināta dabas vide tiks pārveidota noosferas līmenī un formā.²⁵ Savukārt noosferai atbilst cilvēka formula: *Homo sapiens et humanus*,²⁶ proti — saprātīgais un humānais cilvēks. Viņa darbībā īstenojas patiesa, cilvēka būtībai un pastāvēšanai, brīvai, radošai un pašvērtīgai attīstībai adekvāta vienība ar dabu.

MORĀLE UN CILVĒKA ATTIEKSME PRET DABU

Aplūkojot cilvēka tikumisko attieksmi pret dabu, nepieciešams, pirmkārt, pamatot sabiedrības un atsevišķa cilvēka sociāli tikumiskos mērķus ekoloģisko attiecību jomā, otrkārt, parādīt atbilstošus šo mērķu realizācijas tikumiskos līdzekļus. Dabas racionālas izmantošanas un aizsardzības problēmām veltītajā mūsdienu literatūrā jautājuma šāda nostādne sastopama vēl reti. Ētiskajā literatūrā līdz šim runāts galvenokārt par morāles regulatīvo iedarbību darbā un sadzīvē, politikā un zinātnē, ģimenē, personiskajās, grupu, šķiru, starptautiskajās attiecībās. Tikai pēdējā laikā atzīmēts, ka morālās iedarbības sfēra paplašinājusies, pieaugusi morāles regulatīvā ietekme uz dažādām sabiedrības dzīves jomām, kas agrāk atradās it kā ārpus tās vērtējuma kompetencēm. Šāda morālās iedarbības sfēra ir arī cilvēka darbība attiecībā pret dabu. Tāpēc jānoskaidro «morāles attieksme pret dabu» jeb, konkrētāk — to, kas nosaka tikumisko raksturu cilvēka attieksmē pret dabu.

Praksē arvien vairāk apstiprinās, ka cilvēka attieksmi pret apkārtni var vērtēt un tā ir jāvērtē no tikumības pozīcijām. Piemēram, problēmas «cilvēks—daba» izvirzīšana starptautiska mēroga diskusiju un praktiskās darbības līmenī jau liecina par to, ka cilvēka nostāja pret dabu tiek skatīta caur vērtību, to skaitā morālo vērtību, kritērijiem. Pastiprināta uzmanība, kāda tiek pievērsta cilvēka un dabas mijiedarbības problēmām, liecina par izmaiņām cilvēka tikumiskajās pozīcijās, par dabas iekļaušanu morālajos vērtējumos un

²⁵ Skat.: Вернадский В. И. Биосфера. М., 1967, с. 47, 48; Трусов Ю. П. Понятие о ноосфере. — Природа и общество. М., 1968, с. 28—47; Казначев В. П. Вопросы диалектики природы в работах Вернадского. — Вопросы философии, 1981, 6, с. 105—107.

²⁶ Skat.: Астауров Б. *Homo sapiens et humanus*. Человек с большой буквы и эволюционная генетика человечности. — Новый мир, 1971, 10, с. 224.

reglamentācijās, par to, ka pastāvošā prakse šajā dzīves jomā tiek tverta, pamatojoties uz morāles vispārējiem principiem, ideāliem, labā un ļaunā kritērijiem.

Tikumība, kā zināms, nav tikai atsevišķa cilvēka dzīves uztveres un praktiskās orientācijas veids konkrētajā situācijā, tā ir arī īpaša pasaules uzskata forma. Tāpēc morāle aptver ne tikai šauri lokālas problēmas un šīsdienas vajadzības, bet tām rodama vesela uzskatu sistēma par sociālo dzīvi kopumā, par sabiedrības, vēstures, cilvēka un tā esamības virzību, jēgu un mērķi. Morāles spēju akumulēt būtiskākās sociālvēsturiskās vajadzības un cilvēka esamības dziļākās likumsakarības nosaka morālo jēdzienu (normu, principu, ideālu, labā un ļaunā kritēriju) universalitāte, augsta to vispārinātības pakāpe salīdzinājumā, piemēram, ar tiesiskajām, administratīvajām vai tradīciju normām. Tieši šajā morāles kvalitātē ietverta tās vēsturiskā misija sekmēt sociālo pretrunu atklāšanu un — daļēji — arī to atrisināšanu. Morālo apziņu tāpēc nereti dēvē par dramatisku apziņu, jo tā sevišķi uzskatāmi aktivizējas tieši kolīziju un konfliktu situācijās. Morāle konstatē esošās pretrunas, norāda to izplatību, saasinājuma pakāpi un disproporciju pārvarēšanas ceļus. Kā zināms, visi šie procesi tiek fiksēti sabiedrības zinātniskās vadīšanas un pārvaldes sistēmās. Taču pretrunas diagnosticē arī morālā apziņa, kas savos vērtējumos ļoti jutīgi reaģē uz disproporcijām sabiedrības attīstībā un vispirms atspoguļojas progresīvajā sabiedriskajā domā. Atšķirībā, piemēram, no zinātniskajiem vērtējumiem, protams, morāles vērtējumiem trūkst racionālās precizitātes, loģiski pamatota dziļuma. Tomēr dažkārt morālā attieksme var izrādīties par ievērojami asāku un ātrāku signālreakciju, kas liecina par nepieciešamību pēc noteiktām sociālām izmaiņām un simptomātiski norāda uz apstākļiem, kas situācijas zinātniskajā analizē var palikt neievēroti. Turklāt morāle vienmēr atspoguļo jautājuma īpašu — regulatīvo — pusi. Vērtējot cilvēka attieksmi pret dabu no tikumisko normu un ideālu, no sociālās attīstības interešu pozīcijām, morāle spēj kvalificēt šo attieksmi, piemēram, kā ļaunumu un sekmēt jaunu uzvedības normu veidošanos. Šajā ziņā morāle funkcionē kā patstāvīgs un neatņemams esamības apgūšanas nosacījums, arī attiecību sistēmā «cilvēks—daba».

Taču rodas jautājums, vai morāle, iesaistoties cilvēka un dabas attiecību regulēšanā un risinājumā, nenonāk pretrunā ar savām funkcijām, kas izveidojušās vēstures gaitā, ar savu būtību. Kā zināms, morāles kompetences parasti ierobežo ar sabiedriskās dzīves sfēru — ar attiecību kopumu — «cilvēks—cilvēks», «cilvēks—sabiedrība». Morāle aptver cilvēcisko attiecību pasauli, bet tās vispārējo sociālo pamatu veido sakarība «personība—sabiedrība». Šīs attiecības, kur pēdējais jēdziens apzīmē gan sociālo grupu, gan šķiru, gan vēsturiski noteiktas sabiedrības, gan kopumā visas cilvēces intereses, ir morālo vērtību avots un to pamats, tās noteic morāles satura galvenās

ipatnības un sociālās funkcijas. Rezultātā morāle ir spējīga aizstāvēt konkrētu sociālu subjektu intereses, stāties pretī šauram grupu egoismam, kad tas apdraud esošās sociālās attiecības, ierobežot atsevišķus pragmatiskus mērķus utt.

Atbildi uz izvirzīto jautājumu gūsim, noskaidrojot priekšnoteikumus cilvēka tikumiskajai attieksmei pret dabu, morālā vērtējuma lomu šajā procesā utt. Vispirms pievērsīsim uzmanību jautājuma atspoguļojumam filozofiski ētiskās domas vēsturē.

Dabas saistība ar morālo faktoru kopu nebūt nav jauna problēma. Uzskati par cilvēka un dabas ciešo savstarpējo vienotību īpaši raksturīgi ētiskajām mācībām civilizācijas attīstības agrīnajās pakāpēs. Daba un sabiedrība šeit attēlotas kā viena tipa parādības. Tā, viens no džainisma — senās Indijas reliģiski ētiskās doktrīnas (5. gs. p. m. ē.) — pamatlicējiem (Mahavīra) mācīja, ka visam esošajam pasaulē ir sava dvēsele; tā piemīt ne tikai cilvēkiem, bet arī dzīvniekiem, putniem, augiem un pat tādām dabas parādībām kā gaisam, ūdenim, ugunij un zemei; katrai dzīvības izpausmei pašai par sevi piemīt ētiska vērtība, līdz ar to tiek paplašināta indivīda morālo attiecību sfēra. Tas noteica, pirmkārt, džainisma morāles principus (galvenais no tiem — «ahimsa», t. i., ļaunuma nenodarišana, dzīvības neievainošana), otrkārt, džainisma askētu uzvedības normas. Džainisti atturas no gaļas ēdieniem, pirms lietošanas filtrē ūdeni, pirms staigāšanas — noslauka sev priekšā ceļu, pēc saulrieta vairs nepārvietojas, seju apsien ar marles apsējiem u. tml. — un tas viss tiek darīts tādēļ, lai iespēju robežās nenodarītu ļaunumu kādai dzīvai būtnei.

Vissenākajām ētiskajām mācībām raksturīgs atsevišķu dabas parādību skaidrojums, pamatojoties uz cilvēku savstarpējo attiecību vienkāršākām likumsakarībām, attiecinot uz dabu cilvēku savstarpējās sadzīves vienkāršākos priekšstatus. Tā, senās Indijas literatūras pieminekļos vēdās tikumiskie jēdzieni «labais» un «patiesais» tika uzskatīti arī par Visuma augstākiem principiem, kuri nodrošina vispārēju kārtību un harmoniju. Šī tendence vērojama arī Rietumeiropas filozofijas aizsākumos, piemēram, Empedokla kosmogonija Visuma pretējos pievilksnās un atgrūšanās spēkus traktē kā mīlestības, draudzības apliecinājumu, no vienas puses, un ienaida, no otras, izpausmi.

Agrīnajām antikajām ētiskajām sistēmām turpretī raksturīgs cilvēku savstarpējo attiecību skaidrojums pēc analogijas ar dabas likumsakarībām. Sociāli tikumiskā dzīve tiek aplūkota kā vienota kosmiska procesa atsevišķs elements. Spilgti tas parādās Anaksimandra, Heraklīta, pitagoriešu, tāpat arī Dēmokrita un Epikūra mācībās. Tā, viena no Heraklīta pamatatziņām, ka «pasaulē valda vienots likums — logoss», nosaka arī viņa normatīvo secinājumu: «sekot vispārīgajam». Labo un patieso par «dabiskās» kārtības parādību izpausmi uzskata

arī Dēmokrits. Labais, patiesais ir dabai atbilstošais; ļaunais, zemiskais, postošais — dabai pretējais. Tā kā morālās vērtības ir pasaules kārtības noteiktas un pats cilvēks arī ir tikai dabas daļa, tad savos centienos viņam atliek vienīgi sekot dabas prasībām.²⁷

Antīkās ētikas īpatnības izskaidrojamas ar to, ka cilvēks antīkajā sabiedrībā vēl jūtas vienots ar dabu, uzskata sevi par organisku tās sastāvdaļu. Tāpēc viņa dzīves gudrība reducējama uz to, lai dzīvotu saskaņā ar dabu. Pirmajiem sengrieķu filozofiem cilvēks vispirms un pirmkārt ir dabas būtne.

Viduslaikos reliģiskā formā tiek attīstīta pretēja koncepcija. Cilvēks it kā zaudējis vienojošo sajūtu ar apkārtējo pasauli. Daba (dabas vide, indivīda bioloģiskā daba) ir cilvēkam naidīgu un svešu spēku darbība. Labais, skaistais, patiesais, tikumiskais pārvietots ārpus dabas pasaules, dabiskās nepieciešamības, sabiedrības praktiskās dzīves. Tikai darbojoties pretēji dabiskajai lietu kārtībai (savām dabiskajām tieksmēm, vēlmēm), cilvēks var sasniegt savu dzīves mērķi un ideālu.

Renesanses laikmeta domātāji, 17. un 18. gs. materiālisti, turpināja antīkajā filozofijā aizsāktu tradīciju par cilvēka un dabas attiecībām. Pēc Spinozas, cilvēks ir nevis dieva, bet dabas radījums un tās organiska sastāvdaļa: «dabas likumi aptver vispārējo dabisko kārtību, un daļu no tās sastāda cilvēks».²⁸ Lai ko cilvēks arī darītu, pēc kā tiekots vai izjustu vajadzību — viņš darbojas saskaņā ar dabas likumiem. Tātad tikai dabas likumos jāmeklē visu cilvēka motīvu un rīcības cēloņi. Cilvēks ir vienots ar apkārtējo pasauli un ir harmonijā ar sevi tikmēr, kamēr seko savai dabai.

Kants, Fihte, Sellings ideālistiskā formā attīstīja koncepciju, kas cilvēka attieksmi pret apkārtējo pasauli pamatoja ar humānisma un tikumības principiem. Visdziļāk šo jautājumu pirmsmarksistiskajā filozofijā analizējis Hēgelis. Saskaņā ar Hēgeli cilvēka tikumiskā attieksme pret dabu saistīta ar pasaules vispārējo nepieciešamību («absolūto ideju»), kura īstenojas vispirms dabā, pēc tam arī cilvēces vēsturē. Pēdējā, t. i., cilvēces vēsture, ir it kā dabas procesa turpinājums. Attieksmē pret dabu cilvēks atklāj arī savu dzīves procesu norises likumsakarības. Izzinot ārējo pasauli, tas izzina arī pats sevi un, atklājot pasaules noslēpumus, izprot, apjēdz arī savas dzīves jēgu.²⁹ Daba netiek pretstatīta cilvēkam kā viņa darbības ārējs objekts, un arī cilvēka iekšējā pasaule — domas, jūtas, mērķi un motīvi — netiek uzskatīti tikai par subjektīvo un individuālo ārpus saistības ar objektīvo. Cilvēka izzināmā pasaule ir arī viņš pats, viņa

²⁷ Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. М., 1955, с. 56.

²⁸ Спиноза Б. Этика. — Избр. произведения. М., 1957, т. 1, с. 567.

²⁹ Skat.: Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Философия духа. М., 1977, т. 3, с. 251.

esamības attaisnojums. Jautājums par cilvēka un dabas vienotību Hēgeļa interpretācijā salīdzinājumā ar tajā laikā pazīstamajām jautājuma materiālistiskajām nostādnēm, kur kā galvenais arguments izvirzīts atzinums par cilvēka bioloģisko dabu, ir dziļi analītisks.

Agrīnā kapitālisma apstākļos cilvēks vēl dzīvo nesaraujamā vienībā ar apkārtni pasauli, viņa darbība noteicošajās izpausmēs pilnībā neatsedz savu pretrunīgo raksturu attieksmē pret dabu. Rūpnieciskā ražošana ir mazattīstīta, un cilvēks ražošanas procesā iekļaujas galvenokārt ar savu muskuļu spēku un enerģiju. Tam atbilstošs ir arī priekšstats, ka cilvēks savas darbības procesā veido, reproducē dabu saskaņā ar tās likumsakarībām, ka viņš dzīvo un rada pēc stingri noteiktiem, objektīviem Visuma likumiem.

Buržuāziskās sabiedrības rūpnieciskās ražošanas turpmākā attīstība šajos uzskatos izraisa ievērojamas pārmaiņas. Kapitālisma mašīnizētās lielandustrijas apstākļi rada priekšstatu par cilvēka virskundzību dabā, bet valdošais privātīpašuma princips nosaka vienpusīgi utilitāru nostāju attieksmē pret dabu. Par cilvēka darbības vadošo motīvu kļūst apsvērumi par ekonomisko izdevīgumu: cilvēka apzinātie mērķi tiek ierobežoti ar tuvāko rezultātu, kas savu sociālo nozīmīgumu iegūst tādā mērā, kādā priekšmetiskojas produktā, komerciālā peļņā u. tml. Rezultātā kapitalistiskā ražošana no savas saimnieciskās darbības sfēras izslēdz morālos motīvus.

Vienpusīgas lietderības un izdevīguma motīvu vadīta darbība attieksmē pret dabu rod savu atspoguļojumu arī ideoloģijā. Proti, cilvēks un daba vairs netiek aplūkoti kā vienots veselums; cilvēks kā saprātīga būtne tiek izdalīts no dabas un pretstatīts tai. Turklāt daba tiek interpretēta kā ārējs objekts atrauti no cilvēka, ārpus viņa patiesās esamības, kā cilvēkam sveša nepieciešamības valstība.

Marxisma humanistiskais pasaules uzskats cilvēka un dabas savstarpējo attiecību jautājuma risinājumā turpina progresīvo tradīciju, cilvēka un dabas attiecības atklājot visā to sarežģītībā un daudzveidībā un pierādot, ka cilvēka fiziskā un garīgā dzīve nesaraujami saistīta ar dabu. Dabas vide ir vērtība cilvēkam gan kā materiālo labumu avots, gan kā cilvēka praktiskās darbības objekts; daba cilvēkam ir arī potenciāla vērtība — tā ir visas cilvēces esamības priekšnoteikums. Tātad cilvēks pieder dabai un dabas faktors cilvēciskajā esamības sistēmā ir neatņemams komponents visos tās attīstības posmos. Robeža starp dabu un sabiedrību ir relatīva; dabu un sabiedrību nevar nedz atraut vienu no otras, nedz arī pretstatīt vienu otrai.

Cilvēks tiek uzlūkots par būtni, kas gan teorētiski, gan praktiski ar savas eksistences dabisko vidi saistīta ne vien tieši, bet arī pastarpināti, t. i., ar citu cilvēku starpniecību sociālās vides ietekmē. Sociālie apstākļi nosaka cilvēku attieksmi pret dabu (K. Markss), un atbilstoši tiem veidojas šis attieksmes tikumiskais raksturs. Cilvēka un dabas attiecību sabiedriskais raksturs orientē morālo apziņu uz

šo attiecību regulēšanu un vērtēšanu. Līdz ar to pretruna ar morāles tipiskajām funkcijām, ar tās dabu neveidojas. Tomēr jāņem vērā, ka morāles funkcija nebūt nav vērtēt atsevišķas dabas parādības «pašas par sevi», neatkarīgi no cilvēka. Dabas parādības par tikumiskās apziņas vērtējuma un regulācijas objektu kļūst nevis tieši, bet gan sabiedrisko interešu pastarpinātas, t. i., tādā mērā, kādā īstenojas cilvēka praktiskās darbības ietekme uz dabu, uz sabiedrību un atsevišķiem tās locekļiem.

Cilvēka un sabiedrības savstarpējām tikumiskajām attiecībām ir ilgstoša vēsture, bet cilvēka tikumiskā attieksme pret dabu, rūpes par tās saglabāšanu ir problēma, kas īpaši aktualizējusies līdz ar zinātnes un tehnikas attīstību mūsdienu ekoloģiskās situācijas apstākļos. ZTR laikmetā, ievērojami paplašinoties cilvēka iespējām izmantot un pārveidot dabu, īstenot kompleksus dabas apgūšanas plānus, izraisot dabā globāla rakstura pārmaiņas, cilvēka saistība ar dabu nevis vājinās, bet pastiprinās. Tā rezultātā pieaug viņa atbildība par apkārtējās vides saglabāšanu tagadējām un nākamajām paaudzēm. Šī atbildība palielinās vēl jo vairāk tāpēc, ka nekoordinēta, stihiska sabiedrības darbība dabas apgūšanā, pastāvot pietiekami augstai ražotājspēku attīstībai, var nodarīt neatgriezeniskus postījumus dabas vidē un tādā veidā kļūt par būtisku šķērslī sabiedrības tālākajam progresam. Vērtējot pašreizējo dabas vides stāvokli objektīvi, kļūst saprotams, ka cilvēkam jāveido sava attieksme pret dabu uz citiem pamatiem. Dabas procesu normālas norises tālākajai attīstībai nepieciešama plānoti regulējama attieksme pret apkārtējo vidi un jauna vērtīborientācija attieksmē pret to. Cilvēka vitālākās intereses prasa, lai attiecības ar dabu turpmāk tiktu veidotas apzināti, atbildīgi, saudzīgi, ar patiesi humānu izturēšanos pret tās bagātībām. Rodas jautājumu komplekss, kuru nav iespējams risināt bez morāles ar tās daudzējādā ziņā neaizstājamām iespējām.

Mūsdienu ekoloģiskās problemātikas ētisko aspektu izpētei vispirms pievēršās buržuāziskā ideoloģija — to noteica cilvēka un dabas mijiedarbības pieredze kapitālistiskajā sabiedrībā. Šim koncepcijām raksturīga saasināta jautājuma nostādne (sabiedrība neizbēgami nonāk traģiska konflikta situācijā ar dabu, cilvēku apdraud iespēja zaudēt dzīves vidi). Kapitālisma apstākļos, kad dabas izmantošanas praktiskās problēmas kļūst neatrisināmas, šāda nostāja zināmā mērā ir saprotama un attaisnojama. Risinot cilvēka un apkārtējās vides attiecību problēmas, ekoloģiskās grūtības parasti analizē neatkarīgi no sabiedrības sociālekonomiskajiem priekšnosacījumiem. Tās tiek saistītas ar atsevišķiem materiālajiem faktoriem — ekonomiskajiem, tehniskajiem (ekonomiskais pieaugums, tehniskais progress noved it kā pie «agresīvas patērēšanas tieksmēm», «eksploatatoriskas» attieksmes pret dabu), taču pārsvarā ekoloģiskās problēmas tiek aplūkotas kā garīga (morāla) rakstura problēmas, kuru cēloņi tiek meklēti

Rietumu «domāšanas veidā». Cilvēka un dabas konfliktu šajā gadījumā saprot kā rezultātu cilvēka orientācijai uz «neistām vērtībām». Daba zaudē vērtības statusu un kļūst tikai par līdzekli cilvēka mērķu sasniegšanā. Ekoloģiskā līdzsvara atgūšanas nolūkos tiek izvirzīta prasība pārvērtēt vērtības.³⁰

Redzamu vietu buržuāzisko teoriju vidū ieņem Džordžtaunas (ASV) universitātes profesora V. Fērķisa «ekoloģiskā humānisma» koncepcija, kas izklāstīta darbā «Tehnoloģiskās civilizācijas nākotne», kurā autors propagandē «ekoloģiskās revolūcijas» ideju.³¹ Teorijai kopumā ir izteikts antitehnokrātisks raksturs, un tās mērķis ir ekoloģiski sabalansēta optimuma sasniegšana un humānas sabiedriskās iekārtas nodibināšana. Pārmaiņas sociālajās attiecībās, kā arī sabiedriskās dzīves politiskajā sfērā Fērķiss nesaista ar sociālo revolūciju, ar kapitālistiskā ražošanas veida maiņu. «Ekoloģisko revolūciju» viņš uzlūko par pakāpenisku evolucionāru procesu, kura gaitā sabiedrības locekļi apgūst ekoloģiskā humānisma pasaules uzskatu. Šī koncepcija faktiski ir tikai jauns variants mēģinājumam noregulēt dabas un sabiedrības savstarpējās attiecības esošās kapitālistiskās sabiedrības ietvaros.

Mūsdienās Rietumos dažādās modifikācijās tiek izstrādāta speciāla disciplīna — ekoloģiskā ētika, kuras priekšmets ir ētiskās problēmas cilvēka un dabas vides attiecībās. Šīs teorētiskās doktrīnas veidotāji mēģina izstrādāt īpašus normatīvos kodeksus cilvēka attieksmei pret dabu. Viens no ekoloģiskās ētikas modifikācijām — apkārtējās vides ētika (*environmental ethics*) — mēģina saistīt cilvēka praktisko darbību ar viņa morālo attieksmi pret savu stāvokli ekosistēmā. Jaunās ētikas pārstāvji izvirza uzdevumu izveidot atbilstošu ētisku koncepciju kā nepieciešamu priekšnoteikumu sabiedrības un dabas mijattiecību regulēšanai.

Nedaudz atšķirīgāk orientēta ir neantropocentriskā ētika. Aplūkojot ekoloģiskās krīzes cēloņus, neantropocentristi tos saskata atsevišķās cilvēka dabas īpatnībās (tieksmē uz darbu, uz dabas izzināšanu u. tml.). Šis indivīda īpatnības viņi raksturo kā tīri «bioloģiskas cilvēka tieksmes». Viens no neantropocentriskās ētikas secinājumiem — ziedot cilvēka intereses dabas labā. Neantropocentristiem pieder arī ideja par «globālās diktatūras» attīstību (cilvēka uzvedības valsts kontrole ekoloģiskā līdzsvara uzturēšanai).

Vairums Rietumu zinātnieku, protestējot pret barbarisko dabas patērēšanu kapitālistiskajā sabiedrībā, neņem vērā ekoloģisko problēmu sociālo būtību, nerēķinās ar faktu, ka sociālās attiecības, kuru pamatā ir privātīpašums, nosaka arī atbilstošu šauri pragmatisku

³⁰ Skat.: Тойнби А. Религиозные основы современного экологического кризиса. — Наука и религия, 1974, 9, с. 53, 54.

³¹ Fērķis V. The Future of Technological Civilisation. N. Y., 1974.

attieksmi pret dabu. Par izejas punktu pārejai pie ekoloģiskā li svara sabiedrības viņi pasludina atsevišķu individu, viņa uzved un īpašu viņa «vērtību pasauli».

Kritiski vērtējot buržuāzisko autoru ekoloģiskās koncepcijas, nejadzētu pilnībā noliegt to nozīmi. Lai gan šo autoru konceptuālā shēma kopumā nav pieņemama, viņu darbos kritiski izvērtētas esošās sociālās attiecības, visā asumā izvirzītas problēmas, kas stimulē pievērst uzmanību atsevišķiem jautājumiem.

Sajā sakarā jāmin vēl kāda ētiska teorija nemarksistiskajā literatūrā — Alberta Šveicera «bijība pret dzīvību». Arī Šveicers paplašina cilvēces ētiskās atbildības sfēru: ētisko attiecību objekts viņam ir katra cilvēciska darbība attiecībā pret visu, kas ir uz zemes, pret dabu kopumā. «Ētika — tā ir bezgalīga atbildība par visu, kas ir dzīvs.»³² Attiecībā pret dabu Šveicers iesaka sekot apzinātas nepieciešamības principam. Tad cilvēka rīcība būs brīva, tikumiska, tā spēs pasargāt no barbariskas attieksmes pret dabas bagātībām. Ļaunais, pēc Šveicera, ir bezjēdzīga dzīvības iznīcināšana, labais — dzīvības veicināšana. Savu ētisko pamatprincipu — «bijību pret dzīvību» — Šveicers izvirza pret laikmeta salto aprēķinu, skepticismu, necilvēcību, viņš liek to cilvēces morālās atjaunošanas pamatā. Šveicera tikumiskie mērķi ir taisnīgi un cēli — viņš propagandē ētikas un kultūras (dziļas iekšējas vienotības ideju, tiecas padarīt humānismu un personības tikumisko attīstību par kultūras progresā kritērijiem. Taču Šveicera humānisma, kā arī viņa ētikas un kultūras filozofijas pamats paliek individuālistisks: pasaules kultūras vēstures virzītājspēks un kritērijs ir personības tikumiskais progress. Šveicers neņem vērā tikumiskās uzvedības sociālos priekšnoteikumus, tādēļ viņa pasaules uzskata iekšējā loģika ne vienmēr sakrīt ar reālās dzīves loģiku. Viņa ētiskais pamatprincips ir abstrakts, nav saistīts ar tā realizācijas apstākļiem, turklāt šis princips tiek papildināts ar mistiku. Ētika, kā uzskata Šveicers, rodas no mistikas, un mistika rod savu attaisnojumu tikai ētikā un caur ētiku.³³

Atrautība no reālās dzīves, reliģiski mistiskie meklējumi nosaka to, kāpēc Šveicera «universālo ētiku» no marksisma pozīcijām nevar pieņemt bez iebildumiem. Vienlaikus jāatzīst, ka viņa paša personiskā «aktīva ētika», individuālā darbība un bezkompromisa pozīcija daudzējādi sekmēja, ka aicinājums — saglabāt un aizstāvēt dzīvību — nepalika neievērots.

«Ekoloģiskā» vai tikumiskā audzināšana dabas abstraktās mīlestības garā pati par sevi nevar izmainīt dabas kapitālistiskās ekspluatācijas objektīvos rezultātus; nepieciešams priekšnoteikums dabas humānistiskā apgūšanā ir sabiedrisko attiecību pārveidošana.

³² Швейцер А. Культура и этика. М., 1973, с. 308.

³³ Skat., turpat, 301., 302. lpp.

Objektīvie priekšnoteikumi cilvēka humānai attieksmei pret dabu visā pilnībā rodas tikai sociālistiskā sabiedrībā, kur praksē tiek atrisinātas sociālekonomiskās pretrunas cilvēka attieksmē pret apkārtējo vidi. Tikai sabiedrībā, kur likvidēti sociālie ierobežojumi dabas humānai apguvei, attieksme pret dabu var pārvērsties par tikumisku problēmu šī vārda vistiešākajā nozīmē. Ekoloģisko problēmu sekmīga risināšana lielā mērā kļūst atkarīga no tikumiskās audzināšanas, no cilvēka kā personības veidošanas.

Daba ir ne tikai materiālo bagātību avots un cilvēka pārveidojošās darbības arēna, tā ir arī viens no faktoriem, kas veido cilvēku. Izvirzot par mērķi cilvēka vispusīgu attīstību, nepieciešams ņemt vērā visus elementus, kas veido personību. To vidū cilvēka jūtu bagātības, jūtu kultūras izkopšanā sava nozīme ir dabai. Tikumiskā un ekoloģiskā audzināšana ir savstarpēji nosacīts process. Diemžēl mūsu izglītības sistēmā tikumiskās audzināšanas problēmas visbiežāk tiek aplūkotas, nesaistot tās ar attieksmi pret dabas procesiem. Tāpat ētikas zinātnē ekoloģiskās audzināšanas jautājumi pagaidām apskatīti pašā vispārīgākā veidā, bet ekoloģijas tikumisko problēmu komplekss aktīvāk tiek risināts publicistikā un nevis zinātnē.

Jautājumā par ētikas lomu un iespējām dabas un sabiedrības attiecību regulēšanā arī padomju literatūrā izveidojušās divas pretējas nostājas. Vai nu ar ētiku tiek saistītas pārmērīgi lielas cerības, vai arī tās reālās iespējas tiek noniecinātas. Protams, tikumiskais faktors ekoloģisko problēmu risinājumos ne vienmēr ir noteicošais un vienīgais līdzeklis visu sarežģījumu likvidēšanā. Galvenā nozīme šeit ir sociālekonomiskajam faktoram; «pati par sevi nekāda «ekoloģiskās domāšanas», «ekoloģiskās apziņas», «ekoloģiskās ētikas» attīstība vēl nedos vajadzīgo efektu, ja dabas izmantošana un aizsardzība nebūs ietverta sabiedriski ekonomisko attiecību struktūrā».³⁴ Taču nav noliedzams arī tas, ka ekoloģisko procesu sekmīga regulēšana nav iespējama, attiecīgi neorganizējot cilvēka rīcību šajā dzīves jomā, nepiesaistot morāli.

Kādi ir morāles mērķi un uzdevumi šajā virzienā? Galvenais mērķis acīmredzot ir panākt, lai katrs cilvēks, kolektīvs attieksmē pret dabu ievērotu nevis utilitārus, šauri egoistiskus vai materiāli efektīvus apsvērumus, bet rīkotos saskaņā ar tikumiskajām prasībām, kas izpaustos kā apzināta, saudzīga un atbildīga darbība dabas bagātību izmantošanā, dabas uzlabošanā tagadējo un nākamo paaudžu interesēs. Tikumiska attieksme mūsdienās ietver dabas vides izmantošanas plānveidības principu, nepieciešamību ikvienu rīcības aktu saistīt ar dabas vispārējās attīstības perspektīvu. Saudzīga, atbildīga dabas bagātību izmantošana nozīmē, ka cilvēkam mērķtiecīgi jādomā, kā

³⁴ Проблемы гуманизма в марксистско-ленинской философии. М., 1975, с. 159.

aizstāt, atjaunot patērētās dabas bagātības. Veidojot socializēto vidi, cilvēka pienākums ir savlaicīgi paredzēt šīs darbības tālejošās sekas. Cilvēka rīcība attieksmē pret dabu iegūs humanistisku raksturu tikai tad, ja cilvēks savā darbībā turēs prātā nevis savas paaudzes mērķus un vajadzības, bet ievēros nākamo paaudžu, visas cilvēces vajadzības kopumā. Tikumības galamērķis attiecībā pret dabu ir padarīt cilvēku no dabas bagātību patērētāja par dabas bagātību pilnveidotāju.³⁵ Morāle tiek aicināta nostiprināt un pilnveidot cilvēciskumu sistēmā «daba—sabiedrība», attīstot tajā cilvēka patiesai būtībai atbilstošas kvalitātes.

Apsverot ekoloģiskās audzināšanas jautājumus, padomju marksistiskās ētikas speciālisti izteikuši domu, ka viens no ētikas uzdevumiem ir izstrādāt «dabas resursu izmantošanas morālo normu un principu sistēmu».³⁶ Šķiet, svarīgākais ir nevis jaunu ētikas kodeksu izstrādāšana, bet rūpes par to, lai tiktu ievēroti jau esošie sociālētiskie principi. Šajā sakarībā atzīmēts, ka «Pasaules vēsturiskā pieredze, kas iemiesota noteiktos tikumības principos, pelna daudz nopietnāku ievēribu nekā kārtējie nodomi revidēt tradicionālo mantojumu un izgudrot jaunu kodeksu. Te runa ir drīzāk par kārtējam tehnokrātiska intelekta pretenzijām un ilūzijām nekā par cilvēces jaunu vēsturisku perspektīvu izpratni.»³⁷

Ekoloģiskās un tikumiskās audzināšanas uzdevumi ir ļoti sarežģīti, daudzšķautņaini, reizēm pat pretrunīgi. Tajos savijas dažādi ietekmes kanāli, tāpēc, lai izvairītos no vienkāršotiem risinājumiem, svarīgākais uzdevums šajā jomā ir izstrādāt zinātniski pamatotas un mērķtiecīgi organizētas ekoloģiskās un tikumiskās audzināšanas programmas, kas ietvertu konkrētas rekomendācijas, kā arī norādītu to īstenošanas efektīvākās metodes un mērķtiecīgākos līdzekļus. Tūdaļ gan jāatzīst, ka šīs problēmas atrisināšana nebūt nav tikai ētikas speciālistu uzdevums. Tā iespējama tikai kā ētikas speciālistu, sociologu, psihologu, pedagogu, vadīšanas teorijas pārstāvju kopējas sadarbības rezultāts. Ētikas speciālistu uzdevums šajā gadījumā ir norādīt galvenos audzināšanas virzienus un svarīgākos audzināšanas līdzekļus un metodes.

Par vienu no svarīgākajiem virzieniem tikumiskas attieksmes pret dabu audzināšanā mūsdienās ir jāklūst orientācijai uz progresīvajām sabiedrības interesēm. Nozīmīgākais priekšnosacījums cilvēka saudzīgas attieksmes veidošanā pret dabu ir komunistiskās morāles pamatprincipa — sabiedriskā ipašuma saglabāšana un vairošana — apguve.

³⁵ Skat.: Дробницкий О. Г. Мир оживших предметов. М., 1967, с. 185.

³⁶ НТР и социально-этические проблемы. М., 1977, с. 12.

³⁷ Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности. М., 1977, с. 12.

is idejiski tikumiskais princips prasa saskaņot personiskās intereses sabiedrības interesēm visās dzīves jomās. Attiecībā uz cilvēka darbību apkārtējā vidē šī principa normatīvais saturs ietver prasību pārvarēt utilitāru attieksmi pret dabas bagātībām, saskaņot savas intereses ar dabas iespējām un perspektīvajām sabiedrības interesēm.

Minētā principa apguve daudzējādā ziņā būs atkarīga no izpratnes, ka planētas daba nav atsevišķa cilvēka vai esošās sabiedrības īpašums, bet gan visas vēsturiski pastāvējušās, tagad pastāvošās un nākotnes cilvēces īpašums. K. Markss norādīja: «Pat vesela sabiedrība, nācija un pat visas vienā laikā pastāvošās sabiedrības kopā nav zemes īpašnieki. Tās tikai pārvalda to, un kā *boni patres familias* [labiem ģimenes tēviem — *Red.*] tām jāatstāj zeme uzlabotā stāvoklī nākamajām paaudzēm.»³⁸

Cilvēka un dabas līdzšinējās savstarpējās attiecības liecina, ka pagaidām šis pamatprincips kā veselu kolektīvu, tā arī atsevišķu sabiedrības locekļu konkrētā ikdienas darbā vēl ne vienmēr tiek ievērots. Tas izpaužas, piemēram, neatjaunojušos dabas resursu neplānotā rūpnieciskā izmantošanā, sabiedrisko uzņēmumu tieksmē gūt tūlītēju ekonomisku efektu, nepievēršot uzmanību varbūtējām negatīvajām ekoloģiskajām sekām, utt. Tādā pašā mērā teiktais attiecināms arī uz atsevišķu cilvēku rīcību. Zināmus traucējumus dabas procesu funkcionēšanā (tās noplicināšanu, piesārņošanu) izraisa ne vien tehnoloģijas īpatnības, bet arī atsevišķu cilvēku ikdienas darbība. Sabiedriskajā psiholoģijā iesakņojies visai izplatīts uzskats, ka dabai nav saimnieka; tā ir visiem kopējs īpašums, un tāpēc atsevišķam cilvēkam nav nekādas vajadzības ierobežot savu rīcību attiecībā pret to. Kaut arī cilvēka rīcība parasti nav apzināti ļaunprātīga, ekoloģiski negatīvas sekas reizēm rodas pilnīgi negaidot. Piemēram, pilsētas iedzīvotāju «mīlestība uz dabu» izpaužas intensīvā apkārtejo mežu «patērēšanā». Rezultātā sākas mežu digresija — pasliktinās bioceņozu stāvoklis, draud to bojā eja.³⁹

Tā kā cilvēka attieksme pret dabu lielā mērā ir individuālās ētikas problēma, aplūkosim dažus no individuālās tikumiskās audzināšanas līdzekļiem. Kādi faktori var palīdzēt nostiprināt atbildīgu, saimniecisku cilvēka attieksmi pret sabiedrisko īpašumu, pret dabu? Viens no galvenajiem tikumiskās attieksmes pret dabu izkopšanas priekšnoteikumiem ir iemācīt cilvēkam skatīt dabu kā nepārtrauktu savstarpēji saistītu sistēmu. Šai sistēmā ikvienai cilvēka darbībai dabas attīstības perspektīvā var būt īpaša nozīme. Tātad nepieciešams

³⁸ Markss K. Kapitāls, 3. sēj., 678. lpp.

³⁹ Skat.: Rungule R. Pilsētnieks dabā. R., 1981. 58 lpp.; Казанская Н. С., Лапина В. В., Марфенин И. Н. Как сохранить пригородные леса? — Природа, 1974, 10, с. 14—22; Штюрмер Ю. А. Охрана природы и туризм. М., 1974. 103 с.

noteikts kultūras un izglītības līmenis; tikumiskā audzināšana arī paredz noteiktu izglītības darbu, kas faktiski veido visas tikumiskās audzināšanas sistēmas pamatu.

Cilvēkam, kas nonāk saskarē ar apkārtējo vidi, vispirms ir vajadzīgas zināšanas par savas eksistences vidi, par tās funkcionēšanas likumsakarībām, par sakarībām šai vidē. Tikai pietiekamā mērā informēta personība varēs efektīvi īstenot savas uzvedības izvēli attiecībā pret dabu. Ekoloģiskās izglītošanas rezultātā cilvēkam jāapgūst noteikti vērtību kritēriji, noteikta uzskatu sistēma par sabiedrības un dabas vides mijiedarbību, kura veidotu organisku viņa pasaules uzskata sastāvdaļu.

Izglītības darbu ekoloģijas jautājumos veic tautas izglītības sistēma, atsevišķi sociāli institūti, masu informācijas līdzekļi (prese, radio, televīzija). Ekoloģijas tēma tiek skarta literatūrā, mākslā. Mūsu republikā īpašu uzmanību dabas aizsardzībai velta plakātisti.

Ekoloģiskās izglītības rezultāti būs atkarīgi ne tikai no katra atsevišķa iedarbības faktora satura un efektivitātes, bet arī no to savstarpējām attiecībām. Ārkārtīgi svarīgi, lai dažādie iedarbības veidi būtu saskaņoti.

Bet tikumiskās audzināšanas uzdevums nevar būt reducējams tikai uz attiecīgu izglītības darbu, uz zināšanu uzkrāšanu. Audzināšanas procesā ir jāpanāk, lai sabiedrības propagandētās uzvedības normas (šajā gadījumā saudzīga attieksme pret dabu) pārvērstos par cilvēka uzvedības un darbības normu, kas veidotu viņa rīcības drošu pamatu. Kā liecina tikumiskās audzināšanas pieredze, augsts zināšanu, intelektuālās attīstības līmenis vēl nebūt negarantē cilvēka tikumisku rīcību, konsekvēnti stingru morālo stāju. Bez cilvēka gribas, bez augstas pienākuma apziņas pozitīvi tikumiski uzskati parasti dzīvē neīstenojas. Tāpēc jā rūpējas, lai tikumiskās jūtas (sirdsapziņa, pienākuma, goda un kauna jūtas utt.) kļūtu noturīgas. Tās ir cilvēka morālās pasaules elementi, kam jāorganizē cilvēka darbība attieksmē pret dabu.

Ekoloģiskajā audzināšanā īpaša vērība veltījama tādu vispārcilvēcisku jūtu kā labsirdības, līdzietības, žēluma jūtu u. tml. ieaudzīnāšanai. Ļoti svarīga nozīme ir arī cilvēka tikumisko īpašību (godīguma, principialitātes, drosmes utt.) izkopšanai un noteiktu tikumisku paradumu (piemēram, paraduma pēc uzturēšanās dabas vidē atstāt to tīru) izveidošanai, zināmam pareizas uzvedības automātismam ikdienas darbības apstākļos. Tādējādi cilvēka tikumisko attieksmi pret dabu lielā mērā noteiks arī cilvēka vispārējā uzvedības kultūra.

Audzinašanas efektivitāte ir atkarīga no audzināšanas iedarbības diapazona, tās daudzveidības, prasmes ietekmēt un attīstīt pēc iespējas dažādas personības intereses. Kā rāda pieredze, vislielāko efektu spēj dot audzināšanas metožu un līdzekļu daudzveidības dialektiska saskaņotība un maksimāla izmantošanas mērķtiecība.

Svarīgi apzināties, ka audzināšanas rezultātus nosaka ne tikai tas, kas tiek ieaudzināts, bet arī tas, kā to dara. Ietekmes līdzekļu ierobežotība vai vienveidība (piemēram, kaila lozungu deklarācija par «cilvēcisku» attieksmi pret dabu) var radīt cilvēkā «pārsātinātības» barjeru. Rezultātā cilvēkam «iedvestās» idejas var tikt uztvertas nepareizi, izkropļoti. Audzināšana ir sarežģīta, pretrunīga un mainīga sistēma; ikviens tās komponents atrodas mijiedarbībā ar pārējiem, un visniecīgākais šīs mijiedarbības traucējums, mēģinājums viena posmā nepaveikto kompensēt ar spiedienu otrā var sagādāt tikai morālus zaudējumus.

Tāpēc ekoloģisko audzināšanu nekādā gadījumā nedrīkst ierobežot ar dabas «teorētisku» apgūšanu (kā tas šodien nereti notiek). Cilvēka attieksme pret dabu jāveido aktīvā darbībā. Ekoloģiskās audzināšanas uzdevumi risināmi ciešā vienībā ar cilvēku iesaistīšanu dabas aizsardzībā, ar viņu konkrēto darbību dažādu uzdevumu izpildē sistēmā «cilvēks—daba».

Sociālistiskā morāle ir iekšēji nesaraujami saistīta ar brīvas, radošas cilvēka attīstības perspektīvām, tā apelē pie cilvēka sirdsapziņas, goda jūtām, pienākuma. Bet, kā rāda dzīve, sabiedrības morāles normas ne vienmēr kļūst par jebkura cilvēka stingriem dzīves principiem. Ta kā visu cilvēku apziņā vienlaikus nav iespējams modināt goda jūtas un pilsonisko sirdsapziņu, tad par morālās audzināšanas nepieciešamu līdzekli kļūst arī piespiedu metodes — uzraudzība, kontrole. Kā zināms, uz disciplīnas un kontroles nozīmi un nepieciešamību tikumiskās audzināšanas procesā jau norādīja V. I. Leņins.⁴⁰ Dabas aizsardzības sabiedriskās kontroles darbā būtu plaši jāiesaistās dažādām sabiedriskajām masu organizācijām darba un dzīves vietās (vietējo komiteju pārstāvjiem, tautas kontroles grupām, māju komitejām, tautas tiesai, tautas kārtības sargiem u. c.). Tikumiskās uzvedības regulācijai sistēmā «cilvēks—daba» ir jābūt vienotai ar tiesiskajiem sabiedriskās dzīves regulācijas principiem. Abām šīm darbībām ir savstarpēji jāpapildinās, tām jābūt vienādi virzītām un organiski saistītām.

Pašreizējo ekoloģisko grūtību sekmīgai novēršanai atsevišķi pasākumi, ievērojami valsts asīgnējumi un kapitālieguldījumi nebūs pietiekami — iespēja tās novērst radīsies, tikai izmantojot plašu tautas masu aktivitāti. Lai cilvēki iesaistītos «ciņā» par apkārtējās vides aizsardzību un izjustu nepieciešamību zinātniski pamatoti apgūt un risināt ekoloģiskās problēmas, jāaktivizē morālie faktori, jāpierāda, ka atbildīga, saimnieciska cilvēka darbība attiecībā pret dabu kļuvusi

⁴⁰ Skat.: Leņins V. I. Lielā ierosme. — Raksti, 29. sēj., 367., 388. lpp.; Padomju varas kārtējie uzdevumi. — Raksti, 27. sēj., 203.—239. lpp.; Ekonomika un politika proletariāta diktatūras laikmetā. — Raksti, 30. sēj., 87.—96. lpp.

par viņa tikumisku pienākumu. Tas nozīmē, ka visas sabiedrības mērogā jāmainās arī cilvēka praktiskās darbības motivācijas objektīvajiem mehānismiem attiecību sfērā «cilvēks—daba».

JAUTĀJUMĀ PAR VIDES ESTĒTIKU

Mākslinieciskās kultūras un mākslas sakari un attiecības veidojas dabas un sabiedrības mijiedarbības rezultātā. Sociālās vides estetizācija priekšmetiskajā, ražošanas, kultūras un sadzīves sfērā pauž tādas kvalitātes un īpašības, kuras bija vai nu pilnīgi nezināmas, vai arī netika uztvertas kā mākslinieciskas. Vairākkārt pastiprinot arhitektūras, skulptūras, monumentālās glezniecības un dekoratīvās mākslas tēlainās izteiksmes līdzekļus, tā sāka veidot jaunu pasaules māksliniecisko ainu un jaunu tās skatījumu.

Kad šis process sāka aptvert dabas vidi un ekoloģiskās problēmas estētiskos aspektus, vecie estētiskie vērtējumu principi tika pārvērtēti. Dabas vides estetizācijas jauno kritēriju un virzienu apjausmā veidojās arī jauna estētiskā attieksme pret tiem. So vērtējumu un kritēriju sistēmas un estētisko attiecību sakaru rezultātā radās dziļāka pieeja tādām estētiskās darbības formām kā dizainam, mākslinieciskajai inženierprojektu konstruēšanai, ainavu, parku un «mazajai» arhitektūrai, tāpat arī būvmateriālu ražošanas estētikas aspektiem un celtniecības industrijas estētikai kopumā.

Tātad, lai gan dabas un sociālās vides estetizācija ir savstarpēji cieši saistītas un atkarīgas, estētiskai attieksmei pret apkārtējo vidi (ekoloģijas estētiskajiem aspektiem it īpaši) piemīt savas specifiskas, no sociālās vides estetizācijas atšķirīgas iezīmes. No tā izriet arī galvenais jautājums — vai mūsdienu estētikai un tās «pielietojumam» mākslā piemīt īpašība pozitīvi atrisināt kaut vai dažas no tām problēmām, kādas izvirzās mūsdienu «ekoloģiskajā situācijā» un vai pēdējā saasinoties ietekmēs estētiskā apgūšanas procesu?

So problēmu skaidrojumā acīmredzot nav iespējams sasniegt pilnīgu vienprātību, taču jāvairās no galējībām, kādas šajā procesā tiek pieļautas. Tā, piemēram, nevar pilnīgi identificēt mākslas priekšmetiski darbīgo pielietojumu ar apkārtējās vides estētisko apgūšanu, nedz arī piedēvēt dabas sistēmai tās estētiskās iezīmes, kādas ir raksturīgas sociālajai videi.

Mēs pagaidām pilnībā nevaram modelēt vai paredzēt sekas, kuras radīsies (un jau rodas), pieaugot cilvēka iedarbībai uz apkārtējo vidi. Taču tas nebūt nenozīmē, ka cilvēks nebūtu spējīgs atrisināt kaut vai daļu no šīm problēmām. Lai šos jautājumus risinātu pozitīvi, nav pieļaujams uzlūkot mūsdienu ekoloģisko situāciju tikai par neatgriezenisku procesu virkni (šāda pozīcija raksturīga ekoloģiskajam alarmismam, kas šo situāciju traktē kā ekoloģisku «kolapsu») vai arī

aplūkot to «tehnoloģiskā optimisma» garā, kurš visas sociālās iespējas reducē uz lielās industrijas panākumiem (tā sauktā ekoloģiskā konformisma pārstāvji apgalvo, ka ar finansiāli tehnoloģisku līdzekļu palīdzību dabas vidē visu iespējams normalizēt).⁴¹

Ekoloģiskās situācijas estētiskā aspekta analīzes izejas punkts var būt pazīstamā K. Marksa un F. Engelsa tēze par «universālo saskarsmi». Marksisma klasiķi uzsvēra, ka «piesavināšanās raksturam jābūt universālam, jāatbilst ražošanas spēkiem un saskarsmei. Patī šo spēku piesavināšanās nav nekas cits kā materiālajiem ražošanas rīkiem atbilstošo individuālo spēju attīstība. Jau tāpēc vien zināmā ražošanas rīku kopuma piesavināšanās nozīmē pašu indivīda spēju kopuma attīstību.»⁴²

«Universālā saskarsme», pēc Marksa un Engelsa, nevar tikt pakļauta indivīdam citādi, kā vien pakļaujot to visiem indivīdiem kopumā. Kapitālistisko ražotājspēku progresa apstākļos šī objektīvā tendence ikviena cilvēka vispusīgai attīstībai var tikt īstenota tikai ierobežotās sociālās formās, jo tai nepieciešamā sabiedriskā vienotība kapitālisma apstākļos nav sasniedzama.

Eksperimenta veidā var iedomāties, kā «universālās saskarsmes» sfērā pakāpeniski sāk iekļauties faktori, kas ir raksturīgi mākslas veidiem, žanriem un piemīt arī ekosistēmai. Taču harmonisks samērs to attiecībās var īstenoties tikai universālas prakses apstākļos attīstītas komunistiskās formācijas fāzē. Sociālismā šis process tikai sākas, jo sociālismā cilvēka attieksmju pret dabu veidošana paredz ne tik daudz viņa pretstatījumu dabai, cik tādu attieksmju, sakaru, darbības formu, materiālu un konstrukciju radīšanu, kas padarītu dabu par sociālo procesu turpinājumu, bet sociālo īstenību — par harmonisku dabas turpinājumu. Uzdevuma sekmīga īstenošana būs atkarīga no tā, cik lielā mērā sociālistiskās sabiedrības cilvēks spēs izpaust savas tendences pašas «universālās saskarsmes» ražošanā.⁴³

Mākslai ar tās teorētisko «virsbūvi» (mākslas zinātnes, arī estētika) un praktisko «bāzi» (mākslas veidi un žanri) te piederēs viena no vadošajām vietām. Lūk, kāpēc tik svarīgi, bet vienlaikus arī ļoti grūti noteikt, kādi tieši estētiskā aspekta komponenti būs nozīmīgākie pozitīvajā ekoloģiskās situācijas veidošanā, kad «universālās saskarsmes» ražošana kļūs par sociālistiskās sabiedrības cilvēka darbības neatņemamu sastāvdaļu.

⁴¹ Skat.: Герасимов И. П. Взаимодействие природы и общества и задачи конструктивной географии. — Проблемы оптимизации в экологии. М., 1978, с. 9.

⁴² Markss K., Engelss F. Feuerbahs. Materiālistiskā un ideālistiskā uzskata pretstats, 76. lpp.

⁴³ Turpat, 76., 77. lpp.

Katras darbības pamatā ir noteikta **vajadzību sistēma**. To veido vajadzības pēc **priekšmetu un lietu «sociogēnās dabas» radišanas**, zināšanām un vērtībām, pēc saskarsmes ar citiem cilvēkiem u. c., kā arī estētiskā vajadzība, kurai ir specifiska un atbildīga loma sociokultūras pieredzes veidošanā, saglabāšanā un tālākā nodošanā. Ikviens šīs vajadzību sistēmas elements ir tā vai citādi tieši saistīts ar problēmu par apkārtējās vides estētiskiem aspektiem.

Produktīvās darbības izpētē atklājas tāds darbības raksturs, kam spilgti estētiskie un mākslinieciskie motīvi. Tas atsedz iespēju darbam «būt fizisko un intelektuālo spēku spēlei» (Markss), kura savukārt ved pie cilvēka kā brīvības subjekta dzimtas būtības atraisīšanas un atbrīvošanas. Pēc darbības objekta vajadzības diferencējas materiāļajās, garīgajās un garīgi materiāļajās. Pēdējās savukārt ietilpst vajadzības, kas izveidojas kā **«estētiski materiālās»**.

Materiālās vajadzības rodas neatkarīgi no apziņas, garīgās — ar apziņas, ar subjektīvo faktoru starpniecību. Materiāļajām vajadzībām raksturīgs krasi iezīmēts to apmierināšanas ritms, garīgām vajadzībām — līdzekļu, formu un apmierināšanas paņēmienu augsta izvēles pakāpe, t. i., to izvēles diapazons ir daudz plašāks nekā materiāļajām vajadzībām. Ja materiāļajām vajadzībām raksturīgas **derīguma** attiecības, tad garīgajām — neieinteresētība attiecībā pret šo derīgumu. Tāpēc materiāļajām vajadzībām ir noteikta piesātinātības robeža, turpretī garīgo vajadzību apmierināšanas process ir **neierobežots**. Tieši šis apstāklis ļāva Marksam runāt par to, ka cilvēks atšķiras no citām dzīvām būtnēm ar savu vajadzību neierobežotību un spēju paplašināt tās.⁴⁴

«Universālās saskarsmes» ražošana un materiāli garīgo vajadzību apmierināšana ir cieši saistītas un savstarpēji atkarīgas. Izsekojot šiem sakariem, pārliecināsimies, ka vajadzība pēc lietām, mākslas un vērtībām vispār ir viens no pašiem būtiskākajiem dabas un sabiedrības estetizācijas aspektiem.

Vajadzība pēc nepieciešamām lietām un to ražošanas process noved ne tikai pie morfoloģiskām izmaiņām tanīs, bet arī pie šo lietu pārvēršanās no tīri dabiskām parādībām sociālās parādībās. «Uz priekšmeta, kas iekļauts cilvēka vitālās darbības sfērā, atstāts tā aktivitātes atspulgs, un šis priekšmets staro «atspoguļotā gaismā», iegūst jēgu un nozīmi, spēj tagad pildīt dažādas funkcijas, kalpot par vajadzību objektu un līdzekli, būt par cilvēka dažādo vajadzību un iespēju iemiesojumu.»⁴⁵ **Lietas un priekšmeti kļūst par kultūras elementiem.**

⁴⁴ Маркс К. [Капитал. Книга первая.] Глава шестая. Результаты непосредственного процесса производства. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 49, с. 122.

⁴⁵ Дробницкий О. Г. Природа и границы общественного бытия человека. — Проблема человека в современной философии. М., 1969, с. 205.

Lietas — kā cilvēka pārveidotā priekšmeta, kā dabas vielas ar tai piemītošo struktūru, t. i., telpas un laika noteiksmi — esamība tiek nosacīta ar sociālās īstenības un tās kultūras apstākļiem. Dažādos lietu izpratnes līmeņos — ekonomiskajā, tehnoloģiskajā, estētiskajā, aksioloģiskajā — jāsauglabā lietu sociālās funkcionēšanas specifika.⁴⁶ «Mēbeles, apģērbs, rotaslietas u. tml. ietver sevī «racionālu» un «emocionālu» informāciju, tiem ir tiešas attiecības gan ar izveidotāja — meistara —, gan patērētāja jūtu pasauli, pārdzīvojumiem, domām, uzskatiem. Un to iegūšana nozīmē ne tikai viņu izmantošanas «operācijas sistēmu» apgūšanu, bet paredz arī noteiktus sociāli nozīmīgus jūtu kompleksus. Tās akumulē sevī attieksmes, kādas pret šīm lietām ir cilvēkiem, un tāpēc spēj izraisīt noteiktus līdzīgus noskaņojumus un attieksmi visos tajos cilvēkos, kuri tās lieto.»⁴⁷

Lietas akumulē cilvēka — radītāja — centienus, ir viņa radošās domas avots, nes garīgu saturu, iegūst jutekliski tēlainu, dažreiz pat simbolisku nozīmi. Vajadzība pēc lietas kļūst relatīvi patstāvīga, tāpat kā relatīvi autonoma ir cilvēka vajadzība pēc skaista vai pēc mākslinieciski priekšmetiskās darbības.⁴⁸ Lieta kļūst par sociāli nozīmīgas garīgās informācijas nesēju un «translāciju kanālu». Tieši šajā lietas spējā sakņojas īpaša cilvēka vajadzība, kas nav reducējama uz citām vajadzībām — garīgā vajadzība pēc lietas un tās estētiskās vērtības.

Lietas garīgā nozīmība, kaut arī saistīta ar tās praktisko pielietojamību, tomēr tieši (nepastarpināti) netiek ar to noteikta un bieži vien izrādās neatkarīga no lietai piemītošajām utilitārajām funkcijām. Jau G. Plehanovs, runājot par lietu garīgi estētisko vērtību, parādīja, ka cilvēku eksistences dažādo apstākļu ietekmē (kuri gala rezultātā ir atkarīgi no ražotājspēku attīstības līmeņa) veidojas no pirmā acu uzmetiena pilnīgi nederīgas lietu estētiskās un garīgās vērtības, kā tās vai citas lietu īpašības top estētiski vērtīgas, ja tās ir derīgas ne pašas par sevi, bet tikai tāpēc, ka simbolizē cilvēkam vitāli svarīgas sabiedriskās attiecības, jo savā simboliskajā funkcijā — spējā būt par sabiedrisko attiecību indikatoru — tās bieži izrādās cilvēkam ne mazāk vērtīgas kā ar savu materiālo derīgumu.⁴⁹

Līdzīgi veidojas attiecības starp dabu, no vienas puses, un mākslu (iekļaujot te arī tās materiālo «pielietojamību» un daiļražošanu), no otras. Bet pats šo faktiski estētisko attiecību veidošanās process var būt rezultatīvs tikai tajā gadījumā, ja tas pārvēršas par garīgi praktisku cilvēka darbību sociālo attiecību universalizēšanai. Par tādu tas

⁴⁶ Skat.: Безмоздин Л. Культурно-социологический анализ вещи. — Вопросы социологии искусства. М., 1979, с. 108, 109.

⁴⁷ Буева Л. П. Социальная среда и сознание личности. М., 1968, с. 82.

⁴⁸ Skat.: Безмоздин Л. Культурно-социологический анализ вещи, с. 111.

⁴⁹ Тūrpat, 112., 113. lpp.

klūst tikai tad, ja pati «universālās saskarsmes» ražošanas īstēnosies, «lietiskajai», priekšmetiskajai videi pārvēršoties par sociālo (estētisko un citu) vērtību nesēju. Tādā veidā pats socializētās dabas vides estetizācijas process vienlaikus ir «priekšmetu izteiksmes formas» nepārtraukts meklējums. Kad šī forma ir atrasta, socializētās dabas vides estetizācijas procesa turpmākā attīstība īstenojas kā vietas meklēšana mākslinieciski noformētai lietai, pareizā priekšstata izveidošana par to un šīs lietas apaugums ar jaunām vērtīborientācijām.

Mākslas radīšanas vēsture un mūsdienu pieredze neapšaubāmi parāda, ka, šajā sistēmā («dabas vide — ekosistēmas — mākslas un garīgās pasaules veidošana — estētika») traucējot vai deformējot kaut vai vienu no elementiem, līdz ar to tiek traucēti un deformēti visi pārējie tās elementi. Dizains, arhitektūra, mākslinieciskā projektēšana ir piemēri, kuros visskaidrāk saskatāmas ekosistēmās notiekošās izmaiņas materiālās ražošanas cīņā par priekšmetiskās pasaules izteiksmes formu.

Estētiski nozīmīgo formu saikne ar kultūras sociālkomunikatīvajiem «kanāliem» spilgti atspoguļojas paleodizaina vēsturē. Kad viduslaiku amatnieks gatavoja vīna trauku, viņš bija pietiekami labi orientēts par tā sociālo misiju. Šis trauks, piemēram, lietojams ikdienā, bet tas, savukārt bagātīgi greznots, domāts svētku galdam. No viena trauka savu rūgto malku dzers smerds, otrs ir baznīcas patriarha zelta kauss. Amatnieks labi zināja, ar kādiem līdzekļiem pat vienkāršu lietu var pārvērst par cilvēciskās piederības zīmi un kā padarīt to par cilvēcisko emociju organizācijas līdzekli, kas atbilst tam procesam, kuram šī lieta kalpo.⁵⁰

Aptverot pašas lietas mēru, labi zinot materiāla īpašības un tā apstrādes paņēmienus, variējot virsmas krāsas, faktūras īpašības, izmantojot formveidošanas plastiskās un tektoniskās likumsakarības, amatnieks radīja lietu, kurā bija ietverta viņa darba garīgi praktiskā viengabalainība, kura bija ne tikai mākslinieciski nozīmīga, bet arī cilvēka būtības «spogulis». Pēc Marksa vārdiem, lieta ieguva īpašību «cilvēciski runāt ar cilvēku».⁵¹

Kapitālisms deintegrēja bijušo garīgi praktisko amatnieku darba procesa viengabalainību, sarāva tās saites, kuras pastāvēja starp meistaru un priekšmetisko vidi (tajā skaitā dabas vidi), pārvērtā cilvēku būtnē, kas nežēlīgi un vienpusīgi ekspluatē dabu.

Dizainam citu mērķu un uzdevumu vidū bija lemts atgriezt šo kādreiz zaudēto viengabalainību. Un, tā kā dizainam piemīt sarežģīta informācijas sistēma, kura ļauj cilvēkam orientēties sociālajā (kultūras) telpā ar lietu palīdzību, tad šī viengabalainība (integritāte)

⁵⁰ Skat.: Безмоздин Л. Культурно-социологический анализ вещи, с. 117.

⁵¹ Skat.: Маркс К. Экономически-философские рукописи 1844 года. — Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. М., 1956. 592 с.

daļēji tika atjaunota. Lieta, kas bija radīta ar mākslinieciskās projekcijas metodes palīdzību, ne tikai ietvēra sevī sociālo nozīmību, bet ar savu jutekliski uztveramo formu to arī deklarēja. «Mākslinieka radīta lieta pierāda savu vērtību ne tikai ar savu darbību, bet apliecina to arī ar visu savu tēlu. Celtne un tilts, krēsls un vāze, automašīna un darbgalds it kā apaug ar savas vērtības apziņu. Lietas veidols sāk runāt savā plastiskā valodā: «es esmu skaista», «es esmu brīnišķīga», «es esmu cēla», «es poetizēju dzīves prozu», «es apstiprinu valsts varēšanu», «es izceļu savu īpašnieku», «es izskaistinu sadzīvi», «es apdziedu tehnisko mērķniecību», «es slavēju cilvēka darbu».⁵²

Bet tā pati dizaina vēsture un pašreizējā pieredze ne mazāk palielina parāda, ka pat daļējs panākums gala rezultātā cieš neveiksmi, ja harmonija starp cilvēku un dabu netiek sasniegta, turklāt tā vienkāršā iemesla dēļ, ka cilvēks, pārsātināts ar dizainu attiecībā uz viņa materiālajām prasībām, ņemot vērā viņa sociālpsiholoģiskās īpatnības, vērtīborientāciju, intereses, gaumi, tieksmes, ieradumus u. tml., pēkšņi caurcaurēm «inficējas» ar naidu pret «derīgu lietu» un viņu pārņem nostalgija pēc zaudētā, principiāli utilitāri neieinteresētās estētiskās vēlmes pēc skaistā dabā. Turklāt tieksme par katru cenu nezaudēt saikni ar dabu un gatavība atteikties no vienpusīgām patēriņa attiecībām pret tās bagātībām mūsdienās nereti iegūst paradoksalas formas.⁵³

Lietas un cilvēka priekšmetiskā pasaule, kam piemīt īpašība uzstāties kādas cilvēku kopības indikatora formā, var funkcionēt tikai to vai citu kultūru, sociālo, nacionālo vai vēsturisko cilvēku kopību ietvaros, tāpēc arī to nozīmes un jēgas analīze var tikt veikta dotās kopības robežās.⁵⁴

Taču pati šī funkcionēšana mūsdienās kļūst iespējama, tikai pastāvot nosacījumam, ka ekosistēma top par to optimālo variantu indikatoru, uz kuriem orientējas dizains. «Kvalitatīvs» dizains liecina par lietu kā formas un produkta funkciju (formas un satura vienību), par to, ka sasniegts atsevišķu tās daļu optimālais samērs un pareizas proporcijas utt. Dizains tiecas «novākt visu lieko, limitēt formu, krāsojumu, struktūru, . . . tad izstrādājums var kļūt nevainojams arī no estētiskā viedokļa.»⁵⁵ Bet vai šis attālinātais mērķis, par ko dizainers

⁵² Каган М. С. Познание и оценка в искусстве. — Проблема ценностей в философии. М., 1965, с. 104.

⁵³ Sādu tieksmju vadīts, cilvēks cenšas uzkapt pašā augstākajā kalna virsotnē, pabūt vulkāna krāterī neilgi pēc tā izvirduma, izpētīt citiem nezināmas alas, brīvprātīgi pakļauties visgrūtākajiem eksperimentiem un pārbaudījumiem u. tml. Parasti tas tiek darīts vai nu tādu pašu entuziastu lokā, vai vienatnē ar dažkārt tik primitīviem paņēmieniem, kuri bija raksturīgi tāliem senčiem.

⁵⁴ Skat.: Безмоздин Л. Культурно-социологический анализ вещи, с. 121.

⁵⁵ Рёс: Вакс И. А. Художник в промышленности. М.—Л., 1965, с. 24.

var tikai sapņot, dabā netiek sasniegts ik mirkli jau daudzus jo daudzus miljardus gadu? Un vai tad daba nesniedz pamācošu, kaut arī rūgtu mācību cilvēkam, ka nevar sasniegt skaisto sabiedrībā, neievērojot to dabā?

Arhitektūras vēsture un prakse rāda: arhitektūra, ja tā neatbilst savai sūtībai un ir pārslogota ar orderu sistēmu⁵⁶ vai arī ja tā no-maina savu radošo un konstruktīvo funkciju tikai ar tēlojošo, rada disonansi ne tikai sociālās vides estetizācijā, bet arī dabas vidē, ekosistēmā. Savukārt deformētā ekosistēma neļauj pilnīgi realizēt arhitektūras ieceri mūsdienu estētiskajam ideālam atbilstošā līmenī.

Šādu deformāciju neizbēgami izraisa novecojusi un nepiemērota celtniecības tehnika. Modernā arhitektūra nevar realizēties ar vecās celtniecības tehnikas metodēm un materiāliem. «Celt var tikai to, kas attaisnojas praksē, t. i., ar vislabākajiem sava laika materiāliem, ar savam laikam atbilstošām tehniski un mākslinieciski apgūtām formām un metodēm.»⁵⁷ Pretējā gadījumā arhitektūra nonāk veco priekšstatu gūstā par agrāko materiālu «visvarenību», izturību, svaru, apmēriem utt., t. i., pie orderu sistēmas absolutizācijas, kuras būtība ir ievirze uz saspīstību. Noteicošais celtniecības materiāls līdz šim bija akmens vai ķieģelis, savukārt mūsdienu arhitektūra un tās celtniecības tehnika paredz materiālus, kuri pakļaujas stiepei.

Nevēlamu kolīziju starp arhitektūru un konkrēto dabas vidi izraisa arī nespēja saskatīt to principiāli jauno, kas raksturīgs arhitektūrai un celtniecības teknikai, pārejot uz industriālu pamatu un arhitektūras jaunrades estētisko akcentu pārvirzot no atsevišķas ēkas kompozīcijas uz pilsētceltniecības kompleksi un ansambļiem. Arhitektūra sāk īstenoties telpiskā vienībā un saskaņotībā ar pilsētas vidi. Kā vesels ārējās labiekārtošanas un mākslinieciskā noformējuma projektēšanas, celtniecības un ekspluatācijas komplekss, kā estētiskās iedarbības un monumentālās propagandas vienots līdzekļu sistēmas komplekss, t. i., kā polifunkcionāla sistēma, arhitektūra pati ir kļuvusi par zināmas «hipersistēmas» daļu, ar kuru tā atrodas savstarpējās ietekmes attiecībās.

Ekosistēma kā konkrētā veidā organizēta (vai dezorganizēta) dabas vide šeit ir ne tikai nepārtraukti darbīgs faktors, bet arī šīs «hipersistēmas» nepieciešams fons. Tādi hipersistēmas ekoloģiskie «segmenti» kā dabas ekonomiski ekoloģiskie estētiskās iedarbības un racionālas izmantošanas kritēriji, ekoloģiskās politikas ietekme uz semiotiski informatīvo «apbūvju» sistēmas sižetiski tematisko saturu,

⁵⁶ Orderu sistēma ir arhitektūras kompozīcija, kas radusies no grieķu celtniecības šķērssiņu—statņu konstrukcijām. Tai raksturīga trīs posmu uzbūve: a) pamatne, b) kolonna, c) antablements; kolonna izveido vertikālo, bet pamatne un antablements — horizontālo (arhitrāvās sijas un frīzes) balstu.

⁵⁷ Буров А. К. Об архитектуре. Л., 1960, с. 39.

konkrētās dabas vides arhitektoniskais tēls pārliecinoši apliecina arhitektūras un dabas nesaraujamo vienību.

Piemēram, konkrētās dabas vides arhitektūras tēla radišanā tādi estētiskās iedarbības līdzekļi kā tēlojošie (glezniecība, grafika, skulptūra), dekoratīvie (reklāma, lietišķā māksla), tehniskie (dizains, vizuālās komunikācijas u. c.) un arī izteiksmes līdzekļi (mākslinieciskais vārds, mūzika, krāsa) nevar tikt realizēti bez dabiskiem līdzekļiem — apzaļumošanas, ūdens apgādes, ģeoplastikas. Tas, ka šie pēc savas iedarbības uz cilvēku atšķirīgie estētiskie līdzekļi sintezējas tieši arhitektūrā, liecina, ka ekoloģiskajiem faktoriem te ir īpaša nozīme. Tēlojošā māksla palīdz redzēt un just apkārtni, rada vizuālo tēlu priekšmetisko pasauli; tehniskie līdzekļi veido vidi, daudzējādā ziņā, nosaka apbūvju estētisko izteiksmi un funkcijas. Taču bez dabiskiem iedarbības līdzekļiem skaistā izjūtas veidošana cilvēkā nevar tikt uzskatīta ne par pilnīgu, ne par pabeigtu, jo dabas formas, krāsas un dabas harmonija sniedz cilvēkam ne vien baudu, bet veicina arī sevis paša izziņu, organizē pārliecību par savu vērtību. Tikai pēc tam iekšējā, garīgi priekšmetiskotā cilvēka pasaule un ārējā, priekšmetiski darbīgā vide var iegūt vērtību, kurai ar tai piemītošo idejiskumu, dziļo profesionālismu un emocionalitāti ir sabiedriska nozīme un jēga.

«Arhitektūras ekosistēmas» problēma rodas vēl arī tāpēc, ka trūkst tā sauktās arhitektoniskās kultūras, bez kuras nav iespējams vispārējais humanizācijas process attīstīta sociālisma apstākļos. Arhitektoniskās un ekoloģiskās kultūras veidošanās (un audzināšanas) problēma ietver daudz dažādu faktoru un apstākļu. Minēsim tikai dažus no tiem.

Arhitektoniskā kultūra sākas ar materiālu pretestības zināšanu, ar šo «satriecošo cilvēces ciņas ainu» ceļā uz materiālu īpašību apgūšanu un to vadību. Arhitektam jāzina elektrona, atoma un molekulas kristālu un orientētu struktūru vieta celtnes tektonikā, darbībā. Šim zināšanām jāpāraug aprēķinā, saistot to ar konkrētu materiālu, būvi, ēku un, beidzot — pilsētu. Taču tas ir tikai līdzeklis, lai īstenotu galveno mērķi — pārveidotu to sociālo un dabas vidi, kurā dzīvo viņa tauta.⁵⁸ Tādējādi arhitektūra cieši savijas ar dizainu. Arhitekts pēta materiālu, formu, konstrukciju utt. kā ekstensīvus, dizainers — kā intensīvus lielumus. Visai estētisko vērtējumu, estētiskās uztveres, estētiskās jaunrades u. tml. skalai, pētot materiālu un tā izmantošanu, būs dažādas atskaites sistēmas un dažāda virzība, bet rezultātā tām būs jāveido vienota sistēma, arhitektūrai īstenojoties kā kopīgajam un ārējam, bet dizainam — kā sevišķam un iekšējam faktoram.

Svarīga arhitektoniskās kultūras pazīme būs īstenošana, ja projektēšanā un celtniecībā būs tikuši ievēroti vietējie dabas apstākļi un

⁵⁸ Skat.: Буров А. К. Об архитектуре, с. 77.

celtne būs organiski saistīta ar ainavas teritoriālajām un reljefa īpatnībām. Arhitektūra ir reģionāla, tai nav tiesību «būt importētai» ne gatavas celtnes, ne pat tās projekta veidā. Abstrakti šādu saikņu nepieciešamību atzīst visi. Taču jāievēro, ka attiecīgo celtni jau projekta stadijā nepieciešams saistīt ar konkrēto dabas vidi, ar to vidi, kurā tā tiks realizēta. Pretējā gadījumā vēl joprojām būs jāsastopas ar neveiksmēm, kādas raksturīgas pirmo dzīvojamo namu masīvu celtniecībā. Rīgā, Jelgavā, Daugavpilī, Liepājā parādījās apbūves, kādas paredzētas mūsu zemes ziemeļu rajoniem un disharmonē ar mūsu republikas arhitektūras tradīcijām. Šīs «apbūves» varmācīgi noliedza tieši tos dabas ainavas elementus, kuri deva visplašākās iespējas arhitekta radošajai fantāzijai. Raksturīgs piemērs šādai arhitektūras «sakāvei» ir dzīvojamo namu masīvs Āgenskalna priedēs Rīgā.

Mūsdienu augsti mehanizētajā celtniecības industrijā, kas ir atkarīga no vietējiem materiāliem (tā ir ne tikai ekonomiska, bet arī estētiska nepieciešamība), jāiekļauj vajadzīgās vietās un būves daļās vietējo meistarū — mākslinieku — roku darbs ar to pagātnes iemaņu un tradīciju apbrīnojami emocionālo piesātinātību. Arhitektūras tautiskumam un nacionālajam raksturam šeit jāparādās zinātniski vispārinātu tradīciju veidā, piemērojoties celtniecības tehnikas līmenim.

Bet tas, ka mūsu republikas arhitektūras un celtniecības tehnikā nemaz netiek izmantots tāds pēc savas dekoratīvās un mākslinieciskās izteiksmes neparasti piemērots materiāls kā dolomīts, ir raksturīgs ne tikai arhitektūras tradīciju, bet arī vietējo dabisko materiālu neizmantošanas piemērs. To pašu var teikt arī par keramikas ierobežoto pielietošanu celtniecības tehnikā. Kā pozitīvs vietējo materiālu izmantošanas piemērs būtu minama bazalta pielietošana Armēnijā un vietējā dolomīta un slānekļa — Igaunijā. Teiktais attiecināms arī uz tādu tradicionālu celtniecības materiālu kā laukakmens. Tā estētiskā apjaušme mūsdienu celtniecības industrijas ietvaros ļautu izmantot to ne tikai par konstrukciju izrotājumu sakārtošanai. Laukakmens daudzējādā ziņā izdaiļotu arī mūsu republikas «mežu un lauku panorāmas», uzsverot arhitektūras un dabas harmonisko vienību. Taču laukakmenim kā materiālam jāklūst plastiski organizētam atbilstoši jaunajam mākslinieciskajam tēlam. Tas jāveic citiem līdzekļiem un pēc citiem likumiem nekā pagātnes arhitektūrā.

Arī skaidra arhitektūras konstruktivitātes un plastiskuma, funkcionalitātes un dekoratīvisma sintēzes izpratne ir nepieciešama arhitektuālās kultūras pazīme. Kaut gan šādai sintēzei ir precedenti jebkurā laikmetā (Partenons — antīkajā sabiedrībā, Marijas patvēruma baznīca pie Nerlas upes — viduslaikos, V. I. Leņina mauzolejs — mūsdienās), taču šīs lieliskās celtnes ir drīzāk izņēmumi nekā arhitektūras vēstures norma.

Tas, ka šāda sintēze tikusi sasniegta tik reti, izskaidrojams ne tikai ar arhitekta pārlicēģo aizraušanos vai nu ar konstruktīvo, vai plastisko arhitektūras pusi (tā ir raksturīga parādība arhitektūras vēsturē), bet gan ar to, ka tikusi traucēta harmonija starp arhitektūru kā sociālo fenomenu un dabu. Savukārt iepriekš minēto veiksmju noslēpums jāmeklē šo arhitektūras pieminekļu organiskajā saistījumā ar apkārtējo vidi.

Arhitektūra ir ne tikai stils, pilsētceltniecības māksla, «mašīna mājoklim», bet vispirms vide, kurā eksistē sabiedrība un kura vienlaicīgi ir gan pretstatīta dabai, gan arī saista cilvēku ar dabu. Vidi, kuru cilvēks rada, lai dzīvotu, tas atstāj pēcnācēju mantojumā, kā gliemezis gliemežvāku, dažreiz — ar pārli. Atšķirība ir tikai tā, ka gliemežim pērle ir slimības rezultāts, bet patiesa arhitektūra ir cilvēces veselības un radošā spēka izpausme.⁵⁹

Arhitektūras konstruktivitātes un plastiskuma, funkcionalitātes un dekoratīvisma sintēze ļauj analizēt estētiskās attieksmes būtību pret dabas vidi un šīs vides estētisko apgūšanu. Šo iezīmju pareizai izpratnei bez mūsdienu arhitektūras industriālā pamata analīzes nepieciešams ņemt vērā to attiecību emocionālo piesātinātību, emocionālo «lādiņu», kuras veidojas cilvēkam sistēmas «arhitektūra—daba» ietvaros. Bez pārspilējuma var apgalvot: kamēr arhitektūras kultūra nebūs papildināta ar «emocionālo kultūru», nekādas nozīmīgas izmaiņas cilvēka un apkārtējās vides attiecībās nav iespējamas.

Emocionālās kultūras sastāvdaļa ir jutekliskais tēls, kas radies cilvēka attieksmes pret apkārtējo vidi veidošanās procesā. Tam jāatbilst sekojošām nepieciešamām prasībām: a) jābūt priekšmetiskam, t. i., jāatspoguļo un jāpauž satura objektivitāti, kas dota projekcijas īpašībā. Tas nozīmē, ka tēla saturs, kas ir cilvēka attieksmes pret īstenību «iekšējā» puse, tiek ekstrapolēts uz tiem priekšmetiem, kurus cilvēks atspoguļo; b) šim procesam jābūt viengabalainam, t. i., tam jāaizpilda telpas attiecības un laika ritējums, atspoguļojot tēla organizāciju un secību; c) tam jābūt selektīvam, t. i., tēlā atspoguļojas ne visas, bet tikai subjektam nozīmīgas objekta īpašības un struktūras. Profesionālās darbības virzība un cilvēka eksistences sociālie apstākļi ietekmē atspoguļojamo īpašību sastāvu, atlasī, kā arī spēju diferencēt objekta īpašības.⁶⁰ Jutekliskā tēla noturīgums un mainība vienmēr ir nosacīti ar fiziskiem apstākļiem, konkrētāk — ar apkārtējās vides (apgaismotības pakāpes, temperatūras svārstību, objekta attālinātības u. c.) izmaiņām.

⁵⁹ Skat.: Буров А. К. Об архитектуре, с. 145.

⁶⁰ Jutekliskā tēla selektivitātei, tāpat kā dizainera, interjerista, arhitekta «mazo formu» skatījumam, ir būtiska nozīme arī ekosistēmas «arhitektūriskajā skatījumā» kā dabiskā un sociālā, projektēšanas un pārveidošanas vienībai.

Emocionālās kultūras «dzīvie audi» ir gnozeoloģiskās attiecības kā vienas no svarīgākajām estētiskās atspoguļošanas un estētisko attiecību pamatnēm. Gnozeoloģisko attiecību veidošanā izejas premissas ir materiālie priekšnosacījumi virsprodukta veidā un tā izdalīšana par dabas vides izziņas objektu. Gnozeoloģisko attiecību «audos» jutekliskais tēls vienmēr eksistē sistemātisku zināšanu veidā un atspoguļo īstenības noteiktas puses, dotajā gadījumā arī ekosistēmas īpatnības.

Jutekliskais tēls «arhitektoniskajam skatījumam» un arhitektoniskās pasaules ainas veidošanai piešķir ne ar ko nesalīdzināmu viengabalainību un jutekliskumu iecerēto nākotnes celtniecības darbu izskatā, kur sociālie un dabiskie, priekšmetiskie un garīgie u. c. komponenti saplūst vienībā, kur viss ir sākotnēji paredzēts, viss ņemts vērā un nekas nav atstāts neievērots. Tātad runa šeit ir par īpašu «domas eksperimentu», kur objektu ideāla producēšana un vides vispārināta atveidošana tiek risināta ar specifiskiem šādam «arhitektūras skatījumam» atbilstošiem līdzekļiem, metodēm un «valodu». ⁶¹

Tiesa, šāda imperativitāte dota drīzāk teorētiskā plāksnē, jo vērtējuma estētiskā forma praktiski vairāk tiecas uz to, lai estētiski apgūtā vide «patiktu cilvēku vairākumam» bez tiešas ieinteresētības tās «materiālajā» kādībā. ⁶² Šim apstāklim ir īpaša nozīme, lai izprastu mūsdienu cilvēka duālo attieksmi pret ekosistēmas estētisko apgūšanu. No vienas puses, cilvēks nodrošina sevi (un savu apdzīvojamo vidi) ar priekšmetiem un ierīcēm, meklējot pretsvaru pret pārāk augstajiem dzīves tempiem, pret komunikabilitātes un mobilitātes pārēmībām attiecībās ar citiem cilvēkiem. No otras puses, viņš arvien biežāk piepilda savu apkārtni ar lietām, priekšmetiem (un cilvēkiem), kuri domāti «vienreizējai lietošanai». Pat pati arhitektūra mūsu gadsimta «dinamiskās attīstības» ietekmē no noturības un «ilgmūžības» simbola pārvērtusies veidojumā, kurā par vienu no pašiem raksturīgākajiem rādītājiem kļuvusi iepriekšēji plānota īslaicība, iepriekšēji paredzēta morālā un fiziskā «novecošanās». Tādējādi «kapitālais remonts ir kļuvis par mūsdienu celtniecības (bet mēs piebildīsim — arī arhitektūras) neatņemamu un pastāvīgu ceļabiedru». ⁶³ Sodienas arhitektūra demonstrē telpas uzvaru pār masu. Tādi kompozicionālie momenti kā ārējās telpas savienošana ar iekšējo, latentā tektoniskā struktūra un «uzkārtās» fasādes ilūzija, jaunu materiālu (stikls, tērauds,

⁶¹ «Arhitektoniskais pasaules skatījums», «arhitektoniskā pasaules aina» ir nosacīti termini, kas apzīmē gan vidi, gan tehniku, gan mākslu un iemieso bezkompromisu un īstu tautas kultūru.

⁶² Skat.: Коршунов А. М. Отражение, деятельность, познание. М., 1979, с. 166.

⁶³ Strautmanis I. Dialogs ar telpu. R., 1977, 17. lpp.

alumīnijs) pielietošana ne tikai radīja jaunas emocijas šīs telpas izmantošanā vai tās vērošanā no malas, bet arī izveidoja sākotni tādām būvēm, kur monumentalitāte, stabilitāte un mūžības sajūta tika nomainītas ar dinamismu, viltus nepastāvību un dārgi maksājošu (bet maznozīmīgu emocionālajā ziņā) apkārtnes dekoratīvismu.

Par šīs parādības tiešām sekām kļuva arī cilvēka duālā attieksme pret apkārtējo dabu pilsētās. Sasniedzot ievērojamus panākumus tektonisku telpisku formu radīšanā, kuras vada arhitektūras un ekosistēmas relāciju, cilvēks daudzējādā ziņā palielinājis parku, skvēru, ielu u. c., kā arī kvartālu iekšējo apstādījumu nozīmi un līdz ar to arī paaugstinājis dabas lomu apkārtējās vides estetizācijā. Vienlaikus cilvēks kļūst arvien nevižīgāks pret šiem apstādījumiem un «mazās» arhitektūras formām. Nomīdīts zālājs, nolauzti koki, sabojāti telefona automāti un apdauzītas urnas kļuvušas par «pierastu» un neatņemamu pilsētas ainavas daļu. Vienaldzība pret netīrām, piespļaudītām trepju telpām, piemēslotiem pagalmiem mierīgi sadzīvo ar mūsdienu cilvēka sakāpināto tieksmi pēc sterilas tīrības un komforta, dažreiz pat ar patiesas mākslinieciskas gaumes ievērošanu savā dzīvoklī.⁶⁴

Mūsdienu arhitektūras un augsti industrializētās celtniecības nespēja apmierināt cilvēka emocionālās prasības radīja savdabīgu vakuumu arī attieksmē pret ekosistēmu. Tās izrādījās nesagatavotas apkārtējās vides estētiskai apguvei. Trūkstot īstai arhitektūras (un emocionālai) kultūrai, cilvēks savu «izglīto barbarismu» izplata arī uz dabu. Nodrošinoties ar «dzīvokļa izmēra» estētiskiem un vērtīborientācijas kritērijiem, viņš pilnīgi mierīgi paiet garām atklātai arhitektūras ieceru, pieprasījumu un prasību neievērošanai celtniecības tehnikā; nepavisam neievēro to, ka celtnieki, sistemātiski neizpildot arhitektu pieprasījumus, deformē visu apkārtējo vidi, kas galu galā noved arī pie dabas postīšanas urbanizētajās zonās. Mūsu laikabiedrs, saņemot dzīvokli jaunā ēkā, ir tik priecīgs, ka vairs nav spējīgs ievērot ne to, ka šai mājai trūkst jebkādas arhitektūras, nedz arī to, ka celtnieki bez tam sabojājuši viņa «mājīgās ligzdiņas» interjeru. Un izveidojušās gara ierobežotības (kā arhitektūras, tā arī emocionālo) rezultātā viņu jau vairs neinteresē, kāpēc bija pieļauti šie pārkāpumi: vai nepareizi izprastas celtniecības līdzekļu ekonomijas, vai vienkārši celtnieku elementāru arhitektūras zināšanu trūkuma dēļ.

Taču viss ir daudz sarežģītāk, un jaunā arhitektūra dzimst, laužot vecos funkcionāli mākslinieciskās arhitektūras kanonus. Bet jauni kanoni var tikt uztverti un realizēti, tikai audzinot cilvēku jaunā emocionālā un estētiskā attieksmē pret sociālo un dabas vidi.

⁶⁴ Skat.: Strautmanis I. Dialogs ar telpu, 20. lpp.

DABAS UN SABIEDRĪBAS MIJIEDARBĪBA KĀ VĒRTĪBAS PROBLĒMA

Jautājums par sabiedrības un dabas mijiedarbības vērtību ir jāuzskata par atklātu kā filozofiskā un zinātniskā, tā arī praktiskā ziņā. Tasa ietver sevī īpaša rakstura problemātiku, mūsdienu ekoloģiskās un vispārējās sociālās situācijas apstākļos visai savdabīgu un aktuālu. Piemēram, īstenojot dabas un sabiedrības attiecību optimizācijas programmas, nepieciešams 1) apzināties tos orientierus un kritērijus, saskaņā ar kuriem šīs programmas tiks realizētas; 2) konkretizēt sabiedrības attīstības mērķus tā, lai tie kļūtu ne vien ekoloģiski, bet arī aksioloģiski pieņemami; 3) korigēt cilvēka darbību ar ekoloģiski un aksioloģiski pamatotām normām utt.

Ekoloģijas un aksioloģijas (mācības par vērtībām) ciešā saistība nav noliedzama. Dabas un sabiedrības mijiedarbības vispārīgās teorijas izstrāde neapšaubāmi sekmē vērtības fenomena izziņu, savukārt vērtības teorijas pilnveidošana tieši un nepastarpināti stimulē dabas un sabiedrības mijiedarbības teorijas problēmu risinājumu.

Turpmākā izklāstā vērtība un vērtības attiecības (t. i., attiecības, kurās spilgti un koncentrēti izpaužas sociālās īstenības un cilvēka būtības daudzās svarīgas iezīmes) tiks ilustrētas ar vērtības pazīmju (nozīmes, jābūtības, normativisma) palīdzību un konkretizētas dabas un sabiedrības mijiedarbības problēmās.

Vērtības teorētiskā (filozofiskā) problemātika plašākām sabiedrības aprindām ir vēl pasveša. Tāpēc, risinot jautājumu par sabiedrības un dabas mijiedarbības vērtību, vienlaikus jāpievērš uzmanība arī galvenajām vērtības izziņas vispārteorētiskajām nostādnēm.

Filozofisks, vispārināts vērtības skaidrojums kļuva iespējams līdz ar **sociālās īstenības materiālā statusa atsegšanu un pamatošanu**. Tāpēc marksisma klasiķu devums arī vērtības problemātikas skaidrojumā ir ievērojams. Sabiedrības materiālistiskās un vēsturiskās izpratnes metodoloģiskie principi paver iespējas izsekot vērtības rašanās, pastāvēšanas un bojā ejas loģikai.

Cilvēces teorētiskās kultūras vēsture pēdējā gadsimtā uzkrājusi vērā ņemamu vērtības filozofiskās izziņas pieredzi. Vērtības problēma ieņem redzamu vietu mūsdienu buržuāziskās filozofijas galvenajos virzienos. Tās teorētiskā aktualitāte ir ievērojama arī marksistiskajā filozofijā. Padomju Savienībā jautājumi par vērtības teorijas dažādiem aspektiem tiek intensīvi risināti, sākot ar 60. gadu otro pusi B. Dodonova, O. Drobņicka, V. Grečaniņa, A. Hapsirokova, A. Ivina, A. Jeremejeva, V. Kendeļa, M. Kaģana, B. Kuzņecova, I. Maizeļa, I. Narska, A. Ručkas, L. Stoloviča, V. Tugarinova u. c. autoru dar-

bos. Latvijā šos jautājumus risina L. Čuhina, A. Rubenis, P. Zeile.⁶⁵

Sabiedrības praktiskajā dzīvē vērtība iekļaujas universāli. Tas nozīmē, ka tā ir ikvienas sociālās norises neatņemams komponents. Tā neveido kādu īpašu, atsevišķi funkcionējošu sistēmu sabiedriskajās attiecībās un cilvēka darbībā, bet ieaužas sociālajā īstenībā un caurstrāvo to vienmēr un visur, ikvienā tās izpausmē. Tiesa, racionāli izziņot vērtību, mēģinot apzināti konstatēt tās specifisko dabu, veidojas loģiska situācija, kurā vērtības attiecības sociālo attiecību sistēmā tiek izdalītas noteikta veseluma pozīcijā, it kā pašas par sevi. Līdz zināmai robežai šāda loģiska procedūra ir pieņemama, jo izziņas vienkāršākajās (formālajās) situācijās dod iespēju atsegt dažas vērtībām piemītošās imanentās īpašības.

Kopumā formālie izziņas principi ikdienas apziņas un empīriskās pieredzes situācijā stiprina ilūziju par vērtību kā diskretu parādību, kā lietu vai lietu īpašību. Šie priekšstati mēdz būt visai noturīgi. Nereti uz šī pamata tiek mēģināts attīstīt arī vērtības filozofiju.

Vērtības padziļināta izziņa saistīta ne vien ar formālajām, bet arī dialektiskajām metodēm, kurās tad atklājas arī tās procesuālā daba.

Praktiskās darbības un sabiedriskās esamības līmenī izdalīt laika periodu vai teritoriju, kad un kur vērtībai būtu bijusi kāda īpaša loma, nav iespējams, jo, kā jau atzīmēts, tā universāli ieaužas sociālo attiecību sistēmā un ir raksturīga cilvēku sabiedrībai vispār. Vērtības vēsture iesākās līdz ar cilvēces materiālo un gara vēsturi, tā ir darba un tā izraisītā procesa — apkārtējās vides pārveidošanas —, kā arī paša cilvēka attīstības produkts un izpausme.

Vērtības attiecības veidojas cilvēka darbības, subjekta aktivitātes procesā, tās nerodas pašas no sevis, nav sistēmas (šajā gadījumā — sabiedrības) objektīvās pašattīstības fatāls produkts. Vērtības veidošanās un pastāvēšana ir atkarīga no darbības subjekta iniciatīvas (visu to attiecību kompleksa, ko aptver vēsturiskā materiālisma kategorija, «subjektīvais faktors»), viņa vajadzībām, spējām, kultūras; subjekta aktivitātes raksturs, virziens un saturs būtiski ietekmē vērtības dabu. Atbilstoši tam, kā līdz ar sabiedrības progresu pieaug subjektīvā faktora loma vēsturē, tā noturīgāk un ietekmīgāk tajā funkcionē arī visa vērtības sistēma, spilgtāk izdalās tās indikatori, un rezultātā veidojas objektīvi priekšnoteikumi vērtības racionālai uztverei un sekojošai izziņai.

Tomēr, kā zināms, subjekta darbības iespējas pārveidot vidi ir iero-

⁶⁵ Skat.: Чухина Л. А. Человек и его ценностный мир в религиозной философии. Рига, 1980. 288 с.; Рубенис А. Ценностные отношения и личность. — Проблемы формирования целостной личности. Рига, 1976, с. 72—80; Rubenis A. Vērtības problēma aksioloģijas gaismā. — Padomju Jaunatne, 1979, 10. janvāri; Rubenis A. Cilvēks—mākla—vērtība. — Literatūra un Mākla, 1981, 27. augustā; Zeile P. Personība un vērtība. R., 1979. 176 lpp.

bežotas un atkarīgas no objektīvajiem apstākļiem. Tātad vērtības filozofijas metodoloģiskie vispārteorētiskie pamatprincipi balstās uz sabiedrības materiālistisko un vēsturisko izpratni, kas konkretizēta subjektīvā faktora un objektīvo apstākļu mijattiecībās.

To nosacījumu vidū, kas, sākot ar pagājušā gadsimta otro pusi, aktualizē vērtības problemātikas vispārteorētiskos priekšstatus, vispirms jāmin cilvēces teorētiskās apziņas pastiprinātā interese par cilvēka problēmu. Kā jau minēts, ievērojama nozīme te bija marksistiskās filozofijas attīstībai, sasniegtajai brieduma pakāpei dabas, bet jo sevišķi sociālās īstenības teorētiskajā izziņas procesā vispār.

Nepieciešamību apzināties vērtības problemātiku pastiprināja tās būtiskās izmaiņas vērtības hierarhiskajā sistēmā, kuras radās līdz ar ievērojamajiem mūsu gadsimta sociālpolitiskajiem pārkārtojumiem — ar jauna tipa sabiedriskajām attiecībām sociālisma apstākļos.

Aplūkojamo procesu būtiski ietekmē izmaiņas, kuras notiek ZTR, kosmosa apgūšanas, urbanizācijas un ruralizācijas utt. apstākļos. Piemēram, mūsdienās norisinās spējš dzīves dinamisma kāpinājums, kas, no vienas puses, sasaucas ar ikvienas atsevišķas personības izvēles brīvības principiālajām iespējām, no otras — ar šīm iespējām atbilstošu nepieciešamību stabilizēt, integrēt sociālos procesus tā, lai pakļautu tos vienotiem mērķiem, racionālai attīstībai.

60.—70. gados sabiedrības vērtīborientācijā vērā ņemamas izmaiņas rada tie sarežģījumi dabas un sabiedrības attiecībās, kurus pieņemts raksturot kā ekoloģiskus. Domājams, ka ekoloģiskās problēmas civilizācijas turpmākajā attīstības gaitā izraisīs arvien būtiskākas izmaiņas vērtības sistēmā, līdz ar to arī izmaiņas mūsu priekšstatus par to, kas ir vērtība.

Vērtības filozofiskā interpretācija dod iespēju noskaidrot vērtības izziņas procesa metodoloģisko pamatu, vispārinātā veidā koncentrējot izziņas materiālu par vērtības ekonomiskajiem, politiskajiem, morāles, estētiskajiem, psiholoģiskajiem u. c. aspektiem. Vērtība (ja tiek pārvarēti empiriskie priekšstati par to kā par diskrešu lietu vai tās īpašību) atklājas kā **atšķirīgu kvalitāšu socializēta vienība**, kur pretstatus vienojušās sakarības koordinējas ideālā un reālā, subjekta un objekta, sociālā un dabiskā (šajā gadījumā, protams, īpaša uzmanība tiks veltīta tieši šim aspektam), personības un sabiedrības attiecībās telpas un laika noteiktā mēroga un ritma secībā. Mēģinājumi principiāli norobežoties kādā no šīm sakarību pusēm noslēdz ceļu uz vērtības filozofisko apguvi. Piemēram, naturālisms vērtības teorijā rodas, ja dabas procesiem pašiem par sevi piedēvē vērtības pazīmes. Pazīstamas (un iespējamās) divas naturālisma formas: 1) vērtības statusa piešķiršana matērijai kā tādai, t. i., mēģinājumi pamatot vērtības attiecību universālo dabu Visumā; 2) vērtības parādību reducēšana uz dzīvo dabu, uz organisko matērijas kustības formu, uzskatot vērtību par raksturīgu biosfēras imanentu īpašību.

Tomēr ne pirmajā, ne arī otrajā naturālisma formā runāt par vērtību minētajās īstenības sfērās nav iespējams — vismaz līdz tam brīdim, kamēr fizika, ķīmija, bioloģija vai kāda cita dabzinātņu nozare nebūs fiksējusi šī fenomena objektīvo pastāvēšanu un aprakstījusi to savas disciplīnas ietvaros. Tomēr šāda atklājuma iespējamība ir apšaubāma. Līdz ar to nav zinātniska pamata mēģinājumiem, ne izmantojot induktīvās, ne arī deduktīvās izziņas metodes, pamatot vērtības kvalitāti matērijas kategorijai vispārinātā veidā filozofijas priekšmeta ietvaros.

Pamatojoties uz iepriekš teikto, iespējami daži secinājumi. To vidū arī tādi, kas pirmajā acumirkli šķiet nepieņemami, pat antihumāni, jo noliedz, piemēram, dzīvības pašas par sevi vērtību. Tomēr šajos secinājumos nav nekā nehumāna,⁶⁶ jo aplūkojamā situācijā notiek būtiskas izmaiņas līdz ar dabas procesu (tātad arī dzīvības) iekļaušanu sociālo attiecību sistēmā, t. i., sabiedriskās esamības un apziņas sfērā. Līdzko dabas parādības tiek iesaistītas cilvēku dzīves un darbības sistēmā, pakļautas noteiktiem sociāliem mērķiem, socializētas saskaņā ar sociālās īstenības kvalitatīvo mēru, tās iegūst vērtības statusu, kļūst samērojamas ar vērtības rādītājiem. (Sprieduma pamatojums saistāms ar dialektiskā materiālisma atziņu, ka sociālā īstenība attīstās kā matērijas kustības augstākā forma.) Nesocializētā daba ir potenciāla, tātad apgūstama vērtība; tā ir vērtības dabiskais avots. Šī atziņa, šķiet, izskan visai triviāli. Tomēr vispārinātā pieejā to neizdodas konkretizēt citādi, kā atzīmējot vispirms šos divus galējos momentus: daba ir vērtības naturālais pamats — vērtība veidojas dabas socializācijas procesā.

Dabas un sabiedrības mijiedarbības vērtība situējas dabas nozīmē sociālajā īstenībā un sociālās īstenības nozīmē — dabā (vispirms biosfērā), t. i., sabiedrībā kā dabas vērtības mērā un dabas stāvokli kā sociālās sistēmas kvalitātes mērā. Dabas dažādo areālu un dabas kopumā vērtība ir atkarīga ne vien no dabas imanentajām īpašībām, bet arī no sociālās sistēmas, no dabas fonā funkcionējošo attiecīgo sabiedrisko attiecību progresivitātes. Arī sabiedrības vērtība (pat ja to nosacīti atdalām no dabas vērtības) ir konstatējama ne tikai sociocentriskiem līdzekļiem, bet arī pēc tiem biosfēras naturālā stāvokļa rādītājiem, kurus ietekmē gan attiecīgās sabiedrības, gan visas cilvēces dzīves veids. Mūsdienu ekoloģiskie sarežģījumi pārliecinoši brīdina cilvēci, pie kā var novest šauri sociālā virzienā centrēta sabiedrības vērtīborientācija. Tie pierāda, ka vērtības attiecību (vērtības)

⁶⁶ Runa ir nevis par to, ka dzīvībai nav vērtības, bet gan, ka dzīvībā pašā par sevi, autonomi nav iespējams konstatēt atzīmēto kvalitāti. Te uzskatāmi izpaužas vērtības vispārējā īpatnība — veidošanās un eksistence atšķirīgu kvalitāšu (pretstatu) vienībā, kur vērtības attiecības vienas sastāvdaļas kvalitāte, samērota ar otras mēru, tikai kopumā veido to kompleksu, ko raksturo vērtības pazīmes.

attīstību, tāpat kā sociālo attiecību attīstību vispār, nedrīkst arī racionāli orientēt sociocentriski.

Tāpat vēsture uzkrājusi vērā ņemamu pieredzi par to, pie kā noved subjektīvo un individuālo faktoru absolutizācija vai, pretēji, šo faktoru nozīmes galējs noliegums. Pamatojot vērtības sociālo dabu un akcentējot tās personiskās izpausmes klātesamības nepieciešamību ikvienā situācijā, vērtība uzlūkojama par cilvēciski uzlādētām īstenības sakarībām, kuras ir atkarīgas gan no sociālvēsturiskajiem, tāpat arī no kultūras apstākļiem visplašākajā nozīmē, gan no personības sociālā brieduma, talanta un jaunrades spēka, ētiskās un estētiskās stājas.

Vērtības attiecības, funkcionēdamas sabiedriskās esamības un sabiedriskās apziņas sistēmā, ir tieši atkarīgas no sabiedriskās darbības materiālo attiecību jomā. Darbs, sabiedriskā ražošana ir vērtības vēsturiskais, sociālais avots, to pirmsākums, galvenā noteiksme. Šajā sakarību sistēmā veidojas vērtības materiāli objektīvie nosacījumi, to skaitā sabiedrības un dabas mijiedarbības vērtības materiāli objektīvais pamats. Tas apgūstams atbilstoši dabas un sabiedrības mijiedarbības vispārējās teorijas izstrādes gaitai, šīs mijiedarbības vispārējo likumsakarību izziņai.

Būtiskas iezīmes vērtības attiecībās veidojas sabiedriskās apziņas un atsevišķu tās tipu, formu un sfēru ietekmē. Tiešu materiālu vērtības izpratnei sniedz psiholoģiskās, estētiskās, morālās, politiskās u. c. garīgās sociālās attiecības. Politiskās attiecības vērtības sistēmā akcentē vispirms šķiriskās atšķirības ekoloģiskās taktikas un stratēģijas izstrādē un īstenošanā. Ekoloģiski optimāla var kļūt tikai tā sabiedriskā darbība, kura balstās uz progresīviem sociāliem spēkiem, aizstāv cilvēces humānās attīstības mērķus. Juridiskie un ētiskie risinājumi ekoloģiskajā problemātikā izraisa aksioloģisku interesi galvenokārt kā normatīvisma paraugi. Tomēr, kaut arī vērtības normatīvisms tieši diferencējas morālajās un tiesiskajās normās, pilnīgi noliegt sociālo attiecību normatīvās dabas vispārīgumu nav nekāda pamata. Estētika savukārt stiprina tās vērtības funkcijas, kuras sakņojas cilvēces kultūras sasniegumos uz utilitārās neieinteresētības attieksmes pamata.

Īpaša veida saistībā atrodas vērtība un zinātne. To savstarpējā mijietekme realizējas vairākos virzienos. Piemēram, svarīgi konstatēt vērtības iezīmju funkcionēšanas raksturu tieši zinātnē, atklāt to vēsturisko un regulatīvo ietekmi izziņas, zināšanu pilnveidošanas un izmantošanas procesā. Jāsaka, ka šīs teorētiski ļoti sarežģītais jautājumu komplekss filozofijā nav pietiekami izstrādāts. Tāpēc empiriskās apziņas līmenī sastopamas visdažādākās izpratnes — nereti tajā nostiprinās priekšstati, kas noliedz vērtības un zinātnes iekšējo organisko saistību vispār. Teiktais attiecas arī uz visiem pārējiem tālāk minētajiem vērtības un zinātnes saskares momentiem.

Relatīvi cits jautājumu loks veidojas sakarā ar sabiedrībā eksistējošo vērtības sistēmu kopumā un tās ietekmi uz zinātnes vispārējo attīstību. Tas ir jautājumu komplekss par sabiedrības galvenajiem vērtīborientācijas virzieniem, to izmaiņām un ietekmi uz zinātnes attīstību. Zinātne ir uzlūkojama par vērtības hierarhiskās sistēmas specifisku elementu. Liecība tam ir zinātnes virzība patiesības un maldu peripetijās.

Ipašs problēmu komplekss saistās ar zinātnes aktīvo lomu un ietekmi uz vērtības sistēmas pilnveidošanu, vērtības jaunu izmantošanas iespēju atklāšanu utt. Šīs funkcijas jo sevišķi nostiprinās, zinātnei pārvēršoties par tiešu ražotājspēku, nepastarpināti iekļaujoties sabiedrības dzīves praktiskajā ritmā. Līdz ar to zinātnes orientācija gūst apstiprinājumu arī derīgajā (utilitārajā) un zinātne arvien fundamentālāk stabilizējas mūsdienu sabiedrības materiālo attiecību sistēmā.

Visbeidzot uzmanība pievēršama loģikas jautājumiem. Tie rodas vērtības teorētiskās izziņas, vērtības teorijas veidošanās gaitā. Vērtības apzināšanās loģikai jāpakļaujas apziņas racionālo spēju vispārējai loģikai — tātad zinātniskās izziņas loģikai, zinātniskās domāšanas metodēm un likumsakarībām. Tiesa, vērtības izziņas procesā nedrīkst pazaudēt tās specifiku. Piemēram, vērtības procesā rodas problēma par emocionālā faktora kā būtiska vērtības attiecību nosacījuma saglabāšanas iespējām vērtības teorijā (racionālajā).

Pievērsties konkrētākai zinātnes un vērtības attiecību daudzšķautņaino, komplicēto problēmu analīzei šeit nav iespējams (jo nav šīs nozares mērķis), lai gan lielā mērā paties ir apgalvojums, ka tieši šo sakarību sistēmā meklējams vēsturiskais vērtības teorētiskās problemātikas apliecinājums.⁶⁷

*

Atbildi uz jautājumu par to, kas ir vērtība, var gūt, izmantojot dažādus sistematizācijai pakļaujamus vērtības izziņas paņēmienus. Vērtības teorētiskā modeļa konstrukcijā svarīgas funkcijas pilda tādas vērtības pazīmes kā jābūtība, normatīvisms, nozīme u. c., kuras dod iespēju ievērojamā mērā atsegt vērtības attiecību specifiku.

«**Nozīmes**» jēdziena pielietojumam ir visnenākā vēsture aksioloģijā. Tiesa, šis apstāklis pagaidām nav sekmējis vienprātību «nozīmes» jēdziena satura skaidrojumā. Lai gan, mēģinot definēt sarežģīto «nozīmes» jēdzienu, jāsaduras ar ievērojamām grūtībām, tomēr šaubas par šī jēdziena izmantošanas lietderību vērtības teorijā rasties nevar.

⁶⁷ Skat.: Дробницкий О. Г. Мир оживших предметов. М., 1967. 350 с.

Tieši otrādi, grūti iedomāties no nozīmes attiecībām atrautu vērtības teorētisko modeli, jo tādā gadījumā netiktu fiksētas vispirms tās vērtības sakarību virknes, kurām ir objektīvi reāls aizsākums, tātad arī visas tās dabas parādības, kuras cilvēks iekļauj sabiedriskās esamības sfērā un bez kurām nav iespējama sociālās īstenības, ieskaitot vērtību, pastāvēšana un veidošana.

Lietderīgi izdalīt divas spilgtākās vērtības izpausmes nozīmes veidā,⁶⁸ ar piebildi, ka citā skatījumā, ar citiem līdzekļiem attiecīgās vērtības savdabības izpausmes vispār neizdotos konstatēt.

Pirmkārt, vērtības nozīmes apliecinājums lauž iluzorisko empīrisko priekšstatu par vērtību kā par tikai pozitīvu faktoru kompleksu sociālajās attiecībās. Patiesībā ikvienu vērtības «šūnu» veido labā un ļaunā, skaistā un neglītā, patiesā un maldīgā, derīgā un nederīgā, likumīgā un nelikumīgā utt. attiecības. Ja spēkā ir vērtības progresa ideja, tad tā īstenojas vērtības sistēmas vispārējā attīstībā, pieaugot pozitīvo faktoru īpatsvaram katrā vērtības strukturālajā vienībā. Ikvienu cilvēka dzīvē vērtības attiecības izpaužas kā apzināta vai intuitīva tendence (interese) orientēties uz pozitīvi nozīmīgo.

Pozitīvi nozīmīgais vērtības teorijā aplūkojams kā jēdziens, kas koncentrē sevī labā, skaistā, patiesā, derīgā utt. kvintesenci laikmetam atbilstošās proporcijās. Pretēji tam — negatīvi nozīmīgais centrējas ļaunā, neglītā, maldū utt. attiecībās, kuras no individuāla pozīcijas nereti aizsedz subjekta psiholoģiska attieksme pret tām kā pret pozitīvi nozīmīgām.

Arī mijiedarbībā ar dabu pozitīvi nozīmīgais potenciāls galvenajās līnijās vienmēr ir pārsvarā pār negatīvo. Šo vārdu patiesību apliecina pats cilvēces eksistēšanas un progresa vēsturiskais fakts. Pretējā gadījumā sabiedrības pastāvēšana vispār nebūtu iespējama. Tas dod zināmu pamatu optimismam arī mūsdienu ekoloģiskās situācijas apstākļos. Optimisms balstās uz pārliecību, ka 1) cilvēce ir spējīga pilnveidot savu darbību tā, ka, iesaistot arvien nozīmīgākus dabas komponentus sabiedrisko attiecību sistēmā, tā sistēmā «daba—sabiedrība» neizraisa tādas neatgriezeniskas negatīvas pārmaiņas, kuras nespētu kompensēt produktīvā cilvēku darbība; 2) pastāvot šiem nosacījumiem, biosfēra spēj pašsaglabāties un funkcionēt sociālās īstenības apstākļos.

Zināma vērtības nozīme ir arī negatīvajiem faktoriem. Tie pilda, piemēram, svarīgas indikatora funkcijas. Tieši vērtības negativisms attiecībā pret pozitīvi nozīmīgo aktivizē cilvēka darbību sociālās dzīves problēmsituācijās, stimulē subjekta aktivitāti savlaicīgai nega-

⁶⁸ Vērtības nozīmes, kā arī jūtības un normatīvisma izvērstāku skaidrojumu autors mēģinājis dot rakstā: О природе ценностных отношений. — Известия АН ЛатвССР, 1979, 4, с. 48—61.

tīvas ietekmes likvidācijai. Teikto pilnā mērā ilustrē mūsdienu ekoloģiskā situācija: ekoloģiska rakstura grūtības un sarežģījumi, lokāla mēroga ekoloģiskās krīzes aktivizē sabiedrības pretdarbību pret globālās ekoloģiskās krīzes draudiem.

Otrkārt, balstoties uz vērtības izpausmēm nozīmes veidā, rodas iespēja precizēt vērtības sistēmas hierarhijas, iekšējās sakārtotības kontūras. Vērtības pamatlīmeņa (utilitārā līmeņa) ietvarus nosaka derīgā un nederīgā līdzsvara vēsturiskās attiecības. Tās veido vērtības sistēmas fundamentu, jo ir sociālās izplatības kvantitatīvi pamatīgākais, vēsturiski primārais, noteicošais vērtības līmenis, kurš veidojas uz materiālo labumu ražošanas, sadales, maiņas, patēriņa bāzes. Dabas (arī dzīvās dabas) iekļaušanu sabiedrības vērtības sistēmā nosaka galvenokārt šī līmeņa specifika, t. i., tie kritēriji, kuri samērojami vispirms ar derīgā un nederīgā attiecībām. Ekonomiskajām un finanšu svirām dabas un sabiedrības optimizācijas jomā ir samērā svarīga nozīme.

Nākošo līmeni varētu nosaukt par garīgi politisko. Tas sastāv it kā no diviem blokiem. Vienu no tiem veido vispārināmās vērtības, tās, kuras sveramas patiesā un maldīgā, skaistā un neglītā, labā un ļaunā, likumīgā un nelikumīgā svaru kausos. Dabas un sabiedrības mijiedarbības vērtība no zinātnes aspekta, t. i., no patiesības un maldu attiecību viedokļa, izpaužas specifiski. Par patiesības vērtību dabas izziņas gadījumos, tāpat kā par dabas vērtību, jārunā potenciāli, jo 1) izziņas objekts — daba — ir potenciāla vērtība; 2) izziņas process ir īpašs garīgs pasaules apguves veids, kurā izziņas objektam adekvāts rezultāts tiek iegūts atbilstoši tam, kādā mērā izziņas procesā izdodas abstrahēties no iepriekš pieņemtajām aksioloģiskajām nostādnēm attiecībā pret izziņas procesa saturu un sasniedzamo rezultātu.

Zinātnes vērtība «pilnā mērā» veidojas patiesības izmantošanas (pielietošanas) situācijās. Zinātne kā tiešs ražošanas spēks sekmē patiesā un derīgā sintēzi vērtības attiecībās, pakļauj derīgā izmantošanu patiesības kritērijiem. Tas ir svarīgs nosacījums dabas un sabiedrības attiecību optimizācijā un norāda uz pašreiz efektīvo šīs optimizācijas virzienu.

Ekoloģisko problēmu kontekstā zinātnei, mākslai, morālei, tiesībām ir savas noteiktas funkcijas, kaut gan, šķiet, var apgalvot, ka juridiskie un vēl jo vairāk ētiskie un estētiskie dabas un sabiedrības mijiedarbības optimizācijas regulatīvie potenciāli vēl joprojām tiek izmantoti visai nepilnīgi. Teorētiski atklāta ir arī visa milzīgā vērtības nozīmes attiecību «robežproblemātika». Tā veidojas praktiski aktuālajās patiesā un labā (zinātnes un morāles), skaistā un labā (estētikas un morāles), patiesā un likumīgā (zinātnes un tiesību), labā un likumīgā (morāles un tiesību), skaistā un patiesā (estētikas un zinātnes) attiecībās. Tradicionāli uzmanība tiek pievērsta tikai

dažiem šo attiecību mezglu punktiem, piemēram, estētiskā un morālā, estētiskā un derīgā, morālā un patiesā attiecībām. Tā, plaši tiek diskutēts jautājums par to, kā zinātniekam būt morāli atbildīgam par sava izgudrojuma (atklājuma) praktisko izmantošanu. Diemžēl to pašu nevar teikt par pārejiem vērtības hierarhiskās sistēmas attiecību saistposmiem. Šo iespēju vispusīga izmantošana, pilnveidojot sabiedrības un dabas attiecības, paaugstinot cilvēka darbības vispārējo kultūras līmeni, ir nākotnes uzdevums.

Otrajā blokā diskretizējas atsevišķas vērtības, tās, kuru nozīme sabiedrībā ir īpaši pieaugusi atbilstoši to aktualizācijas pakāpei noteiktā laika periodā. Tās parasti ir globālās un politiskās vērtības: miers, vienlīdzība, suverenitāte, brīvība utt. Mūsdienās par tādu veidojas arī attiecību komplekss sistēmā «daba—sabiedrība», tā vērtība, kas raksturojama kā ekoloģiska un kuras nozīme pieaug atbilstoši tam, kā saasinās problēma par cilvēces izdzīvošanas iespējām sakarā ar ekoloģiskās krīzes draudiem. Globālā ekoloģiskā vērtība detalizējas pārtikas problēmā, biosfēras dinamiskā līdzsvara saglabāšanā sabiedriskās esamības apstākļos, dabas resursu racionālā izmantošanā utt.

Abi bloki savstarpēji saistīti sarežģītām pārejām. Piemēram, ikvienu aktualizējušos vērtību iespējams precizēt ar labā, patiesā, skaistā, likumīgā mēru. No otras puses, sabiedrības vērtības sistēmas īpaši aktuālās attiecības tieši ietekmē zinātnes, mākslas, morāles, tiesību saturu un kopējo patiesības un maldu, skaistā un neglītā, labā un ļaunā, likumīgā un nelikumīgā līdzsvaru tajā. Nav grūti konstatēt, ka ekoloģiskās vērtības ietekme šajā ziņā ir visai universāla un tās nozīme vēstures gaitā komplicējas.

Vērtības hierarhiju vainago vērtība, kurā mērojams cilvēks no teiktos sociālos apstākļos. (Cilvēka vērtības pamatrādītāji neapšaubāmi ir sociāli, jo cilvēka būtību veido sociālās kvalitātes, t. i., noteikts sabiedrisko attiecību komplekss.) Vērtības sistēmas komponentu nozīmīgums pieaug virzienā no zemākajiem līmeņiem uz augstākajiem, pēdējā no tiem sasniedzot izteiktu pašvērtības kvalitāti, t. i., tādu vērtību, kura ir principiāla vērtība — mērķis un kuras izmantošana par mērķa sasniegšanas līdzekli, kas nav saistīts ar cilvēka pašvērtības apliecinājumu, ir ierobežota.

Šāds vērtības sakārtotības princips izriet no humānisma, no sociālās sistēmas cilvēciskuma prasībām un raksturo cilvēku vispār, arī attiecībā pret dabu. Tas nozīmē, ka dabas aizsardzība nevar tikt izvērsta par pašmērķi. Daba vienmēr ir bijusi un būs vispirms līdzeklis cilvēku **sociālās dzīves** apstākļu nodrošināšanai. Dabas saimnieciskās izmantošanas tendencei vienmēr jābūt izvērztai priekšplānā, salīdzinot ar dabas aizsardzības, konservācijas un atjaunošanas tendencēm. Pastāvot citiem nosacījumiem, cilvēku sociālās dzīves apstākļi nav iespējami. Saglabājoties šai vadošajai tendencei, cilvēki

var un viņiem nepieciešams variēt savu darbību atsevišķos areālos, pastiprinot vienu objektu aizsardzību uz citu intensīvākas izmantošanas rēķina. Plašāka mēroga korekcijas, kā jau atzīmēts, iespējamas, mainot attiecības starp dzīvās un nedzīvās dabas ekspluatācijas pakāpēm, arvien intensīvāk izvēršot neorganiskās dabas ekspluatāciju (ar laiku arī ārpus Zemes biosfēras ietvariem), nodrošinot atbilstoši lielākas dzīvās dabas aizsardzības un konservācijas iespējas.

Dabas nozīmes zinātniski korekta analīze iespējama, izmantojot plašu informāciju par dabas procesiem un to ietekmi uz cilvēku sabiedrību. Lai iegūtu izvērstas un vispusīgas zināšanas par dabu, noteikta nozīme ir ikvienai dabzinātņu nozarei, ikvienam teorētiskās un praktiskās darbības virzienam, kas sekmē priekšstatu padziļināšanos par dabas vidi, sākot ar tradicionālajiem pētījumiem par ģeogrāfiskās vides lomu sabiedrības dzīvē un beidzot ar medicīnas zinātnes atzinumiem par vides ietekmi uz cilvēka veselības stāvokli. Tomēr tā ir tikai problēmas viena puse. Īpašs filozofisku jautājumu loks veidojas, pētot sabiedrības un cilvēka nozīmi dabā (vispirms biosfērā). Tā saistīta ar darbības jēgas meklējumiem dabā, kosmosā. Šis dabas un sabiedrības mijiedarbības vērtības aspekts sevišķi aktuāls mūsdienu ekoloģisko problēmu kontekstā, jo visticamāk, ka tieši momentos, kad notiek atkāpšanās no mūsu darbības pozitīvās jēgas dabā, akumulējas varbūtējās ekoloģiskās krīzes aizsākumi. Nepieciešams izvērst fundamentālus pētījumus, lai izzinātu sociālās īstenības likumus, kuri determinē šīs norises. Zinātniskais materiāls vērtības teorijai par šo dabas un sabiedrības mijiedarbības aspektu jāiegūst vispirms no sabiedriskajām (ekonomiskajām, tiesību utt.) un tehniskajām zinātnēm. Pēdējās uzlūkojamas par zinātņu kompleksu, kurš vērstas uz cilvēku darbības materializēto līdzekļu sistēmas radīšanas izpēti.

Izvirzītā jautājuma risinājums ir tradicionāla filozofiska problēma, un tās konkrēta izziņa sniegtu visai aptverošu ieskatu plašā problēmu lokā, sekmētu ekoloģisko draudu sociālo cēloņu padziļinātu izpratni. Vienlaikus tas dod tiešu ievirzi vērtības **jābūtības** problemātikā.

Jābūtība ir spilgtā vērtības pazīme, specifiska vērtības teorijas kategorija, kas atspoguļo to sociāli nozīmīgo, kura esamība sociālajā īstenībā tagadnes situācijā nav dota, bet ir iespējama un nepieciešama kā sociālo procesu nākotnes attīstības būtisks pieprasījums. Izdalīt jābūtību kā esošā pilnveidošanas materiālu var tikai ar zināmu varbūtības pakāpi, jo tā, bez šaubām, nav no dievišķām nesamības dzīlēm izcelts dārgums. Jābūtība ir sociālo, praktisko un garīgo procesu determinēts fenomens, kas lielā mērā balstās uz darbības subjekta jaunradi un talantu un ir atkarīga no tā, ir atkarīga no prasmes pārveidot apkārtējo īstenību atbilstoši sociālajam pieprasījumam. Jābūtība ir kā lāzera stars. Pateicoties zināšanu, jūtu un

gribas sintēzei un koncentrētībai, tā sasaista cilvēku ar nākotni, virza to no esošā, no tagadnes stāvokļa un vides nākotnes situācijā. Jābūtības attieksme pret pasauli izriet no cilvēka sociālās dabas pašas dziļākās būtības. Cilvēku kā sociālu būtni raksturo īpašs stāvoklis un dzīves veids pasaulē. Kā jau atzīmēts iepriekš, mēs nevaram nodrošināt savai dzīvei atbilstošus apstākļus, tieši ekspluatējot dabu, izmantojot gatavus dabas objektus. Lai apmierinātu sociālās vajadzības, cilvēkam vispirms ir jāiegulda darbs, jāapgūst un jāsocializē apkārtējie dabas objekti, pārveidojot tos atbilstoši sociālās īstenības prasībām.

Dabas socializācijas procesā meklējamas jābūtības (tātad arī vērtības) pašas dziļākās saknes. Jābūtība izriet no mūsu praktiskās attiecības ar dabu un veicina īpašu garīgo spēju attīstību — jābūtības attieksmi pret pasauli. Rezultātā, uztverot pasauli, mums rodas iespēja veidot savu attieksmi pret to, pamatojoties ne tikai uz to, kāda esamība ir, bet arī uz to — kādai tai vajadzētu būt; rodas iespēja salīdzināt dabas esošo stāvokli ar priekšstatiem par ideālu dabas vidi. Priekšstati par ideālu dabas vidi rodas uz mūsu zināšanu, interešu, vajadzību, mērķu pamata, un tiem, protams, ir vēsturisks raksturs.

Jābūtība ir sistēma, kas veidojas no mūsu pretenzijām pret dabu un pašiem savu dzīvi, apzinoties to praktiskās pilnveidošanas iespējas. Tā saplūst praktiskajos esošā pārveidošanas pasākumos, varbūt ne vienmēr līdz galam apzinātā veidā, bet tomēr kā būtisks ikvienas kaut cik nozīmīgas darbības programmas moments.

Savā vadošajā virzienā jābūtība īstenojas kā dabas materiāla pārstrāde sociālajā īstenībā. Realizēta jābūtība, kas saskaņota ar patiesā, labā, likumīgā, skaistā kritērijiem, arī ir vērtība šā vārda īstajā nozīmē. Tā ir būtiska socialitātes noteiksme, tās «atoms». Protams, atsevišķos socializācijas pasākumos vērtība ne vienmēr realizējas atbilstoši savai principiālajai kvalitātei, tomēr tas nenozīmē, ka vēsturiskās attīstības tendences neapliecinātu iepriekš teiktā patiesību.

Nav grūti saprast, kāpēc cilvēka darbība īstenojas vispirms attiecībā pret sabiedrībai tuvāko, radnieciskāko īstenības sfēru — biosfēru. Visai cilvēces vēsturei vijas cauri tendence arvien plašākus un nozīmīgākus dabas objektus iekļaut sociālo attiecību sistēmā, pakļaut tos cilvēku vajadzību, mērķu ritmam, likt tiem nodrošināt cilvēku dzīves apstākļus ar arvien pieaugošu drošības pakāpi.

Mūsu darbības jēga dabā sintezējas no nepieciešamības, balstoties uz sociālās īstenības un dabas likumu izziņu, pārveidot dabu saskaņā ar jābūtības prasībām, vienlaikus saglabājot biosfēru atbilstošu savai kvalitātei. Pretruna, kura iezīmējas šo divu tendenču attiecībās (šī pretruna, kā jau atzīmēts, tiek permanenti atcelta cilvēku vēsturiskās darbības gaitā), visai spilgti izpaužas saistībā ar jābūtību kā ideālu

un darbības mērķi. Risinot ekoloģiskās problēmas, rodas jautājumi: kāda ir dabas vieta mūsu mērķu sistēmā, kādi ir mūsu mērķi attiecībā pret dabu? Kas ir ideāla daba?

No vienas puses, dabas esošais stāvoklis nevarēja un nevar apmierināt cilvēku, un tāpēc viņa darbība vienmēr ir bijusi un būs vērsta uz to, lai pārveidotu dabas vidi atbilstoši ideāla jābūtības prasībām. No otras — mūsdienu apstākļos īpašu nozīmi iegūst tādi biosfēras kvalitātes rādītāji kā nepiesārņota atmosfēra, hidrosfēra, litosfēras augšējie slāņi, saimnieciskās darbības rezultātā neizjaukts dinamiskais līdzsvars ekosistēmās utt. Tātad aktualizējas cita tendence — saglabāt dabu tādu, kāda tā ir (daudzos gadījumos, kāda tā bija). Mēs cenšamies arvien noteiktāk izdalīt īpašas teritorijas — dažāda rakstura dabas aizsargājamās zonas, kurās dabas saglabāšana no saimnieciskās darbības relatīvi neskartā veidā tiek izvirzīta par galveno cilvēka interešu objektu.⁶⁹ Šī tendence plašāku rezonansi sabiedrībā ieguvusi pēdējos divos gadu desmitos sakarā ar ekoloģiskās krīzes draudiem. Bet, kā jau atzīmēts, globālā un visaptverošā mērogā tā nevar būt pārsvarā pār pirmo tendenci, nevar aizstāt nepieciešamību pārveidot un izmantot dabu.

Kardinālā risinājumā biosfēra kopumā var tikt aizsargāta globālā mērogā, atbilstoši tam, kā cilvēcei izdosies organizēt savu saimniecisko darbību neorganiskās dabas pastiprinātai ekspluatācijai no biosfēras pēc iespējas izolētās sistēmās. Pašreiz šī prasība ir uztverama vienīgi kā sabiedriskās darbības principiāls orientieris, bet nevis kā reāls stāvoklis.

Īpašus uzdevumus mūsdienu ekoloģiskajā situācijā rada nepieciešamība koriģēt jābūtības saturu atbilstoši ekoloģiskajām prasībām. Tas panākams, ekoloģizējot sabiedriskās apziņas jābūtības struktūru atbilstoši mūsdienu zinātnes atziņām. Liela loma to veidošanā ir ne vien zināšanām, bet arī mūsu vajadzību un interešu sistēmai. Nepieciešamība plaši izvērst audzināšanas un izglītības darbu, lai ekoloģizētu mūsu vajadzības un veidotu darbības mērķus un dzīves ieceres saskaņā ar ekoloģiskajām prasībām, ir neatliekama šodienas pedagoģijas prasība.

Vērtības **normatīvisms** izriet no sociālās īstenības īpašas iedabas, no sociālā organisma nepieciešamības regulatīvi saskaņot apzināto darbību ar tās objektīvās attīstības tendencēm, tātad arī mijiedarbības ar dabu aspektā. Vērtības normatīvisms kā sabiedrības pašsavaldīšanās mehānisms ir saistīts ar sociālās īstenības attīstības vēsturisko robežu, t. i., ar sabiedrības **reālo** iespēju maksimālu izmantošanu un to nepārtrauktu palielināšanu. Sociālās normas — tās ir sociālo priekšrakstu un reglamentāciju sistēma, kura ir nepieciešama, lai,

⁶⁹ Skat.: Melluma A. Latvijas PSR aizsargājamās dabas teritorijas. R., 1979, 63. lpp.

funkcionējot un mainoties sociālajām attiecībām, tajās saglabātos noteikta veida saskaņa. Normatīvisma attīstība, veco normu nomaiņa ar jaunām, ir saistīta ar pretrunas atcelšanu starp iepriekš pieļautajām, bet jau novecojušajām robežām, kas koordinē subjekta aktivitāti, un tām principiālajām iespējām, kuras paver sabiedriskais progress kvalitatīvi jaunām subjekta aktivitātes masveida izpausmēm. Reālais dabisko apstākļu kopums visspilgtāk iekļaujas sabiedrības vērtības normatīvisma sistēmā caur tām dabas (biosfēras) fiziskajām robežām, kuras determinē sociālos procesus kā noteikts, vēsturiskos apstākļos galīgs faktors. Piemēri: biosfēras telpiskās robežas, kuras nākotnē liks cilvēcei risināt arvien sarežģītākas problēmas, regulējot maksimāli pieļaujamo iedzīvotāju skaitu uz zemeslodes; ierobežojumi, kuri rodas cilvēku darbības rezultātā, no vienas puses, cenšoties iekļaut arvien jaunas auglīgas zemes platības lauksaimnieciskajā ražošanā, no otras — attīstīt urbanizētās zonas, kuru teritorija nepārtaukti pieaug un kuras parasti arī aizņem auglīgākās platības; mēģinājumi izvadīt ražošanas atkritumus ārpus sociālo interešu sfēras, bet principiālas iespējas to sākt tikai tajos telpas mērogos, kuri ir reāli cilvēku darbībai un tātad tieši ietekmē mūsu dzīves apstākļus; objektīvā prasība, veicot arvien pieaugošu biosfēras socializāciju, saglabāt noteiktus tās parametrus dabiskās proporcijas.

Vērtības normatīvisms izpaužas kā objektīvo apstākļu (objektīvo likumsakarību) un subjektīvā faktora kvintesence, kā individuālo un sabiedrisko aspektu vienības izteicēja un nodrošinātāja sociālajās attiecībās. Dabiskie un sociālie objektīvie apstākļi, iesaistīti vērtības normatīvismā, regulē subjektīvos centienus (subjekta aktivitāti) atbilstoši sistēmas pašattīstības iespējām. Šī regulācija notiek stihiski, jo to nevada cilvēka apzināta rīcība.

Uz teorētiskās un praktiskās pieredzes pamata radītās, kā arī objektīvi izveidojušās normas un reglamentācijas virzītas uz to, lai ierobežotu tās subjekta aktivitātes izpausmes, kuras objektīvo apstākļu reālajā fonā var pārvērsties par negatīvu spēku, galējā izpausmē pat par spēku, kas iznīcina subjektu (cilvēku, sabiedrību). Vērtības normatīvisms tātad attiecas uz tiem «ietvāriem», kuros norisinās cilvēka dzīve un darbība un kuru robežas neekstremālās situācijās nav plašākas un sarežģītākas par tām, ko sabiedrība spēj apkalpot. Normatīvisms vērst pret mēģinājumiem izmantot objektīvās īstenības procesus, kurus sabiedrība nav spējīga optimālā veidā vadīt, regulēt. Vērtības normatīvisms ir sabiedrības paš aizsardzības mehānisms, tās «drošinātāju» sistēma.

Šādas reglamentācijas tradicionālākos principus sabiedrībā stiprina ētiskās un tiesiskās normas. Mūsdienās norisinās interesants normatīvo regulatīvo principu attīstības un nostiprināšanās process dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmā. Tas īstenojas divos virzienos. Pirmkārt, nostiprinās tradicionālo normatīvo sabiedrisko

zinātņu (jurisprudences, ētikas u. c.) nozīme mijattiecību sistēmā «daba—sabiedrība». Otrkārt, sakļaujoties ar sociāla rakstura problēmām, ekoloģija pārvēršas par normatīvu zinātņi.⁷⁰ Ekoloģija kļūst normatīva gan globāli (saistībā ar jau iepriekš minēto dabas un sabiedrības mijattiecību vispārējo normatīvismu), gan reģionāli (izstrādājot, piemēram, galēji pieļaujamās sociālās iedarbības, piesārņotības utt. slodzes biosfērā).

Vērtības normatīvisms var pozitīvi funkcionēt tikai tad, ja naturālie regulatīvie ierobežojumi ir samērojami ar sociālās attīstības tendencēm un ārējie, objektīvie regulatīvie ierobežojumi — ar subjekta iekšējiem, garīgajiem darbības principiem. Ja šie nosacījumi nerealizējas, normatīva sistēmas funkcionēšana kļūst neefektīva.

Pamatojoties uz iepriekš aplūkotajām vērtības pazīmēm un vērtības attiecību specifikas izpausmēm, iespējams izvērst arī tāda svarīga vērtības teorijas jēdziena kā vērtējuma analīzi. Vērtējums ir apziņas racionāla spēja salīdzināt vērtējamo objektu ar attiecībā pret šo objektu aktualizētu noteiktu vērtības sistēmas elementu vai to grupu, noteiktu reālu (vai pat iedomātu) aksioloģisku principu. Vērtējuma procesā rodas iespēja, izmantojot vērtības rādītājus (nereti te tiek izstrādāta īpaša formalizētu rādītāju sistēma, piemēram, atzīmes, vērtējot mūsu zināšanas), fiksēt atsevišķa objekta vai sistēmas vērtības statusu, apzināti raksturot tā aksioloģiskos rādītājus vērtības sistēmā. Šādi vērtēšanas paņēmieni praksē aprobežoti visai plaši, arī attiecībā pret dabas objektiem. Cilvēce ir apguvusi tos jau kopš senseniem laikiem, piemēram, vērtējot (salīdzinot) dažādus dabas objektus, dabas teritorijas, augsnes auglības rādītājus utt. pēc to nozīmes attiecībā pret cilvēka vajadzībām un interesēm. Tradicionāla vērtējuma mēraukla šajos gadījumos ir bijusi utilitārā «der—neder» skala, ko vēstures attīstības gaitā pakāpeniski arvien noturīgāk stiprina izziņas «patiešs—nepatiešs» kritēriji; nereti te tiek pielietoti arī estētiskie un morālie vērtējuma principi.

Par vērtējamā objekta kritēriju tiek izvirzīts ne vien vērtības sistēmas reālais saturs vai tās komponenti, aspekti utt., bet tā ideālais stāvoklis. Šajos gadījumos vērtējot tiek meklēta atbilstības pakāpe starp vērtējumam pakļauto objektu un varbūtējo tā ideālo modifikāciju ideālā pozīcijā. Ikviens vērtējums satur šo ideālo aspektu, un līdz ar to vērtējot īpašā veidā izpaužas vērtību pieejai raksturīgā prognozējošā funkcija.

Kā jau atzīmēts, cilvēka apzinātas rīcības kontekstā vērtējumam ir ievērojama loma un to nākas izmantot visai plaši, arī dabas racionālas izmantošanas, aizsardzības un atjaunošanas darbā. Uzdevumi šajā ziņā kļūst arvien grandiozāki. Jāveic plašs darbs dabas parā-

⁷⁰ Skat.: Гирусов Э. В. Нормативный аспект экологической науки. — Ценностные аспекты науки и проблемы экологии. М., 1981, с. 236—257.

dību un procesu, ekosistēmu un biosfēras kopumā pašreizējā stāvokļa novērtēšanā (tātad jānosaka to vērtības statuss sociālo attiecību sistēmā) un jāparedz varbūtējas izmaiņas nākotnē. Tā ir viena no prasībām, lai sabiedriskā darbība, kuras mērķis būtu dabas un sabiedrības attiecību optimizācija, to apzināta racionāla vadība, kļūtu reāla.

Visbeidzot — vērtīborientācijas problemātika. Vērtīborientācija ir kompleksa aksioloģijas kategorija, kas vienotā sistēmā atspoguļo vērtību attiecību vadošos funkcionēšanas virzienus. Ja vērtējums ir apziņas kategorija un saistāms ar pasaules racionālas apguves principiem, tad vērtīborientācija — vispirms ar tām sociālās realitātes izmaiņu maģistrālēm, pa kādām notiek vērtības attiecību attīstība. Protams, lai konkrēti raksturotu sabiedrības vērtīborientāciju attiecībā pret dabu, jābalstās uz zināšanām, kuras iegūtas uz izvērstu konkrēti socioloģisku pētījumu bāzes. Jo plašāka un daudzveidīgāka būs informācija par atsevišķu sociālo grupu un personu attieksmi pret dabu dažādos darba un sadzīves apstākļos, jo lielākas būs sabiedrības iespējas organizēt un vadīt sociālos procesus dabas un sabiedrības optimizācijas virzienā. Domājams, ka pašreiz pārdzīvojam laika posmu, kurā notiek izteiktas pārmaiņas sabiedrības vērtīborientācijā attiecībā pret dabu. Tomēr kādas ir šīs pārmaiņas, to konkrētie tempi, raksturs un virzieni sabiedriskajā esamībā un apziņā, var apzināt, kā jau atzīmēts, tikai balstoties uz izvērstiem socioloģiskiem pētījumiem.

Apzināti vadītas vērtīborientācijas izmaiņas sabiedrībā saistās ar jautājumu par to, kādiem vērtības komponentiem ir jānostiprinās mūsu darbībā, lai tā kļūtu ekoloģiski izturēta. Domājams, ka optimālā variantā tai jābūt saskaņotai ar visiem galvenajiem vērtības rādītājiem, proti, ar derīgā, patiesā, labā, skaistā un likumīgā kritērijiem. Attīstoties tikai šādā virzienā, iespējams sasniegt augstu cilvēka darbības kultūru sabiedrības un dabas attiecībās, tikai šāda darbība spēs īstenot dzīvē dabas un sabiedrības mijiedarbības optimizācijas programmu.

Nobeigumā izdarīsim galvenos secinājumus attiecībā uz dabas un sabiedrības mijiedarbības vērtības problemātiku. Pirmkārt, vērtības pieeja izvirza prasību attīstīt cilvēka darbību, optimizēt sociālo attiecību struktūru, mērķtiecīgi un saprātīgi veicot tajā patiesā, labā, skaistā, likumīgā un derīgā savstarpējo korelāciju. To var uzlūkot par vadošo metodoloģisko principu dabas un sabiedrības mijiedarbības vērtības struktūras pilnveidošanā. Šī prasība nozīmē, ka nepieciešams paaugstināt cilvēka darbības kultūru, pārvarot tajā utilitārisma, scientisma, tehnokrātisma novirzes. Lai īstenotu dzīvē šādu vērtības nostādni, jāatrisina daudzas jo daudzas praktiskas un teorētiskas, arī filozofiski metodoloģiska rakstura problēmas. Piemēram, iepriekš bija ieskicēti galvenie virzieni, kādos varētu norisināties vērtības un zinātnes savstarpējo attiecību izpēte (kā zināms, scientisms nozīmē

patiesības, zinātnes lomas pārspilēšanu vērtības sistēmā, sociālo attiecību sistēmā vispār), bet šāda darbība veicama arī attiecībā uz derīgā un skaistā, patiesā un labā, labā un derīgā (utilitārisms rodas, ja pārvērtē derīgā nozīmi cilvēku dzīvē) utt. savstarpējo saistību un līdzsvara vēlamajām izmaiņām.

Otrkārt, vērtības pieejas svarīga funkcija rodama tās īstenošanās pozitīvo un negatīvo darbības norišu un rezultātu attiecībās. Te paveras plašas iespējas veikt vērtīborientācijas regulāciju pozitīvo prasību virzienā. Tas ir nepieciešams, lai racionāli organizētu dabas un sabiedrības savstarpējās attiecības.

Treškārt, no vērtības pieejas aspekta nepieciešams vērtēt visu apkārtējo dabu, salīdzinot to ar cilvēku kā absolūtu un augstāko vērtību. Tas savukārt ir svarīgs metodoloģisks princips humānisma tradīciju stiprināšanai jebkuros ekoloģiskos apstākļos, kuram jābalstās uz cilvēka darbības principiālu universālu spēju nodrošināt savas dzīves progresu, stimulējot dzīvības attīstību biosfērā kopumā.

Ceturtkārt, ekoloģisko sarežģījumu pārvarešanas programmas izstrādāšanu var sekmēt esošā un jābūtības, ideālā jābūtības satura, tā konkrēti vēsturiskās, šķiriskās un nacionālās struktūras utt. (līdz ar to arī sabiedrības attīstības mērķu) izpēte, prognozēšana, konkretizēšana.

Piektkārt, lielas iespējas veikt regulatīvas funkcijas sistēmā «daba—sabiedrība» paver normatīva pieeja. Nepieciešams organizēt plašu pētījumu sēriju, lai izstrādātu ētiski, juridiski un ekoloģiski pamatotu normatīvu sistēmu, kas spētu objektīvi virzīt cilvēka darbību dabā. Nepieciešams paaugstināt normatīvās ekoloģiskās regulācijas nozīmi sabiedrībā kā vienu no svarīgākajiem posmiem, pilnveidojot subjekta aktivitātes struktūru un koordinējot tuvākos sabiedrības attīstības mērķus ar tālākajiem. Vērtības normatīvisma loma jo sevišķi nepieciešama, uzturot sabiedrībā aktuālā stāvoklī tieši attālāko attīstības mērķu nozīmi.

DABAS UN SABIEDRĪBAS ATTIECĪBU PSIHOLOĢISKAIS ASPEKTS

Jautājums par dabas un sabiedrības attiecību psiholoģisko aspektu pētīts samērā maz. Tam ir vairāki cēloņi, no kuriem minēsim divus galvenos.

Pirmkārt, pētījuma priekšmets ir visai sarežģīts. Psiholoģisko saturu cilvēku attieksmēs pret dabu veido komplicētas dinamiskas struktūras vairākos līmeņos. Cilvēka psiholoģiskā attieksme pret dabu var izpausties divos virzienos: 1) pret dabas vidi apkārtējā pasaulē; 2) pret bioloģisko pirmsākumu pašā cilvēkā. Mūsu uzmanības centrā būs galvenokārt pirmais problēmu loks.

Otrkārt, psiholoģisko attieksmi pret dabu nodalīt kā pētniecības priekšmetu «tīrā veidā» ir visai grūti. Psiholoģiskā attieksme pret dabu pastarpināti ietilpst dažādās cilvēka darbības sfērās: ražošanā, brīvā laika organizēšanā, zinātnē, mākslā u. c. Psiholoģiskais aspekts veidojas ikvienā no šiem darbības veidiem kā psihs daudzveidīgo šķautņu realizācija. Psiholoģiskais faktors atrodas nepārtrauktā mijiedarbībā ar citiem komponentiem (ekonomisko, gnozeoloģisko, estētisko, ētisko, aksioloģisko u. c.), kuros realizējas cilvēka attieksme pret dabu.

Psiholoģiska rakstura faktori veido it kā **garīgo fonu** cilvēka būtisko spēku izvēršanās procesā, vairāk vai mazāk ietekmējot pašu šo procesu, tajā skaitā arī dabas pārveidošanu. Tomēr teorētiskais un praktiskais dabas apguves process var radīt arī negaidītus, tai skaitā psiholoģiskas nozīmes, «blakusproduktus».

Nepieciešamību pētīt dabas un sabiedrības attiecību psiholoģisko aspektu nosaka vairāki apstākļi. Vispirms jāatzīmē, ka cilvēka psihe gan filoģenētiskā, gan arī ontogēnētiskā plāksnē mainās, attīstās lēnāk nekā zinātne un tehnika. Izmaiņas indivīda psihiskajā darbībā un sabiedriskajā psiholoģijā var būt inertākas par izmaiņām tehnikas sfērā. Psiholoģiskā attieksme, veidodamās ilgstošā laika posmā, mēdz atpalikt ne vien no straujā tehnikas progresa, bet arī no teorētisko uzskatu, tātad arī no filozofisko koncepciju, izmaiņām.

Psihs relatīvais noturīgums atklāj pēctecības nozīmīgumu cilvēka dzīvē, sekmē cilvēka kā vienota veseluma, relatīvi noturīgas vienības

funkcionēšanu mainīgā apkārtējā vidē, saglabājot dinamisku līdzsvaru cilvēka un sabiedrības, cilvēka un dabas attiecībās. Šo noturīgumu lielā mērā nosaka tas, ka saglabājas tieši nozīmīgais, vitāli svarīgais, bez kura cilvēka eksistence būtu stipri apgrūtināta vai pat neiespējama.

Jaunajam, lai tas ienāktu un nostiprinātos cilvēka dzīvē, jāiztur laika pārbaude. Cilvēka psihē it kā funkcionē zināmas noturīgas aizsargsistēmas, kuras gan apzināti, gan neapzināti atvairā nevēlamu ārējās pasaules iedarbību.

Disharmonija, kas veidojas starp ražošanas, tehnikas, zinātnes attīstības tempiem un psihs relatīvo noturīgumu, rada arī nevēlamas sekas, un tām ir jāpievērš pienācīga uzmanība. Pārāk straujš dzīves temps, neritmiskums var būt par cēloni (kaut vai daļēju) stresa pārslogzei un neirotiskām slimībām. Savukārt sociāli psiholoģiskie stereotipi, pārspīlējot ikdienas apziņas un empīriskās pieredzes lomu, var negatīvi ietekmēt mūsu attieksmi pret dabu.

Cilvēka psiholoģiskā attieksme pret dabu atklājas divos savstarpēji cieši saistītos, tomēr kvalitatīvi atšķirīgos aspektos — sabiedriskās psiholoģijas parādībās un indivīda psihs funkcionēšanā.

DABAS UN SABIEDRĪBAS ATTIECĪBU IZPAUSME SABIEDRISKAJĀ PSIHOLOĢIJĀ

Analizējot dabas un sabiedrības attiecības, izdalāmi divi galvenie problēmu loki: 1) cilvēks kā dabas daļa, kā ilgstošas attīstības rezultāts, cilvēka bioloģiskā daba; 2) cilvēks kā kvalitatīvi atšķirīgs no dabas un funkcionējošs matērijas augstākā sociālā attīstības līmenī. Zināmā aspektā cilvēks tiek pat it kā «pretstatīts» apkārtējai dabiskajai pasaulei (vispirms jau cilvēka apziņa — objektīvajai realitātei gnozeoloģijas pamatjautājuma ietvaros).

Dabas un sabiedrības mijiedarbības izpētes procesā abas minētās problēmu grupas ir nodalāmas tikai relatīvi. Sabiedriskās un arī dabzinātniskās domas vēsturē, dažādos tās attīstības posmos allaž kāds no jautājumu aspektiem bijis dominējošais, vienlaicīgi it kā pazeminot citu nozīmi.

Tā, antīkajā kultūrā valda uzskats par cilvēku kā dabas sastāvdaļu, kā pakļautu universāliem dabas likumiem. Izmantojot analogijas metodi, tiek meklēta mikrokosma un makrokosma harmonija. Turpretī jauno laiku filozofijā un daļēji arī dabzinātnēs cilvēks tiek galvenokārt metafiziski pretstatīts dabai; izziņas procesā dominē analīzes metode. Veidojas priekšstats par dabu kā sabiedrībai ārēju spēku, kurš jāpakļauj cilvēkam, jāizmanto tā neizsmeļamās bagātības. Trešā, principiāli jauna koncepcija, kura sintezē abas minētās izpratnes kva-

litatīvi jaunā pakāpē, kā stingri izstrādāta, sazarota teorija vēl tikai veidojas. Pašreizējā ekoloģiskā situācija vēl nav pietiekami atspoguļota teorētiskajā domāšanā. Pagaidām nav izveidota konstruktīva globālas darbības programma. Arī izvēsta dabas un sabiedrības attiecību teorija atrodas tapšanas stadijā. Risināmie jautājumi nereti ir pārāk globāli, lai varētu tieši iekļauties ikdienas apziņā, tās psiholoģijā.

Uzsverot abu minēto dabas un sabiedrības attiecību aspektu vienību, jāatzīmē, ka savā kvalitatīvajā specifikā tie atspoguļo atšķirīgas likumsakarības, dažādus cilvēka stāvokļus dabā. Antīkajā periodā un viduslaikos cilvēces iedarbība uz dabu ir izteikti reģionāla, tās intensitāte ir zema. Ražotājspēku attīstības līmenis nepieļauj sabiedrības plašāku ekspansiju dabā, vēl neveidojas arī krasa disharmonija starp dabas un socializēto vidi. Zināšanas par dabas likumiem, būdamas visai pieticīgas, kavē sabiedriskā progresa materiālās bāzes attīstību. Ražotājspēku attīstības krass pieaugums 16. gs. īstenojas galvenokārt kā dabas ekstensīva (telpiskā nozīme) apgušana, intensificējot dabas resursu apguvi tikai atsevišķos reģionos.

Sabiedriskās psiholoģijas veidošanos nosaka gan materiālās ražošanas raksturs, gan arī zinātnes attīstības līmenis. Dažādi dabas apguves etapi determinē sabiedriskās domas, tradīciju, paražu saturu un izpausmes formas. Apstākļos, kad indivīds krasi izjūt savu vājumu stihisku dabas procesu priekšā, veidojas labvēlīga vide dažādu iracionālistisku priekšstatu izveidei. Šie uzskati bieži vien saistīti ar noteiktiem sociālpsholoģiskiem stereotīpiem. No 14. gs. līdz 17. gs. vidum Eiropā bija raksturīgs savdabīgs nāves un izmisuma kults, kuru lielā mērā noteica bāds 14. gs. 30.—40. gados, arī vairākas mēra epidēmijas, biežie kari. Sajā laikā veidojas attiecīgas paražas, samērā biežas ir psihopatoloģijas izpausmes (piemēram, nekrofilijas gadījumi).

Sabiedriskā psiholoģija, veidojoties kultūras ietvaros, ir pakļauta vispārējai vērtīborientāciju dominantei ekoloģisko attiecību sistēmā. Sabiedriskās domas racionalizācija ir viens no raksturīgākajiem tās attīstības virzieniem. Galvenais faktors, kas sekmē šo procesu, ir zinātnes lomas pieaugums kultūras sistēmā, atsevišķu sistēmas elementu scientizācija.

Lai radikāli mainītu sabiedrības attieksmi pret dabu, nepietiek tikai ar dabzinātniskiem pētījumiem un rekomendācijām, ar tiesiskiem aktiem un sankcijām, ar filozofisku teoriju radīšanu. Jāmaina un jāpilnveido materiālo attiecību raksturs, jāpanāk izmaiņas sabiedriskajā esamībā. Tad veidosies objektīvi priekšnoteikumi arī ikdienas apziņas stereotīpu pārvarēšanai. Savukārt šī procesa mērķtiecīgai norisei atbilstošām izmaiņām sabiedriskajā psiholoģijā nepieciešama sabiedriskās apziņas vispārēja ekoloģizēšana un īpaša sabiedriskās apziņas veida — ekoloģiskās apziņas — attīstība.

Cilvēks kā sabiedriska būtne nodala sevi no visas apkārtējās pasaules un kā kvalitatīvi jauns dabas attīstības rezultāts pilda savus specifiskos uzdevumus. Uz šīs bāzes gan ikdienas apziņas līmenī, gan dažādās teorētiskās apziņas formās tad arī veidojas attieksme pret dabu. Ekoloģiskā problemātika, veidojot nozīmīgu pasaules uzskata daļu, atbilstošā izteiksmē ietilpst arī pasaules izjūtā. Pasaules izjūta ir sinkrēta savas esamības pārdzīvošana. Teorētiskais zināšanu komponents kā diferencētu priekšstatu kopums šeit ir mazāk izteikts nekā pasaules uzskatā un turklāt ir caurvīts ar noteiktu emocionālu attieksmi pret pasauli. Psiholoģiskais aspekts ietver gan pasaules uzskata, gan arī pasaules izjūtas analīzi. Filozofiskā un sociāli psiholoģiskā attieksme pret dabu atrodas mijiedarbībā kā teorētiskās un ikdienas apziņas savstarpējā nosacītība. Abas šīs attieksmes dažādās pastarpinājuma pakāpēs atspoguļo sabiedrisko esamību, reālo cilvēka stāvokli dabā.

Sabiedriskajā psiholoģijā izdalāmi divi galvenie komponenti: 1) psiholoģiskā mentalitāte, kas ir relatīvi stabilākais komponents un kuru veido nacionālais raksturs, paražas, tikumi, tradīcijas u. c.; 2) emocionālā sfēra — mainīgākais, dinamiskākais komponents, kura elementi ir vajadzības, intereses, noskaņojumi.⁷¹ Lai gan sabiedriskās psiholoģijas parādības ārpus indivīda apziņas nepastāv, tomēr tās fenomenā eksistē arī kā zināma sociālā realitāte, caur kuras prizmu tiek atspoguļoti dabas procesi.

Dabzinātnēs ir gūti vēra ņemami sasniegumi ekoloģiskās problemātikas izpētē, arī filozofijā tiek intensīvi veidota principiāli jauna uzskatu sistēma par sabiedrības un dabas attiecībām, tomēr sabiedriskajā psiholoģijā vēl arvien valdošā ir patērētāja attieksme. Tā ir nostiprinājusies kā zināms stereotips, kurš veidojies praktiski visā cilvēces vēstures gaitā un veidojas tālāk arī mūsdienu praktiskās dzīves apstākļos. Šādu inerci galvenokārt nosaka tas, ka jautājums par sabiedrības funkcionēšanai vitāli svarīgas dabas vides saglabāšanas nepieciešamību patiesi aktuāls kļūst tikai 20. gadsimta vidū.

Reālās pretrunas sistēmā «daba—sabiedrība» veido atšķirīgas sabiedriskās psiholoģijas izpausmes. Pirmajai tendencei sabiedriskajā psiholoģijā raksturīgs pārspīlēts ekoloģiskās krīzes «strupceļa» traktējums. Tas gan vēl nav dominējošais ikdienas apziņas orientācijā. Spēcīgāka ir otra tendence sabiedriskajā psiholoģijā — iekams sadzīvē nebūsim izjutuši kāda dabas resursa trūkumu, grūti būs mainīt priekšstatu par enerģijas avotu vai citu mūsu planētas dabas bagātību neizsmeļamību. Līdzīgi ir ar attieksmi pret dabas vides piesārņošanu, kuras bistamās sekas vēl nav pietiekami apzinātas sabiedriskās psiholoģijas līmenī.

⁷¹ Skat.: Андреева Г. М. Социальная психология. М., 1980, с. 200.

Bieži vien klaja patērētāja psiholoģija saistās ar antropocentrismu. Cilvēks apzinās esam augstākā dabas radība un psiholoģiski un šo stāvokli kā neierobežotu privilēģiju attiecībā pret apkārtējo pasauli. Zinātnē šāds vienpusīgs teleoloģisms tiek sekmīgi apkarots, tur sabiedriskajā psiholoģijā antropocentrisms vēl arvien ir dominējoša orientācija. Cilvēks apzinās savu vienreizējību un šo apziņu kā augstāko vērtību pretstata dabas bezpersoniskumam — savdabīgam cikliskam fonam, kurā risinās cilvēka dzīves neatgriežamie procesi. Kaut gan arī cilvēka biosociālās eksistences raksturīga pazīme ir atkārtotamība, cikliskums, tomēr sabiedriskajā psiholoģijā priekšplānā parasti izvirzās cilvēka dzīves neatgriežamības izpratne, kura dažkārt nepamatoti krasi tiek pretstatīta dezindividualizētiem dabas procesiem.

Šādai antropocentriskai sociāli psiholoģiskajai ievirzei būtiska nozīme ir arī zinātnes sasniegumu interpretācijā. Pārliciecinājumi minētā orientācija izpaudās negatīvajā reakcijā pēc Kopernika heliocentriskās sistēmas un vēlāk pēc Darvina evolūcijas teorijas radīšanas. Negatīvo attieksmi pret šiem fundamentālākajiem atklājumiem nosacīja ne tikai tas, ka Kopernika un Darvina teorijas bija krasā pretrunā ar iepriekšējo zinātnes attīstību, valdošo šķiru ideoloģiju un reliģiju. Abi lielie zinātnes atklājumi deva ievērojamu triecienu ilgstoši veidotajam priekšstatam kā filozofiskajās teorijās, tā it īpaši sabiedriskās psiholoģijas stereotipos par cilvēka privilēģēto izcelšanos un sevišķo vietu dabā. Antropocentrisma izpausmes «modernizētā veidā» ir samērā spēcīgas arī mūsdienu sabiedriskās psiholoģijas parādībās, turklāt atsevišķi recidīvi sastopami arī filozofiskajās un dabzinātniskajās teorijās.

Zināmā mērā antropomorfisma motīvi iekļaujas evolūcijas teleoloģiskā traktējuma mūsdienu varianta meklējumos. Daļēji šādas pieejas izplatību šodien nosaka grūtības, ar kurām saskaras Darvina teorija, piemēram, prognostiskajā aspektā. Teleoloģisms, kurš vismaz pašlaik ir samērā cieši saistīts ar antropocentrismu, acīmredzot veic savdabīgu kompensatorisku funkciju. Lai gan cēlonības izpratnē zinātniskie priekšstati progresējuši, tie tomēr dažkārt nespēj sekmēt pietiekami efektīvu sarežģītu pašorganizētu sistēmu attīstības likumsakarību paredzēšanu. Teorija retrospektīvi gan izskaidro objektu izmaiņas, turpretī prognostiskā aspektā funkcionē vāji.

Netieši antropomorfisma saglabāšanos mūsu priekšstatos sekmē tas, ka cilvēka evolūcija notikusi ierobežotā makrovidē, kura ne tikai determinējusi cilvēka anatomiski fizioloģiskās īpatnības, bet arī sekmējusi noteiktas subjekta un objekta attiecību prizmas veidošanos.

Apkārtējās dabas arvien pieaugošā socializēšana atgriezeniski ietekmē psihofizioloģisko un psiholoģisko procesu norisi. Biopsihisko procesu izpētē īpašu vietu ieņem jautājums par dabas vides lomu maņu orgānu funkcionēšanā un attīstībā. Lai cilvēku maņu orgāni

funkcionētu, jāpastāv noteiktai proporcijai starp konstanto, kas veidojies filoģenēzē, un mainīgo, kas iemantots indivīda dzīves laikā. Uzveres procesā jauniegūtā informācija tiek iekļauta subjekta pieredzes struktūrā — gan sensuālajā komponentā, gan arī kategoriālajā struktūrā. Cilvēka adaptācija apkārtējā pasaulē ir veidojusies ilgā laika posmā, maņu orgāni ir pielāgojušies optimālai apkārtējās vides atspoguļošanai.

Mūsdienās sabiedrības iedarbība uz apkārtējo vidi ir tik lielā mērā intensificējusies un radījusi tādas izmaiņas, kuras, it īpaši urbanizācijas apstākļos, veido zināmu disharmoniju starp cilvēka radīto tehnosfēru, pārmainīto apkārtējo pasauli un psihiskās darbības filoģenētisko determināciju. Viena no raksturīgākajām problēmām, kas radusies šīs disharmonijas rezultātā, ir trokšņa, skaļuma pieaugums mūsu ikdienā. Urbanizācijas radītais trokšnis nelabvēlīgi ietekmē cilvēka psihi, var veicināt stresu. Franču zinātnieki aprēķinājuši, ka pārliecīga skaļuma radīta stresa apstākļos fiziskā darba efektivitāte samazinās par 30%, bet garīgā darba — pat par 60%. Ilgstošā atrašanās «skaļuma vilnī» rada nevēlamas novirzes arī citās personības darbības sfērās, piemēram, komunikācijas procesos. Šī iemesla dēļ arī sabiedriskajā psiholoģijā izveidojies priekšstats par tādu nemateriālu vērtību kā klusumu, kuru arvien biežāk iespējams gūt tikai dabā.

Sociālās dzīves intensifikācija radījusi arī citus nevēlamus blakus-efektus. Lai mūsdienās varētu radīt psihei zināmu atslodzi, bieži vien vienīgais iespējamais ceļš ir izmantot mazāk socializētu dabas daļu. Nereti gan cilvēks vairs neprot izmantot dabas vides priekšrocības un arī brīvajā atpūtas laikā tiek radīts maksimāls «trokšņu fons». Veidojas paradoksāla situācija, proti, cilvēks ir pielāgojies skaļuma pieaugumam apkārtējā vidē, viņam ir radusies pat kvazivajadzība pēc trokšņu fona, kuru pastiprina sociālpsiholoģiska rakstura faktori (dažādi stereotipi, mode), kaut arī tas bieži apdraud cilvēka veselību. Saslimstību nenoliedzami ietekmē arī sociāla rakstura cēloņi, tai skaitā urbanizācijas negācijas, kuras nosaka cilvēka eksistenci ne tikai kā ārējs spēks, bet pastarpināti arī kā iekšējs faktors, ar pašu radītajām kvazivajadzībām.

Interesi izraisa jautājums par apkārtējās pasaules krāsu ietekmi uz psihi darbību. Mūsu saskarsmē ar dabas vidi šāda problēma vispār nerodas, tā kļūst aktuāla tikai sociālo attiecību sistēmā — ražošanas procesā, sadzīvē. Līdzīgi sabiedrības attīstībā rodas arī formas jautājumi, kurus izraisa tehnosfēras radīto «lauzto», «aso» formu atšķirība no dabiskajām. Tiek veikti psiholoģiska rakstura pētījumi, lai atklātu optimālo krāsu fona režīmu, kurš spētu nodrošināt maksimālu psihisko spēju īstenošanu noteiktu uzdevumu veikšanai. Acīmredzot nepieciešams atrast un veidot tādu krāsu un formu funkcionālo režīmu, kurš mehāniski nekopētu dabas vides krāsu gammu un formu, tomēr būtu visatbilstošākais optimālajai maņu orgānu adaptācijai.

Cilvēces ievērojamais progress optimālu dzīves apstākļu veidošanā diemžēl radījis sabiedriskajā psiholoģijā nevēlamas deformācijas. Samērā izplatīts ir visai kroplais priekšstats par nepieciešamību nevis veidot maksimālus apstākļus ikviena indivīda būtisko spēku izvēršanai, patiesai personības attīstībai, bet gan radīt «izcili komfortablu» eksistences stāvokli, lai ikdienā būtu nepieciešama tikai minimāla fiziska un faktiski arī neliela garīga piepūle. Tendence taupīt spēkus pat pieskaitīta pie bioloģiskajām vajadzībām.⁷² Tiekme meklēt vienkāršāko un vieglāko ceļu sava mērķa sasniegšanai sekmē darba iemaņu pilnveidošanu, taču, ja tiks pārspīlēta, var pārveidoties tirā kūtrumā.

Šauri utilitāra attieksme pret dabu veido ne tikai pragmatisku sociālpsiholoģisko stereotipu, bet arī nelabvēlīgi ietekmē nozīmīgu sociālu problēmu risinājumu. «Ekonomisko apsvērumu pārmērīga akcentēšana sāk novest pie nelabvēlīga psiholoģiskā klimata, draud ar paaudzes morālu degradāciju. Jo spēcīgāk kādai tautai būs izkopts zemes kults, jo drošāka būs šīs zemes nākotne. Zeme ne tikai baro. Zeme audzina darba tikumu, nesamaitā skaistuma izjūtu un prasmī domāt nākamības kategorijās. Zeme māca papriekšu dot, lai ņemt varētu tikai pēc tam. Zeme ir dzimtenes mīlestības izteicēja un rūgtākais pārmetums reizē.»⁷³ Pragmatiska attieksme pret dabu, jaunā Indrāna darbības pārspīlēts turpinājums ne tikai deformē personības garīgo pasauli, bet zināmā mērā sekmē arī iedzīvotāju pārmērīgu migrāciju uz pilsētu. Materiālo apstākļu vienpusīga akcentēšana sabiedriskajā psiholoģijā sašaurina ētisko un estētisko vērtību funkcijas dažādu sociālo grupu psiholoģiskā klimata veidošanā. Progresīvais sociālais process — pilsētas un lauku pretstata likvidēšana — nedrīkst noliegt tautas labākās sociālpsiholoģiskās tradīcijas, kuras veidojušās pret dabas bagātībām ne tikai kā pret lauksaimnieciskās ražošanas objektiem.

Parādību daudzveidīgo sakarību ignorēšana rada ne tikai minēto deformāciju sabiedriskajā psiholoģijā. Utilitārisms attieksmē pret dabu bieži vien izjauc tās sistēmu dinamisko līdzsvaru, izraisot nopietnas nelabvēlīgas sekas. Dažkārt, vienpusīgi cenšoties panākt maksimālu ekonomisko efektu, netiek ievērotas atsevišķas dzīvās dabas likumsakarības arī lauksaimnieciskās ražošanas objektos. Piemēram, ignorējot dzīvnieku psihes īpatnības, neņemot vērā viņu vajadzības pēc ierastiem apstākļiem, var mazināties iegūstamās produkcijas apjoms. Šādas apkārtējās vides deformācijas negatīvi ietekmē arī liellopu dzimstību, veicina to saslimstību.

⁷² Симонов П. В. Эмоции и воспитание. — Вопросы философии, 1981, 5, с. 40.

⁷³ Гоба А. Par koku stādīšanu. — Literatūra un Māksla, 1981, 12. jūnijā.

Ievērojot mūsdienu ekoloģiskās situācijas īpatnības, nenoliedzami ir vajadzība aktīvi veidot jaunu psiholoģisku klimatu cilvēku attieksmē pret dabas vidi. Zinātniskās atziņas var samērā spēcīgi un tieši ietekmēt sabiedrisko psiholoģiju, piemēram, izmantojot normatīvās prognozes. Normatīvo prognožu uzdevums ir radīt izmaiņas sabiedriskajā domā, sociālpsiholoģiskajos stereotipos. Šādu prognožu mērķis ir izraisīt «Edipa efektu», kura būtība ir sekojoša. Prognoze norāda uz nevēlamām sekām, kādas iestāsies, ja netiks veikti attiecīgie pasākumi. Šī brīdinājuma rezultātā sabiedriskā doma sekmē izmaiņas, korekcijas praktiskajā darbībā, kuru rezultātā iespējamie negatīvie rezultāti tiek novērsti. Līdz ar to prognoze neīstenojas, vēlamais efekts ir sasniegts. Normatīvās prognozes ne tikai veicina aktīvu praktisku darbību, bet var arī sekmēt noteiktu morāles regulatīvu izveidi.

Tiesa, parasti zinātnes attīstība diezgan pastarpināti ietekmē izmaiņas sabiedriskajā psiholoģijā. Tiešs un ātrs audzinošs efekts nevar būt arī mākslas darbiem, kuru iedarbība īstenojas ar emocionālās kultūras, humanisma vērtību starpniecību. Šajā procesā svarīgas funkcijas veic folkloras tradīciju saglabāšana un apguve. Folkloras materiāls atklāj ne tikai dabas estētiskās uztveres daudzkrāsaino raksturu, bet norāda arī uz atsevišķu dabas objektu simbolisko lomu pozitīvu sociālpsiholoģisku tradīciju veidošanā un saglabāšanā.

Jāatzīmē, ka latviešu padomju literatūrā parādījušies interesanti, mākslinieciski augstvērtīgi ekoloģiskajai problemātikai veltīti darbi. Ē. Lansa stāsts «Tereona galva», R. Ezeras zooloģisko noveļu cikls, A. Bela, S. Kaldupes, R. Trasūna «meža romāni». Tomēr būtu pārsteidzīgi gaidīt pēkšņas izmaiņas sabiedriskajā domā, spēju atbildes reakciju. Tikai iekļaujoties prasmīgā estētiskās audzināšanas sistēmā, mākslas darbi spēj sekmēt humanisma principu pārvēršanos par parliecību. Šajā aspektā daiļliteratūra, radot emocionālu līdzpārdzīvojumu, dažkārt var sasniegt lielāku efektu nekā brīdinoši fakti par antropogēnā faktora iedarbību dabas vidē un to interpretācija. Šādai informācijai bieži ir abstrakts raksturs, jo netiek aplūkota cilvēka ikdienas darbības atgriezeniskā saikne ar dabu.

INDIVĪDA PSIHOLOĢISKĀ ATTIEKSME PRET DABU

Daba ļauj realizēt cilvēkam psiholoģiskā plāksnē trīs galvenās funkcijas: 1) attīstošo; 2) orientējošo; 3) atvесеļošanas.

1. Saskarsmē ar dabu attīstās personība, pilnveidojas cilvēka fiziskie un garīgie spēki. Attīstošā funkcija ietver divas pretrunīgas, taču vienībā esošas tendences: personības nepārtrauktu mainību, attīstību un tieksmi uz zināmu noturīgumu, sasniegto stāvokļu saglabāšanu, psiheš īpašību pastāvību. Mainīgums paredz noturīguma mo-

mentu kā tālākās attīstības substrālu un funkcionālu pamatu. Attīstības process ietver gan stihisku, mērķtiecīgi nevadītu darbību, gan arī audzināšanu — apzināti ievirzītu, pastāvīgi kontrolētu personības izveides procesu. Saskarsmē ar dabu var īstenoties viss personības audzināšanas komplekss. Pastāv pat uzskats, ka audzināšana izteikti urbanizētos apstākļos neļauj attīstīties pilnvērtīgai personībai. Isti nepievienojoties tik kategoriskam apgalvojumam, atzīmēsim, ka jautājums par harmonisku, veselīgu attieksmi pret dabas vidi un uzdevumiem audzināšanas procesā, lai veidotu šādu nostādni, ir aktuāls. Šī jautājuma aktualitāti nosaka arī tas, ka relatīvi nostabilizējusies attieksme pret dabu ietekmē, kaut arī pastarpināti, personības citas darbības sfēras. Attieksmē pret dabu lielā mērā atklājas personība tās veselumā, personības virzības galvenais saturs. Noteiktiem stereotipiem personības īpašību sistēmā, piemēram, utilitārisma, raksturīga savdabīga ekstrapolešanās no attiecību sistēmas, kurā tas veidojas, uz citām sfērām. Šaurs praktisms cilvēku savstarpējās attiecībās lielā mērā nosaka arī vienpusīgu orientāciju pret dabu kā materiālo vajadzību apmierināšanas avotu, neļauj veidoties harmoniskai, daudzpusīgai dabas vides izjūtai.

2. Orientējošās funkcijas būtību izsaka likumu determinējošā loma psihisko procesu norisē. Cilvēka orientāciju pasaulē nosaka apkārtējā daba, cilvēka paša bioloģiskā daba un sociālie faktori — materiālie un garīgie. Nedrīkst aizmirst, ka ne tikai sociālā grupa un cilvēce kopumā, bet arī atsevišķs cilvēks eksistē kā relatīvi patstāvīga sistēma, kura funkcionē dinamiskā līdzsvarā ar apkārtējo vidi. Orientāciju determinē momenti, kas izriet no cilvēka aktīvās selektīvās, apzinātās attieksmes pret apkārtējo pasauli, no attieksmes pret sevis paša mērķtiecīgu veidošanu. Organisma reakcijas uz apkārtējās pasaules iedarbību līdztekus aizsargreakcijām un citiem reakciju tiptiem kā vienas no būtiskākajām, vitāli nozīmīgākajām izdalāmas orientācijas reakcijas, kuras daudzveidīgajā adaptācijas procesā realizējas ļoti plašā psihisko parādību gammā. Jau zīdainis spēj orientēties apkārtējā vidē. R. Fancs⁷⁴ noskaidrojis zīdaiņa redzes selektivitāti attiecībā pret dažādām formām, kas var noderēt orientācijai telpā, sekmēt priekšmetu iepazīšanu, reaģēt uz citu cilvēku darbību. Autors atzīst, ka redze attīstās iedzimto spēju, fizioloģiskās nobriešanas un iegūtās sociālās pieredzes sarežģītā mijiedarbības procesā. Protams, komplikētākās orientācijas reakcijas veidojas individuālās pieredzes gaitā, socializācijas procesā, un tās izpaužas cilvēka funkcionēšanā gan mazajās, gan arī lielajās sociālajās grupās. Orientācijas reakcijām ir nozīmīga vieta visos psihs darbības līmeņos, tām var būt gan automātisks, gan arī apzināts raksturs. Šajās reakcijās atklājas indivīda

⁷⁴ Фанц Р. Восприятие формы. — Восприятие. Механизмы и модели. М., 1974, с. 338—350.

adaptācijas aktīvais raksturs, ko apstiprina arī spējas apsteidzoši atspoguļot īstenību, apzināti korigēt savu darbību mērķu sasniegšanā. Orientējošā funkcija realizējas ne tikai ar psihisko procesu starpniecību, bet atklājas arī psihiskajās īpašībās — laika ziņā noturīgākajās, ilgstošākajās psihes parādībās. Zināma attieksme, orientācija pret dabu funkcionē kā stereotips, kur iemiesotas noteiktas personības īpašības.

3. Dabas vide pilda psiholoģiskā sprieguma savdabīga «noņēmēja» funkcijas: šis spriegums nenoliedzami veidojas ļoti intensīvajā urbanizētās dzīves ritmā. Tiesa, dabas apstākļi atsevišķos gadījumos var radīt arī papildspriegumu — situācijās, kad cilvēks nokļūst nelabvēlīgā vidē. Stāvokli var vēl saasināt nepieciešamās informācijas deficīts, papildus izraisot negatīvas emocijas. Protams, saskarties ar absolūti nepārveidotu dabu uz mūsu planētas praktiski nav iespējams. Sociālā faktora iedarbības sekas lielākā vai mazākā mērā sastopamas visur. Tomēr socializētajā dabā saglabājušās tādas īpašības, sfēras, kuras cilvēka materiāli pārveidojošā darbība aktuāli neskar un kuras spēj veikt atveseļojošo funkciju attiecībā pret cilvēka psihi. Pretstatā urbaniskajam dzīves ritmam dabas vidē var atrast noturīguma, miera momentu, kas dod zināmu atslodzi. Dabas vide var sekmēt stresa novēršanu, kalpot par avotu pozitīvām emocijām, bagātināt cilvēka emocionālo kultūru.

Cilvēka iekļaušanās dažādu sociālo lomu izpildē socializācijas procesā saistās galvenokārt ar sociālās vides īpatnībām. Jau ontogēneses sākuma posmā bērna psihe veidojas saistībā ar «mašinizēto pasauli», kas radusies cilvēces praktiskās darbības rezultātā; relatīvi maza loma paliek dabas, mazāk socializētās vides īpatnībām. Visu daudzveidīgo sociālo lomu funkcionēšanā arvien lielāku īpatsvaru gūst dažāda rakstura tehnika, ievērojami attālinot sociālās attiecības no dabas. Apzināta tieksme atrasties dabas vidē mūsdienās galvenokārt saistās ar brīvā laika organizēšanu, kurā izpaužas vēlmes ne tikai gūt atslodzi no pārmērīgi straujā dzīves ritma, bet arī vairīties no rūpnieciskās ražošanas radītā blakusefekta — apkārtējās vides piesārņošanas. Šī tehnosfēras negatīvā iezīme deformē ne tikai fizioloģisko, bet arī psihisko procesu norisi.

Minēto trīs funkciju rakursā mēģināsim analizēt arī citus aspektus indivīda psiholoģiskajā attieksmē pret dabu.

Lai cilvēka attieksmēs pret dabu izprastu psiholoģisko aspektu, vispirms jāaplūko personības aktivitātes iekšējais avots — vajadzības. Starp vajadzību rašanos, attīstību un to apmierināšanu pastāv cieša mijiedarbība. Pēc vienas vajadzības apmierināšanas veidojas jauns cikls — rodas jauna vajadzība, turklāt šādā ceļā norit arī cilvēka iekšējās aktivitātes avota attīstība, jo jaunā vajadzība bieži vien atrodas pakāpi augstāk par apmierināto, tātad vajadzību struktūras filoģenēzes un ontogēneses kvalitatīvas izmaiņas determinē paša cilvēka

attīstību. Vajadzības atspoguļo cilvēka nepieciešamību veidot noteiktus dzīves apstākļus, apzināta vajadzība kļūst par cilvēka darbības motīvu. Vajadzību saturs lielā mērā atklāj sabiedrības sasniegto progresu pakāpi. Jāatzīmē, ka vajadzību pieaugošā intensificēšanās var izteikt arī personības regresu — līdz ar vajadzības pēc alkohola pieaugumu atklājas cilvēka degradācijas pakāpe.

Psiholoģijā pagaidām vēl nav izstrādāta pietiekami dziļa un aptveroša vajadzību klasifikācija. Tradicionālais dalījums materiālajās un garīgajās vajadzībās ir pārāk abstrakti vispārīgs, tas nevar nodēt par teorētisku pamatu eksperimentālās bāzes radīšanai. Dažkārt īpaši tiek izdalītas arī sociālās vajadzības, kuras izsaka cilvēka nepieciešamību iekļauties sociālajā grupā, atrasties saskarsmē ar citiem cilvēkiem u. c. Šeit aplūkosim tikai tās vajadzības, kuras ir visciešāk saistītas ar aplūkojamo problēmu.

Vistiešāk cilvēka saistība ar dabu atspoguļojas organiskajās vajadzībās, kuras savukārt nosaka materiālās vajadzības — nepieciešamību pēc uztura, apģērba, apdzīvojamās platības u. c. Organiskās vajadzības parāda cilvēka atkarību no dabas vides. Šo atkarību nevar atcelt neviena, pat vispilnīgāk attīstītā, sabiedrība. Cilvēka bioloģiskās vajadzības ir filogenētiski determinētas, tās nosaka sugas funkcionēšanas likumsakarības. Tomēr cilvēka organisko vajadzību apmierināšanā dabas vide un paša cilvēka bioloģiskās īpatnības nav vienīgie regulējošie faktori.

Zemā ražotājspēku attīstības līmeņa dēļ sabiedrības sākotnējā attīstības stadijā nebija iespējams pilnā mērā apmierināt visu tās locekļu organiskās vajadzības, lai gan tām bija visai pieticīgs raksturs. Kapitālisma ražotājspēki un it īpaši sociālisma ražotājspēki apguvuši dabas bagātības tādā mērā, ka principā iespējams apmierināt visu sabiedrības locekļu organiskās vajadzības, tiesa, vēl nesaņiedzot optimālo līmeni.

Cilvēce kā suga ir beigusi savu bioloģiskās evolūcijas procesu jau pirms 35—40 tūkstošiem gadu (šis viedoklis gan ir diskutējams). Individīda organisko vajadzību apmierināšanai nepieciešamā dabas resursu norma šajā laikā nav būtiski mainījusies.

Ir iespējams sasniegt stāvokli, kad katra sabiedrības locekļa vajadzības pēc barības un citas organiskās vajadzības būs maksimāli apmierinātas. Šādas situācijas iespējamība ir būtiski atkarīga ne tikai no ražotājspēku attīstības līmeņa, bet arī no valsts sociāli politiskās iekārtas un starptautiskās situācijas. Zināmā mērā visa cilvēces vēsture nav nekas cits kā cīņas vēsture par pilnīgāku un vienlīdzīgāku vajadzību apmierināšanu.

Principā pastāv organisko vajadzību apmierināšanas optimālais līmenis, kuru ierobežo minimālā un maksimālā robeža. Šī zona ir dinamiska, atkarīga gan no etniskajām un kultūras īpatnībām (piemēram, samērā lielas atšķirības gaļas produktu patēriņā dažādos

zemeslodes rajonos), gan no cilvēku individuālajām īpatnībām. Tālāka attīstība var risināties šīs optimālās zonas ietvaros, racionālāk organizējot esošo dabas resursu patērēšanas procesu.

Psiholoģiski cilvēks tiecas pārsniegt savu materiālo vajadzību apmierināšanas līmeni. Rodas pat savdabīgs materiālo vajadzību kults, kura spēcīgākās izpausmes rada vērtīborientācijas deformāciju. Viens no galvenajiem objektīvajiem cēloņiem ir materiālo labumu deficīts pagātnē, kurš radījis atbilstošu nedrošības sajūtu. Noteikta loma ir arī ierobežojumiem vajadzību apmierināšanā, kuriem pamatā ir gan sociāla rakstura cēloņi — sliktī organizēta apgāde, trūkumi sadalē, gan arī piemērotas dabas vides kvantitatīvā ierobežotība. Galvenais virziens cilvēka materiālo, tai skaitā organisko, vajadzību optimizācijā saistās ne tikai ar tīri kvantitatīvu dabas resursu apguvi, bet arī ar kvalitatīvāku materiālo vajadzību apmierināšanas iespēju radīšanu.

Dažkārt materiālo vajadzību lomas traktējumā vērojama arī pretēja saturs, vienpusīga izpratne. Nevar pievienoties atziņai, ka bioloģiskais faktors personības funkcionēšanā priekšplānā izvirzās tikai patoloģiskos gadījumos. Protams, personības būtību vispirms izsaka sociālais faktors, tomēr nedrīkst samazināt biopsihiskās determinācijas nozīmi vai pat veidot negatīvu attieksmi pret to. Sabiedrībā izveidojušies sociālpsiholoģiskie stereotipi, aizspriedumi, maldīgi priekšstati var radīt personības deformāciju, izveidojot neveselīgu attieksmi pret atsevišķu organisko vajadzību apmierināšanu.

Tomēr ne tikai organiskās vajadzības un to apmierināšanas process atspoguļo dabas un sabiedrības mijiedarbību. Cilvēka ģenētiskā un funkcionālā saistība ar dabu rada arī citus vajadzību veidus, kā arī sniedz apstākļus to apmierināšanai.

Aktuāla mūsdienī sabiedrības problēma ir vajadzība pēc vienatnes, kas pagaidām visbiežāk tiek risināta daļrades psiholoģijas ietvaros. Noteikta vienatnes norma neapšaubāmi ir nepieciešama katram cilvēkam. Vienatnes norma ir laiks, kas nepieciešams, lai uzkrātu psihiskos spēkus jaunām komunikācijām, jo jebkurš saskarsmes process sniedz cilvēkam ne tikai intelektuālu un emocionālu informāciju, bet arī patērē to. Vienatnē cilvēks it kā integrē savu iepriekšējo pieredzi, var pieņemt optimālu darbības plānu nākotnei. Vienatnes norma, protams, ir atkarīga no individuālām īpatnībām, mazāka tā ir ekstravertiem, lielāka — intravertiem. Šo normu nosaka arī cilvēka darba saturs. Ja darba procesu raksturo liela komunikāciju intensitāte, tad brīvajā laikā nepieciešamība pēc vienatnes var būt lielāka. Vienatni nedrīkst saprast vienpusīgi — kā absolūtu pretstatu komunikatīvai darbībai, kā atsvešināšanos, dažādu sociālo apstākļu determinētu cilvēcisku kontaktu neiespējamību. Vienatne ir noteikts saskarsmes procesa moments, tā neatņemama sastāvdaļa. Cilvēks var būt šķietami izslēgts no saskarsmes procesa, bet tomēr nejusties vientuļš. Tajā

pašā laikā pat intensīvi komunikatīvi sakari nespēj likvidēt vientu-
libas izjūtu. Cilvēks var gūt emocionālu apmierinājumu nevis tiešajā
realitātes dimensijā, bet gan pagātnē vai pat iluzorā vēlamā pasaulē.

Urbanizācijas, modernās industrijas apstākļos veidojas nevēlama
tendence — pieaugot komunikāciju intensitātei, tās arvien vairāk
iegūst tīri funkcionālu raksturu, cilvēkam nozīmīgu, intīmu saskar-
smes procesu īpatsvars samazinās. Kā atbildes reakcija pastiprinās,
pirmkārt, vajadzība pēc personībai nozīmīgu komunikāciju īpaša dzi-
ļuma, intimitātes. Vienlaicīgi pieaug to loma psiholoģiskā sprieguma
noņemšanā. Diemžēl šo funkciju vairs ne vienmēr spēj pildīt ģimene.
Otrkārt, pieaug vajadzība pēc vienatnes, kuru tomēr samērā grūti ap-
mierināt mūsdienu urbanizētajā vidē. To iespējams izdarīt dabā. Uz-
turoties dabā, ne tikai iespējams gluži telpiski attālināties no pārāk
intensīvajiem komunikatīvajiem sakariem, tādējādi sekmejojot psiholo-
ģisko atslodzi, bet norisinās arī emocionālās uzlādēšanās process.
Dabas vide ar savu krāsu harmoniju var radīt, piemēram, pozitīvas
estētiskās emocijas; ļoti bieži tā veic savdabīgas kompensatoriskas
funkcijas. Cilvēks dabas vidē cenšas apmierināt tās vajadzības, kuras
ikdienas komunikācijās grūti apmierināmas. Šīs kompensācijas iespē-
jas atklājas jau ar uztveres izvēlīguma starpniecību — cilvēks var
atāinot, izjust dabas nemainīgumu, relatīvo mieru, procesu ciklis-
kumu, atkārtotšanos un atbrīvoties no pārliedzīgā psiholoģiskā sprieguma,
funkcionālās aritmijas, kura izveidojusies intensīvajā dzīves ritumā.

Dabas kompensatoriskās funkcijas iespējas nav bezgalīgas. Līdz-
tekus vajadzībai atveseļoties no urbanizācijas nevēlamajiem blakus-
efektiem dažkārt vērojama tendence pārspilēt dabas vides vai tās
atsevišķu elementu lomu psihisko stāvokļu regulēšanā. Neveiksmes sa-
skarmes procesos mazajā grupā, it īpaši, ja tā ir referentā grupa, ne-
spēja apmierināt sociālajā mikrovidē vajadzību pēc intīmiem kontak-
tiem var radīt pārliecīgu interesi par atsevišķiem dabas objektiem,
piemēram, dzīvniekiem, dažkārt viņus pat fetišizējot. Rezultāts var
būt negatīvs, rodas ilgstošas iekšējas konfliktsituācijas, pat personī-
bas deformācija. Šāda situācija savukārt rada atgriezenisku efektu —
papildgrūtības atrast sev vēlamus saskarsmes procesus, pilntiesīgi
iekļauties mazo grupu funkcionēšanā.

Viena no kompensatoriskās funkcijas sfērām saistās ar nepiecie-
šamību emocionāli «izlādēties», atbrīvoties no sprieguma. Personību
raksturo ne tikai radoša, bet arī destruktīva attieksme pret dabu. Da-
bas procesu dialektika, atsevišķu lietu rašanās un iznīcība, apkārtē-
jās pasaules negācijas, kaut arī ļoti pastarpināti, tomēr rada sav-
dabīgu destruktīvisma tieksmi cilvēka darbībā un vienlaikus noder
par zināmu destruktīvisma attaisnojumu darbības motivācijā. Daba
bieži tiek izmantota par destruktīvo tieksmju apmierinājuma objektu
tāpēc, ka sabiedrībā šādu darbību noliedz atbildes reakcija — cilvēku
attiecībās valda cieša interešu saistība (gan institucionalizētā, gan

arī neinstitutionālīzētā formā), kuru nesodīti parasti nedrīkst pār-
kāpt. Dabā turpretim atbildes reakcija destruktīvisma izpausmei pa-
rasti ir atdalīta laikā, tā nav momentāna, turklāt konkrēto cilvēku var
arī neskart. Aplūkojot dabu kā pasīvu vidi, fonu (zināmas praktiskās
darbības robežās šāda abstrakcija ir iespējama), cilvēka apziņā var
nostiprināties priekšstati par savas rīcības nesodāmību, par dabu kā
tādu īstenības sfēru, kurā var realizēt gandrīz vai jebkuru darbību.
Šādas deformācijas rezultātā bieži nostiprinās negatīvas, patvaļīgi
destruktīvas attieksmes stereotips pret dabas vidi. Cilvēka nespēja
veikt radošu darbību nosaka viņa virzību uz primitīvāku, destruktīvu
rīcību, kura ir par cēloni personības regresijai.

Cilvēka postošo darbību dabā lielā mērā veicina divi galvenie per-
sonības degradācijas virzieni: 1) attieksme pret vispārcilvēciskām vē-
tībām kā pret abstraktām idejām, kuras var ignorēt savā darbībā;
2) zema emocionālā kultūra, kura var degradēties līdz spēcīgam ma-
teriālo vajadzību kultam, nomācot pārejos darbības motīvus. Rezul-
tātā cilvēks praktiski neapzinās sevi par sabiedrības locekli, turklāt
izveidojušās kvazivajadzības pēc destruktīvisma veicina šāda cilvēka
reālo izolāciju.

Destruktīvā darbība var būt neapzināta, taču objektīvais rezultāts
būs destruktīvs. Bieži vien daba tiek postīta, lai apmierinātu estētiskās
vai izziņas vajadzības. Islaicīgas iegribas apmierināšanai, lai
«iemūžinātu» atsevišķu dabas objektu skaistumu, faktiski tie tiek ne-
saudzīgi iznīcināti. Cilvēks psiholoģiski var pieļaut sava «es» neiz-
zināmību, zināma noslēpuma saglabāšanu, bet apkārtējā dabā tiecas
visu racionāli analizēt; tas, protams, ir likumsakarīgs process, kura
augstākā forma ir zinātniskā izziņa. Cilvēka psihs dziļākos slāņus
aptver daudzi aizsargmehānismi, kuri nepieļauj vardarbīgu manipu-
lāciju ar viņa pārliecību, ideāliem, bet tajā pašā laikā ikdienas dar-
bībā minētais izziņāmības pretnostatījums izpaužas nesaudzīgā
attieksmē pret dabas vidi, tās atsevišķiem objektiem.

Cilvēka attieksme pret dabu raksturojas kā noteikts rezultējošs lie-
lums — iedarbības rezultāts veidojas kā gaidīto, prognozēto seku un
negaidītu blakusefektu, visbiežāk nevēlamu rezultātu vienība. Šī vis-
pārējā likumsakarība modificējas arī cilvēka psiholoģiskā rakstura
attiecībās ar dabu.

Mūsu izklāsts nebūtu pilnīgs, ja neatzīmētu tādu parādību psihs
darbības sfērā kā vajadzību pēc jauniem iespaidiem. L. Božoviča uz-
sver, ka vajadzība pēc jauniem iespaidiem rodas kā bērna attīstības
instinktīvi bioloģiskais pamats (tiesa, tas atšķiras no īsti organiskām
vajadzībām).⁷⁵ Tā zināmā mērā ietekmē arī visu pārējo vajadzību
attīstību. Ja vēlākajā personības attīstībā vajadzībai pēc jauniem

⁷⁵ Par to skat.: Božoviča L. Personība un tās veidošanās skolas gados. R.,
1975. 304 lpp.

iespaidiem varbūt arī nav dominējošā loma, tad tomēr tai ir liela nozīme kā cilvēka darbības izziņošanā rakstura psiholoģiskajai pusei. Daba kā jaunu iespaidu avots praktiski var apmierināt bezgalīgi pieaugošās vajadzības pēc intelektuālās un emocionālās pieredzes.

Daba savas funkcijas šajā virzienā var izpildīt pilnā mērā tikai tad, ja pats cilvēks ir sagatavots noteiktu intelektuālu un emocionālu iespaidu uztveršanai. Ja iepriekšējā pieredzē nebūs gūta pietiekami daudzpusīga informācija par dabas vidi, cilvēks spēs uztvert tikai virspusējo, nebūtisko. Cilvēka attieksmi pret dabu determinē ievirze — noteikts viņa stāvoklis, gatavība veikt darbību, kura veidojas uz vajadzību un apkārtējās vides vienības, mijiedarbības pamata. Šis psiholoģiskais fenomens kā zemapziņas struktūras elements atklāj personību tās veselumā, nosakot cilvēka darbības virzienu, pozīciju un predispozīciju — orientāciju uz parādībām, ar kurām agrāk nav bijusi saskare. Ievirze var veidot gan pozitīvu, gan negatīvu, gan arī vienaldzīgu attieksmi pret atsevišķām dabas parādībām, procesiem.

Cilvēka psiholoģiskā attieksme pret dabu ļoti bieži saistās ar zināmiem stereotipiem, ar tieksmi pēc tradicionālām vērtībām — estētiski pievilcīgiem objektiem, klusuma u. c. Tiek aizmirstas iespējas iegūt kvalitatīvi jaunus iespaidus, priekšstatus. Dabas vide savā bezgalīgajā daudzveidībā noder ne tikai par zinātniskās izziņas, mākslinieciskās jaunrades objektu, bet var apmierināt arī dažkārt pat cilvēka neapzinātu tieksmi pēc nestandarta situācijām, emocionālās pieredzes bagātināšanās.

Cilvēka dzīves laikā viņa attieksme pret dabu mainās. Neapzināti var saglabāties bērnības iespaidi, ļoti bieži pildot savdabīga fona funkcijas cilvēciskajām attiecībām un nostiprinoties vēlākajā dzīves posmā kā zināms simbols. Bērnības atmiņu fragments I. Bergmana filmā «Zemeņu lauks» ieguvis dziļi simbolisku nozīmi varoņa pasaules izjūta — kā nepiepildītu vēlmju kvintesence un romantizēts pretstats atsvešinātībai. Ļoti bieži dabas videi ir būtiska nozīme īsti radošu personību izaugsmē, tā ir neizsmelams jaunrades avots, kas var sniegt arvien jaunus iespaidus. Raiņa daiļradē būtiska loma ir bērnības periodā gūtajiem iespaidiem, kas vēlākajā dzejnieka darbībā ieguvis dziļi vispārinātu poētisku skanējumu.

Runājot par izziņas vajadzībām un iespējām tās apmierināt, nedrīkst aizmirst, ka ar savu praktiski pārveidojošo darbību mēs ne tikai radām iespējas izziņošanai darbībai. Šaurs prakticisms, nepietiekama vai neadekvāta prognozēšana sekmējusi tādu materiālo darbību, kuras rezultātā atsevišķu augu un dzīvnieku skaits ir samazinājies, bet dažas sugas vispār ir iznīcinātas. Tādēļ tik aktuāls ir jautājums par atsevišķu īpatņu saudzēšanu, jo tiem var būt liela kultūras un gnozēoloģiskā vērtība.

Vajadzību veidošanās un to apmierināšana ir cieši saistīta ar citiem personības virzības komponentiem — vajadzības atrodas ciešā

mijiedarbībā ar vērtīborientāciju, ideāliem. Vērtīborientācija kā specifisks subjekta un objekta attiecību tips, kuru determinē objekta īpašības, to saistība ar subjekta darbības iekšēji nozīmīgiem momentiem funkcionē kā cilvēka darbības regulators. Cilvēka attieksmi pret dabu veido visu personības virzības komponentu mijiedarbība. Pasaules uzskata, ideālu, pārliecības sistēmā nozīmīga vieta ir arī mūsu attieksmei pret dabu, kura atrodas savstarpējās nosacītības attiecībās ar citām cilvēka daudzveidīgās darbības sfērām. Ideāla kā vēlamā modeļa ar noteiktu emocionālo nokrāsu struktūrā ietilpst arī noteikts priekšstats par dabas vidi, kurš zināmā mērā nosaka cilvēka attieksmi pret dabu, līdztekus vairāk vai mazāk pastarpināti ietekmējot arī citus ideāla virzības struktūras elementus (cilvēku savstarpējās attiecības, personības attīstību u. c.). Protams, ja ideāls eksistē tikai pasīva romantizēta priekšstata veidā, tam ir visai niecīga loma personības darbības regulēšanā. Patiess humanisms kā harmoniskas personības raksturojums līdztekus interpersonālajām attieksmēm ietver arī attieksmi pret dabu ne tikai pasīva vērojuma formā, bet arī katrā konkrētajā darbības aktā. Dažkārt, lai apliecinātu savu aktīvo pozīciju, kura atklāj patiesu cieņu pret dabu un reāli sekmē tās bagātību saglabāšanu un vairošanu, ir jāpārvar konformisms, valdošie negatīvie stereotipi.

Cilvēka attieksmi pret dabu nosaka arī filogēnēzē nostiprinājušies refleksi. «Mūsu tieksme pēc tuvības ar dabu savās primitīvajās izpausmēs ir pirmcilvēka — mednieka un augu vācēja mantojums.»⁷⁶ Cilvēces attīstības sākotnējā posmā medniecībai bija vitāli svarīga saimnieciskā nozīme. Eksistences cīņā veidojās mednieka instinkts. Mūsdienās, kad dzīvnieku medības praktiski ir zaudējušas savu sākotnējo nozīmi, izņemot tos gadījumus, kad tās pilda noteiktu saimniecisku vai regulatīvu funkciju, tās galvenokārt kalpo noteiktu emocionālu vajadzību apmierināšanai (zināms risks, savas varas demonstrēšana u. c.).

Neretī dzīvnieki tiek iekļauti sociālo tradīciju kopā, ar tiem tiek saistīti zināmi ētiskie priekšstati. Dažkārt šāda satura sociālpsiholoģiska rakstura stereotipi veicina darbību, kuras mērķis ir «uzlabot» dabas procesu norisi, piemēram, atsevišķu augu iznīcināšana vai arī pretēji — kādu īpatņu aizsargāšana. Šādi stereotipi kavē dabas universālo kopsakarību izpratni. Izveidojusies dominante var novest vienpusīgā orientācijā.

Cilvēka attieksmi pret dzīvnieku pasauli nosaka sarežģīta fizioloģisko un psiholoģisko faktoru mijiedarbība. Šādas mijiedarbības spilgts piemērs ir paternitātes instinkts, centieni aprūpēt mazus dzīvniekus. Šo instinktu rada tikko dzimušu dzīvnieku sejas anatomiskās īpatnības. Tomēr tas nav vienīgais faktors, kurš nosaka to.

⁷⁶ Kasparsons G. Biosfēra — mūsu mājas. R., 1978, 19. lpp.

Seit īstenojas arī tādi cilvēka vajadzību struktūras elementi kā aizbildnieciskums, sevī apliecināšana. Cilvēka vajadzība sevi apliecināt dabā var realizēties ļoti daudzveidīgi. Ikdienā mēs sastopamies arī ar pārprastiem pašapliecinājuma gadījumiem — līdz vienaldzīgi postošai un pat sadistiskai attieksmei pret dzīvniekiem. Arī minētais paternitātes instinkts, kurš visumā raksturo pozitīvu tendenci attieksmē pret dzīvniekiem, var sekmēt ne vien pozitīvas emocionālas pieredzes veidošanos, bet arī despotismu, visatļautības principa atzišanu attieksmē pret dabas vidi, nespēju uzņemties atbildību par tiem, kurus esam pieradinājuši.

Mūsdienu sabiedrības attiecības ar dabu ir tik ļoti pastarpinātas, ka draud izveidoties nopietna «tehnikas cilvēka» psiholoģiska atsvešinātība no dabas vides. Šī iemesla dēļ aktuāls audzināšanas uzdevums ir vispusīgas, veselīgas attieksmes pret dabu veidošana, ievērojot šodienas ekoloģiskās situācijas īpatnības. Tas nebūt nav viegls uzdevums, jo «jāapsteidz» sabiedrībā vēl tik bieži sastopamais vienpusīgais un šaurais praktisms. Lai personība spētu apzināties atbildību apkārtējās vides aizsardzībā, jāizveido noturīgas intereses. Šajā procesā priekšstatu par dabas objektu nozīmīgumu cilvēka dzīvē ievērojami pastiprina to emocionālā pievilcība. Masu komunikācijas līdzekļu sniegtais informatīvais materiāls par postošas darbības sekām bīstamību vēl nebūt negarantē vēlamu efektu personības orientācijā pret dabas vidi. Vienpusīgas audzināšanas gadījumā var izveidoties abstrakta attieksme pret dabu. Tās izpausme konkrētā darbībā ne vienmēr būs pozitīva. Audzināšanas procesa kompleksā, mūsdienu, lielāka uzmanība jāpievērš diviem faktoriem: 1) vispusīgai labāko tautas ētisko tradīciju pārņemšanai, attiecīgā folkloras materiāla apguvei; 2) savlaicīgai nevēlamu tieksmju konstatēšanai bērnu psihē un to prasmīgai novēršanai.

Personības veidošanās process aplūkotajā aspektā nav domājams bez sociālpsiholoģisku stereotipu izmaiņām, kas sekmētu jauna ekoloģiskā domāšanas veida attīstību. Sabiedriskās psiholoģijas ietekme visspilgtāk atklājas cilvēka ikdienas darbībā, kurā dažkārt pat neapzināti izpaužas attieksme pret dabas objektiem.

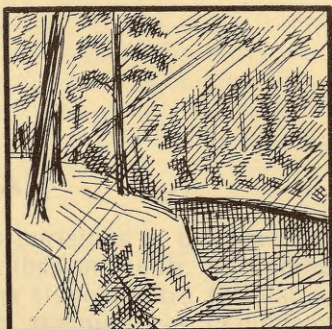
*

Tāpat psiholoģiskā attieksme pret dabu, gala rezultātā būdama specifisks apkārtējās pasaules atspoguļojums, veidojas ilgstošā laika posmā, un tai ir sava relatīva patstāvība. Psiholoģiskajā aspektā mūsu attieksme pret dabu izpaužas gan sabiedriskās, gan individuālās psiholoģijas līmeņos. Sociālpsiholoģiskajos stereotipos ir nostiprinājušies priekšstati par cilvēka vietu dabā, par darbību, stilu, dabas vides praktiskās apgušanas pieļaujamajām metodēm. Cilvēka attieksme pret dabu atklāj būtiskas viņa īpašības: radošas vai arī tieši

pretēji — destrukīvas tieksmes. Dabas vide ļauj īstenot ļoti daudzveidīgas cilvēka pašrealizācijas funkcijas, no kurām galvenās ir attīstošā, orientējošā un atveseļojošā. Pat dabas objektu konfigurācija un krāsu gamma spēj ietekmēt psihiskos stāvokļus — aktivizēt vai arī radīt nomierinošu efektu. Dabas vide ne tikai spēj kompensēt urbanizācijas negācijas, bet arī sekmē vispusīgas, bagātas personības veidošanos.

Praktiski mēs vēl maz zinām, kādas iespējas var sniegt dabas vide cilvēka psihisko parādību regulēšanā un optimizēšanā. Dažkārt dabas objekti, realizējot atveseļojošo funkciju, gala rezultātā var sniegt lielāku ekonomisku efektu nekā to izmantošana rūpnieciskajā ražošanā. Dabas un sabiedrības attiecību psiholoģiskais aspekts ir sarežģīti strukturalizēts, komplikēts, un ļoti aktuāla ir tā kompleksa izpēte.

Ceturtnā daļa

LIETIŠKĀS EKOLOĢIJAS PROBLĒMAS

Ceturtdaļa

LĪETIŠKĀS EKOLOĢIJAS
PROBLĒMAS

EKOLOĢISKĀS VADĪBAS STRUKTŪRA

Visi regulēšanas un kontroles veidi, kas norisinās ar cilvēka līdzdalību, attiecas uz vadības funkciju, ir vadības momenti. Ar **vadību** apzīmēsim sistēmas pārejas procesu no viena stāvokļa otrā (atbilstoši izvirzītajiem mērķiem), iedarbojoties uz tās mainīgajiem lielumiem. Vadībai ir jēga tikai tādās sistēmās (bioloģiskās, sociāli ekonomiskās, ekoloģiskās, tehniskās u. tml.), kuras var atrasties atšķirīgos stāvokļos, turklāt vienam no šiem stāvokļiem vai tā «apkaimēm» ir prerogatīvas nozīme kā vadības mērķim. Jebkurā cilvēka darbībā ir vadības moments tādā mērā, kādā darbība atbilst kopīgai vadības shēmai. Uz šī pamata sarežģītās, ar cilvēku saistītās sistēmās funkciju diferenciācijas procesā izdalās specifiska, citu funkciju virknē relatīvi patstāvīga, vadības darbība.

Jebkura **vadības sistēma** satur savā struktūrā sekojošus pamatelementus.

1. Vadības ietaise (sabiedrībā — vadības subjekts, sistēmas plānā — vadības apakšsistēma).
2. Vadības objekts (vadāmā apakšsistēma).
3. Vadošās iedarbības (vadības apakšsistēmas iedarbības līdzekļi uz vadāmo).
4. Informācijas adapteri, kas ļauj kontrolēt vadāmā objekta rīcību.
5. Vadības mērķis, bez kura pats vadības uzdevums zaudē jēgu.
6. Vadības algoritms (rīcības secība, kuru izpildot tiek sasniegts izvirzītais mērķis).
7. Atmiņa — ietaise, kurā glabājas informācija, kas nepieciešama vadības procesa realizācijā (programmas, algoritmi, iegūtā pieredze u. tml.).

Vadības sistēma ir informatīva sistēma, tāpēc tās funkcionēšanas efektivitāte ir atkarīga no informācijas pārstrādes paņēmieniem. Vadības teorijā un praksē patlaban liela uzmanība tiek veltīta informācijas pārstrādes procesa automatizēšanai — speciāla matemātiska nodrošinājuma radīšanai vadības sistēmās.¹

¹ Skat.: Гвардейцев М. И., Морозов В. П., Розенберг В. Я. Специальное математическое обеспечение управления. Ч. 1. М., 1978. 510 с.

Cilvēks vadības procesos parasti seko konstruktīviem mērķiem — vadāmās apkašsistēmas sakārtotības pakāpes un organizācijas paugstināšanai. Šajā sakarā tiek izvirzīts uzdevums optimizēt kādu procesu vai dinamisku sistēmu un līdz ar to arī pašu vadības sistēmu. Sarežģītas vadības sistēmas satur hierarhiski sakārtotas apakšsistēmas, kas izpilda tās vai citas specializētās vadības funkcijas vienotas mērķtiecīgas ievirzes ietvaros.

Biosfēra ir gigantiska vadības sistēma, kas ietver relatīvi patstāvīgas (autonomas) un tajā pašā laikā savstarpēji cieši saistītas apakšsistēmas — dzīvo matēriju (bioss), abiotisko vidi un cilvēku sabiedrību ar tās vadības mehānismiem. «Kibernētika traktē «lielās sistēmas» kā autonomijas un centralizācijas zināmu vienību, kura realizējas hierarhiski organizētas vadības sistēmās. So priekšstatu var pārnest uz attiecību sfēru «cilvēks—zinātne un tehnika—biosfēra», aplūkojot to kā tādu vadības sistēmu, kurā «centrālais regulators» ir cilvēks, precīzāk, sabiedrības un cilvēces kopumā «kolektīvais prāts.»²

Ekoloģisko sistēmu (ietverot Zemes ekosfēru kopumā) vadības uzdevums izvirzīts vairākos darbos.³ So problēmu nepieciešams konkretizēt atbilstoši kopējai vadības struktūras shēmai, kas izklāstīta iepriekš. Vadība ir kibernetisks uzdevums, kas katrā konkrētā nozarē iegūst specifisku «piepildītību». Pēc analogijas ar tehnisko, bioloģisko, ekonomisko kibernetiku u. t. jpr. varētu runāt par «ekoloģisko kibernetiku», kuras priekšmets ir vadības mehānismu pētīšana ekosistēmās. Tālāk aplūkosim tieši tos vadības mehānismus, kas nosaka ekoloģisko sistēmu pastāvēšanu, funkcionēšanu un attīstību.

Uzdevums cilvēkam vadīt dabu vispār nav principiāli jauns. Vadošās antropogēnās iedarbības visā vēstures procesā ir novedušas pie vairāk vai mazāk manāmām izmaiņām apkārtējā vidē. Attiecībā pret cilvēku visus antropogēno iedarbību rezultātus var dalīt pozitīvajos un negatīvajos, kaut arī šai dihotomijai ir diezgan nosacīts raksturs. Pie pozitīviem rezultātiem pieskaitāma kultūras ainavu (zemkopības, dārzkopības, pļavkopības), apmetņu, rūpniecisko kompleksu, transporta tīklu u. tml. radīšana. Pie negatīvajām sekām pieder augsnes erozija, mežu izciršana, upju izsīkšana, dabisko ainavu sagraušana, dabas vides piesārņošana utt. Taču te jāņem vērā arvien pieaugošās

² Бирюков Б. В., Геллер Е. С. Кибернетика в гуманитарных науках. М., 1973, с. 345.

³ Ріеметам, Новик І. Б. Методологічні аспекти оптимізації біосфери. — Природа, 1972, 9, с. 5—9; Преображенский В. С. Беседы о современной физической географии. М., 1972. 167 с.; Беляев В. И. Управление природной средой. Киев, 1973. 128 с.; Демек Я. Теория систем и изучение ландшафта. М., 1977. 223 с.; Природа, техника, геотехнические системы. М., 1978. 151 с.; Баландин Р. К. Геологическая деятельность человечества. Минск, 1978. 303 с.

neatgriezeniskās cilvēka iedarbības uz apkārtējo vidi absolūtā nepieciešamība, bez kuras jebkurš sabiedrības progress nebūtu iespējams. Tāpēc pie «tīri» negatīvajām tehnogēnās civilizācijas sekām jāpieskaita tikai cilvēka «uzvijas» akcijas attiecībā pret dabu — neracionāla dabas (dabas resursu) izmantošana, ieskaitot arī galēji agresīvu rīcību — ekocīdu kā apzinātu barbarisku vides sagraušanu militāros vai citos nolūkos. Pie visām pārējām sabiedrības industriālās attīstības negatīvajām sekām cilvēkam jāadaptējas, kompensējot šos zaudējumus ar mūsdienu civilizācijas priekšrocībām. Sabiedrības attīstība nekad nav bijusi «vienlaidus» progress. Virzoties uz priekšu pa augšupejošu līniju, cilvēce zaudēs daudzus no saviem «pirmatnējiem» atribūtiem.

Pārveidojot dabu, sociāli «iesakņojoties» tajā, cilvēks, protams, izjauc dabisko līdzsvaru. Taču uz šo līdzsvaru jālūkojas vēsturiski. «Ja mūsu senči pirms 300—500 gadiem (kad tieši arī sākās cilvēka masveida iedarbība uz dabu) būtu pārvērtuši visu planētu rūpīgi apsargājamā rezervātā, tad civilizācija nespētu sasniegt mūsdienu attīstības līmeni,» raksta akadēmiķis J. Fjodorovs. ««Dabiskā līdzsvara» saglabāšana visā apdzīvojamā rajonā atbilst tikai pirmatnējas cilts interesēm, kura eksistēja, medījot zvērus un vācot savvaļas augļus un ogas, un arī tikai tad, ja tās locekļu skaits nemainījās.»⁴ Cilvēka iedarbība uz dabu ir neizbēgama un nepieciešama. Vienīgi jāpanāk, lai tā nebūtu «uzvijas» iedarbība, nejauša, anarhiska, primitīva, šauri pragmatiska vai tikai postoša, bet lai tā kļūtu kompleksa, plānveidīga, ekonomiska, efektīva, optimāla, mērķtiecīga no tagadnes un nākotnes viedokļa.

Vadot vidi, cilvēks sistēmā «daba—sabiedrība» novirzīs līdzsvarus saskaņā ar savām interesēm un pašas sistēmas iespējām. Ekoloģiskās situācijas galveno raksturojumu korelācijā (vides organizācija un dezorganizācija) pašreiz vērojama sava veida «robežsituācija», kad, neveicot tālākus efektīvus dabas aizsardzības pasākumus, var iestāties dabas vides neatgriezeniska degradācija, radot draudus visai cilvēku sabiedriskās dzīves nodrošinātības sistēmai. Cilvēks nopietni izjaucis pašregulācijas un pašatjaunošanās mehānismu dabā. Bet pašreiz vēl ir iespējams līdzsvarot visus plusus un minusus dabas pārveidošanas darbībā un novērst globālās ekoloģiskās krīzes iestāšanos.⁵

Dabai ir atbilstošas autoregulācijas un pašvadības sistēmas, taču cilvēks ar savu darbību tās pakļauj sev. Gan Zemes ģeogrāfiskais apvalks, gan biosfēra aizvien vairāk iegūs cilvēka rokām pārveidotu

⁴ Федоров Е. К. Экологический кризис и социальный прогресс, с. 54.

⁵ Skat.: Будыко М. И. Глобальная экология. М., 1977, с. 260.

izskatu, iemiesos cilvēka konstruktīvo domu. Biosfēras pašorganizācijas process norit uz dabisko mehānismu (tās biotisko un abiotisko daļu mijiedarbības) rēķina. Sistēmas «daba—sabiedrība» pašorganizāciju īsteno cilvēks, iegūstot tādējādi savu augstāko attīstību. Protams, cilvēkam pie tam jāreķinās ar biosfēras dabiskajām iespējām. Sociāli dabisko kompleksu pašorganizācija ir arvien pilnīgāka dabisko elementu integrācija cilvēka darbības struktūrā, bet nebūt ne asimilācija, ne tieša biosfēras absorbēšana tehnosfērā. Mītiskās «visu valdītāja» funkcijas transformējušās reālos ekosistēmu vadības uzdevumos, kuri tiek izvirzīti atbilstoši cilvēka humānajiem mērķiem un īstenojas, pamatojoties uz dabas un sabiedrības likumiem. Dabai pašai par sevi nav nekādu mērķu, tā nepazīst nekādu vērtējumu. Tāpēc jebkurai dabas «uzlabošanai» (purvu nosusināšanai, tukšnešu apūdeņošanai, kanālu, ūdenskrātuvju ierīkošanai u. tml.) ir tīri cilvēciska jēga un uzdevums. Tie ietekmē dabiskos regulācijas mehānismus, pakļaujot tos daļējai, bet pēc tam — kvantitātei pārejot kvalitātē — arī pilnīgai (neatgriezeniskai) destrukcijai. Biosfērai pašai par sevi nav nepieciešama nekāda optimizācija un harmonizācija. Lozungs «visu cilvēkam» jāpamato ne tikai sociālā, bet arī ekoloģiskā plānā.

Tagad pievērsīsimies tieši vadības ģenerālajai shēmai, projicējot to mūsdienu ekoloģiskajā situācijā.

Vadības subjekts. Mūsdienu pasaulē dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmas «noslāņojas» trīs līmeņos, kuri atrodas noteiktā korelācijā vai subordinācijā. Ikvienam no šiem līmeņiem atbilst savs vadības subjekts. «Biosociālās sistēmas pietiekami skaidri dalās trīs tipos: planetārā sistēma, nacionālās (valstiskās) un reģionālās sistēmas. Atbilstoši šim dalījumam tiek formulētas arī trīs vadības uzdevumu kopas:

1) planetārās biosociālās sistēmas dinamiskā līdzsvara uzturēšanas apstākļu pētīšana (apkārtējās vides resursu saglabāšana, iedzīvotāju skaita pieauguma stabilizācija, enerģētiskās, izejvielu un pārtikas problēmu atrisināšana);

2) nacionālo sistēmu attīstības stratēģijas izvēle, ņemot vērā planetārā līmenī notiekošās izmaiņas (prioritātes noteikšana nacionālo resursu sadalē augstākajiem sociālajiem mērķiem, apkārtējās vides saglabāšanas kompleksas pasākumu programmas izstrādāšana);

3) ražošanas apjomu un tehnoloģijas līmeņa noteikšana ikvienas attiecīgās ekoloģiskās sistēmas ietvaros, ievērojot apkārtējās vides dotos kvalitatīvos standartus.»⁶

⁶ Олдак П. Г. Сохранение окружающей среды. Задача развития биосоциальных исследований. — Проблемы развития современной науки. Новосибирск, 1978, с. 233.

Vadības objekts. Lai varētu vadīt kādu situāciju vai objektu, vispirms nepieciešams zināt, kas jāvada, t. i., ir jābūt objekta modelim. Vadības subjektu un objektu saista objekta modelis:

$$S_u \longrightarrow M_o \longrightarrow O_u, \quad (1)$$

kur S_u — vadības subjekts;
 M_o — vadāmā objekta modelis;
 O_u — vadības objekts.

Modelis ļauj novērtēt vadības sekas un tādā veidā izvēlēties labāko (optimālāko) vadības paņēmieni. Vadības algoritms ir pilnīgi atkarīgs no vadības objekta un var tikt noteikts tikai, ja ir objekta modelis. Acīmredzot arī vadības iekārtas sakaru kanālu organizācija ar objektu būtiski pakļaujas objekta struktūrai, kas mums ir zināma pēc tās modeļa. Tāpēc vadības sistēmas sintēze (radīšana, izstrādāšana) kopumā nav iespējama bez objekta modeļa. No tā kļūst skaidrs, kāpēc kibernetikā vispār un ekosistēmu vadības jomā it sevišķi modelēšana ir galvenais uzdevums. Turklāt specifisku interesi izraisa ekoloģisko sistēmu un procesu matemātiskie modeļi, pēc kuriem mēs varam pieņemami noteikti spriest par mūs interesējošo parādību evolūciju laikā (modeļu prognostiskā funkcija).

Modelēšanas metode ir sarežģīts pētniecības paņēmieni. Jebkuras modelēšanas procedūras pamatā atrodas noteikti (parasti implīcīti) modelēšanas postulāti.⁷ Tādā veidā modelis ir a) modelēšanas postulātu un b) modelēšanas objekta raksturojumu savdabīga funkcija:

$$M_o = F(P_m, O_u), \quad (2)$$

kur P_m — modelēšanas postulāti;
 O_u — vadības objekts;
 F — zināma loģiski gnozeoloģiska funkcija.

Matemātiskie modeļi arvien biežāk tiek izmantoti bioloģijā, ģeogrāfijā, ģeoloģijā un tagad, pētot arī dabas un sabiedrības mijattiecību procesus.⁸ Pie matemātiskiem modeļiem mēs pieskaitām arī loģiski matemātiskos un informatīvos modeļus. Galvenā problēma, kuru nākas risināt jebkuras sarežģītas sistēmas analīzes procesā un — attiecīgi tās matemātiskā (formalizētā) modeļa izstrādē, ir būtisko mainīgo lielumu izvēle.

⁷ Skat.: Растрингин Л. А., Марков В. А. Кибернетические модели познания. Рига, 1976, с. 126—136.

⁸ Skat.: Пути познания Земли. М., 1971. 343 с.; Харвей Д. Научное объяснение в географии. М., 1974. 502 с.; Арманд А. Д. Информационные модели природных комплексов. М., 1975. 126 с.; Александрова Т. Д. Статистические методы изучения природных комплексов. М., 1975. 96 с.; Смит Дж. Модели в экологии. М., 1976. 184 с.; Математическое моделирование в экологии. М., 1978. 178 с.; Форрестер Дж. Мировая динамика. М., 1978. 167 с.

Jebkurš objekts, kam piemīt relatīva noturība, ir sistēmisks veidojums. Objektu sarežģītība tikai pastiprina to sistēmīpašības. Arī ekosistēmu modeļi ir cieši saistīti ar sistēmu analīzes pamatprincipiem. «Kopējie ekoloģiskie likumi ir **vispārsistēmiski**, tiem nav tīri ekoloģiskas specifikas. Tādi, piemēram, ir likums par bioloģisko sistēmu optimālu augsmi atbilstoši apkārtējās vides iespējām, likums par to, ka jebkurai parciālai izpausmei sistēmā, kuras elements tā ir, jāatbilst šīs sistēmas mērķa funkcijai. Tas nozīmē, ka jaunās zinātnes likumsakarības neattiecas vis uz vielu vai enerģiju, bet gan uz sistēmām. Tā ir vienas sistēmas — cilvēces — attiecību optimizācija ar citām sistēmām, kuras dēvē par ģeosfēru un biosfēru un kuras pilda apkārtējās vides lomu attiecībā pret pirmo.»⁹ Protams, sociālās ekoloģijas problēmas netiek izsmeltas ne ar modelēšanu, nedz sistēmanalīzi, nedz arī ar citiem formalizācijas līdzekļiem, taču bez mūsdienu zinātniskā, vispirms matemātiskā, aparāta nevar būt ne runas par dabas un sabiedrības attiecību optimizāciju.

Planetārā ekosistēma ir laikā evolucionējošs daudzkomponentu veidojums. Tāpēc tās adekvātai izpētei nepieciešams apvienot sistēmiski strukturālo pieeju ar vēsturiski ģenētiskās analīzes metodēm. Īpašu nozīmi te iegūst attīstībā esošo sistēmu stabilitātes (izdzīvotspējas) problēma. «Globālai ekoloģiskai sistēmai ir daudz viengabalainības iezīmju, kas ļauj izpētīt tās evolūciju kā vienotu strukturālu veidojumu. Globālās ekoloģiskās sistēmas vēstures izpratnei svarīga nozīme ir jautājumam par tās stabilitāti. Šī jautājuma, kā arī daudzu citu globālās sistēmas evolūcijas problēmu risinājumā nepieciešams izmantot skaitliskos modeļus, kas pamatoti, ņemot vērā cēloņsakarību saiknes starp sistēmas komponentiem. Pirmie šādu modeļu izveides mēģinājumi ļauj secināt, ka globālās ekoloģiskās sistēmas stabilitāte attiecībā pret ārējo faktoru iedarbību nav visai liela.»¹⁰ Iespējams, ka šī stabilitāte jau tika izjaukta kritiskos ģeoloģiskās vēstures laikmetos. Vismaz ekosistēmas «vārigums» pret dažādu tehnogēno faktoru iedarbību uzskatāmi atklājas pēdējās desmitgadēs.

Ekosistēmu kā vadības objektu izpētē galvenais akcents tiek pārcelts uz «apsteidzošo atspoguļošanu», t. i., uz to evolūcijas prognozēšanu laikā iekšējo (imanteno) un ārējo (antropogēno) faktoru iedarbībā. Tā rodas **ekoloģiskās prognozēšanas** uzdevums. Ja jebkuru sarežģītu parādību skata tās attīstībā, tad tajā «vienmēr izrādīsies pagātnes paliekas, tagadnes pamati un nākotnes dīgļi».¹¹ Vienlaikus

⁹ Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. М., 1978, с. 236.

¹⁰ Будыко М. И. Глобальная экология, с. 316.

¹¹ Леņинс V. I. Kas tie tādi «tautas draugi» un kā viņi karo pret sociāldemokrātiem? — Raksti, 1. sēj., 155. lpp.

jaievēro, ka «vecās situācijas neatkārtojas savā agrākajā veidā».¹² Jebkura zinātniska prognozēšana pamatojas uz dotā objekta attīstības likumsakarību izziņu, ņemot vērā tā iespējamās kvalitatīvās izmaiņas. Prognozes nepieciešams (un neeliminējams) elements ir ekstrapolācijas moments, t. i., esošo zināšanu pārņemšana uz prognozējamā objekta nākotnes stāvokli. Pilnā prognozēšanas ciklā (prognozes radišanas procesā) izdala trīs stadijas — retrospekcijas, diagnozes un prognozes — šī vārda pamatnozīmē.¹³ Retrospekcijas stadijā tiek sintezēts prognozējamā objekta hipotētiskais modelis. Diagnoze saistīta ar nepieciešamību uzskaitīt pašreizējās nozīmes, kas attiecas uz visiem izvirzītajiem prognozes objekta raksturojumiem, prognozes metožu novērtēšanu u. tml. Pati prognoze ir «futuroloģisks» šī objekta modelis, kas veidots noteiktā apsteidzošās atspoguļošanas līmenī (tuvā, vidējā, tālā).

Vispārējā prognozēšanas metodoloģija un metodika pielietojama arī ekoloģijā. Var runāt par ekoloģisko retrospekciju, ekoloģisko diagnozi u. tml. Protams, šajā sakarā rodas uzdevums par prognostikas sasniegumu specifizēšanu attiecībā uz ekoloģiskajām problēmām. Atzīmējams, ka viens no aktuālākajiem sociālo pētījumu virzieniem pašreiz ir sabiedrības vitālās vides, kura ietver arī dabas vidi, prognozēšana.¹⁴

Zinātnes prognostikas iespējas vēl ievērojami atpaliek no pārveidojošām iespējām, kādas ir ar moderno tehniku bruņotam cilvēkam. Jautājums sevišķi aktuāls ir dabas un sabiedrības mijiedarbības sistēmā. «Cilvēka prāts augstākā mērā piemērots sistēmu veidojošo elementāro spēku un darbību analīzei un ir ļoti efektīvs sarežģītas situācijas struktūras identifikācijā. Taču pieredze rāda, ka mūsu prāts nav piemērots dinamisku seku novērtēšanai tajos gadījumos, kad sistēmas daļas iedarbojas cita uz citu.»¹⁵ Prognozēšanu īpaši apgrūtina «sistēmas ar daudznozīmīgu atgriezenisko saiti, pie kurām pieder visas sociālās sistēmas. .. Šādu sistēmu funkcionēšana ir daudz sarežģītāks process, nekā tas šķiet pirmajā acu uzmetienā. Mēs parasti gaidām notikumu citādu attīstības gaitu nekā to, ko dod šīs sistēmas.»¹⁶ Teiktais tieši attiecas uz sociāli ekoloģiskajām sistēmām, kuru evolūcija laikā ir ārkārtīgi sarežģīts prognozēšanas objekts.

Vadošā iedarbība. Ar materiālo (vielisko, enerģētisko, informa-

¹² Ļeņins V. I. КК(б)Р 7. kongress. Centrālās Komitejas pārskats 1919. g. 18. martā. — Raksti, 29. sēj., 125. lpp.

¹³ Skat.: Лисичкин В. А. Теория и практика прогностики. М., 1978, с. 210—238.

¹⁴ Skat.: Прогнозирование в социологических исследованиях. М., 1978, с. 210—238.

¹⁵ Форрестер Дж. Мировая динамика, с. 27.

¹⁶ Турпат, 137. lpp.

tīvo) iedarbību palīdzību vadāmais objekts tiek pārvietots no viena stāvokļa otrā atbilstoši vadības mērķiem. Dabas vadības procesā cilvēkam jāņem vērā ekosistēmu vājās aizsardzības spējas pret ārējam (tehnogēnām) iedarbībām. Raksturojot mūsdienu ekoloģisko situāciju, ievērojama bioorganiskās ķīmijas speciālists M. Barbjē (Francija) raksta: «Daudzi līdzsvāri dabā ir izjaukti. Dabā līdzsvāra izjaukšana notiek nepārtraukti un katru minūti, taču tie atjaunojas; šie līdzsvāri veido dinamisku vienību un piedalās dabas cikliskajos procesos. Cilvēka iedarbības uz dabu īpatnība ir tā, ka tās rezultātā radušies līdzsvāra zudumi galvenokārt ir neatgriezeniski.»¹⁷

Cilvēka konstruktīvajai lomai jābūt tādai, lai netiktu pieļautas neatgriezeniskas destruktīvas dabas vides izmaiņas un tā tiktu uzlabota tur, kur tas ir iespējams. «Cilvēka iedarbības rezultātā apkārtējā vide izmainās tik ātri, ka nebūt ne visiem organismiem spēj iesākt darbību dabiskās izlases faktori un izstrādāties stabilitāte pret jauniem apstākļiem, kuros pie tam nevar atjaunoties iepriekšējais līdzsvars. Bez saprātīgas dabā notiekošo procesu korekcijas biosfērai draud tāda sabrukuma briesmas, kam var būt ārkārtīgi nopietnas sekas cilvēku sabiedrībai.»¹⁸

Daba, cik spēdama, pretojas tās varmācīgai socializēšanai, pat ja pēdējā pamatojas, teiksim, uz modernās agroķīmijas sasniegumiem. Lūk, piemērs. Platība, ko aizņem mitrie tropiskie meži, ir ekonomiski «nevērtīga» telpa. «Bet, līdzko šeit notiek plaša apjoma izciršana,» raksta Starptautiskās dabas aizsardzības savienības prezidents D. Kinēns, «augšne tiek pakļauta erozijas un izskalošanas procesiem, lauksaimnieciskās kultūras nevar izmantot minerālsāļus ar tādu pašu efektu kā vietējie augi. Vitāli svarīgo elementu noslēgtais cikls tiek izjaukts, un ļoti drīz mežu vietā paliek neauglīga, nevienam nevajadzīga zeme. Uzkrājoties zināšanām par šīm ekosistēmām, to «vārigums» kļūst arvien manāmāks. To, kas daudzus miljonus gadu evolucionējis līdz stabilai kopai, nevar nomainīt ar vienkāršotu, cilvēka radītu sistēmu, pat ja zaudētās minerālvielas censtos kompensēt ar mēslojumiem.»¹⁹ Tātad ar visiem iespējamiem līdzekļiem nepieciešams censties saglabāt dabas daudzveidību — ne muzeja eksotikai, bet galu galā — biosfēras vispārējās neatgriezeniskās degradācijas novēršanai.

Tomēr cilvēka iedarbību uz dabu nedrīkst skatīt tikai no šauri ekoloģiska viedokļa. Šeit nepieciešama plaša un kompleksa pieeja. Cilvēka jebkura darbība attiecībā pret dabu jāaplūko vismaz trīs —

¹⁷ Барбье М. Введение в химическую экологию. М., 1978, с. 19.

¹⁸ Овчинников Ю. Предисловие редактора перевода. — В кн.: Барбье М. Введение в химическую экологию, с. 6.

¹⁹ Кюннен Д. Тридцать лет Международного союза охраны природы. — Природа, 1978, 8, с. 10, 11.

ekonomisko, sociālo un specifiski ekoloģisko — koordināšu sistēmā. Dabas saglabāšana nav pašmērķis, bet svarīgākais cilvēces progresīvās ekonomiskās un sociālās attīstības nosacījums. Taču ir jābūt skaidrībā par to, ka sociāli ekonomiskā attīstība nevar tikt atrauta no savas ģeobiosfēras kā izejas bāzes — materiāliem resursiem, dabiskiem cikliem u. tml. Sabiedrības un dabas saistība realizējas, piemēram, cilvēkam vitāli nozīmīgos biokīmiskos ciklos. «Ķīmiskās ekoloģijas galvenais praktiskais uzdevums ir atrast optimālo režīmu vielmaiņai starp cilvēku un dabu. Dzīvības pamatā uz Zemes ir elementu riņķojums. Lai to saglabātu nākotnei, sabiedriskā ražošana ir jāsaskaņo ar šo biotisko dabas riņķojumu.»²⁰ Ražošanas cikliem ideālajā gadījumā «jāiekļaujas» pašas dabas «cikloprogrammā». Cilvēks materiāli arvien vairāk tuvinās dabai, taču vienlaikus ir spiests to pārveidot līdz nepazīšanai.

Pēdējos gados ģeogrāfiskās zinātnes ietvaros radusies konstruktīvā ģeogrāfija, kuras uzdevums ir ģeotehnisko sistēmu (teritoriālo ražošanas kompleksu, kultūras ainavu, rekreācijas, t. i., atviesošanās, zonu u. tml.) projektēšana. Ar tādām pašām tiesībām var izvirzīt jautājumu par konstruktīvās ekoloģijas, kurai būtu jānodarbojas ar ekosistēmu projektēšanu, izdalīšanu no ekoloģisko zināšanu kopējās summas. Konstruktīvā ģeogrāfija būtu konstruktīvās ekoloģijas svarīgākā sastāvdaļa. «Augsta un noturīga dabas vides mērķtiecīgas pārveidošanas pakāpe, kas nodrošina tās ražīguma un komfortabluma progresīvu paaugstināšanos, tiks sasniegta, konstruējot un radot jaunas teritoriālas sistēmas ar dažādu funkcionālu nozīmi (industriālu, pilsētas, rekreācijas, agrorūpniecisku u. tml.). Dabiskie dabas elementi tajās tiks tādā vai citā mērā saglabāti, bet daļēji pārveidoti un papildināti ar jauniem tehniskiem elementiem, kas organiski būs savienoti ar dabiskajiem vienotā veselumā.»²¹ Projektēšana un konstruēšana šeit, kā arī kibernetikā vispār ir vadības momenti.

Dabiskajām ekosistēmām (bioģeocenozēm, ainavām) jau pašām par sevi piemīt relatīvi augsts noturīgums. Pretstatā tam antropogēnās ekosistēmas kultūrainavas ir visai nestabilas. Cilvēkam šajās sistēmās nākas rīkoties «pretēji dabisko procesu gaitai, iepriekš paredzot nepieciešamību mākslīgi uzturēt jaunas, ļoti nestabilas ainavas kultūras modifikācijas. Nepārtraukta dabas procesu uzturēšana un regulēšana vēlamā virzienā un pieņemamā līmenī veido atšķirīgo kultūrainavas iezīmi...»²² Vadošās cilvēka iedarbības te tieši virzītas uz ekosistēmu stabilitātes uzturēšanu vai pāreju uz jaunu stabilu stāvokli.

²⁰ Овчинников Ю. Предисловие редактора перевода, с. 6.

²¹ Герасимов И. П. Научно-техническая революция и советская география. — Научно-техническая революция и география. М., 1978, с. 72.

²² Исаченко А. Г. Прикладное ландшафтоведение. Ч. 1. Л., 1976, с. 127.

Informācija par vadāmā objekta uzvedību. Vadības subjekts var efektīvi īstenot savu funkciju tikai tad, ja ir nepieciešamā informācija par vadāmā objekta stāvokļiem un tā atbildes reakcijām uz vadošo iedarbību. Svarīgs vispārcilvēcisks uzdevums ir izstrādāt un praktiski realizēt globālā biosfēras monitoringa zinātniskos pamatus. «Ar monitoringu saprotam sistemātiskas novērošanas un kontroles dienestu par apkārtējās vides stāvokli un izmaiņām tajā, kuras izraisījusi cilvēka iedarbība.»²³ Īpaša uzmanība veltījama krīžu vai pat katastrofālu situāciju nepieļaujamībai tajos vai citos planētas ekosfēras reģionos un cilvēkam bīstamu biosfēras noviržu prognozēšanai. Mūsu zemē radīta valsts novērošanas un kontroles sistēma pār apkārtējās vides stāvokli, tās piesārņotības līmeni un avotiem. Šo uzdevumu izpilde uzticēta PSRS Valsts hidrometeoroloģiskajai un dabas vides kontroles komitejai. Ekoloģiskās informācijas adapteru funkcijas pilda dažādi aparāti, apkārtējās vides stāvokļa novērošanas un kontroles līdzekļi. Iegūtās informācijas apstrāde tiek veikta ar moderniem skaitļošanas kompleksiem.

Vadības mērķis. Jebkura vadības sistēma funkcionē noteiktu mērķu sasniegšanai, tāpēc mērķu sintēze (izvirzīšana, formulēšana) ir svarīgs vadības subjekta, cilvēka, uzdevums. Reizē tas ir arī ļoti grūts uzdevums, jo šeit cieši savijušies objektīvie un subjektīvie faktori, paredzamie un neparedzamie notikumi u. tml. «Mērķis — tas ir vēlamais rezultāts, nerasniedzams aplūkojamā laika intervālā, bet iespējams nākotnē, pie kam dotā perioda laikā tam var tuvināties.»²⁴ Izvirzīto mērķi var dekomponēt, t. i., sadalīt apakšmērķu sistēmā, kuri seko cits citam laikā. Īstenojot starpmērķus, iespējams sasniegt galīgo rezultātu. Simboliskā pieraksta

$$t_0 \longrightarrow \{t_1 \longrightarrow t_2 \longrightarrow \dots \longrightarrow t_k\} \longrightarrow T, \quad (3)$$

kur t_0 — vadības sistēmas izejas stāvoklis;

$\{t_1 \longrightarrow t_2 \longrightarrow \dots t_k\}$ — apakšmērķu sistēma lineārā sakārtojumā;

T — galamērķis.

Lineārā mērķu dekompozīcija ir vienkāršākais gadījums mērķa veidošanas struktūrā (ja to aplūko retrospektīvā plānā). Īstēnībā mērķu struktūra ir ļoti sarežģīta — sazarota, ar atgriezeniskām saitēm, fluktuācijām u. t. jpr. Mērķu sistēmai nepieciešama optimizācija, pretējā gadījumā mērķu «pašindukcijas» procesi var novest pie ekstrēmamiem, galējiem lēmumiem.

Cilvēks «galā rezultātā būs spiests radīt principiāli jaunu biosfēru, kas sastāvēs no fiziskās vides, organismiem, kuri to apdzīvos un būs ieslēgti tehnisko iekārtu sistēmā, kuras savukārt kontrolēs

²³ Герасимов И. П. Научно-техническая революция и советская география, с. 62.

²⁴ Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах. М., 1974, с. 66.

fizisko vidi un lielā mērā to arī radīs». ²⁵ Tehnosfēra ar laiku varēsot **pilnībā** aizstāt biosfēru. Šajā ainā trūkst tikai «mehānisku» cilvēku — kiborgu un robotu, kuri vainagotu jauno Zemes apvalku ar mākslīgo intelektu. Prātā nāk K. Marksa citētā franču dabzinātnieka P. Tremo doma: «Cilvēka projekti, ja tie nerēķinās ar lielajiem dabas likumiem, nes tikai postu.» ²⁶

Tehnogēnei kā būtiskam faktoram attiecībā pret dabu pašai jābūt vadāmai. Planetārās inženierijas speciālisti līdz šim orientējas tikai uz tehnogēnās iedarbības pastiprināšanu dabā. Līdzīgu mērķu realizēšana draud visam dzīvajam ar «betona plūdiem». Te jāzina mērs, nepieciešams ģeotehnisko projektu vispusīgs ekoloģisks pamatojums. «Līdz ar dabas pārveidošanas projektiem tikpat nopietni jāizstrādā «antiprojekti», kas noskaidrotu darbības kaitīgās sekas un noteiktu dabas bagātību (augšnes, ūdens, ainavu) izmantošanas iespējas ar minimālu tehnogēnēzes ietekmi. Citiem vārdiem — ikvienam dabas pārbūves projektam vispirms jāatrod tā nerealizācijas iespēja, pārbūves reducējot līdz minimumam.» ²⁷ Tāpat kā medicīnā: pati labākā operācija ir tā, no kuras izdevies izvairīties.

Cilvēks nevar manipulēt ar mērķiem, kā iegribas. Mērķu sintēzi ierobežo objektīvās iespējas, kaut arī cilvēks parasti to neapzinās. V. I. Ļeņins rakstīja: «Patiesībā objektīvā pasaule rada cilvēka mērķus un ir to priekšnoteikums — tie atrod to kā dotu, klātesošu. Bet cilvēkam *šķiet*, ka viņa mērķi ir ņemti ārpus pasaules, ir neatkarīgi no pasaules («brīvība»).» ²⁸

Ekoloģisko mērķu īstenošana ir atkarīga no cilvēka rīcībā esošajiem materiālajiem iedarbības līdzekļiem uz dabu, bet šo līdzekļu pielietošanai jāatbilst zinātniski pamatotiem un humāniem mērķiem.

Visi ekosistēmu optimizācijas uzdevumi var tikt izvirzīti un risināti tikai uz vadības mērķu skaidra formulējuma pamata. Ainavas optimālo modeļu konstruēšanā galvenais ir «jautājums par optimizācijas mērķi. Optimāla, tāpat pati labākā. Bet kam labākā? Viena lieta — vislabākā ainava no pirmatnējās dabas saglabāšanas viedokļa, otra — no vislielākā daudzuma biomasas ražošanas, trešā — no rūpniecības maksimālas attīstības, ceturtā — no iedzīvotāju vislabāko atpūtas apstākļu radīšanas viedokļa. Bez tam prognozēšanas jautājumi: vai ainava projektējas uz 10 vai uz 100 gadiem? Neatrisinot šos jautājumus, nevar ķerties pie optimizācijas.» ²⁹ Dabas saglabāšanas vispārējiem mērķiem jābūt dekomponētiem ne tikai laikā, bet

²⁵ Хильми Г. Ф. Основы физики биосферы. Л., 1966, с. 284.

²⁶ Маркс — Энгельсу. 7 авг. 1866 г. — Маркс К., Энгельс Ф., Соч., т. 31, с. 210.

²⁷ Баландин Р. К. Геологическая деятельность человечества, с. 281.

²⁸ Ļeņins V. I. Hēģeļa grāmatas «Loģikas zinātne» konspēkts, 171. lpp.

²⁹ Арманд Д. Л. Наука о ландшафте. М., 1975, с. 82.

arī attiecībā uz konkrētiem cilvēka darbības veidiem, reģionāliem apstākļiem u. tml.

Vadības algoritms. Precīza uzdevuma izvirzīšana un atbilstošu matemātisko modeļu izstrāde ļauj algoritmizēt ekoloģisko jautājumu risinājumu. «Pēc lēmuma izvēles, pēc tam kad papildus būs skaidrs, ko mēs gribam, varēs izstrādāt algoritmu un ievadīt to ESM, kura tad arī dos tā konkrētu risinājumu.»³⁰ Kā jau tika atzīmēts, vadības algoritms ir atkarīgs no vadības objekta un tiek izstrādāts, pamatojoties uz objekta modeli.

Tātad vadība sociālekoloģiskajā jomā, tāpat kā vadība vispār, realizējas tetraktīdā:

$$U_w, I, A, T, \quad (4)$$

kur U_w — vadošās iedarbības;

I — informācija par vadāmā objekta uzvedību;

A — vadības algoritms;

T — mērķis.

Informācija I , kuru iegūst subjekts par objekta uzvedību, visas vadības sistēmas un vides stāvokli, glabājas iegaumējošā iekārtā — «atmiņā». Formulā (4) tā nav atsevišķi izdalīta.

Cilvēka iedarbība uz Zemes biosfēru kļūst arvien intensīvāka. Civilizācijas nākotne ir atkarīga no tā, cik lielā mērā cilvēks varēs apzināties un īstenot savu organizējošo lomu planētas mērogā gan attiecībā uz sociālām parādībām (ciņa par jauna pasaules kara novēršanu), gan arī attiecībā uz sabiedrības un dabas mijiedarbības optimizāciju. Dabas un sabiedrības optimizācijas uzdevumi var tikt atrisināti tikai uz vispārējās vadības teorijas pamata, kura sociālā un metodoloģiskā plānā balstās uz sabiedrisko zinātņu sasniegumiem.

³⁰ Арманд Д. Л. Наука о ландшафте, с. 82.

VIDE UN ARHITEKTŪRA

Vides, ekoloģijas un arhitektūras problēmas ir cieši saistītas. Arhitektūras, dizaina un pilsēt būvniecības teorijās arvien biežāk sastopams jēdziens «vide».³¹ Minēta gan «apdzīvojamā vide», «apkārtējo priekšmetu vide», gan «pilsētas vide».

Jēdzienu «vide» un «arhitektūra» savstarpējo saistību analizēsim divos aspektos, proti, vērtējot arhitektūru kā vidi un, otrkārt, izsekojot arhitektūras vides un dabas vides mijiedarbībai.

Sajā skatījumā veicām pētījumu ciklu trīs nosacītos savstarpēji saistītos līmeņos — teorētiskajā, lietišķajā un eksperimentālajā.

Padomju Savienībā apbūve notiek četrās galvenajās celtniecības—dabas—klimatiskajās zonās (skat. 1. att.). Šāda iedalījuma pamatā ir noteiktas un aprobētas valsts projektēšanas un celtniecības normas.³²

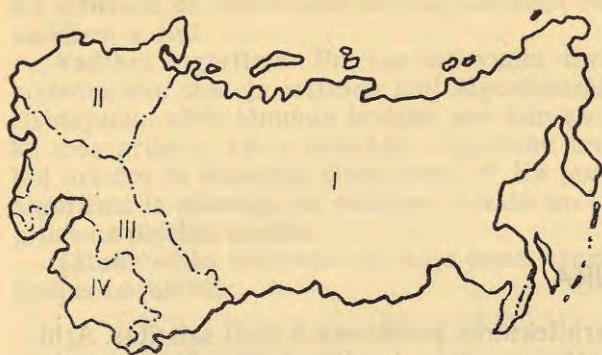
Pirmā zona aizņem KPFSR lielāko daļu — Sibīriju un Tālos Austrumus. Tai raksturīga bargā, auksta un gara ziema.

Otrā zona ietver teritoriju no Baltijas jūras līdz Urāliem. Tajā ietilpst Centrālais ekonomiskais rajons, Baltijas republikas, kā arī josla gar Klusā okeāna piekrasti Tālajos Austrumos. Janvāra vidējā temperatūra zonā ir no -4 līdz -14°C , jūlija — no $+8$ līdz $+21^{\circ}\text{C}$.

Trešā zona aizņem Ukrainas PSR un KPFSR dienvidu apgabalus gar Melno, Azovas un Kaspijas jūru līdz Balhaša ezeram Kazahijā.

³¹ Skat.: Паперный В. Обзорная информация по вопросу среды. — ЦНИИ теории и истории архитектуры, 1978, 6, с. 14—17; Рябушин А. В. Развитие жилой среды. (Проблемы, закономерности, тенденции.) М., 1976. 381 с. Šiem jautājumiem uzmanība pievērsta arī starptautiskajos arhitektu kongresos. Tomēr 1981. gadā Varšavā notikušajā kongresā tā galvenajā referātā šīs problēmas tika skartas vienpusīgi, ignorējot valstu sociālās atšķirības, ideoloģiskās cīņas situāciju.

³² Skat.: Строительные нормы и правила, ч. 2. Нормы проектирования. Жилые здания. [СНИП 11 — Л, 1—71.] М., 1971. 42 с.; Лицкевич В. К., Конова Л. И. Учет местных климатических условий в архитектурном проектировании жилища. М., 1978. 51 с.

1. att. Padomju Savienības celtniecības dabas un klimatiskais zonējums

Janvāra vidējā temperatūra zonā svārstās no -20 līdz $+2^{\circ}\text{C}$, jūlija — no $+21$ līdz $+25^{\circ}\text{C}$.

Ceturtajā zonā ietilpst lielākā daļa Aizkaukāza republiku un Vidusāzijas teritorijas. Ievērojamai teritorijas daļai raksturīga seismika (līdz 7—9 ballēm). Janvāra vidējā temperatūra svārstās no -15 līdz $+6^{\circ}$, jūlija — no $+22$ līdz $+28^{\circ}\text{C}$ un augstāk.

Minēto zonu klimats raksturojams kā **auksts (I)**, **mērens (II)**, **karsts (III)** un **ļoti karsts (IV)**. Visu joslu teritorijas lielākajā daļā ir kontinentālā klimata apstākļi. Kalnos, mainoties augstuma līmeņiem, zonu robežas mainās.

Salīdzinājumā ar Rietumeiropas valstīm, kurās ir mērens piejūras klimats, Padomju Savienības teritorijas lielākajā daļā klimats ir kontinentāls, ar lielām temperatūras svārstībām kā ziemas un vasaras, tā arī diennakts ciklā. Šie dabas un klimatiskie parametri rāda, ka mūsu valstī celtniecības apstākļi parasti ir sarežģītāki nekā Rietumeiropas zemēs un Amerikas Savienotajās Valstīs. Salīdzinājumam piebūvēsim, ka ASV ziemeļu štatu pilsēta Ņujorka atrodas uz tās pašas paralēles kā mūsu dienvidu pilsēta Taškenta.

Mēs veicām novērojumus un pētījumus, kas saistīti ar dzīvojamo ēku arhitektūras attīstību trīs raksturīgākajās Padomju Savienības dabas un klimatiskajās zonās: II — Baltijā, III — Ziemeļkaukāzā un IV — Vidusāzijā.³³

³³ Pētījumi veikti Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (bij. Celtniecības un arhitektūras institūts), Rostovas Inženier-celtniecības institūta, Samarkandas Arhitektūras un celtniecības institūta un Latvijas Celtniecības zinātniskās pētniecības un eksperimentālās tehnoloģijas institūta ietvaros (1954.—1981.).

Pamatojoties uz sistēmteorijas pamatprincipiem, arhitektūru analīzēm kā sistēmu.³⁴ Laika un vides aspektā arhitektūras sistēmu var dalīt trīs apakšsistēmās:

- 1) arhitektūras veidošanās,
- 2) mākslīgi veidotā vide, arhitektūras apjoma un telpas formas,
- 3) arhitektūras funkcionēšana.

Arhitektūras teorijā un praksē līdz šim bija nostabilizējies uzskats, ka arhitektūras funkcijas ir tikai lietišķas, utilitāras, pragmatiskas vai tehnoloģiskas. Ar arhitektūras objekta funkcionēšanu saprata tās praktisku funkcionēšanu.

Arhitektūras funkcijas pareizi iespējams izprast, pamatojoties uz vispārzinātniskiem principiem. Plašā diapazonā arhitektūras funkcijas dalāmas divās savstarpēji saistītās grupās: materiālajās un garīgajās, šaurākā nozīmē — utilitārajās un estētiskajās. Savukārt estētiskās funkcijas raksturojamas ar šādām izteiksmes pamatgrupām: kopība, strukturalitāte, līdzsvars, ritms, spriegums un attīstība.³⁵

Telpas aspektā arhitektūru kā materiāli mākslīgu vidi, kas ir cieši saistīta ar dabas vidi, raksturo arhitektūras formas, sākot ar plāksnēm, apjomiem un beidzot ar plaša mēroga telpām. Līdz šim ar arhitektūras jēdzienu saistīja galvenokārt atsevišķas ēkas un to fasādes. Īpašu formu diapazons ir piešķirts dizainam, bet plašos teritoriālos mērogos parasti runājam par pilsētībūvniecību.

Pretrunas starp šiem trim jēdzieniem atrisināmas, materiālo vidi, kuru veidojam kā arhitektūru sešos galvenos struktūras hierarhijas līmeņos, apskatot atbilstoši sociālām funkcijām.³⁶ Līdz ar to arhitektūra dalāma šādās vides vienībās:

- 1) elements, 2) objekts, 3) grupa, 4) rajons, 5) pilsēta, 6) reģions.

Arhitektūras elements ir atsevišķa istaba, telpa, dzīvoklis. Visraksturīgāk šī vienība iezīmējas t. s. apjoma blokos. Šādus blokus izgatavo rūpnīcās, bet montē celtniecības laukumā. Tas ir perspektīvs celtniecības veids.

³⁴ Viens no pirmajiem sistēmteorijas aspektā arhitektūru analizēja Maskavas Arhitektūras institūta profesors K. Ivanovs. Skat.: Иванов К. И. Архитектура и общество. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра архит. М., 1967. 36 с.

³⁵ Estētisko funkciju nozīme uzsvērtā rakstā Грундманис В., Исроидов Э. Окружающая среда памятников Самарканда. — Архитектура СССР, 1976, 8, с. 46—50; arī Новикова Л. И. Эстетика и техника. М., 1976. 287 с.

³⁶ Skat.: Grundmanis V. Vispārīgā arhitektūras sistēma un reģionālās apdzīvojamās vides arhitektūras attīstības tendences. — Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR. R., 1974, 25.—32. lpp.; Грундманис В. Ж. Теория формирования архитектуры жилища и роль фактора жилого фонда. — Вопросы исследования структуры жилищного строительства в городах Северного Кавказа. Ростов н/Д, 1974, с. 3—16.

Kā veidojamas šī elementa attiecības ar dabu? Zināma loma ir vizuālām saiknēm. Svarīga saikne ar dabu ir tiešā **telpu izsauļošana**. Saules radiācijas ietekmi uz cilvēka organismu pētījuši gan psihologi un fiziologi, gan biologi un ķيميķi.

Saskaņā ar pastāvošajām celtniecības normām dzīvojamās telpas izsauļojamas tā, lai martā un septembrī minimālā nepārtrauktā insolācija būtu trīs stundas.³⁷ Šāda prasība nosaka telpu plānojumu un orientāciju. Divistabu dzīvokļos vismaz vienai istabai jābūt insolētai. Mūsu republikas klimatiskajos apstākļos trisistabu dzīvokļos insolētām jābūt vismaz divām istabām.³⁸ Komforta līmenim jaunajos, kā arī pārbūvētajos dzīvokļos visā Padomju Savienības teritorijā jābūt vienādam. To nosaka mūsu iekārtas sociālie principi. Taču mūsu valsts plašajā teritorijā dabas un klimatiskie apstākļi, kā jau minējām, ir ļoti dažādi, atšķirīgi. Piemēram, PSRS teritorijas lielākajā daļā valdošais ir kontinentāls klimats, turpretī Baltijas republikām raksturīgs piejūras klimats. Daudzveidīgie dabas un klimata apstākļi rada nepieciešamību diferencēt higiēniskos vai, plašāk, **ekoloģiskos normatīvus**.

Ekoloģiskā aspekta analīzei liela uzmanība veltījama jau pirmajās arhitektūras vides risināšanas pakāpēs, t. i., plānojot atsevišķus dzīvokļus un atsevišķas dzīvojamās telpas. Vienu no svarīgākajām vietām sociālajā programmā, ko nosacīja PSKP 26. kongress, ieņem tieši jautājums par dzīvokļu problēmas atrisināšanu.

Otrā arhitektūras vides vienība ir **arhitektūras objekts**. Zinātniski tehniskās revolūcijas gaitā masveida dzīvojamo ēku celtniecības raksturs ir būtiski mainījies. Lielie sociālie uzdevumi atrisināmi, tikai industrializējot celtniecību.

Atsevišķs ražošanas objekts ir t. s. bloka sekcija. Tās ražo lielpaneļu ēku celtniecības kombinātā. No šādām tipveida sekcijām izkārtā apbūvi. Pašreiz tiek meklēti arī citi celtniecības industrializācijas veidi (piemēram, monolitā dzelzsbetona pielietošana), kuri ļautu celt daudzveidīgāku formu ēkas.

60. gados arhitektūras teorijā ieviesās uzskats, ka atsevišķa ēka savu arhitektūras nozīmi ir zaudējusi un tāpēc galvenā vērība veltījama dzīvojamo rajonu plānojumam. Lai arī masveida celtniecībā estētiskās iezīmes tiek meklētas plašākos (rajona, pilsētas) mērogos, tomēr nav jāaizmirst, ka cilvēka antropoloģiskie parametri nav mainījušies un arī nemainīsies, tāpēc arhitektūru cilvēks vienmēr uztvers atbilstoši savam mērogam. Līdz ar to arhitektūras objekts — ēka —

³⁷ Skat.: Дунаев В. А. Инсоляция жилища. М., 1979. 104 с.

³⁸ Skat.: Грундманис В. Ж. Развитие архитектуры жилища в Латвийской ССР. — Жилищное строительство, 1980, 9, с. 18—20.

vienmēr būs arhitektūras iezīmju nesējs. Kā teorijā, tā arī praksē ir svarīgi atjaunot atsevišķa objekta arhitektūras lomu.³⁹

Masveida celtniecības dzīvojamo ēku tipu nepieciešams diferencēt atbilstoši ekoloģiskajām un demogrāfiskajām prasībām. Jau 60. gadu sākumā tika izvirzīta prasība līdz ar daudzstāvu ēku celtniecību celt arī t. s. bloķētās rindu ēkas ar nelieliem dzīvokļu dārziņiem, kas būtu izmantojami tikai atpūtai un par bērnu rotaļlaukumiem.⁴⁰ Pēc divdesmit gadiem, kad pārsvarā tiek celtas piecstāvu, deviņstāvu un augstākas ēkas, atkal izvirzījies jautājums par mazstāvu ēku celtniecību.

To, ka mazstāvu ēku apbūve pēc t. s. paklāju tipa apbūves principa (vienstāva un divstāvu ēku blīva apbūve ar nelieliem pagalmiņiem) ir lietderīga kā ekoloģiskā, tā demogrāfiskā un ekonomiskā ziņā, pierāda IV celtniecības — klimatiskās zonas pilsētu vēsturiskā apbūve.

Trešā arhitektūras vides vienība ir **arhitektūras grupa**. Tā ir ēku grupa, ko līdz šim sauca par arhitektūras ansambli un kur bez plākšņu un apjoma formām ievērojama vieta ierādīta arī telpiskajām formām. Tā veidojas pagalmi ar ēkām apkārt. Līdzās tiešajām ēku arhitektūras formām svarīga nozīme piešķirta apkārtējās dabas formām. Estētiski veidotai pagalma virsmai, tās reljefa formām, apzaļojumiem saistījumā ar saglabāto koku formām ir tāda pati nozīme kā ēku fasādei.

Arhitektūras grupa apbūves veidošanā kļuvusi par vienu no galvenajām kompozīcijas vienībām. Vienā piecstāvu ēku grupā vidēji dzīvo ap divi tūkstoši iedzīvotāju, deviņstāvu ēku grupā — ap četri tūkstoši iedzīvotāju.

Arhitekti cenšas panākt, lai «neskarta» daba tuvinātos ēkām. Un tomēr visam ir savas robežas. Līdz zināmai pakāpei neskartā daba ir līdzsvarā ar cilvēka apdzīvojamo vidi, taču, šo robežu pārkāpjot, dabas elementi tiek degradēti. Diemžēl tā bieži tiek pārkāpta. Par to ir atbildīgi kā projektētāji — arhitekti, inženieri un celtnieki —, tā arī paši iedzīvotāji.

Ceturrtā arhitektūras vides vienība ir **rajons**. Jaunajos Rīgas dzīvojamajos rajonos dzīvo ap 20 līdz 50 tūkstoši iedzīvotāju. Līdz ar ēku grupu, bērnu dārzu un skolu pagalmiem te veidojas rajona centra dārzs. Kopīgai lietošanai paredzētā apzaļumotā teritorija vidēji sastāda 20 m² uz vienu iedzīvotāju.

Svarīga nozīme ir tādiem arhitektūras ekoloģiskiem jautājumiem kā pareizam ēkas novietojumam attiecībā pret apzaļumotām teritorijām un pret transporta kustības ielām, orientācijai pret debespusēm

³⁹ Skat.: Грундманис В. Ж. Развитие архитектуры жилища в Латвийской ССР, с. 18.

⁴⁰ Grundmanis V. Perspektīvais daudzdzīvokļu dzīvojamo ēku tips Rīgas un Latvijas PSR vidējo pilsētu apbūvei. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1960, 5, 49.— 53. lpp.

un valdošo vēju virzienu. 1962. gadā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas bij. Celtniecības un arhitektūras institūta arhitektūras sektorā tika izstrādāts eksperimentāls projekts, kas pārliecinoši demonstrēja jaunus dzīvojamo rajonu plānošanas un apbūves principus. Svarīga vieta projektā bija ierādīta rajona centrā saglabājamam meža masīvam, kas bija saistīts ar piepilsētas zonas meža joslu. Projekta idejas dzīvojamo rajonu arhitektūras attīstībā tika novērtētas pozitīvi.⁴¹

Piektā arhitektūras vides vienība ir **pilsēta**. Padomju Savienības pilsētas ir dalītas sešās kategorijās.⁴²

1981. gadā Padomju Savienībā bija 18 pilsētas, kuru iedzīvotāju skaits pārsniedza vienu miljonu.

Plānveidīgi regulējot pilsētu attīstību, jāievēro, lai to struktūra atbilstu ekoloģijas prasībām. Svarīga nozīme ir pilsētas rūpniecības rajonu, apdzīvojamo teritoriju, pilsētas centra un transporta maģistrāļu pareizam savstarpējam izkārtojumam. Tas ir jāievēro, sastādot pilsētu attīstības ģenerālos plānus. Jāuzsver, ka pilsētas teritorijā lielākais īpatsvars ir tieši dzīvojamiem rajoniem.

Seštā arhitektūras vides vienība ir arhitektūras **reģions**. Par arhitektūras reģiona teritoriālo vienību uzskatāma pilsētu grupa vai aglomerācija (piemēram, Maskavas, Ļeņingradas, Kijevas), atsevišķa republika (piemēram, relatīvi nelielās Baltijas republikas), apgabals (piemēram, KPFSR, Ukrainas PSR sastāvā), novads (KPFSR sastāvā).

Kāda ir šī jēdziena ģenēze? 60. gados tika runāts par ekonomiski ģeogrāfiskiem reģioniem.⁴³ 70. gados dzīvojamo ēku projektēšanas un celtniecības praksē tiek ieviests jēdziens «projektēšanas un celtniecības reģions», ar to saprotot teritoriālu vienību, kurā notiek kompleksi projektēšanas un celtniecības darbi. To vieno kopīga celtniecības — būvmateriālu bāze.

Jēdziens «arhitektūras reģions» cieši saistās ar iepriekšējiem jē-

⁴¹ Skat.: Бархин М. Г. Город 1945—1970. Практика, проекты, теория. М., 1974. 207 с.

⁴² Skat.: Строительные нормы и правила, ч. 2. Нормы проектирования. Планировка и застройка городов, поселков и сельских населенных пунктов. М., 1976. 64 с.

I kategorijas pilsētā iedzīvotāju skaits pārsniedz miljonu; II kategorijas pilsētā dzīvo no 500 tūkst. līdz 1 miljonam iedzīvotāju; III — no 250 tūkst. līdz 500 tūkst.; IV — no 100 tūkst. līdz 250 tūkst.; V — no 50 tūkst. līdz 100 tūkst.; VI kategorijas pilsētā — līdz 50 tūkst. iedzīvotāju.

⁴³ Viens no pirmajiem šī jēdziena izvirzītājiem ir LVU profesors ģeogrāfijas zinātņu doktors A. Kolotijevskis. Skat.: Колотиевский А. М. Вопросы теории и методики экономического районирования. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра геогр. наук. М., 1968. 34 с.

dzieniem.⁴⁴ Tam ir cieša saikne ar reģionāliem dabas un klimatiskajiem apstākļiem. Tieši šai saiknē izpaužas viss complicētais jautājumu cikls, kurš ietilpst kopējā ekoloģisko jautājumu plūsmā. Līdz ar to izvirzās uzdevums — veidot ekoloģiski līdzsvarotu arhitektūras reģionu. Šai sakarā vēlreiz uzsverams, ka arhitektūrai visos tās struktūras hierarhiskajos līmeņos, sākot ar arhitektūras elementiem un beidzot ar arhitektūras reģioniem, jāatbilst arhitektūras funkciju sistēmai, t. i., kā materiālām un garīgām, tā utilitārām un estētiskām funkcijām. Šādos pāra salīdzinājumos izvirzās galvenās arhitektūras funkciju pamatgrupas, kuras savukārt nosaka kopējie un reģionālie arhitektūras faktori. Minēto faktoru sistēmā līdz ar sociālekonomiskiem, zinātniski tehniskiem, demogrāfiskiem faktoriem svarīgu vietu ieņem ekoloģiskie faktori, kuri savukārt veidojas no psihofizioloģiskiem un reģionāliem dabas un klimatiskajiem faktoriem. Tieši reģionālā arhitektūras pakāpē priekšplānā izvirzās ekoloģiskie faktori, nosakot gan utilitārās, gan estētiskās arhitektūras funkcijas.⁴⁵

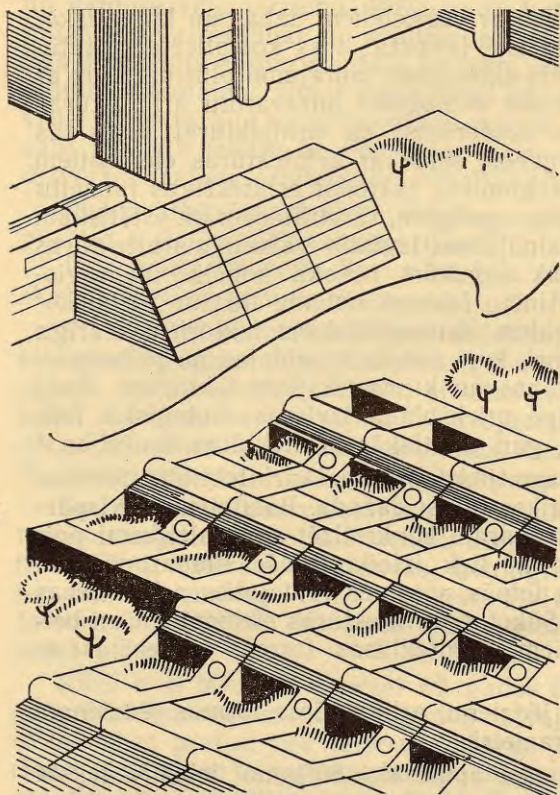
Viens no arhitektūras pamatjēdzieniem ir «arhitektūras forma». Attieksme pret to dažādos laikos bijusi dažāda. Balstoties uz vispārizinātniskām likumsakarībām, varam konkretizēt savu attieksmi pret šo jēdzienu. Arhitektūras forma tiek izteikta plašā diapazonā gan plāksnēs, gan apjomos, gan telpās, vienmēr veidojoties arhitektūras funkciju pāru mijiedarbībā. Sākot ar arhitektūras elementiem un beidzot ar arhitektūras reģioniem, arhitektūras formas sintezējas ar dabas formām.

Salīdzinot ar struktūras jēdzienu, arhitektūras formas jēdzienam pievienojas vēl estētiskie parametri.

Pētījumi semiotikā rāda, ka apmēram 80% no jebkurā tekstā ietvertās informācijas determinē valodas gramatikas un fonētikas likumsakarības. Pārējie 20% nav iepriekš nosakāmi. Tā ir jaunā informācija, kuras dēļ lasām rakstus un grāmatas. Šāda attiecība izveidojusies valodas vēsturiskās attīstības rezultātā. Prasību pēc 20% oriģinalitātes var attiecināt arī uz arhitektūras estētiskajām funkcijām. Tā, apdzīvojamās grupas arhitektoniskajā risinājumā oriģinalitāte varētu būt ietverta ne tikai ēku fasāžu risinājumos, bet arī ēku siluetos, pagalmu veidojumos, koku un citu apstādījumu formās (skat. 3. att.).

⁴⁴ Skat.: Грундманис В. Взаимосвязь категорий географии и архитектурной теории при решении вопросов районной планировки. — Тезисы докладов. Роль географии и региональной экономики в совершенствовании территориального планирования народного хозяйства и районной планировки. Рига, 1978, с. 94—96.

⁴⁵ Lakoniski to varētu izteikt nosacītā formulā «F→f→F». (Faktori nosaka funkcijas, funkcijas savukārt formas.)

2. att. Dzīvojamo ēku apbūves diferencējums (priekšplānā «paklājveida», tālāk — daudzstāvu ēku apbūve)

Mēs analizējam arhitektūras formu parametrus visās iepriekš minētajās arhitektūras hierarhijas pakāpēs. Šāda analīze tika veikta, pamatojoties uz iepriekšējiem projektēšanas prakses rezultātiem. Sevišķa nozīme bija eksperimentālai projektēšanai, kuru izpildījām uz heksagonālā (sešstūru) kompozīcijas tīkla pamata. Analizējot šo materiālu, nonācām pie secinājuma, ka galvenie lineārie parametri (katra sešstūra mala) mainās pēc eksponenciālās likumsakarības.⁴⁶ Pirmajā pakāpē tas ir telpas vienas sienas garums, otrajā — ēkas garums, trešajā — pagalma nožogojuma viena mala, ceturtajā — ielas garums, piektajā — maģistrāles garums, kura savieno pilsētas rajonus, sestajā — vidējais atstatums starp pilsētām.

Iepriekš minējam arhitektūras galvenās likumsakarības, vērtējot arhitektūru kā vidi, izsekojot tās struktūrai un galvenajām funkcijām.

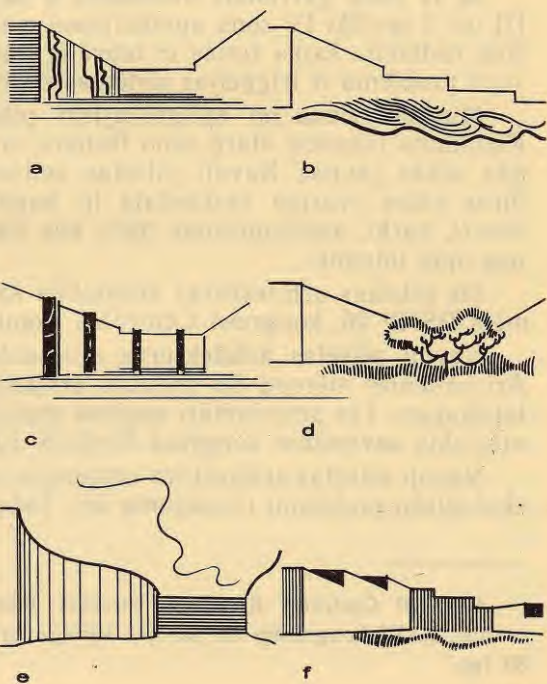
⁴⁶ Skat.: Grundmanis V. Vai Dekarta taisnstūrus aizstās heksagonālā sistēma? — Zinātne un Tehnika, 1971, 5, 25.—29. lpp.

Tagad raksturosim atsevišķas ekoloģijas problēmas, kas izvirzās arhitektūras reģiona mērogā.

Mežs, apstādījumi ir pilsētas plaušas. Pēc Baltkrievijas ZA pētījumiem, viens meža masīva hektārs vidēji izdala 8,59 tonnas skābekļa gadā. Cilvēks šajā pašā laikā patērē ap 400 kg skābekļa. Pēc šiem datiem iespējama vienkārša aplēse — divdesmit cilvēkiem ir vajadzīgs viens hektārs meža masīva. Jaunajos deviņstāvu dzīvojamu ēku rajonos vidēji uz viena hektāra tiek nometināti ap 600 cilvēku, piecstāvu ēku rajonos — vidēji 300 cilvēku. Tas nozīmē, ka vienam apbūves hektāram jāparedz vēl 30 vai 15 hektāru liels meža masīvs.

Pašreizējās pilsētu celtniecības normas paredz meža parkus: lielpilsētām — pa 200 m², lielām pilsētām — pa 100 m², mazām pilsētām — pa 50 m² uz katru iedzīvotāju. Pilsētu kopīgās lietošanas apzaļumotās platības tiek paredzētas pa 5 līdz 10 m² uz katru iedzīvotāju. Vērojama tendence šos normatīvus palielināt.

Radot komfortablus dzīves apstākļus pēc vienotiem sociālekonomiskiem, sociālpsiholoģiskiem un psihofizioloģiskiem standartiem, pakāpeniski pārejot no minimālām uz optimālām normām, ekoloģiskām prasībām jāklūst aizvien diferencētākām. Kā jau minējām, Padomju Savienības teritorija dalās četrās galvenajās dabas un klimatiskajās

3. att. Oriģinālu formu meklējumi dzīvojamu ēku grupas apbūvē (*a* — fasādes virsma; *b* — zemes virsma; *c* — kāpņu telpu apjomi; *d* — apstādījumi, koki; *e* — lokveida apjomi; *f* — apbūves augstuma izmaiņa).

zonās. Pašreiz plašākā celtniecība notiek II zonā, kur raksturīgi (tāpat kā pirmajā zonā) mežu masīvi. Toties III zonā, kur pārsvarā ir stepes, ekoloģisko līdzsvaru rada, izveidojot mežu joslas, kas domātas galvenokārt cīņai pret lauksaimniecības zemju eroziju. IV zonā ir arī tuksneši.

II zonā pilsētas parasti ir izvietotas upju ielejās. Tām pieslejas vai arī tās lokveidā ietver mežu masīvi. Pilsēt būvniecības normatīvi lielpilsētām paredz mežu joslas 500 m platumā, bet mazām pilsētām — 50 m platumā. Vislielākā nozīme tām ir valdošo vēju pusē.

Arī III zonā pilsētas parasti atrodas pie upēm. Tās izvietojušās augstos krastos un vislabvēlīgākajā situācijā vērstas pret dienvidiem vai dienvidaustrumiem. Galvenās dabiskās apzaļumotās joslas stiepjas gar upēm. Stepju joslās trūkstot mežiem, piepilsētas zaļā zona jāaizstāj ar pilsētas apzaļumotajām teritorijām. Tieši šai ziņā stāvokli krasi uzlabo mazstāvu apbūves plašie rajoni.

Pie upēm un izveidotajās irigācijas zonās pilsētas izvietotas arī IV zonā. Tās parasti iekļaujas auglīgajās kalnu masīvu un tuksnešu ietvertajās oāzēs. Ceļot šai zonā jaunas pilsētas, viens no vissvarīgākajiem uzdevumiem ir izveidot irigācijas zonas un panākt ātru apzaļumošanu pašā pilsētas teritorijā.

Ja II zonā galvenais uzdevums ir saglabāt esošos zaļumus, tad III un it sevišķi IV zonā apstādījumu masīvi jārada no jauna. Intensīvā radiācija šajās zonās ir labvēlīga ātrai veģetācijai. Tomēr galvenā problēma ir irigācijas sistēmas izkārtošana.

Minēsim vienu no spilgtākajiem pilsētu ekoloģijas piemēriem. Kizilkuma tuksnesī starp seno Buhāru un Samarkandu 60. gadu beigās sākās jaunās Navoju pilsētas celtniecība. Šīs pilsētas arhitektūras vides svarīga sastāvdaļa ir bagātīgi apzaļumotie pagalmi, skvēri, parki, apūdeņošanas tīkls, kas iekārtots, izmantojot Zarafšanas upes ūdeņus.

Šīs pilsētas arhitektūras ansamblis kā mūsu valsts lepnums atzīmēts PSKP 26. kongresā Centrālās Komitejas pārskatā.⁴⁷

Navoju pilsētas arhitektūras ansamblis saņēmis Valsts prēmiju. Arī pasaules mērogā šīs pilsētas arhitektūra ir atzīta par vienu no labākajām. Tās projektētāji saņēma speciālu diplomu Starptautiskajā arhitektu savienības kongresā Madridē 1974. gadā.

Navoju pilsētas arhitektūra uzmanību saista galvenokārt veiksmīgā ekoloģisko problēmu risinājuma dēļ. Tuksneša dabas apstākļi tika iz-

⁴⁷ PSKP Centrālās Komitejas pārskats Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVI kongresam un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā, 83. lpp.

mantoti un pārveidot tā, ka pilsētas iedzīvotājiem ir radīta vide, kas atbilst vispārīgiem fizioloģiskiem un psiholoģiskiem standartiem.

Nosakot padomju arhitektūras attīstības tendences, tās formu veidošanās principus, jāuzsver divu tās funkciju grupu — sociālo un dabas — vienība. Tieši šo funkciju mijiedarbībā veidojas arhitektūras formas — elementa, objekta, grupas, rajona, pilsētas un reģiona līmeņos.

DABAIZSARDZĪBAS IZGLĪTĪBAS DARBS ATPŪTAS LAIKĀ UN VIETĀS

Mūsdienu dabas aizsardzības problēmas tieši vai netieši skar katru cilvēku, un to atrisināšana arvien vairāk atkarīga no cilvēku ieinteresētības un atbildīgas rīcības. Padomju Savienībā dabas aizsardzība ir katra pilsoņa pienākums, tātad tā prasa attieksmi, iesaistišanos, darbību, taču — arī zināšanas, prasmi vērtēt situācijas, pieņemt lēmumus.

Tāpēc kopš 70. gadiem arvien lielāka uzmanība tiek veltīta izglītībai dabas aizsardzības jautājumos jeb dabaizsardzības izglītības darbam. Nereti šādā nozīmē lieto arī citu jēdzienu, proti, «ekoloģiskā izglītība». Taču, mūsaprāt, šie jēdzieni nebūtu uzskatāmi par sinonīmiem, turklāt pēdējais pēc satura, ja tas tiek saprasts šai grāmatā lietotajā izpratnē, ir ievērojami plašāks par pirmo.

Vispārējā zināšanu līmeņa celšanu visā pasaulē uzskata par vienu no svarīgākajiem faktoriem, kas nosaka praktiskās dabas aizsardzības panākumus. Mūsdienās ir skaidrs, ka dabas aizsardzībā jābūt plašākām zināšanām nekā jebkad agrāk, var pat teikt, — vajadzīgas citādas zināšanas. Liekas paradoksāli, ka vairums mūsdienu cilvēku labi zina vispārējās, globālās dabas aizsardzības problēmas, bet neprot saskatīt to izpausmes vietējās, konkrētās situācijās. Tas, protams, izskaidrojams ar skolā gūto zināšanu abstraktu raksturu, ar masu komunikācijas līdzekļu ietekmi. Tomēr šī paradoksa būtību, mūsaprāt, vispārliciecināšāk atklāj priekšstats par «aukstajām» un «karstajām» zināšanām. Pirmās iegūtas skolā, ir objektīvas, patiesas un ļauj izveidot vispārēju spriedumu sistēmu, taču ir grūti izmantojamas, jo nesaistās ar indivīda personisko pieredzi un tāpēc ir abstraktas. Šīs «aukstās» zināšanas jāpārvērš pa «karstajām», t. i., operatīvajām, viegli izmantojamām. Pieredze rāda, ka teiktais visā pilnībā attiecināms arī uz dabas aizsardzību: personiskā pieredze vairāk nekā viss pārējais rosina interesi, kas pāraug aktīvā rīcībā.

Izglītības darbu dabas aizsardzībā pieņemts dalīt formālajā un neformālajā. Formālais izglītības darbs saistās ar vispārējo izglītības sistēmu (no bērnudārza līdz augstskolai), neformālais aptver visdažādākos zināšanu pasniegšanas veidus un organizatoriskās formas

ārpus oficiālajām mācību programmām un mācību laika, turklāt iesaista zināšanu apguvē gan bērnus, gan pieaugušos. Neformālās dabaizsardzības izglītības mērķiem noder visdažādākās zināšanu propagandas formas — publikās lekcijas un lekciju cikli, televīzijas un radio pārraides, zinātniski populārā lietratūra u. c. —, taču pagaidām tās neveido vienotu, mērķtiecīgu sistēmu, turklāt savā pašreizējā veidā «apbruņo» cilvēkus galvenokārt ar «aukstajām» zināšanām. Tieši šajā apstākli slēpjas neformālā dabas aizsardzības izglītības darba pilnveidošanas nepieciešamība, jaunu izglītības darba formu meklējumu, apguves un ieviešanas nepieciešamība.

Jāuzsver, ka neformālās dabaizsardzības izglītības gala mērķis ir veidot tādu personību, kas spēj izprast un objektīvi vērtēt apkārtējā vidē radušās situācijas, pieņemt atbilstošus lēmumus, kā arī aktīvi un lietpratīgi piedalīties visdažādāko dabas aizsardzības uzdevumu risināšanā. Atcerēsimies, ka arī viena no galvenajām brīvā laika funkcijām ir vispusīgas un harmoniskas personības veidošana. Šo domu uzsvēris jau K. Markss, bet kā darbības programma tā atspoguļota daudzos PSKP CK un Padomju valdības lēmumos. Tāpat dabaizsardzības izglītības darba un brīvā laika izmantošanas mērķi ir vienoti. Tieši tāpēc brīvo laiku var uzskatīt par rezervi plaša un mērķtiecīga izglītības darba veikšanai dabas aizsardzībā, lai gan šī rezerve visā pilnībā vēl netiek izmantota.

Teiktais attiecināms galvenokārt uz to brīvā laika daļu, kas tiek paredzēta atpūtai dabā. To nosaka šādi objektīvi apstākļi. Pirmkārt, sakarā ar vispārējā urbanizācijas līmeņa paaugstināšanos izveidojusies tāda situācija, ka vairumam cilvēku atpūta dabā ir vienīgā iespēja tieši nākt saskarē ar dabu. Otrkārt, mūsdienās ievērojami pieaug to cilvēku skaits, kas vēlas atpūsties dabā un šo vēlēšanos var arī īstenot. Treškārt, dabā pavadītais atpūtas laiks iegūst īpašu vērtību, jo dod iespēju cilvēkam uztvert dabu emocionāli, aktīvi vērtēt savas zināšanas, papildināt individuālo pieredzi jeb, citiem vārdiem sakot, iegūt «karstās» zināšanas.

Taču nedrīkst aizmirst, ka atpūtai dabā vajadzīgs gan laiks, gan vieta, bet atpūtai izmantojamās vietas pašreiz nepilda un nevar pildīt iepriekš izvirzītos uzdevumus dabaizsardzības izglītībā. Šim nolūkam nepieciešamas īpaši iekārtotas atpūtas vietas, kas sagatavotas tieši kāda konkrēta dabaizsardzības izglītības uzdevuma veikšanai.

Iepriekš teiktais vispārējos vilcienos atspoguļo gan problēmas starpdisciplināro raksturu, gan arī pieeju tās risinājumam. Latvijas Zinātniskās pētniecības mežsaimniecības problēmu institūta Dabas aizsardzības laboratorijā jau vairākus gadus tiek pētīti jautājumi par atpūtu dabā kā dabas aizsardzības problēmu, un šo pētījumu ietvaros uzmanība pievērsta arī tam, kā izmantot atpūtas laiku un vietas izglītības darba veikšanai. Šajā nodaļā izklāstīta mūsu darba

ievirze un galvenie secinājumi, kas, ievērojot problēmas starpdisciplināro raksturu, var noderēt par pamatu pētītā jautājuma plašakai apspriešanai un turpmāko pētījumu programmas izstrādāšanai.

Nepieciešamību pievērsties dabaizsardzības izglītības jautājumiem noteica gan pašu dabas aizsardzības zinātnisko pētījumu attīstības loģika, gan arī piedalīšanās republikas mēroga praktiskās dabas aizsardzības problēmu risināšanā. Tas ļāva pārliecināties, ka panākumi dabas aizsardzībā visnotaļ atkarīgi no cilvēku izpratnes un attieksmes un ka dabas aizsardzības ideju propaganda un izglītība dabas aizsardzības jautājumos kļūst par zinātnes un tehnikas sasniegumu lietpratīgas izmantošanas nepieciešamu priekšnoteikumu. No šī viedokļa īpaši nozīmīgi bija šādi mūsu pētījumi.

1. Gaujas nacionālā parka veidošanas zinātniskā pamatojuma izstrādāšana. Gaujas nacionālais parks nodibināts 1973. gadā ar īpašu Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu. Nacionālie parki ir daudzfunkciju aizsargājamās dabas teritorijas. Viena no nacionālo parku funkcijām ir izglītības un audzināšanas darbs, taču būtībā tas ir nacionālo parku pamatuzdevums, to pastāvēšanas jēga.

2. Pētījumi, kas bija nepieciešami republikas aizsargājamo dabas objektu sistēmas sakārtošanai atbilstoši mūsdienu zinātnes un sociālajām prasībām. 1977. gadā par šo jautājumu tika pieņemts īpašs Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums, kas apstiprināja aizsargājamo dabas objektu sarakstus un nolikumu par dabas aizsardzības un pieļaujamās izmantošanas režīmiem. Jāuzsver, ka gan iepriekšējos pētījumos, gan pašreiz, izstrādājot konkrētus dabas aizsardzības plānus atsevišķiem objektiem, īpaši uzmanīgi tiek vērtētas iespējas par to izmantošanu izglītības darba un atpūtas organizēšanai.

3. Atpūtas problēmas pētījumi. Mūsu republikā ļoti populāra ir neorganizētā atpūta. Par to liecina gan socioloģisko pētījumu rezultāti, gan daudzās stihiski radušās atpūtas vietas dažādos Latvijas novados. Neorganizēto atpūtnieku īpatsvars jau sastāda 60% no visu atpūtnieku skaita. Nemitīgi pieaugot atpūtnieku skaitam, nepārtraukti tiek meklētas un arī apgūtas jaunas vietas, bet neizbēgami tiek arī degradēta daba jau izmantojamās atpūtas vietās. Tādējādi radusies nepieciešamība risināt it kā paradoksālu uzdevumu: organizēt neorganizēto atpūtu, t. i., mērķtiecīgi veidot atpūtas vietas neorganizēto atpūtnieku vajadzībām.

Risinot minētās problēmas, vienlaikus izvirzījās trīs savstarpēji cieši saistīti un pretrunīgi uzdevumi, kas arī bija jāatrisina, proti, dabas aizsardzība, atpūtas organizēšana, dabaizsardzības izglītības darba organizēšana. Jāatzīmē, ka nepieciešamība organizēt dabaizsardzības izglītības darbu īpaši reljefi atklājās vietās (vai gadījumos), kur (vai kad) rodas konflikts starp dabas aizsardzības uzdevumiem un dabas izmantošanu atpūtas vajadzībām. Tāpēc vēlreiz jāuzsver, ka dabaizsardzības izglītības darba organizēšanu, kā arī

zinātniskos pētījumus šajā jautājumā neuzskatām par sava darba mērķi, bet gan par līdzekli, par priekšnoteikumu dabas aizsardzības uzdevumu veikšanai.

Lai organizētu atpūtu dabā un risinātu jautājumu par atpūtas laika izmantošanu dabaizsardzības izglītības un audzināšanas darba veikšanai, nepieciešams gūt priekšstatu par brīvā laika daudzumu un tā izmantošanas veidu. Kā rāda pētījumi par Latvijas PSR iedzīvotāju laika bilanci,⁴⁸ vidējais strādājoša cilvēka brīvā laika daudzums ir 26 stundas 30 minūtes nedēļā, t. i., 15,8% no kopējā laika budžeta. Aktīvai atpūtai (te ietverta nodarbošanās ar fizkultūru un sportu, tūrismu un citas nodarbības dabā), kā arī mākslinieciskajai pašdarbībai un citiem vaļaspriekiem vidēji tiek patērētas 7,5 stundas vai 4,46% no kopējā nedēļas laika. Jāatzīmē, ka 57% no šī laika savukārt tiek patērēti atpūtai dabā (tūrismam, medībām, makšķerēšanai, pastaigām, ogu un sēņu lasīšanai). Analizējot Latvijas iedzīvotāju laika budžetu, konstatējams, ka ievērojami vairāk laika mūsu republikas strādājošais iedzīvotājs patērē atpūtas veidiem, kas nav saistīti ar dabu. Tā, 11,1% no nedēļas brīvā laika tiek patērēts sporta sacensību, teātra izrāžu, koncertu, izstāžu apmeklējumiem un citiem līdzīga rakstura pasākumiem, bet 11,4% — pārējiem atpūtas veidiem, pie kuriem pieskaitāma televīzijas pārraižu skatīšanās, radio pārraižu klausīšanās, lasīšana, viesu uzņemšana, sarunas u. tml.

Brīvais laiks daļās: ikdienas brīvajā laikā — brīvdienās nedēļas nogalē — atvaļinājumā. Atpūtai dabā, ārpus pilsētas, bez šaubām, vairāk piemērots ir brīvais laiks nedēļas nogalē un ikgadējais atvaļinājums.

Lai noskaidrotu šo divu nozīmīgāko brīvā laika sastāvdaļu izmantošanas tendences mūsu republikā, Latvijas Zinātniskās pētniecības mežsaimniecības problēmu institūta Dabas aizsardzības laboratorija vairākus gadus veica socioloģiskus pētījumus. Tā kā atpūtas organizēšanas problēma faktiski ir mūsdienu pilsētu problēma, arī mūsu pētījumu objekts bija pilsētnieki. 1974. un 1975. gadā tika aptaujāti republikas pakļautības pilsētu Daugavpils, Rēzeknes, Liepājas un Ventspils iedzīvotāji (galvenokārt strādnieki), bet 1978. gadā tika organizēta detalizētāka aptauja Rīgā, Rēzeknē, Kuldīgā un Cēsīs.

Jau pirmā aptauja pārliecinoši atsedza cilvēku vēlēšanos atpūties dabā. Tā, 27,9%—30,7% aptaujāto nedēļas beigās priekšroku deva atpūtai «klusā dabas stūrītī». Populārākās nodarbības izrādījās sauļošanās, peldēšanās, sēņu un ogu lasīšana, vīriešiem — arī makšķerēšana. Bez tam aptauja Liepājā parādīja, ka nākotnē pieaugs to cilvēku skaits, kuri priekšroku dos individuālai, neorganizētai atpūtai dabā. Šāds secinājums pamatojams uz sekojošiem skaitļiem: pašlaik «klusā dabas stūrītī» atpūšas 12,1%, bet vēlētos to darīt 24,0%

⁴⁸ Skat.: Баланс времени населения Латвийской ССР. Рига, 1976. 256 с.

aptaujāto; personiskajās automašīnās atpūsties izbrauc 15,6%, bet vēlētos izbraukt — 24,8% aptaujāto.

Otrā aptauja ne tikai deva detalizētāku informāciju, bet palīdzēja arī noskaidrot pēc organizētības pakāpes atšķirīgu atpūtas veidu īpat-svarus un to savstarpējās attiecības.

Pēc organizētības pakāpes atpūtas veidus dabā var sadalīt trīs grupās: 1) organizētā atpūta, kas ietver atpūtu sanatorijās, atpūtas bāzēs, tūrisma braucienus ar ceļazīmēm, ekskursijas; 2) neorganizētā atpūta, kas saistās ar atrašanos noteiktā vietā — mājās, vasarnīcā, laukos pie radniekiem; 3) neorganizētā atpūta, kas saistīta ar atrašanos tieši dabā — telti pie upes vai ezera, kā arī ar ceļošanu ar personisko vai sabiedrisko transportu. Šo triju atšķirīgo atpūtas veidu īpat-svaru attiecības atvaļinājumu laikā ir 3:8:4, bet brīvajās dienās nedēļas nogalē tās mainās un ir sekojošas: 1:11:6,5.

Bez tam otrajā aptaujā noskaidrojās, ka cilvēki, atpūšoties dabā, vēlas visā pilnībā izmantot tās priekšrocības, kuras var sniegt tikai daba. Tā, piemēram, par labas un pilnvērtīgas atpūtas nepieciešamo nosacījumu 73% aptaujāto rīdzinieku atzinuši svaigu gaisu, 51% — klusumu un mieru, 50% — ūdens tuvumu, 39% — iespēju sēņot vai ogot, 28% — skaistas ainavas, 25% — atrašanos neskartā dabā. Tomēr tikai 5% aptaujāto rīdzinieku minēto nosacījumu skaitā ietvēruši iespēju atpūtas laikā iegūt zināšanas un jaunas atziņas.

Lai gan atpūta dabā vēl nav atklāti orientēta uz zināšanu iegūšanu, tomēr socioloģisko pētījumu rezultāti liecina, ka jau tās pašreizējā veidā saskatāmi vairāki priekšnoteikumi, kas ļautu atpūtas laiku izmantot mērķtiecīga dabaizsardzības izglītības darba veikšanai. Pirmkārt, vispārējā cilvēku tiekšanās atpūsties dabā, kā arī arvien pieaugoša interese par dabu un dabas aizsardzību liecina, ka sabiedrības kopējā ievirze ir labvēlīga šāda darba uzsākšanai. Otrkārt, lielas iespējas kā bērnu, tā arī vecāku izglītībai nodrošina tas apstākļi, ka daudz mūsu republikas iedzīvotāju dod priekšroku atpūtai ģimenes lokā. Atvaļinājumu kopā ar ģimeni vēlas pavadīt 43%, bet brīvās dienas nedēļas nogalē — 41% aptaujāto. Draugu pulkā kopā ar bērniem atpūsties atvaļinājuma laikā un nedēļas nogalē vēlas attiecīgi 20% un 18% aptaujāto. Treškārt, jāatzīmē, ka mūsu republikā ļoti populāra atpūtas nodarbība ir «objektu apskate» (interesantie vai aizsargājami dabas un vēstures objekti u. c.). Šādas apskates tiešās sekas ir cilvēku pārmērīga koncentrēšanās pie atsevišķiem objektiem (piemēram, pie Gūtmaņa alas Siguldā) vai atsevišķās nelielās teritorijās. Rezultātā apskates objekts nolietojas un tā vērtība samazinās. Annas Brigaderes muzeju «Spridīšos» un Tērvetes dabas parku 1979. gadā apmeklēja 37 299 cilvēki (izejamās dienās 354—402, darbdienās — 112—309). Diemžēl nereti šāda «objektu apskate» aprobežojas ar paviršu vizuālo iespaidu iegūšanu, it sevišķi tad, ja tiek apmeklēti populārākie, «modē» esošie objekti. Tāpēc šo cil-

vēku cenšanos apskatīt atsevišķas vietas vai objektus iespējams un vēlams ievirzīt citā gultnē, pārvēršot to par dabaizsardzības izglītības darbam piemērotu un īpaši sagatavotu objektu apmeklēšanu.

Taču dabā veicamā dabaizsardzības izglītības darba organizēšanas pieredze mūsu republikā ir ārkārtīgi nīcīga un praktiski iegūta tikai Gaujas nacionālajā parkā un rezervātos, tāpēc par ļoti svarīgu un neatliekamu uzdevumu jāuzskata šī darba teorētisko un metodisko pamatjautājumu, kā arī praktisku rekomendāciju izstrādāšana.

Izglītības un audzināšanas darbs dabā pašlaik acīmredzot veicams divos līmeņos. Pirmkārt, cilvēki jāiepazīstina ar elementārām uzvedības normām dabā un tiem jāizskaidro, kādas negatīvas sekas var būt dabas aizsardzības pamatprasību neievērošanai. Otrkārt, cilvēkiem jāsniedz plašākas un dziļākas zināšanas par dabu un tajā pastāvošajām likumsakarībām, par cilvēka un dabas mijiedarbību un tās izpausmes formām, par dabas aizsardzības nepieciešamību un nozīmi.

Kopumā visam dabaizsardzības izglītības darbam izvirzītas šādas prasības: tam jābūt mērķtiecīgam un pakāpeniskam. Tātad tam jāatbilst dabas aizsardzības sociālajiem mērķiem un jāpilda šādi secīgi uzdevumi: jāsniedz informācija, jārosina interese par dabu un vēlēšanās to izzināt, jāizskaidro daba visā tās daudzveidībā un komplikētībā, jāiemāca vērtēt situācijas, izdarīt secinājumus un pieņemt lēmumus rīcībai un jāsekmē aktīva iesaistīšanās praktiskajā dabas aizsardzībā. Šo uzdevumu sekmīga risināšana ievērojami cels ikviena sabiedrības locekļa atbildības sajūtu un personisko ieinteresētību dabas aizsardzībā, kā arī nodrošinās pamatu dabas un sabiedrības attiecību mērķtiecīgai regulēšanai gan lokālā, gan valsts mērogā.

Minēto uzdevumu risināšanai izmantojamas dažādas izglītības un audzināšanas darba organizatoriskās formas, un to daudzveidība praktiski var būt bezgalīga. Taču pašreiz visbiežāk tiek lietotas šādas.

1. Dabā izvietotā vizuālā informācija — shēmas, plakāti ar paskaidrojošu tekstu, rādītāji, piktogrammas u. tml. Vizuālā informācija ne tikai lielā mērā veido cilvēka attieksmi pret doto vietu vai objektu, bet informācijas vizuālais tēls nosaka arī tās uztveršanu un apgūšanu. Visu veidu vizuālajai informācijai jābūt precīzai, saprotamai, viegli uztveramai un izteiksmīgai. Šīs prasības vienlīdz attiecas kā uz sagatavotās informācijas teksta daļu, tā arī uz tās grafisko noformējumu.

2. Dabā izveidotās specializētās ekspozīcijas — piemēram, aizsargājamo augu kolekcijas, cilvēka darbības rezultātā radušos procesu vai parādību izpausmes vietas, raksturīgu vai interesantu biocenožu kopums, mežu tipu mija nelielā teritorijā, savvaļas dzīvnieku voljeri. Neatsverama šādu ekspozīciju sastāvdaļa ir mērķtiecīga informācija (kā vizuālā, tā rakstiski sagatavotā vai mutiski sniegtā).

3. Mācību takas — speciāli sagatavotas un dabā marķētas takas ar apzīmētiem apskates punktiem (objektiem, ainavām u. c.). Iepazīšanās ar mācību taku iespējama, izmantojot aprakstus, ceļvedi vai arī iegūstot nepieciešamās zināšanas tieši dabā no paskaidrojošām plāksnītēm vai zīmēm, kas novietotas apskates vietās. Mācību takas piemērotas individuāliem apmeklējumiem, tās nav paredzētas lielām organizētām grupām gida vadībā. To garumam nevajadzētu pārsniegt 5 km. Pēc sniegtās informācijas satura mācību takas var būt vispārējas (visdažādākie apskates objekti un daudzpusīga informācija) vai specializētas (piemēram, mācību takas, kas iepazīstina tikai ar konkrētās teritorijas ģeoloģisko uzbūvi, augu un dzīvnieku valsti vai mežu tipiēm u. tml.). Tās domātas visdažādākajiem apmeklētājiem — bērniem un pieaugušajiem, skolēniem, cilvēkiem ar vidējo un augstāko izglītību, ar speciālām interesēm un bez tām. Tāpēc mācību takās iegūto informāciju un nepieciešamības gadījumā arī apskates objektus vēlams diferencēt. Veidojot mācību takas bērniem un skolēniem, jārēķinās ar dažāda vecuma bērnu uztveres īpatnībām un takās iegūstamā informācija jāsaskaņo ar mācību programmām dabzinātnes, botānikā, zooloģijā, ģeogrāfijā un citos priekšmetos. Mācību takas dod iespēju patstāvīgi mācīties izprast dabu ne tikai cilvēkiem, bet arī tiem, kuriem nav speciālas intereses par dabu un dabas aizsardzību. Turklāt tās ļauj veiksmīgi apvienot zināšanu ieguvu dabā, fizisku aktivitāti, atsevišķus izklaidēšanās (dažādu ierīču vai palīg-līdzekļu izmantošana izziņas procesā) un pat sporta elementus. Acīmredzot šo iemeslu dēļ daudzās valstīs mācību takas ieguvušas lielu popularitāti. Jāatzīmē, ka Zviedrijā, ASV un citās valstīs īpašas mācību takas tiek veidotas arī aklām cilvēkiem un invalīdiem.

4. Mācību objekti — dabas novērošanai un iepazīšanai mērķtiecīgi izvēlēti un sagatavoti objekti (teritorijas ar mācību centru un speciāliem maršrutiem), kuri var būt ļoti dažādi gan pēc satura, gan arī pēc sarežģītības pakāpes. Tā, piemēram, daži mācību objekti dod iespēju iemācīties noteikt un pazīt mežu vai pļavu augus, kā arī mežu vai pļavu tipus, citi — saskatīt un izprast dabas likumsakarības vai arī cilvēka un dabas mijiedarbības izpausmes formas dabā. Salīdzinājumā ar mācību takām mācību objekti ir aktīvāks izglītības darba veids, jo mācību objektiem jābūt veidotiem tā, lai to apmeklēšana un izmantošana nodrošinātu ne tikai patstāvīgas nodarbības dabā, bet arī iespēju pārbaudīt gūto atziņu un secinājumu pareizību. Mācību objekti īpaši piemēroti skolēniem un studentiem, taču tas nebūt neizslēdz iespēju izmantot šo dabas aizsardzības izglītības darba veidu daudz plašāk, piemēram, skolotāju un dažādu tautas saimniecību nozaru speciālistu kvalifikācijas celšanai.

5. Lietišķās spēles — nodarbības, kurās, imitējot reālas situācijas, spēles dalībnieki saņem uzdevumu atrast konkrētas problēmas atrisi-

nājuma vienīgo vai vairākus variantus. Šādas spēles dalībniekiem jāprot vispusīgi analizēt un vērtēt situācijas, tās prasa no dalībniekiem ne tikai zināšanas, bet arī prasmi likt savas zināšanas un iepriekšējo pieredzi lietā. Lietišķās spēles arvien vairāk tiek izmantotas kā formālajā, tā neformālajā izglītības darbā. To izmantošanai dabaizsardzības izglītības darbā ir lielas perspektīvas. Tomēr jāatzīmē, ka šo spēļu organizēšanai nepieciešams vispusīgs nodrošinājums, tāpēc tās visvairāk piemērotas specializētajos dabaizsardzības izglītības centros, piemēram, Gaujas nacionālajā parkā.

6. Pārējās izglītības un audzināšanas darba formas — piemēram, dažādas «vasaras skolas», specializētās nometnes, ekskursijas un ekspedīcijas, visumā ir populārākas nekā iepriekš minētās, tomēr mērķtiecīgam dabaizsardzības izglītības darbam tiek izmantotas pārāk maz.

Mūsu republikā izziņoša atpūta un dabaizsardzības izglītības darbs pirmām kārtām jāorganizē visās populārākajās atpūtas vietās, kas saista daudzu cilvēku uzmanību un interesi, tāpat arī Gaujas nacionālajā parkā, dabas parkos (piemēram, Tērvetes, Riežupes, Piejūras) un citu kategoriju dabas objektos, kuru aizsardzības un izmantošanas režīms to pieļauj. Aizsargājami dabas objekti pēc iespējām tos apmeklēt un tāpat arī izmantot dabaizsardzības izglītības darba organizēšanai dalās trīs grupās:

1) aizsargājami dabas objekti ar stingru aizsardzības režīmu, kuru apmeklēšana atļauta tikai zinātnisko pētījumu veikšanai. Šajā grupā ietilpst dabas rezervāti, botāniskie, purvu un ornitoloģiskie liegumi;

2) aizsargājami dabas objekti, galvenokārt dažādu kategoriju liegumi, kuri izmantojami izglītības un audzināšanas darbam dabā;

3) aizsargājami dabas objekti, kuri apmeklējami ne tikai izziņas, bet arī atpūtas nolūkā.

Saskaņā ar nolikumu, kurā noteikti atsevišķu objektu kategoriju aizsardzības režīmi,⁴⁹ otrās un trešās grupas dabas objekti iepriekš jā sagatavo apmeklētāju uzņemšanai. Pretējā gadījumā to apmeklēšana nebūs efektīva, objekti nolietosies, to vērtība samazināsies, tā ka reizēm atsevišķu objektu aizsardzība pat zaudēs jēgu.

Jau iepriekš, raksturojot dabaizsardzības izglītības darba organizatoriskās formas, tika atzīmēti to atšķirīgie mērķi un izmantošanas iespējas. Atšķirība ir arī to piemērotībā dažādu kategoriju dabas objektiem.

No minētajām dabaizsardzības izglītības darba formām visplašāk iespējams un arī nepieciešams izmantot vizuālo informāciju gan kā patstāvīgu organizatorisku formu, gan kā citu formu (mācību

⁴⁹ Skat.: Объекты природы, подлежащие государственной охране на территории Латвийской ССР. Рига, 1977. 160 с.

taku, mācību objektu u. c.) sastāvdaļu. Pašlaik zināma pieredze vizuālās informācijas izmantošanā uzkrāta Gaujas nacionālajā parkā, arī Tērvetes un Riežupes dabas parkos. Taču vizuālā informācija tikai tad pildīs savus tiešos un arī dabaizsardzības izglītības uzdevumus, ja katrā konkrētā vietā tā veidos vienotu un mērķtiecīgu sistēmu. Tai jāietver elementi, kas informē, virza un vada, brīdina, audzina, tāpat tai jābūt veidotai pēc principa «no vispārējā uz atsevišķo». Tāpēc ikvienam konkrētam dabas objektam, kuru paredz izmantot dabaizsardzības izglītības darbā, jāizstrādā vienota informācijas sistēma, kas būtu pakļauta vienam mērķim, neaizmirstot, ka informācijas vizuālais tēls nedrīkst kļūt par pašmērķi.

No sarežģītākajām organizatoriskajām formām galvenā nozīme ir mācību takām. Vispirms tāpēc, ka tās iespējams veidot visur, kur koncentrējas cilvēki — pie autotransporta stāvvietām, atpūtas bāzu un kempingu tuvumā, populārās ekskursiju vietās, kūrortos u. tml. Bez tam mācību taku izveidošana un ekspluatācija visumā nav sarežģīta, ne arī dārga. Tāpēc mācību takas uzskatāmas par vienu no vispieņemotākajiem līdzekļiem, kā dabaizsardzības izglītības darbā iesaistīt arvien vairāk cilvēku. Turklāt iešana pa mācību takām un iepazīšanās ar tajās koncentrēto informāciju var modināt interesi par dabu un dabas aizsardzību, kas vēlāk pāraug sistemātiskā zināšanu apgūšanā. Jāatzīmē, ka 70. gados Padomju Savienībā (Igaunijas PSR, Komi APSR un mūsu republikā) uzkrāta zināma mācību taku veidošanas pieredze.⁵⁰

Specializēto ekspozīciju, mācību objektu un lietišķo spēļu vietu iepriekšējā sagatavošana ir sarežģītāka un darbietilpīgāka. Nepieciešama arī pastāvīga to kontrole un aprūpe visā izmantošanas laikā, tāpēc šo dabaizsardzības izglītības darba formu izmantošanas iespējas ir vairāk vai mazāk ierobežotas. Kā specializētas ekspozīcijas paraugu var minēt savvaļas meža dzīvnieku voljerus Līgatnes atpūtas zonā Gaujas nacionālajā parkā.

Specializētās ekspozīcijas visefektīvāk izmantojamas cilvēku masveida koncentrēšanās vietās — mežaparkos, pilsētu un piepilsētu mežos, lielos atpūtas centros. Mācību objekti un lietišķās spēles savukārt īpaši piemērotas nacionālajiem parkiem un dabas parkiem, kā arī speciāliem dabaizsardzības izglītošanas darba centriem.

Iepriekš jau vairākkārt atzīmēts, ka dabaizsardzības izglītības darbu dabā var veikt tikai un vienīgi tad, ja konkrēti dabas objekti

⁵⁰ Skat.: E i l a r t J. Practical Application of the Basic Principles of Nature Study Paths in Recreation and Nature Conservation Areas of the Estonian S. S. R. — Уч. зап. Тарт. ун-та, 1976, вып. 393, с. 132—137; Природный парк Коми АССР. Сыктывкар, 1977. 125 с.; D a n i l ā n e D. Mācību taku veidošanas metodika. R., 1980. 34 lpp.

(vai vietas dabā) šim nolūkam ir speciāli sagatavoti. Isumā iepazīstināsim ar šo sagatavošanas darba saturu.

Vispirms katram objektam nepieciešams izstrādāt dabaizsardzības izglītības darba programmu, kurā jāparedz gan konkrētais izglītības un audzināšanas darba uzdevums un tā vēlamais rezultāts, gan vispiemērotākā organizatoriskā forma (vai formas), gan arī objekta funkcionēšanas nodrošināšanai nepieciešamais izmantošanas režīms.

Bez tam programmā jāparedz arī iespējamās negatīvās parādības vai neveiksmes un to novēršanas ceļi.

Programmu izstrādājot, jāievēro, pirmkārt, konkrētā objekta dabas īpatnības, respektīvi, dabiskie priekšnoteikumi dabaizsardzības izglītības darba organizēšanai. No šī faktora daudzējādā ziņā būs atkarīgi izglītības un audzināšanas darba konkrētie uzdevumi, to saturs un forma. Otrkārt, jāņem vērā pastāvošie teritorijas izmantošanas (to skaitā rekreācijas) un aizsardzības režīmi, kas nosaka izglītības darba formu izvēli, kā arī pieļaujamo vai nepieciešamo teritorijas labiekārtojuma līmeni.

Nākošais sagatavošanas darbu etaps ietver objekta veidošanas projekta izstrādāšanu, paredzot mācību taku, specializētu ekspozīciju, apskates objektu iekārtošanu u. c. pasākumus. Projektā jāparedz arī dažāda rakstura dabas bojājumu (izbradāšanas, augšņu erozijas u. c.) novēršanas pasākumi. Nepieciešams izveidot regulāru novērojumu sistēmu, kuras uzdevums būtu rūpēties par objekta stāvokli tā ekspluatācijas gaitā, veikt apmeklētāju uzskaiti, viņu uzvedības un informācijas uztveres pētīšanu u. tml. pasākumus.

Trešais etaps — projekta realizācija un dabas objekta (vai vietas) praktiska sagatavošana un ierīkošana atbilstoši izvēlētajai dabaizsardzības izglītības darba veida (vai veidu) prasībām.

Nobeigumā jāuzsver, ka atpūtas laika un vietu mērķtiecīga izmantošana neformālā dabaizsardzības izglītības darba veikšanai var dot lielu sociālu efektu. Proti, tā ne tikai radīs reālu iespēju atsevišķiem indivīdiem celt savu zināšanu līmeni, bet palīdzēs arī veidot sabiedrisko domu, tādējādi radot priekšnoteikumus sekmīgam darbam visās formālā dabaizsardzības izglītības darba jomās.

PĒCVĀRDS

Autoriēm un arī lasītājiem visai reti teorētisks pētījums šķiet pilnīgi pabeigts un visaptverošs. Tomēr viena lieta — stabila zināšanu sistēma, kura arī nav absolūta, jo zināšanu relatīvās robežas pastāvīgi paplašinās, nereti radot nepieciešamību pēc principiālām korekcijām visā līdzšinējā pasaules redzējumā. Pavisam citāds stāvoklis ir pētnieciskajā sfērā, kurā vēl nav radīti pat sākotnējie izejas principi. Mūsu grāmatā aplūkoto jautājumu skaidrības, izstrādātības pakāpe tuvāka otram gadījumam. Tāpēc, šķiet, gluži pamatoti pēcvārdā būtu precizēt šī pētījuma vietu starp citiem līdzīga rakstura darbiem.

Dabas un sabiedrības attiecību problēmām veltītos pētījumus var grupēt pēc tajos ietvertu jautājumu plašuma. Šāds grupējums būs vairāk tematisks nekā hronoloģisks, taču tas atsegtu vēl samērā īso problēmas izpētes vēsturi kā virzību no šaurāka uz arvien plašāku skatījumu, uz arvien lielāka jautājumu loka aptveri.

Sākotnēji tie bija pētījumi par atsevišķu resursu, vēlāk par dabas kopumā aizsardzības un racionālas izmantošanas problēmām uz plašāku problēmas skatījumu orientēti pētījumi, kuri liecina, ka sabiedrība apzinās esam viens no faktoriem, kas darbojas līdzīdabas cikliskajiem procesiem. Šim līmenim atbilst dažādas socializētās ekoloģijas: sabiedrības, sociālā, cilvēka, cilvēciskā. Kaut arī minētajos pētījumos sabiedrība tiek dalīta no tīri biotiskajiem dabas komponentiem un ņemtas vērā sabiedrības specifiski sociālās kvalitātes, tomēr mēģinājumi radīt dabas un sabiedrības mijiedarbības teorētiskās koncepcijas galvenokārt balstās uz dabzinātnēm (klasisko ekoloģiju, ģeogrāfiju u. c.), kas papildinātas ar sociālajiem komponentiem. Tas rada sociālo procesu naturalizācijas, redukcionisma iespējas un rosina pievērsties zināmā mērā pretējai pieejai — nevis pakārtot sociālos momentus dabzinātniskajiem, bet gan, akcentējot to specifiku, integrēt sociālajā teorijā dabzinātniskos komponentus. Grūtības, īstenojot šādu pieeju, izraisa tas, ka sabiedrības teorētiskā izpēte un sevišķi sociālo zināšanu konceptualizācija daudzējādā mērā atpaliek no dabzinātnēs sasniegtā līmeņa. Tāpēc gribot negribot nākas lietot jēdzienus, pat teorētiskos modeļus, kas ņemti no dabzinātnēm (kā tas ir darīts arī mūsu grāmatā). Piemēram, cenšoties izvairīties no zināmā mērā neērtā jēdziena «dabas un sabiedrības attiecības», tas

bieži aizstāts ar jēdzienu «ekoloģija», «ekoloģisks» (tas saglabāties arī darba apakšvirsrakstā). Lasītājam jāpatur prātā nosacītais šī jēdziena lietojums, uz ko norādīts jau priekšvārdā.

Dabas un sabiedrības attiecību pētniecības vēsturē vērojama ne tikai virzība no problēmas tīri dabzinātniskā skatījuma uz tās sociālo pārkāpēšanu, bet arī pāreja no analīzes atsevišķu valstu, reģionu līmenī uz pasauli kopumā.

Pēdējos gados parādījis jēdziens «globālistika»¹, lai nominētu universālās, visaptverošās dabas un sabiedrības mijiedarbības problēmas. Pagaidām notiek tikai atsevišķu globālo problēmu aktualizācija un to saistību analīze. Sasniegtais līmenis pagaidām vēl nav pietiekams, lai runātu par globālistiku kā par zinātni. Zinātnes metodoloģija izvirza samērā augstas prasības zināšanu kopumam, kas pretendē uz zinātnes statusu. Tāpat kā Kanta «lietu par sevi» nevar lietot daudzskaitlī, tā arī globālajai problēmai, ja tā patiešām ir globāla, jābūt vienai: «... globālās problēmas jāsasaista savā starpā un tām jāveido vienota universālā globālā problēma, kuras izstrādes objekts būs pasaule kā vienība daudzveidībā.»²

Paralēli tieksmei pakļaut objektu stingri zinātniskai analīzei vērojama tendence to pētīt vienlaikus no daudziem citiem aspektiem — ētiskā, estētiskā, tiesiskā u. c., kas, bez šaubām, dod iespēju brīvāk operēt ar materiālu, problēmas aptveres plašums te netiek ierobežots. Tiesa, ar šādu pieeju grūtāk panākt viennozīmību dažādu jēdzienu interpretācijā un jautājumu nostādņē, it īpaši problēmas sākotnējā panorāmiskā skatījumā. Lasītāju vērtējumam nodoto grāmatu var uzlūkot par vienu no pirmajiem šāda plaša monogrāfiska skatījuma mēģinājumiem. Grāmatas veidotāji, protams, apzinās objektīvās grūtības šinī ceļā. Galvenokārt teiktais attiecas uz jau minēto viennozīmīguma iespējamo trūkumu. Tiecoties sasniegt šādu viennozīmīgumu, būtu jārisina uzdevumi paralēli galvenajam (jēdzienu precizēšana, to sistēmas izstrāde u. tml.). Darbs var radīt pretenzijas arī attiecībā uz vienu no tā galvenajiem uzdevumiem, proti, uz problēmas izpēti, tai atspoguļojoties dažādajās sabiedriskās apziņas formās. «Baltos plankumus» zināmā mērā aizpilda materiāls no citām nodaļām un paragrāfiem. Tā, dabas un sabiedrības attiecību reliģiskais atspoguļojums analizēts paragrāfā «Daba sabiedrības garīgajā kultūrā», ikdienas apziņas līmenī norītošie procesi — nodaļā «Dabas un sabiedrības attiecību psiholoģiskais aspekts», zinātnes

¹ Skat.: Гвишиани Д. М. Предисловие к русскому изданию. — Тинберген Я. Пересмотр международного порядка. М., 1980, с. 8; Загладин В. В., Фролов И. Т. Глобальные проблемы современности: научный и социальный аспекты. М., 1981, с. 5.

² Кедров Б. М. О современной классификации наук. — Вопросы философии, 1980, 10, с. 98.

loma — konfrontējot to ar vērtību aspektu u. tml. Plašāka varēja būt dabas un sabiedrības mijiedarbības lietišķajām problēmām veltītā daļa. Taču gribētos cerēt, ka minētās un citas iespējamās nepilnības atvirzās otrajā plānā, salīdzinot ar paveikto. Zināmu vilšanos grāmatā var sagādāt tiem lasītājiem, kas cerējuši tajā atrast ieteikumus, pamācības, kā risināt dabas aizsardzības jautājumus. Priekšvārdā gan atzīmēts, ka viens no darba mērķiem ir atsegt dabas un sabiedrības savstarpējo attiecību varbūtējas pilnveidošanas virzienus. Tas arī vairākkārt ticis darīts; tomēr jāpatur prātā filozofiskās metodoloģijas specifika, tās vispārīgums. Pretēji iepriekš minētajām nepilnībām mentorās attieksmes nepietiekamība nebūtu uzskatāma par grāmatas trūkumu. Laikmets, kad sabiedrība risina darbā iztirzātās problēmas, iekļaujas plašākā cilvēces attīstības posmā, kura saturs ir pāreja uz komunistiskās formācijas augstāko fāzi. Šī pāreja bez materiālās ražošanas attīstības ietver arī vēsturiskās kustības locekļu savstarpējās saskarsmes universalizēšanos. Tas nozīmē arī sabiedriskajā darba dalīšanā vēsturiski izveidojušos pretstatu starp fizisko un garīgo darbu — starp vadības un izpildfunkcijām — atcelšanu. Ar to nav jāsaprot esošo specializējušos darbības veidu nonivelēšanās, bet gan to savstarpējā piesātināšanās un bagātināšanās, saglabājot savu specifiku. Klasiskā teorētiskā domāšana centās pretstatīt sevi praktiskajai darbībai, pildīt attiecībā pret to aizbildņa, apgaismotāja funkcijas. Marksisma klasiķi teorijas un prakses, teorētiku un praktiku attiecību izmaiņas nepieciešamību atklāja, pētot sabiedrības attīstības vēsturiskās tendences. 1843. gadā Markss raksta: «Līdz šim filozofiem atbildes uz visiem jautājumiem atradās viņu rakstāmgaldā, un muļķajai neizglītotajai pasaulei atlika tikai atvērt muti, lai ķertu absolūtās zinātnes ceptās meža irbes.»³ Marksismā tikai tāda teorija var pretendēt uz adekvātumu, kura veidojas, attīstās līdzī dzīves procesam: «Mēs attīstām pasaulei jaunus principus no viņas pašas principiem.»⁴ Mūsdienu dabas un sabiedrības attīstības dinamika noved pie tiem pašiem secinājumiem. Sevišķi tas uzsvērts paragrāfā «Jautājumā par vides estētiku».

Pieaugot sabiedrisko attiecību intensitātei, atsevišķu kolektīvu un indivīdu lomai tanis, teorētiska uzdevums no rīcības detalizētas aprakstīšanas arvien vairāk pārorientējies uz darbības vispārējo tendenci, to loģikas analīzi, kurai jārealizējas ar atsevišķo, vienreizējo, oriģinālo rīcību starpniecību. Darbā nav risinājumu, kurus būtu iespējams kopēt, bet tajos atspoguļotās likumsakarības un perspektīvas būtu ņemamas vērā katram saimnieciskam darbiniekam, audzinātājam, ikvienam sabiedrības loceklim — vēsturiskās kustības dalībniekam, iekļaujoties universālajā saskarsmē.

³ Маркс К. Письма из «Deutsch-Französische Jahrbücher». — Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1, с. 379.

⁴ Turpat, 381. lpp.

LITERATŪRA

Markss K. Kapitāls. 1. sējums. R., Liesma, 1973, 47.—625. lpp.; 3. sējums. R., Liesma, 1975. 715 lpp.

Markss K. Virsvērtības teorijas. R., LVI, 1964. 416 lpp.

Markss K. un Engels F. Feuerbahs. Materiālistiskā un ideālistiskā uzskata pretstats. («Vācu ideoloģijas» 1. nodaļa). — Markss K., Engels F. Darbu izlase 3 sējumos. 1. sējums. R., Liesma, 1979, 12.—82. lpp.

Markss K. P. V. Aņenkovam 1846. gada 28. XII. — Markss K., Engels F. Darbu izlase 3 sējumos. 1. sējums. R., Liesma, 1979, 556.—567. lpp.

Markss K. F. Engelsam 1868. g. 25. martā. — Markss K., Engels F. Vēstuļu izlase. R., LVI, 1952, 179. lpp.

Маркс К. К еврейскому вопросу. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 1, с. 382—413.

Маркс К. Нишета философии. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 4, с. 65—185.

Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 42, с. 41—174.

Маркс К. Экономические рукописи 1857—1859 годов. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 46, ч. 1, с. 3—508.

Engelss F. Anti-Dirings. R., Liesma, 1978. 472 lpp.

Engelss F. Dabas dialektika. R., Liesma, 1979. 377 lpp.

Энгельс Ф. Об авторитете. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 18, с. 302—305.

Leņins V. I. Agrārais jautājums un «Marksa kritiķi». — Raksti, 5. sēj., 83.—195. lpp.

Leņins V. I. Materiālisms un empiriokriticisms. — Raksti, 14. sēj., 5.—399. lpp.

Leņins V. I. Hēgeļa grāmatas «Loģikas zinātne» konspekts. — Raksti, 38. sēj., 69.—215. lpp.

Leņins V. I. Hēgeļa grāmatas «Vēstures filozofijas lekcijas» konspekts. — Raksti, 38. sēj., 281.—292. lpp.

PSKP Programma. R., Liesma, 1977. 182 lpp.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija (Pamatlikums). R., Liesma, 1977. 48 lpp.

PSKP Centrālās Komitejas pārskata referāts Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXIV kongresam. — PSKP XXIV kongresa materiāli. R., Liesma, 1971, 3.—120. lpp.

PSKP XXIV kongresa direktīvas par PSRS tautas saimniecības attīstības piec gadu plānu 1971.—1975. gadam. — PSKP XXIV kongresa materiāli. R., Liesma, 1971, 266.—342. lpp.

PSKP Centrālās Komitejas pārskats un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. — PSKP XXV kongresa materiāli. R., Liesma, 1976, 3.—101. lpp.

PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzieni 1976.—1980. gadā. — PSKP XXV kongresa materiāli. R., Liesma, 1976, 179.—268. lpp.

PSKP Centrālās Komitejas pārskats PSKP XXVI kongresam un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. — PSKP XXVI kongresa materiāli. R., Avots, 1981, 5.—104. lpp.

PSRS ekonomiskās un sociālās attīstības pamatvirzieni 1981.—1985. gadā un laika posmā līdz 1990. gadam. — PSKP XXVI kongresa materiāli. R., Avots, 1981, 187.—276. lpp.

Об охране окружающей среды. Сборник документов партии и правительства, 1917—1981 гг. М., Политгиздат, 1981. 384 с.

Bergholcs J. Cilvēks, apkārtējā vide un likums. R., Liesma, 1977. 104. lpp.

Bergholcas J. Dabas tiesiskās aizsardzības pamati. Vispārējā daļa. Cilvēka apkārtējās vides tiesiskā aizsardzība. R., 1979. 59 lpp.

Dabas aizsardzība (I. Danilāna red.). R., Zvaigzne, 1980. 288 lpp.

Karparsons Ģ. Biosfēra — mūsu mājas. R., Zinātne, 1978. 64 lpp.

Krastiņš U. Latvijas PSR dabas tiesiskā aizsardzība. (Palīgmateriāls lektoriem.) R., Latvijas PSR Zinību biedrība, 1982. 2. daļa. 48 lpp.

Kronītis J. Dabas aizsardzība. R., Liesma, 1982. 351. lpp.

Laiviņš E. Ekoloģija un vides aizsardzība. R., Latvijas PSR Zinību biedrība, 1980. 20 lpp.

Latvijas PSR dabas un pieminekļu aizsardzība. (Likumu, nolikumu un noteikumu krājums par dabas un pieminekļu aizsardzību.) R., Liesma, 1972, 340 lpp.

Leņkova A. Noskalpētā zeme. R., Zinātne, 1976. 264 lpp.

Liepiņš G., Jākobsons J. Zeme, uz kuras dzīvojam. R., Zinātne, 1979. 78 lpp.

Mauriņš A. Kurp ej, daba? Pārrunas par zinātnisko prognozēšanu. R., Liesma, 1979. 224 lpp.

Melluma A., Sarma P. Dabas aizsardzības problēmas un pamatjēdzieni. Apskats. R., Liesma, 1974. 58 lpp.

Melluma A. Latvijas PSR aizsargājamās dabas teritorijas. R., Zinātne, 1979. 62 lpp.

Pētersons U. Latvijas PSR dabas tiesiskā aizsardzība. (Palīgmateriāls lektoriem.) R., Latvijas PSR Zinību biedrība, 1982. 1. daļa. 36 lpp.

Rungule R. Pilsētnieks dabā. R., Zinātne, 1981. 58 lpp.

Valsts aizsargājamie dabas objekti Latvijas PSR teritorijā. (LPSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmums Nr. 241 «Par valsts aizsargājamo Latvijas PSR teritorijā esošo dabas objektu apstiprināšanu.») R., Liesma, 1977. 136 lpp.

- Vēbers E. Sabiedrība un daba. R., Latvijas PSR Zinību biedrība, 1979. 28 lpp.
- Актуальные проблемы изменения природной среды за рубежом. (Ред. Рябчиков А. М.). М., Изд-во Моск. ун-та, 1976. 237 с.
- Алексеев В. В. Человек и биосфера. М., Изд-во Моск. ун-та, 1973. 134 с.
- Алексеева Т. И. Географическая среда и биология человека. М., Мысль, 1977. 304 с.
- Ананичев К. В. Проблемы окружающей среды, энергии и природных ресурсов. Международный аспект. М., Прогресс, 1974. 168 с.
- Анучин В. А. Основы природопользования. Теоретический аспект. М., Мысль, 1978. 296 с.
- Апресян Г. З. Эстетическое отношение к природе в социалистическом обществе. М., Знание, 1981. 95 с.
- Араб-оглы Э. А. Демографические и экологические прогнозы. Критика современных буржуазных концепций. М., Статистика, 1978. 319 с.
- Артановский С. Н. Общественно-культурные аспекты экологии человека. — *Вопр. философии*, 1975, № 3, с. 124—130.
- Арутюнов С. А. Культурологические исследования и глобальная экология. — *Вестн. АН СССР*, 1980, № 12, с. 92—98.
- Бартов В. Ф. Современный капитализм и природа. Экономические аспекты экологического кризиса. М., Мысль, 1976. 224 с.
- Бархин М. Г. Архитектура и человек. Проблемы градостроительства будущего. М., Наука, 1979. 239 с.
- Батенин С. С. Человек в его истории. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 295 с.
- Батышева Т. А. Некоторые методологические проблемы нравственного отношения человека к природе. — В кн.: *Мораль, общество, личность*. М., Изд-во Моск. ун-та, 1979, с. 43—55.
- Беляев В. И. Управление природной средой. Киев, Наукова думка, 1973. 128 с.
- Бертон П., Радд Д. Ф. Стратегия защиты окружающей среды от загрязнений. М., Мир, 1980. 606 с.
- Бжезинский В. Правовая охрана окружающей среды. М., Прогресс, 1979. 251 с.
- Биола Г. Марксизм и окружающая среда. М., Прогресс, 1975. 152 с.
- Биологическое и социальное в развитии человека. (Отв. ред. Ломов Б. Ф.) М., Наука, 1977. 227 с.
- Биосфера и ее ресурсы. (Отв. ред. Ковда В. А.) М., Наука, 1971. 312 с.
- Биосфера. (Ред. Гиляров М. С.) М., Мир, 1972. 183 с.
- Блаватский В. Д. Природа и античное общество. М., Наука, 1976. 80 с.
- Бродская Е. Е. Современная экологическая ситуация и причины ее возникновения. — *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 8. Философия*, 1977, № 3, с. 11—21.
- Брушлинский А. В. О природных предпосылках психического развития человека. М., Знание, 1977. 64 с.

- Будущее мировой экономики. Доклад группы экспертов ООН во главе с В. Леонтьевым. М., Международные отношения, 1979. 212 с.
- Будыко М. И. Глобальная экология. М., Мысль, 1977. 327 с.
- Бушуева Т. А., Дагель П. С. Закон охраняет природу. М., Юридическая литература, 1980. 128 с.
- Василенко Л. И. Проблематика «пределов роста» и современная наука. — *Вопр. философии*, 1974, № 11, с. 141—149.
- Васильев В., Писарев В., Хозин Г. Экология и международные отношения. Проблемы окружающей среды в мировой политике и экономике. М., Международные отношения, 1978. 237 с.
- Вернадский В. И. Биосфера. М., Мысль, 1967. 376 с.
- Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. М., Наука, 1965. 374 с.
- Взаимодействие общества и природы как глобальная проблема современности. Тезисы теоретической конференции. Москва—Обнинск, 1981. 223 с.
- Взаимодействие природы и общества. Философские, географические, экологические аспекты проблемы. (Редкол.: Абрамов Л. С. и др.) М., Наука, 1973. 401 с.
- Взаимосвязь наук при решении экологических проблем. Тезисы теоретической конференции. Москва—Обнинск, 1976. 312 с.
- Владиславский В. Человек среди природы. Минск, Высшейш. школа, 1975. 221 с.
- Водопьянов П. А. Экологические последствия научно-технического прогресса. Минск, Наука и техника, 1980. 72 с.
- Вьюницкий В. И. Природа, общество, технология и экологическая проблема. — *Филос. науки*, 1977, № 3, с. 57—66.
- Гвишиани Д. М. Глобальные проблемы и роль науки в их решении. — *Вопр. философии*, 1979, № 7, с. 91—101.
- Гвишиани Д. М. Методологические проблемы моделирования глобального развития. — *Вопр. философии*, 1978, № 2, с. 14—28.
- Географические аспекты экологии человека. М., Ин-т географии, 1975. 212 с.
- Географические исследования городской среды. (Отв. ред. Медведков Ю. В., Канцеевская И. В.) М., АН СССР, Ин-т географии, 1979. 177 с.
- Герасимов И. П. Методологические проблемы экологизации современной науки. — *Вопр. философии*, 1978, № 11, с. 61—72.
- Герасимчук А. А. Человек и природа. Критика религиозно-идеалистических интерпретаций экологических проблем. Киев, Вища школа, 1981. 144 с.
- Гертнер Э. Рабочий класс и экология. М., Прогресс, 1981. 320 с.
- Гирусов Э. В. Диалектика взаимодействия общества и природы в период развитого социализма. М., Знание, 1978. 64 с.
- Гирусов Э. В., Лаппо С. С. Пределы возможностей биосферы. — *Природа*, 1974, № 12, с. 2—7.
- Гирусов Э. В. Система «общество—природа». Проблемы социальной экологии. М., Изд-во Моск. ун-та, 1976. 168 с.

- Гирусов Э. В. Ф. Энгельс и проблема взаимодействия природы и общества. М., Об-во «Знание» РСФСР, 1971. 40 с.
- Глобальные проблемы современности. (Отв. ред. Н. Н. Иноземцев). М., Мысль, 1981. 285 с.
- Горизонтов Б. Б. Две мировые системы и окружающая среда. М., Моск. рабочий, 1977. 152 с.
- Григорьян Б. Т. Философия о сущности человека. М., Политиздат, 1973. 319 с.
- Гудожник Г. С. Научно-техническая революция и экологический кризис. М., Международные отношения, 1975. 232 с.
- Гуйван П. Н. Проблема «человек и природа» в «Капитале» К. Маркса. Методологические проблемы исторического материализма. Барнаул, Алт. политех. ин-т, 1976, с. 137—146.
- Гусев Р. К., Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР. М., Высш. школа, 1979. 176 с.
- Гусейнов А. А. Отношение к природе как нравственная проблема. — Филос. науки, 1975, № 5, с. 27—32.
- Давидов Ю. Н. Культура — природа — традиция. — В кн.: Традиция в истории культуры. М., Наука, 1978, с. 41—60.
- Даждо Р. Основы экологии. М., Прогресс, 1975. 415 с.
- Динамическое равновесие человека и природы. (Под ред. Широкова Д. И. и др.). Минск, Наука и техника, 1977. 214 с.
- Дорст Ж. До того как умрет природа. М., Прогресс, 1968. 415 с.
- Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности. М., Наука, 1977. 333 с.
- Дробницкий О. Г. Мир оживших предметов. Проблема ценности и марксистская философия. М., Политиздат, 1967. 351 с.
- Дубинин Н. П., Шевченко Ю. Г. Некоторые вопросы биосоциальной природы человека. М., Наука, 1976. 236 с.
- Дуглас У. О. Трехсотлетняя война. Хроника экологического бедствия. М., Прогресс, 1975. 240 с.
- Дышловой В. Д., Плехов В. Н. Человек в городе. Об экологических проблемах современного градостроительства. М., Знание, 1978. 128 с.
- Дювиньо П., Танг М. Биосфера и место в ней человека. Экологические системы и биосфера. М., Прогресс, 1973. 268 с.
- Ефимов Ю. И., Лисеев И. К., Стрельченко В. И. Экология и мировоззрение. М., Знание, 1979. 44 с.
- Жирицкий А. К. Плата за безответственность. Экологический кризис в современном буржуазном обществе и идейно-политическая борьба. М., Политиздат, 1979. 158 с.
- Жирицкий А. К. Экологический кризис и антимонополистическая борьба. М., Наука, 1979. 175 с.
- Загладин В. В., Фролов И. Т. Глобальные проблемы современности: Научный и социальный аспекты. М., Международные отношения, 1981. 238 с.
- Игнатьев В. Н. «Проблема человека» и «мировая проблематика». Шестой доклад «Римскому клубу». — Вопр. философии, 1981, № 3, с. 161—167.

- Камшилов М. М. Факторы эволюции биосферы Земли. — *Вопр. философии*, 1979, № 3, с. 128—137.
- Камшилов М. М. Эволюция биосферы. М., Наука, 1979. 256 с.
- Карсаевская Г. В. Прогресс общества и проблемы целостного биосоциального развития современного человека. М., Медицина, 1978. 247 с.
- Кацура А. В., Новик И. Б. Взаимодействие наук при изучении биосферы и проблемы экологии человека. — В кн.: *Взаимодействие методов естественных наук в познании жизни*. М., Наука, 1976, с. 46—58.
- Келле В. Ж., Ковальзон М. Я. Теория и история. Проблемы теории исторического процесса. М., Политиздат, 1981. 288 с.
- Киселев Н. Н. Объект экологии и его эволюция. Философско-методологический аспект. Киев, Наукова думка, 1979. 135 с.
- Клесова Э. В. Природа и человек. Философский очерк. Минск, Изд-во Белорус. ун-та, 1979. 174 с.
- Ковалев А. М. Диалектика способа производства общественной жизни. М., Мысль, 1982. 255 с.
- Козлов В. Б. Энергетика и природа. М., Мысль, 1982. 92 с.
- Колбасов О. С. Международно-правовая охрана окружающей среды. М., Международные отношения, 1982. 240 с.
- Экология: политика, право. Правовая охрана природы в СССР. М., Наука, 1976. 230 с.
- Комаров В. Д. Научно-техническая революция и социальная экология. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. 104 с.
- Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология. Л., Гидрометеиздат, 1974. 279 с.
- Комплексное изучение человека и формирование всесторонне развитой личности. Материалы Всесоюз. науч. конф., часть 3. М., Изд-во Моск. ун-та, 1978. 271 с.
- Коротков К. О. Философия и экология: гносеологический подход. — В кн.: *История и методология естественных наук*. М., 1980, вып. 24, с. 105—119.
- Кукушкин Г. Я. Государственное планирование социалистического природопользования. М., Мысль, 1981. 159 с.
- Лавров С. Б. Экологические проблемы в капиталистических странах. М., Знание, 1978. 48 с.
- Лаптев И. Д. Мир людей в мире природы. М., Молодая гвардия, 1978. 287 с.
- Лаптев И. Д. Планета разума. Очерк взаимоотношений человека с природой в условиях научно-технической революции. М., Молодая гвардия, 1973. 254 с.
- Лаптев И. Д. Сознательное и стихийное во взаимодействии общества и природы. — *Вопр. философии*, 1976, № 7, с. 82—92.
- Лаптев И. Д. Экологические проблемы. Социально-политический и идеологический аспекты. М., Мысль, 1982. 247 с.
- Лаптев И. П. Теоретические основы охраны природы. Основы созологии. Томск, Изд-во Том. ун-та, 1973. 277 с.

Леви Л., Андерсон Л. Народонаселение, окружающая среда и качество жизни. М., Экономика, 1979. 144 с.

Липицкий В. С. Человек, природа, воспитание. М., Изд-во Моск. ун-та, 1977. 56 с.

Лось В. А. Человек и природы. Социально-философские аспекты экологических проблем. М., Политиздат, 1978. 224 с.

Лямин В. С. География и общество. Философские и социальные проблемы географии. М., Мысль, 1978. 311 с.

Маклярский Б. М. Экологический бумеранг. Классовые аспекты проблемы охраны окружающей среды. М., Международные отношения, 1980. 229 с.

Мамзин А. С., Смирнов В. В., Тянь Н. М. Общество и природа. — Филос. науки, 1981, № 1, с. 136—143; № 2, с. 126—134.

Манин Ю. М. Экологические проблемы эпохи научно-технической революции. Минск, Наука и техника, 1977. 102 с.

Манин Ю. М. НТР и экологизация производства. Минск, Наука и техника, 1979. 135 с.

Межуев В. М. Культура и история. Проблема культуры в философско-исторической теории марксизма. М., Политиздат, 1977. 200 с.

Методологические аспекты исследования биосферы. (Отв. ред. Новик И. Б.) М., Наука, 1975. 456 с.

Митрюшкин К. П., Шапошников Л. К. Прогресс и природа. М., Лесная промышленность, 1978. 312 с.

Модели управления природными процессами. (Ред. Гурман В. И.). М., Наука, 1981. 264 с.

Моисеев Н. Н. Человек, среда, общество. Проблемы формализованного описания. М., Наука, 1982. 249 с.

Мораль развитого социализма. Актуальные проблемы теории. М., Мысль, 1976, с. 136—155.

Наука и глобальные проблемы современности. — Вопр. философии, 1974, № 8—11.

Научно-техническая революция, человек, его природная и социальная среда. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. 216 с.

Научно-технический прогресс и правовая охрана природы. Проблемы совершенствования природоохранного законодательства в условиях НТР. (Под ред. Петрова В. В.) М., Изд-во Моск. ун-та, 1978. 192 с.

Нестеров В. Г. Вопросы управления природой. М., Лесная промышленность, 1981. 264 с.

Никитин Д. П., Новиков Ю. В., Зарубин Г. П. Научно-технический прогресс, природа и человек. М., Наука, 1977. 200 с.

Никитин Д. П., Новиков Ю. В. Окружающая среда и человек. М., Высшая школа, 1980. 424 с.

Новик И. Б. Новый тип модельного познания. — Вопр. философии, 1980, № 7, с. 130—142.

Новиков Р. А. Сотрудничество в деле защиты и улучшения окружающей

среды. — В кн.: Европейская безопасность и сотрудничество: предпосылки, проблемы, перспективы. М., Наука, 1976, с. 222—242.

Новые идеи в географии. М., Прогресс, 1977, вып. 3. Экология и экономика. 317 с.

Новые идеи в географии. М., Прогресс, 1979, вып. 4. Географические аспекты экологии человека. 396 с.

Обухов Л. Е. Человек и научно-технический прогресс. Антропоэкологический аспект. М., Наука, 1977. 167 с.

Общество и окружающая среда. М., Моск. филиал Географического общества, 1976. 108 с.

Общество и природа. Исторические этапы и формы взаимодействия. (Отв. ред. Ким М. П.) М., Наука, 1981. 344 с.

Одум Г., Одум Э. Энергетический базис человека и природы. М., Прогресс, 1978. 380 с.

Одум Ю. Основы экологии. М., Мир, 1975. 740 с.

Ожегов Ю. П. Идеологическая борьба вокруг проблемы экологии. — В кн.: Научно-техническая революция и идеологическая борьба. М., Политиздат, 1977, с. 299—333.

Оконская Н. Б. Диалектика социального и биологического в историческом процессе. Пермь, 1975. 197 с.

Окружающая среда и народонаселение. (Гл. ред. Валентей Д. И.) М., Финансы и статистика, 1981, вып. 35. 104 с.

Окружающая среда и право. (Ред. Колбасов О. С. и др.) М., Ин-т гос. и права, 1977. 135 с.

Олдак П. Г. Современное производство и окружающая среда. Новосибирск, Наука, Сиб. отд-ние, 1979. 191 с.

Олдак П. Г. Сохранение окружающей среды и развитие экономических исследований. Новосибирск, Наука, Сиб. отд-ние, 1980. 160 с.

Оуэн О. С. Охрана природных ресурсов. М., Колос, 1977. 416 с.

Очерки по истории экологии. (Отв. ред. Новиков Г. А.) М., Наука, 1970. 291 с.

Павельев А. А. Социальный оптимизм и экологический пессимизм. Критика современных буржуазных концепций о взаимодействии общества и природы. М., Мысль, 1977. 94 с.

Палий В. Ф., Щербина В. Ф. Диалектика духовно-практического освоения природы. Методологические аспекты. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. 142 с.

Парсон Р. Природа предъявляет счет. Охрана природных ресурсов в США. М., Прогресс, 1969. 567 с.

Петров В. В. Экология и право. М., Юридическая литература, 1981. 224 с.

Печчеи А. Человеческие качества. М., Прогресс, 1980. 302 с.

Плетников Ю. К. О природе социальной формы движения. М., Изд-во Моск. ун-та, 1971. 247 с.

Плетников Ю. К. Современные проблемы взаимодействия общества и природы. М., Знание, 1974. 48 с.

Посохин М. В. Город для человека. М., Прогресс, 1980. 219 с.

Правовая охрана природы. (Под. ред. Петрова В. В.) М., Из-во Моск. ун-та, 1980. 312 с.

Правовая охрана природы в СССР. (Отв. ред. Петров В. В.) М., Юридическая литература, 1976. 351 с.

Природа и общество. (Редкол.: Герасимов И. М. и др.) М., Наука, 1968. 346 с.

Природоохранительное просвещение. М., Знание, 1980. 175 с.

Проблема окружающей среды в мировой экономике и международных отношениях. М., Мысль, 1976. 359 с.

Проблемы взаимодействия общества и природы. Тез. 1-й Всесоюз. конф. М., Изд-во Моск. ун-та, 1978. 171 с.

Проблемы образования в области окружающей среды. Материалы Межправительств. конф. по образованию в обл. окружающей среды, 14—26 X 1974 г. в Тбилиси. М., 1979. 279 с.

Проблемы оптимизации в экологии. (Отв. ред. Новик И. Б.) М., Наука, 1978. 326 с.

Проблемы природоохранного просвещения. Новосибирск, Наука, Сиб. отделение, 1980. 189 с.

Проблемы современной экологии. Тарту, АН ЭССР, 1978. 110 с.

Разрушение природной среды. Экологический кризис империализма. М., Экономика, 1981. 256 с.

Рамад Ф. Основы прикладной экологии. Воздействие человека на биосферу. Л., Гидрометеониздат, 1981. 543 с.

Реймерс Н. Ф. Азбука природы. Микроэнциклопедия биосферы. М., Знание, 1980. 208 с.

Реймерс Н. Ф. Новая тенденция в развитии современной культуры. — Вестн. АН СССР, 1980, № 12, с. 86—91.

Реймерс Н. Ф., Штильмарк Ф. Р. Особо охраняемые природные территории. М., Мысль, 1978. 295 с.

Реймерс Н. Ф., Яблоков А. В. Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы. М., Наука, 1982. 144 с.

Ридклефс Р. Основы общей экологии. М., Мир, 1979. 424 с.

Рожанский И. Д. Понятие «природа» у древних греков. — Природа, 1974, № 3, с. 78—83.

Розин В. М. Городская культура, человек, окружающая среда. — Вопр. философии, 1980, № 1, с. 43—54.

Сен-Марк Ф. Социализация природы. М., Прогресс, 1977. 436 с.

Сержантов В. Ф. Философские проблемы биологии человека. Психобиологическая проблема и современная биология. Л., Наука, 1974. 159 с.

Сержантов В. Ф., Гречаный В. В. Человек как предмет философского и естественнонаучного познания. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. 216 с.

Система «Человек—окружающая среда». Материалы секции обществ. и филос. вопр. симпоз. «Человек в окружающей среде». (Отв. ред. Новик И. Б.) М., 1979. 159 с.

Скланкин Ф. В., Канаев А. А., Копп И. З. Энергетика и окружающая среда. Л., Энергоиздат, Ленингр. отд-ние, 1981. 280 с.

Современная экологическая ситуация. О некоторых философско-правовых аспектах. (Отв. ред. Штейнберг В. А.) Рига, Зинатне, 1978. 160 с.

Соколов В. И. Американский капитализм и проблема охраны окружающей среды. М., Наука, 1979. 197 с.

Соотношение биологического и социального в развитии человека. М., 1975. 856 с.

Состояние природной среды в зарубежных странах. (Под. ред. Рябчикова А. М.) М., Изд-во Моск. ун-та, 1974. 194 с.

Социализм и охрана окружающей среды. (Под. ред. Колбасова О. С.) М., Юридическая литература, 1979. 390 с.

Социальные аспекты экологических проблем. (Под общей ред. Федосеева Н. Н., Тимофеева Т. Т.) М., Наука, 1982. 277 с.

Социальные проблемы экологии и современность. М., Наука, 1978. 244 с.

Сперанская Л. В. Международно-правовая охрана морской среды. М., Наука, 1978. 176 с.

Стайнов П. Правовые вопросы защиты природы. М., Прогресс, 1974. 350 с.

Стронг М. Ф., Кунин В. Н. Природная среда — единое целое. — Природа, 1973, № 5, с. 27—39.

Тарасов К. Е., Черненко Е. К. Социальная детерминированность биологии человека. М., Мысль, 1979. 366 с.

Тимофеев Т. Т. О некоторых социальных аспектах взаимосвязи человека и окружающей среды. — Вопр. философии, 1976, № 12, с. 40—51.

Тинберген Я. Пересмотр международного порядка. М., Прогресс, 1980. 416 с.

Тугаринов В. П. Природа, цивилизация, человек. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. 128 с.

Уатт К. Е. Ф. Экология и управление природными ресурсами. М., Мир, 1971. 463 с.

Уорд Б., Дюбо Р. Ж. Земля только одна. М., Прогресс, 1975. 319 с. Управление природной средой. Социально-экономические и естественнонаучные аспекты. М., Наука, 1979. 164 с.

Фарб П. Популярная экология. М., Мир, 1971. 189 с.

Федоров Е. К. Мир как условие оптимизации отношений человека и природы. — Вопр. философии, 1981, № 3, с. 80—96.

Федоров Е. К. Экологический кризис и социальный прогресс. М., Гидрометеиздат, 1977. 176 с.

Форрестер Дж. В. Мировая динамика. М., Наука, 1978. 167 с.

Фратрич И., Халупа К., Кралик Ю. Троянский конь цивилизации. М., Мир, 1977. 248 с.

- Фролов И. Т. Перспективы человека. М., Политиздат, 1979. 336 с.
- Фролов И. Т. Прогресс науки и будущее человека. М., Политиздат, 1975. 233 с.
- Харрисон Дж. и др. Биология человека. М., Мир, 1979. 611 с.
- Холл Г. Классовый аспект экологического кризиса. — Проблемы мира и социализма, 1972, № 8, с. 21—26.
- Худушин Ф. С. Эстетическое отношение к природе. М., Знание, 1977. 64 с.
- Ценностные аспекты науки и проблемы экологии. (Отв. ред. Фаддеев Е. Т.) М., Наука, 1981. 278 с.
- Человек. Среда. Пространство. Исследования по психологическим проблемам пространственно-предметной среды. Тарту, Тартус. гос. ун-т., 1979. 162 с.
- Человек и биосфера. (Отв. ред. Садименко П. А.) Ростов н/Д, 1977. 332 с.
- Человек и мир человека: Категории «человек» и «мир» в системе научного мировоззрения. (Отв. ред. Шинкарук В. И.) Киев, Наукова думка, 1977. 342 с.
- Человек и природа. (Отв. ред. Кацура А. В.) М., Наука, 1980. 256 с.
- Человек и среда его обитания. — Вопр. философии, 1973, № 1—4.
- Человек, общество и окружающая среда. Географические аспекты использования естественных ресурсов и сохранения окружающей среды. (Отв. ред. Абрамов И. С.) М., Мысль, 1973. 439 с.
- Человек, общество, природа в век НТР. Тез. выступлений к III Всесоюз. совещ. по филос. вопр. современ. естествознания (Москва, 22—24 апр. 1981 г.) М., 1981, вып. 3.
- Чиждова В. П., Петрова Е. Г., Рыбаков А. В. Экологическое образование (учебные тропы). — В кн.: Общество и природа. М., Изд-во Моск. ун-та, 1981, с. 124—139.
- Чиждова В. П., Смирнова Е. Д. Слово об отдыхе. Проблемы рекреации и охраны природы. М., Знание, 1976. 96 с.
- Чикалов Р. А., Юхнель Н. В. Капитализм и кризис окружающей среды. Критика буржуазных концепций взаимодействия общества и природы. Минск, 1978. 94 с.
- Шварц С. С. Проблемы экологии человека. — В кн.: Современное естествознание и материалистическая диалектика. М., Наука, 1977, с. 420—431.
- Шварц С. С., Рябинин Б. С., Колесников Б. П. Диалог о природе. Свердловск, Среднеурал. кн. изд-во, 1977. 216 с.
- Шведов С. С. Американская социально-философская мысль об истоках экологического кризиса. — Вопр. философии, 1978, № 8, с. 151—157.
- Швейцер А. Культура и этика. М., Прогресс, 1973. 343 с.
- Шилин К. И. Экологическая революция в современной западной науке. — Вопр. философии, 1972, № 11, с. 122—128.
- Шилин К. И. Экологическая революция в науке. Тенденции экологизации в науке. — В кн.: Наука в социальных, гносеологических и ценностных аспектах. М., Наука, 1980, с. 96—112.

- Шолохов М. М. К методологии исследования системы «человек—природа». Ростов-на-Дону, Изд-во Рост. ун-та, 1978. 111 с.
- Штейнберг В. А. Регион Прибалтики в контексте проблем экологии. — Вопр. философии, 1978, № 12, с. 90—99.
- Экология и политика. Проблемы защиты природной среды. Международные дискуссии марксистов. Прага, Мир и социализм, 1972. 61 с.
- Эренфельд Д. Природа и люди. М., Мир, 1973. 254 с.
- Янди К. Смог над городом. М., Стройиздат, 1978. 128 с.
- Яницкий О. Н. Взаимодействие человека и биосферы как предмет социологического исследования. — Социолог. исслед., 1978, № 3, с. 170—177.
- Barker R. G. Ecological Psychology. Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behaviour. Stanford, California, C. U. P., 1968. 242 p.
- Botkin J., Elm and jra M., Malitza M. Limits to Learning. Bridging the Human Gap. A Report to the Club of Rome. N. Y., 1979.
- Eisenbud M. Environment, Technology and Health. Human Ecology in Historical Perspective. N. Y., New York U. P. 384 p.
- Emery F. E., Trist E. L. Towards a Social Ecology. Contextual Appreciation of the Future in Present. London, Plenum Press, 1972. 239 p.
- Ethics and Problems of XXI Century. Notre-Dame, 1979. 210 p.
- Hall G. Ecology. Can We Survive Under Capitalism? N. Y., 1972.
- Havrylyshyn B. Road Maps to the Future. Towards More Effective Societies. A Report to the Club of Rome. Oxford, Pergamon Press, 1980. 193 p.
- Heimstra N., McFarling L. H. Environmental Psychology. Monterey (Calif.), 1974. 210 p.
- Human Behaviour and Environment, vol. I. N. Y., 1976. 301 p.
- Ittelson W. H. a. o. An Introduction to Environmental Psychology. N. Y., 1974. 406 p.
- Kozlovsky D. G. An Ecological and Evolutionary Ethics. Englewood Cliffs (New Jersey), Prentice Hall, 1974. 116 p.
- Laszlo E. a. o. Goals for Mankind. A Report to the Club of Rome on the New Horizons of a Global Community. N. Y., 1977.
- Man, Nature and Ecology. London, 1974. 448 p.
- Man's Impact on the Global Environment. Cambridge (Mass.), 1970.
- Marx and Engels on Ecology. (Ed. and compl. by H. L. Parsons). London, Greenwood Press, 1977. 263 p.
- McGinn T. Ecology and Ethics. — International Philosophical Quarterly, 1974, vol. 14, N 2, 149—160 p.
- McHale J. The Ecological Context. London, 1971. 188 p.
- Meadows D. a. o. The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. N. Y., Universe Books, 1972. 205 p.
- Meadows D. L. a. o. Dynamics of Growth in a Finite World. Cambridge (Mass.), 1974.
- Mehrabian A., Russel J. An Approach to Environmental Psychology. Cambridge (Mass.), 1974.

Mesarovič M., Pestei E. Mankind at the Turning Point. The Second Report to the Club of Rome. N. Y., 1974. 210 p.

Philosophy and Environmental Crisis. (Ed. by W. T. Blackstone) Athens, Georgia U. P., 1974. 140 p.

Report of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm, 5—16 June, 1972. N. Y., 1973.

Robinson P. The Environmental Crisis. A Communist View. London, 1973.

Содержание

Содержание

1. Введение (Е. Пестей) 3

2. Предисловие

ЗАБЕДИТЕЛНА МАТЕРИАЛИСТИКА (ЗЕПРАМЕ УИ ДАБА (Е. ВЕПЕР) 11

11 Теоритиски гаметностисбас
12 -Мисленим екологиски ситуаци: проблем: такеленим

3. Ова дая

ДАБАС (ЗАМАТОСАНАС ПОЛИТИКЕ УИ ТИЕСКИЕ ПРИНЦИПЕ

43 Итологија на политик (V. Штайнберг)

43 Шире ето на даба: видс проблемс

46 Мисленим гаселите дивас екологиски политик

48 Етологија на политик нектарије некуватије на јоантислеме валде

48 Екологиски политикс објективс гравис на мислеме лисагаселисево

48 Мислеме лисагаселисево — етиксноислеме екологиски проблемс тисе

48 Јанал

48 Итологија на тисеме (I. Штайнберг)

48 Тисеме томе даба: аизарислеме

48 Даба: аизарислеме — Етологија валде: тисеме

48 Даба: тисеме: аизарислеме: тисеме: тисеме: тисеме

48 Даба: тисеме: аизарислеме: тисеме: тисеме: тисеме

4. Тисеме дая

ДАБА: ДИВЕЦИСКО АТТЕЦИБУ СИСТЕМА

112 Етологиски проблемс на забедислеме гатисе диве

112 Даба забедислеме гатисе: тисеме (E. Вилде)

112 Атолије на тисеме аитисеме: тисеме (I. Штайнберг)

112 Јатисеме: тисеме: тисеме (V. Штайнберг)

112 Даба: на забедислеме тисеме: тисеме: тисеме (E. Вилде)

112 Даба: на забедислеме аитисеме: тисеме: тисеме (E. Вилде)

112 Даба: на забедислеме аитисеме: тисеме: тисеме: тисеме

112 Даба: на забедислеме аитисеме: тисеме: тисеме: тисеме

112 Даба: на забедислеме аитисеме: тисеме: тисеме: тисеме

SATURS

<i>Priekšvārds</i> (I. Rozenvalde, E. Vēbers)	3
---	---

Pirmā daļa

SABIEDRĪBAS MATERIĀLISTISKĀ IZPRATNE UN DABA (E. Vēbers, V. Markovs)

Teorētiskās pamatnostādnes	9
Mūsdienu ekoloģiskā situācija: problēmas raksturojums	27

Otrā daļa

DABAS IZMANTOŠANAS POLITISKIE UN TIESISKIE PRINCIPI

Ekoloģija un politika (V. Šteinbergs)	43
Šķiru cīņa un dabas vides problēmas	43
Mūsdienu pasaules divas ekoloģiskās politikas	56
Ekoloģija un politika neatkarību ieguvušajās un jaunatīstības valstīs	68
Ekoloģiskās politikas objektīvās prasības un mierīga līdzāspastāvēšana	75
Mierīga līdzāspastāvēšana — priekšnoteikums ekoloģisko problēmu risināšanai	84
Ekoloģija un tiesības (J. Strautmanis)	95
Tiesību loma dabas aizsardzībā	95
Dabas aizsardzība — Padomju valsts funkcija	99
Dabas tiesiskās aizsardzības būtība, formas un metodes	102
Dabas tiesiskās aizsardzības organizācija un efektivitāte	109

Trešā daļa

DABA CILVĒCISKO ATTIECĪBU SISTĒMĀ

Ekoloģijas problēmas un sabiedrības garīgā dzīve	115
Daba sabiedrības garīgajā kultūrā (R. Vilciņš)	115
Morāle un cilvēka attieksme pret dabu (I. Jakubaņeca)	128
Jautājumā par vides estētiku (V. Rutmanis)	141
Dabas un sabiedrības mijiedarbība kā vērtības problēma (E. Vēbers)	153
Dabas un sabiedrības attiecību psiholoģiskais aspekts (P. Laķis)	169
Dabas un sabiedrības attiecību izpausme sabiedriskajā psiholoģijā	170
Indivīda psiholoģiskā attieksme pret dabu	176

Ceturtdā daļa

LIETIŠKĀS EKOLOĢIJAS PROBLĒMAS

Ekoloģiskās vadības struktūra (V. Markovs, L. Rastrigins)	189
Vide un arhitektūra (V. Grundmanis)	201
Dabaizsardzības izglītības darbs atpūtas laikā un vietās (A. Melluma, D. Daniļāne, I. Emsis, R. Rungule)	212
Pēcvārds (J. Broks)	222
Literatūra (I. Rozenvalde)	226

Понедельник, 12 июля 1983 г.
Литературно-художественное издание
Издательство «Зинте»

Дана Цицка, Сабидрица
Коллектив авторов
Иллюстрации
Корректор
Сдано в печать

Модель системы управления
12 июля 1983 г.
Издательство «Зинте»

Природа. Человек. Общество
(СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИИ)

(Академия наук Латвийской ССР.

Институт философии и права)

Издательство «Зинатне». Рига 1983

На латышском языке

Daba. Cilvēks. Sabiedrība

(Ekoloģijas sociālie aspekti)

Redaktore *A. Feldhūne*

Mākslinieks *G. Krutojs*

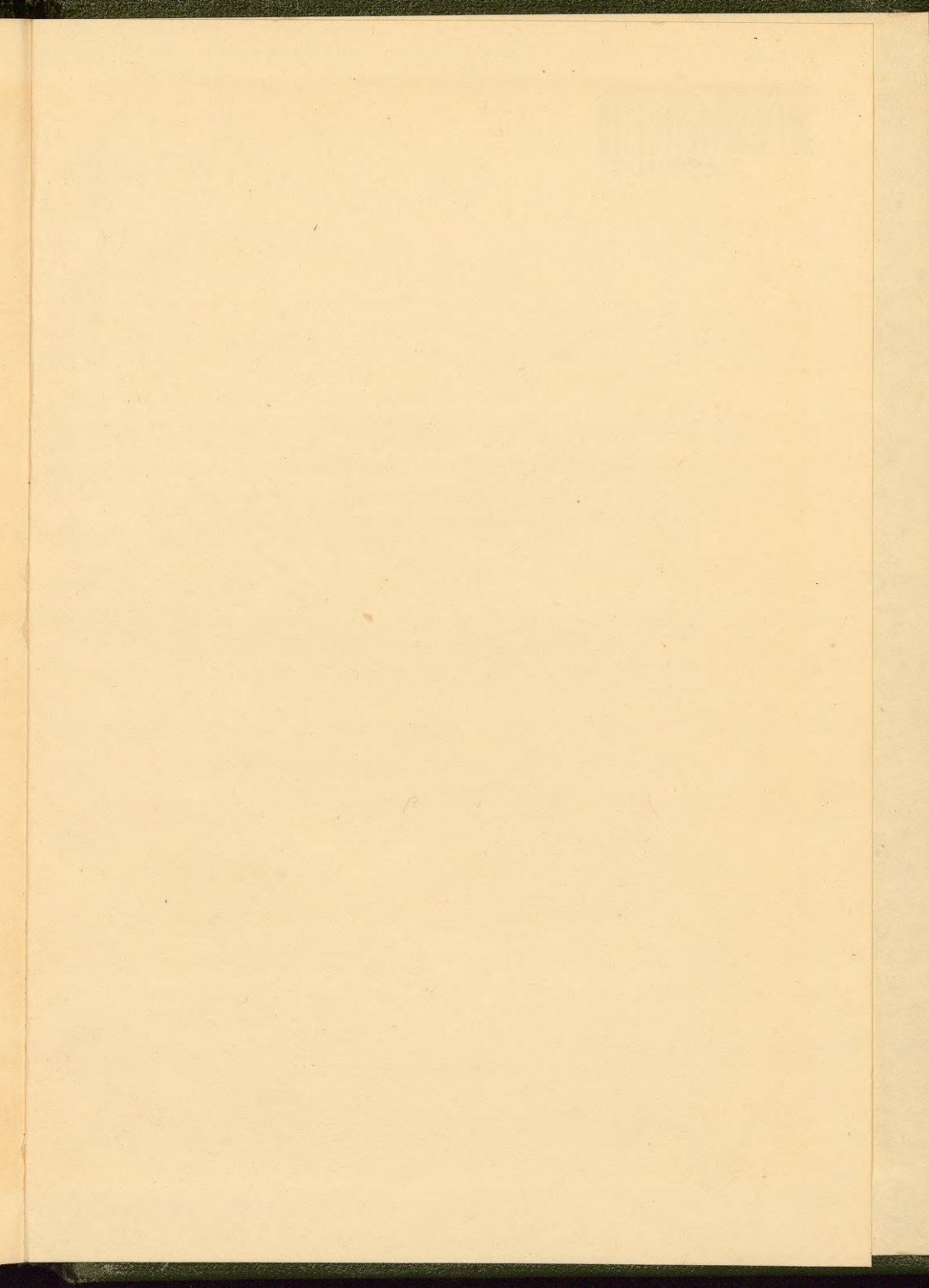
Mākslinieciskā redaktore *E. Burova*

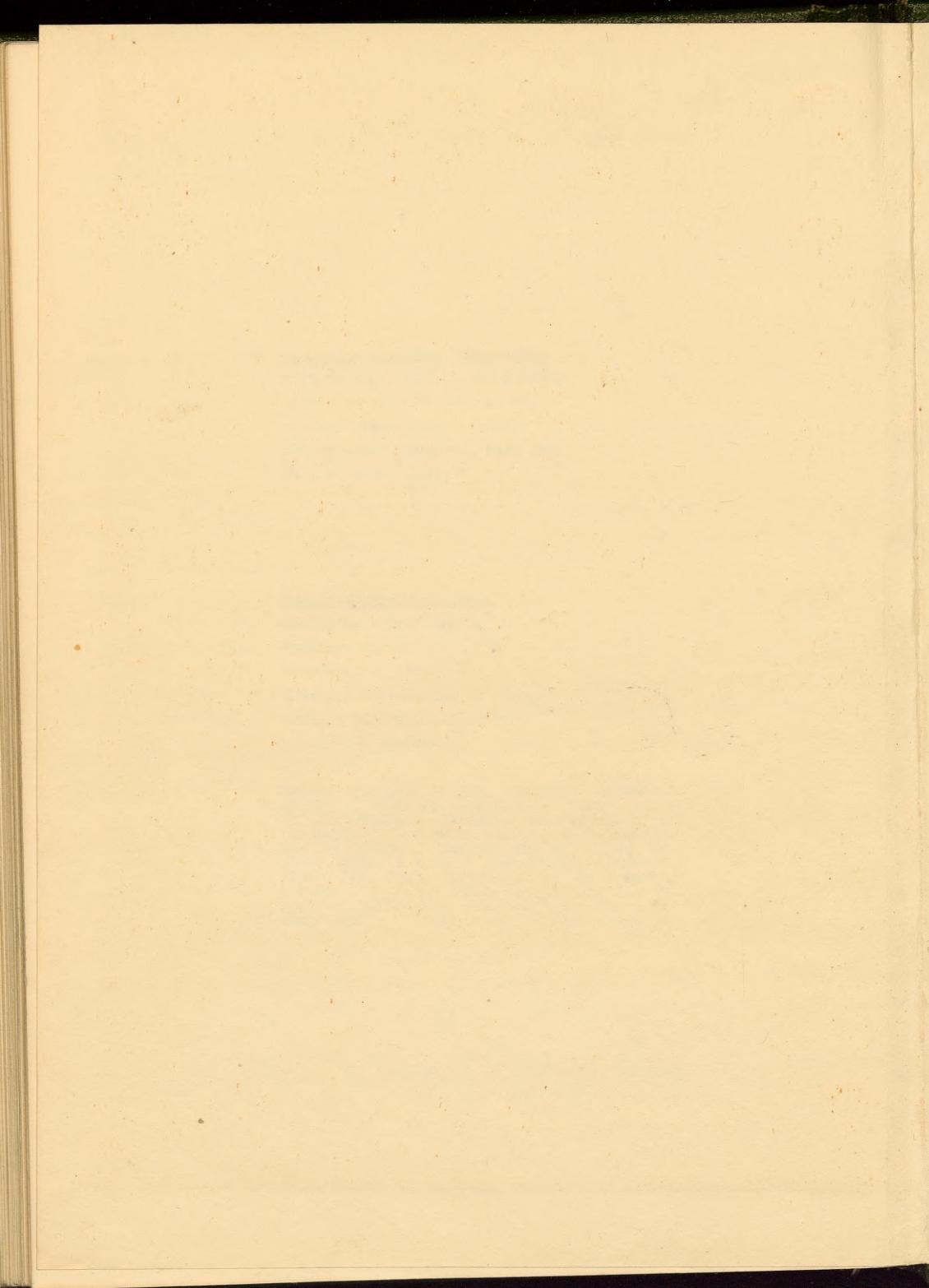
Tehniskā redaktore *I. Zaļaiskalne*

Korektore *L. Brahmane*

ИБ № 2059

Nodota salikšanai 12.10.82. Parakstīta iespiešanai 22.02.83. JT 10043. Formāts 60×84/16. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 15 fiz. iespiedl.; 13,95 uzsk. iespiedl.; 14,18 uzsk. kr. nov. 17 izdevn. 1. Metiens 1200 eks. Pasūt. Nr. 101046 Maksā 1 r. 30 k. Izdevniecība «Zinātne», 226530 PDP Rīgā, Turģeneva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas Pārvaldītuvē, 226004 Rīgā, Vienības gatvē 11.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304092557

